

Romkinje²

Priredila Svenka Savić

Romkinje²

futura publikacije

Romkinje²

priredila **Svenka Savić**

saradni(k)ce

Ivana Ćurčin

Stanka Dimitrov

Danica Jovanović

Danijela Jovanović

Jelena T. Jovanović

Jelena M. Jovanović

Slađana Jovanović

Ranka Knežević

Veronika Mitro

Danica Novaković

Zajda Osmanović

Žarko Savić

Marina Simeunović

ROMKINJE²

priredila **Svenka Savić**

Edicija **Životne priče žena**

Izdavači **Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja „Mileva Marić Einštajn“**

Design **Relja Dražić**

Fotografije **Aleksandra Erdeljan** (prizori iz „Bangladeša“)

Tiraž 700

ISBN 978-86-7188-074-9

Priređivačica zahvaljuje svim Romkinjama čije su životne priče objavljene u ovoj knjizi i onima koje su ih zabeležile; izdavaču i donatorima, svima koji su dali prikaze prve knjige **Romkinje** i dali saglasnost da ovde budu štampani; Aleksandri Erdeljan za fotografije.

Finansijska sredstva obezbedio je **Open Society Institut** iz Budimpešte

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

929-055.2(=214.58)(497.113)(047.53)

ROMKINJE / priredila **Svenka Savić** ; [saradnice **Ivana Ćurčin... et al.**]. -
Novi Sad : Futura publikacije : Ženske studije i istraživanja „Mileva Marić Einštajn“,
2007 (Novi Sad : Futura publikacije). - 217 str., [12] str. s tablama : fotogr. ; 24 cm. -
(Edicija **Životne priče žena**)

Tiraž 700. - Str. 5-16: Romkinje / **Svenka Savić**. - Biografski podaci saradnica i saradnika: str. 207-211.
- Bibliografija.

ISBN 978-86-7188-074-9

1. **Savić, Svenka**

a) Romkinje - Vojvodina - Intervjui

COBISS.SR-ID 220068615

Svenka Savić Romkinje

Da li nam podaci o Romkinjama pomažu da razbijemo predrasude: pregled dosadašnjih istraživanja

Polazimo od tvrdnje da su Romkinje svuda u svetu dvostruko diskriminisane: s jedne strane rodno - zato što pripadaju velikoj populaciji žena koje na celoj planeti imaju manju društvenu moć u patrijarhalno uređenoj civilizaciji, a, s druge strane, rasno (zato što imaju drugu boju kože). Ipak, u našem društvu treba odvojeno posmatrati ove dve perspektive, ako želimo da menjamo društveni i politički položaj Romkinja kod nas. Drugo, obično se grupa Romkinje posmatra kao celina, a one su, kao i u drugim nacionalnih zajednicama veoma različite unutar te grupe.

Prvo što uočavamo jeste da se tvrdnja o dvostrukoj diskriminaciji najčešće izriče u pasivu te se ne vidi ko je agens diskriminacije Romkinja, kao objekta tog stanja. Možemo promeniti nešto u njihovom životu, ako identifikujemo aktore diskriminacije i rasizma. Elemente za to nalazimo u objavljenoj literaturi kod nas.

U dosadašnjoj literaturi o Romkinjama u bivšoj jugoslovenskoj zajednici objavljeni su različiti podaci koji potvrđuju sud o duploj diskriminaciji. Ono što je zajedničko svim tim radovima jeste da su ih pisale autorke i autori iz većinskog naroda, neromi, iz različitih disciplina, uglavnom veoma naklonjeni Romkinjama: Srebrica Knežević (1982), Aleksandra Mitrović (1990), Marina Blagojević (1992), Bora Kuzmanović (1992), Marija Vidović (1992), Svetlana Slapšak (199), Svenka Savić (2001), Natalija Žinić (2002), Zorica Mršević (2004).

Etnografinja *Srebrica Knežević* (1982) u radu »Žene Roma i njihov smisao za adaptaciju u skladu sa ekonomskim promenama« daje podatke za Romkinje u gradu (Beogradu) »u zavisnosti od poslova kojima su se bavile i kojima su sebi izborile egzistenciju i mesto u društvu« od rane mladosti preko zrelog doba do starosti« (str.280). Analizirajući period od pre II svetskog rata do osamdesetih godina prošlog veka autorka ukazuje na međuzavisnost gradskih žena i Ciganki (termin autorke), naročito u uslugama, razmeni dobara i u drugim situacijama u kojima su Romkinje i neromkinje upućene direktno jedna na drugu. Autorka konstatuje da, bez obzira na obostranu korist, »celokupna okolina nije im bila dobronamerno naklonjena« (str.286). Nakon II svetskog rata, jednakost i ravnopravnost svih naroda i narodnosti u socijalističkom društvu i »Ciganima je omogućila zapošljavanje i slobodan rad« (287). Romkinje sakupljaju sekundarne sirovine, rade razne sezonske poslove, prave i prodaju različite predmete

(kao što su korpe od pruća, ili drugi predmeti od drveta), a u kućama neromkinja su spremačice, čuvaju im decu i održavaju čistoću. Romkinje su se vrlo dobro adaptirale novonastalim potrebama u gradu. Autorka navodi primere kojima potvrđuje da su se Romi održali upravo zahvaljujući ovoj osobini prilagođavanja karakterističnoj za njihovu žensku populaciju - Romkinje.

Sociološkinja *Aleksandra Mitrović* (1990) u nekoliko istraživanja dokumentuje šta sve doprinosi siromaštvu Roma, a opisuje nastojanja Romkinja da se sa tim siromaštvom izbore. Dati su detaljni podaci o siromaštvu romskih porodica, a siromaštvo je razlog za predrasude većinskog naroda prema ovoj nacionalnoj zajednici (da su prljavi, neradni, lenji...).

Sociološkinja *Marina Blagojević* (1992) u radu »Stavovi studenata o Romima: širok osmeh i zlatan zub«, daje podatke o predrasudama prema Romima jedne grupe iz većinskog stanovništva u gradu (Beograd) - studenata i studentkinja srpske nacionalne pripadnosti i konstatuje visok stepen stereotipa i predrasuda. Ona zaključuje i o rodnoj dimenziji ovog stanja: predrasude prema Romima izraženije su kod studentkinja, nego kod studenata.

Psiholog *Bora Kuzmanović* (1992) daje komplementarne podatke onima koje iznosi Marina Blagojević, samo za srednjoškolce u Beogradu i Podgorici.

Podaci pokazuju da su predrasude i stereotipi prema Romima karakteristični za mlade, za studente, i, naravno, za odrasle u većinskom društvu. Niko od njih ne razdvaja rodno od rasnog prema Romkinjama.

Navedene podatke možemo posmatrati i u kontekstu događanja u našoj zemlji početkom devedesetih godina (kada je istraživanje Marine Blagojević obavljeno), kada se na prostorima bivše Jugoslavije vode različiti ratovi. Marina Blagojević konstatuje u navedenom radu iz 1992. gotovo istu distancu beogradskih studenata i prema Hrvatima, a još veću prema Muslimanima. Politički kontekst (ratova) igra važnu ulogu u izražavanju distance prema drugoj nacionalnoj zajednici: ratovi je povećavaju, a mir ublažava. Na primer, danas je distanca prema Nemicima i Nemicama manja nego nakon II svetskog rata (Svenka Savić, 2002).

Sociološkinja *Marija Vidović* (1992), u radu pod naslovom »Romkinje u naselju 'Mali London' - Pančevo«, analizira lično i društveno iskustvo Romkinja različitog uzrasta u prostorno segregiranoj zajednici (mahala), s ciljem da poveže etničku specifičnost Romkinja, konkretan društveni kontekst u kome žive, i životni tok četiri starosne grupe žena kako bi otkrila trenutno stanje koje može da potvrdi činjenicu o etno-klasnom statusu Roma. Autorka konstatuje da su žene srednjih godina u romskoj zajednici »stub održavanja patrijarhalizma i kao takve socijalizuju i svoje ćerke u tom pravcu« (str.165).

Zaključujemo da je rodna diskriminacija deo patrijarhalnog sistema romske zajednice.

Antropološkinja *Svetlana Slapšak* (2001) u knjizi »Ženske ikone XX veka« u poglavlju Romkinje sumira podatke iz različitih izvora kako bi pokazala realno i mit-sko u odnosu prema Romkinjama (na primer, da one imaju natprirodnu moć - gatanje, proricanje sudbine i sl.).

Socološkinja *Natalija Žunić* (2002) u radu »Prava i položaj Romkinje« sumira podatke iz nekoliko prethodnih istraživanja i jasno ukazuje na to da je važno saznanje da su »stavovi i običaji koje jedno društvo propisuje prema rodu naučeni i mogu se menjati« (str.164).

Pravnica *Zorica Mršević* (2004) u nekoliko radova, a posebno u radu »Romkinje između mita i (srbijanske tranzicijske) stvarnosti«, obrazlaže elemente diskriminacije prema Romkinjama u Srbiji u ratnim i poratnim godinama. Za razliku od prethodnica, ona posebno poglavljne posvećuje rasizmu i političkoj participaciji Romkinja, pored drugih tema: obrazovanje, zdravlje i zapošljavanje – uobičajenim kad su u pitanju Romkinje i prevazilaženje negativnog društvenog statusa. Autorka očigledno smatra da je rasizam većinskog naroda najveća prepreka u pogledu promene položaja Romkinja kod nas i u svetu, a to znači da je zadatak promene na strani drugih, a ne Roma. O političkoj participaciji Romkinja, kao važnom faktoru za promenu sopstvenog položaja, *Zorica Mršević* govori kao o opštem momentu u životu romskih zajednica u zado-bijanju društvene moći. To opet znači da autorka odgovornost za promene vidi u široj zajednici u kojoj Romi žive. Ona konstatuje da Romkinja nema na mestima odlučivanja, niti na rukovodećim, kako u sistemu službenog i političkog života, tako i u strukturi i u sistemu nevladinih organizacija.

Psiholingvistkinja *Svenka Savić* (2002) sakupila je tokom 2000. godine u Novom Sadu odgovore 100 studentkinja srpske nacionalnosti (na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu) o distanci prema ženama drugih nacionalnih zajednica (jednostavnim pitanjem: *Šta ti je prva asocijacija kad ti kažem: Romkinja?*). Na Romkinju asociraju naj-češće kao raso drugačiju (tamnoputa, crnpuasta, žena kao i svaka druga samo malo čokoladna, čokolada...), samo malo manje na društvenu neprihvatljivost (siromašna/siromaštvo, beda, loš život, patnja prinuda, strah, najviše odbojnost i relativno gađenje, neravnopravnost, zapostavljen, nema privilegije, na ženu ne baš toliko poželjnu).

Važan je podatak da žene iz većinskog naroda kao najčešću asocijaciju na reč Romkinja imaju – ona koja je druge rase. Većina uočava da su one izrazito diskriminirana grupa u društvu.

Za nas su ovde najvažniji podaci o socijalnoj distanci i prijateljstvu: ni jedna asocijacija nije zabeležena na Romkinju kao komšinicu, rođaku ili odanu prijateljicu (kao što je slučaj sa odgovorima za Mađaricu, Slovakiju ili Jevrejku). Najveća je bliskost sa Romkinjom u nekom zajedničkom prostoru: u sećanju na osnovnu školu (Devojčica duge kose iz I razreda), odnosno na posao (moj kolega Vince koji se bori za prava Roma). Sećanje je uglavnom iz posrednih izvora (koji, takođe, neguju stereotipe): iz

filmova (*Cigani lete u nebo*; *Dom za vešanje*, *Monstrum*, *Koštana*, *Rimsko carstvo*) i iz literature (Puškin) u kojima se takođe stereotipno prikazuju Romkinje.

Čega nema u ovim asocijacijama? Asocijacije ne sadrže ništa o istoriji Romkinja, o njihovoj zemlji porekla; konstatuje se samo da postoje tu negde oko nas, na ulicama, u prolazu na ulicama, u prolazu, kao ornamentiku uličnog prostora koju često i ne primećujemo.

Možemo se, nadalje, zapitati da li rasizam prema Romima jenjava sa povećanjem obrazovanja i političke moć Roma i Romkinja u našem društvu? Odgovore možemo pronaći u uličnim grafitima. Svenka Savić (2007) u radu pod nazivom »Šta nam to poručuju grafiti ispisani po Vojvodini?« potvrđuje povećanje govora mržnje prema Romima na osnovu prikupljenih grafita rasistički obojenih koji se u poslednje vreme pojavljuju:

ROMI MARŠ IZ SRBIJE!

ROMI IDITE U INDIJU!

ROMI NE IZLAZITE NA GLASANJE!

ROMI JOVA I VUK VAS VODE U NATO.

Ona zaključuje da »u vreme kada se Romi i Romkinje politički organizuju i imaju mogućnost da pokažu svoje sposobnosti za politički angažman, kada u »Dekadi« (2005-2015) imaju šansu da se izvuku iz siromaštva i bede, zahvaljujući mnogim ekonomskim i sistemskim merama, mržnja DRUGIH prema njima jača u raznim delovima Vojvodine, i ne samo tu (svedoci smo istog stanja u Sloveniji i u Slovačkoj)«.

Da zaključimo: poslednjih 25 godina objavljivani su podaci koji potvrđuju diskriminaciju i rasizam prema Romima i Romkinjama u našem društvu. Istraživačice i istraživači se koriste različitim metodama da to pokažu, navode kvantitativne i kvalitativne podatke o lošem položaju Romkinja u Srbiji i u nekoliko slučajeva i preporuke za promenu stanja. Primetno je da jedni druge malo citiraju, pa se stiče utisak da nema kontinuiteta u istraživanju položaja Romkinja kod nas kada su u pitanju socijalna distanca, diskriminacija i predrasude.

Istraživanja u Ženskim studijama u Novom Sadu: Romkinje istražuju sopstvenu kulturu

U Udruženju građana *Ženske studije i istraživanja* u Novom Sadu već gotovo deset godina (od 1998) postoje istraživački projekti koji okupljaju studentkinje Romkinje upisane na Univerzitet u Novom Sadu. Cilj je okupljanja bio da mlade Romkinje intervjuišu starije Romkinje o njihovom životu i tako u neposrednoj komunikaciji doznaju o životu, radu, običajima, kulturnoj istoriji svoje nacionalne zajednice. Knjiga *Romkinje* (Svenka Savić, Marija Aleksandrić, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović, na srpskom 2001; na engleskom 2003; na romskom 2004) predstavlja proizvod takvog rada od

1998. do 2001. To je bilo prvi put kod nas da se Romkinje osposobljavaju za istraživački rad u svojoj nacionalnoj zajednici. Od tada se u *Ženskim studijama* Romkinje aktivno obrazuju za samostalno istraživanje (uz podršku Fonda za otvoreno društvo i nekih drugih donatora), a rezultati toga rada objavljeni su u nekoliko publikacija (neke uz istraživački angažman Veronike Mitro iz *Ženskih studija*).

Šira akcija ove vrste je saopštena u zborniku radova studenata Roma (Milena M., 2005?) u kojem su predstavljeni prvi koraci u ovladavanju osnovnim tehnikama istraživanja studentkinja Romkinja iz Novog Sada, Beograda i Niša. Studentkinje koje su radile u Vojvodini (sa Svenkom Savić) sakupile su dragocen materijal o običajima vezanim za ženu u romskoj zajednici (rađanje, krštenje, svadba, sahrane), a, kad su jednom ovladale metodom sakupljanja, nastavile su to i izvan projekta. Na primer, o jelima u romskoj zajednici (*Romski kuvar*, 2001, Jelena Jovanović sa saradnicima), o psovka i blagoslovima kod Roma u Sremu (zbornik priredila Ljiljana Radulović, 2004)...

Psihološkinja *Veronika Mitro* (2004), sa saradnicama (Ksenija Aleksandrović, Sanja Beriša, Mirej Grčki, Ljiljana Jovanović, Ruža Nikolić, Nataša Šajin, Lejla Toplica i Radmila Zečirović) mladim Romkinjama, pripremila je knjigu »Nevidljive: ljudska prava Romkinja u Vojvodini«. U toj knjizi data je mogućnost intervjuisanim Romkinjama da same govore o oblicima nasilja sa kojim su svakodnevno suočene u životu, kako bi se identifikovali oblici kršenja ljudskih i ženskih prava. Romkinja Z. R. (rođena 1959), »udovica, dvoje dece, izjavila je: Muž mi je umro 12. decembra 2004.. On je bio 20 godina stariji od mene. Roditelji su me prodali za njega. On je tada došao iz Nemačke kod mojih roditelja u Prokuplje i rekao da hoće da kupi ženu. Roditelji su mi rekli da idem za Sombor i da ništa ne pitam. Nisam znala ni gde idem, ni gde me vode, ni ko će mi biti muž. Tek kad smo došli u Sombor, rekli su mi da će mi on biti muž i da su me udali. Nisam imala drugog izbora i ostala sam sa njim. Dok je moj muž bio živ uvek mi je branio da radim jer je bio ljubomorani. Sada kad je on umro nemam nikakva primanja, nemam prava na njegovu penziju jer nemam dovoljno godina starosti da bi mogla da je dobijem. Od škole imam samo osnovnu školu završenu. Posle Nove godine otišla sam u Centar za socijalni rad da se žalim. Socijalna radnica mi je rekla da sam mlada i da nađem posao. Takođe mi je rekla *da ima i ugroženijih ljudi od mene gde su oba roditelja ostala bez posla, a deca im se školuju* (istakla S.S.). Na to sam joj odgovorila da bih volela da mogu da nađem posao i da imam bolesno srce, a i da imam operaciju dojke. Ona je rekla da je to ne zanima« (str. 46-47).

Romkinje trpe razne oblike nasilja, kako u široj zajednici, tako i u braku. Romkinja S.S (rođena 1970) »u braku je 16 godina, troje dece, radi kao čistačica, muž nezaposlen, izjavila je: U početku i jeste bilo dobro, ali sada... Dobijam od muža batina i batina. Ma stalno se to dešava. Kad god se napije, ma kad god mu padne na pamet. Evo baš pre tri dana. I deca budu tu. Ona plaču, boje se oca. Izađu mi modrice i to je sve. Nisam nikad bila kod lekara. Ne smem od sramote. Nisam ga nikad prijavila policiji, ne smem, bojim se da ne dobijem još više batina. A i šta bi mi oni rekli? Muž mi je, ima pravo da

me tuče.«(str.47)

Ovo istraživanje rađeno je u Vojvodini, ali se zaključci mogu lako primeniti i na druge delove Srbije (i ne samo Srbije) kada je u pitanju konkretna primena Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, što znači da su ljudska prava Romkinja zakonski zaštićena. Veronika Mitro sa saradnicama zaključuje da »veliki broj Romkinja može iz svoje svakodnevice da izdvoji trenutak koji je svedočanstvo doživljene diskriminacije zbog svog pola i/ili svoje nacionalne pripadnosti. Kao žena unižena je u svojoj porodici i zajednici i u širem okruženju, a kao Romkinja praktično u svakom susretu sa državom. Romkinje nemaju poverenja u sposobnost pravnog sistema da rešava probleme koji ih pogađaju, niti dovoljno dobro poznaju pravni sistem. Mnoge veruju da diskriminacija kojoj su izložene predstavlja jedini mogući, i stoga prihvatljiv, trenutak života«(str.47). Duga je lista preporuka autorki za poboljšanja položaja Romkinja danas kod nas. Neke od preporuka su već usvojene: formirana je mreža ženskih romskih organizacija u Srbiji i u širem regionu sa programom obrazovanja Romkinja. Nadalje, u okviru dve formirane romske političke stranake u Srbiji ušle su i Romkinje i nalaze se na listi za različita politička tela. Otpočeo je rad sa studentima i studentkinjama Romima i neromima na visokoškolskim institucijama: na Univerzitetu u Novom Sadu organizovana je *Škola romologije* (u suorganizaciji sa *Ženskim studijama i istraživanjima* čime se ostvaruje kontinuitet u pedagoškom radu), uz finansijsku pomoć *Fonda za otvoreno društvo*. Oni koji su završili ovu Školu stekli su pravo da rade sa učenicima u osnovnim školama, a u okviru izbornog predmeta kojim se romskoj deci obezbeđuje negovanje maternjeg jezika i kulture.

Za samo 6 godina, koliko je prošlo od objavljivanja knjige *Romkinje* (2001) koju su sačinile same Romkinje, one su preuzele inicijativu na različitim poslovima, kako bi se same brinule za sopstvenu akademsku sudbinu.

Sada se možemo vratiti poređenju onoga što su uradile istraživačice neromkinje, prethodnice, kao preduslov za potonje radove Romkinja. Bitna je razlika u odabranom biografskom metodu pomoću kojeg se čuju autentični glasovi Romkinja. Do tada su o njima govorili kvantitativni podaci neromkinja gotovo bez ijednog primera iz realne svakodnevne situacije da se čuje glas Romkinje. Primenom novog metoda, podaci su autentičniji, životniji, ubedljiviji. Da pomenem knjižicu Danice Jovanović o životnim pričama pet Romkinja u Banatu - *Iz srca naših Romkinja: život Romkinja u Banatu* (2004) na srpskom i romskom jeziku. Taj projekat su podržali Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu (*Ekumenska humanitarna organizacija* u Novom Sadu), institucija sistema (zajedno sa nevladinom organizacijom) finansira istraživanja samih Romkinja, što je do sada bilo uglavnom zahvaljujući razumevanju različitih (stranih) donatora, a u okviru nekih nevladinih organizacija. I ovoga puta se pokazalo da su nove tendencije u identifikovanju ljudskih prava, afirmisale najpre nevladine organizacije, da bi, zatim, vladine institucije (u ovom slučaju Sekretarijat za rodnu ravnopravnost) preuzele dalju brigu (što nije specifičnost samo Srbije, nego celog jugoistočnog evropskog prostora).

Podaci iz jugoistočne Evrope

U drugim delovima Evrope težak položaj Romkinja problem je kojim se bave, najčešće, istraživačice.

Helena Danielova (2002) sa grupom autorki iz Brna u Češkoj u knjizi *Pameti romských žen: koreny I* daje na češkom i engleskom jeziku pet životnih priča Romkinja sakupljenih tokom 2001. godine u nekoliko mesta u Češkoj. Važnost ovog materijala je velika za poređenje sa navedenim u Srbiji, naročito kad je reč o periodu koji zovemo vreme socijalizma. To važi i za prostor bivše jugoslovenske zajednice.

Filozofkinja Ana Bogdanić (2005) iz Rijeke uredila je knjigu pod nazivom *Usmene povijesti starijih Romkinja iz grada Rijeke*, u dobroj meri inspirisana knjigom *Romkinje* objavljenom u Novom Sadu. Ona beleži na hrvatskom jeziku ukupno 15 priča Romkinja, uglavnom doseljenih sa Kosova na Rijeku, istom metodologijom (oral history). Dok je ambicija saradnica na knjizi o Romkinjama u Novom Sadu bila da precizno dokumentuju živote starijih Romkinja, Ana Bogdanić ima ambiciju da pruži doprinos istoriji, jer, prema njenom shvatanju, »povijest se ne nalazi samo u dokumentima, pismima i udžbenicima, već i u sjećanjima ljudi koji su proživeli određene događaje... Kroz životne priče ne dobivamo samo povijesne okvire već i bolju sliku povijesti« (str. 9). Ali obe knjige imaju pretenzija da služe u edukativne svrhe, jer razvijeniji akademski pristup u romologiji traži i određene edukativne i naučne potpore u pisanim radovima i tekstovima o Romima.

U drugom radu pod nazivom *Multikulturalno građanstvo i Romkinje u Hrvatskoj* Ana Bogdanić (2005) uvodi važnu metodološku novinu u istraživanje o Romkinjama: feminističku kritiku multikulturalnog građanstva u Hrvatskoj kojom dekonstruiše sve kulture kao patrijarhalne. Takav pristup primenjuje na istraživanja Romkinja jer se time omogućuje posmatranje ne samo romske manjine kao patrijarhalne, već i većinskog društva kao patrijarhalnog »dok se pretvara da je multikulturalno«. Rad počinje člankom objavljenim u novinama o sudskoj presudi jednom Romu koji je silovao maloletnu Romkinju iz Rijeke. Povod za teorijsko razmišljanje je tekst objavljen u novinama: »Na dnu stranice jedne dnevne hrvatske novine iz Rijeke, nedavno je objavljen članak naslovljen „Osam mjeseci zatvora zbog obljube 13-godisnje šogorice“ (Novi list, 27. veljače, 2004). U članku piše da je 26-og veljače 2004, dvadestosmogodišnji muškarac, Mahmut Mamuti iz Rijeke, osuđen na osam mjeseci zatvora zbog obljube djeteta (po hrvatskom zakonu je dozvoljeno imati seksualni odnos sa četrnaest godina). Autor članka, F. Vežnaver je napisao da Mamuti nije rođen u Rijeci već u Kosovskoj Mitrovici, te da ga je sud proglasio krivim zbog seksualnog odnosa sa maloljetnicom, koja je tada imala trinaest godina i tri mjeseca, i koja mu je šurjakinja. Vežnaver piše sljedeće:

„U suštini, nije se radilo o silovanju, odnos je bio dobrovoljan, no Mamuti je osuđen za seksualni delikt jer se po našem zakonu radi o kaznenom

djelu ako dijete ima manje od 14 godina“ (Novi list, 27.veljače. 2004, F. Vežnaver).

Vežnaver opisuje da se to sve dogodilo u romskom naselju Rujevici, u Mamutijskoj baraci u noći sa 27-og. na 28. prosinac 1999. godine. Tužitelji su pak tvrdili da je Mamuti bio svijestan da je njegova šogorica mlađa od četrnaest godina, i zato je iskoristio odsutstvo ostalih ukućana, i namamio ju u svoju baraku, i tijekom noći imao nekoliko seksualnih odnosa sa njom. Vežnaver je napisao da su tužiocima rekli da se sve ovo dogodilo u vremenskom periodu između osam popodne i pet sati ujutro, u noći sa 27-og na 28. prosinac 1999. godine. Vežnaver obavještava čitatelje „Novog lista“ da je sudski proces bio zatvoren za javnost, te da su mu zbog toga detalji sa suđenja nepoznati. Međutim, Vežnaver izjavljuje kako je otkrio iz izvora bliskih sudskim izvorima, da Mamuti nije ni jednom zaniijekao da je imao seksualni odnos sa šogoricom koja je tada imala trinaest godina. Mamuti je tvrdio da je sve što se dogodilo te noći *bilo u okvirima romskih običaja i kulture* (podvuka S. S). Mamutijev odvjetnik je zahtijevao od sudaca da uzmu u obzir sve specifičnosti romske kulture i okruženja u kojemu Mamuti živi (referira na romsko naselje Rujevica), sa naglaskom da je Mamuti bio u „pravnoj zabludi“, misleći da je odnos koji je imao pravno dopustiv, te da mu nikada nije palo na pamet da bi mogao pravno odgovarati za taj čin. Autor članka je također napisao da je uobičajena minimalna kazna za odnos sa djetetom jedna godina zatvora, ali su Riječki suci sa predsjednicom Srebrenkom Šantić, odlučili ublažiti kaznu, te su kaznili Mamutija sa samo osam mjeseci zatvora».

Ana Bogdanić suočava elemente tradicionalne romske kulture koji su diskriminatorni po Romkinju, sa zakonodavnom praksom u Hrvatskoj jednim interdisciplinarnim metodom, kako bi pokazala da je moguće sagledati kompleksnu situaciju u kojoj su Romkinje. Tu je ujedno i odgovor na pitanje koji od dosadašnjih metoda ima veću eksplanatornu moć kada se latimo dekonstruisanja onoga što je rodna i rasna nejednakost u modernom društvu. Vidimo da su sve kulture patrijarhalne – i romska i većinska, a distinkcija privatno-javno neuhvatljiva. Otuda nam ti kriteriji nisu dovoljni da pokažemo teškoće Romkinje. Zato ona uvodi novi termin ‘lažni multikulturalizam’ većinskog društva.

U istraživanjima o Romkinjama u zemlji i regionu do sada je ponuđeno nekoliko metoda, koji uključuju različite perspektive, dokumentuju različite faktore, a koje istovremeno doprinose nepovoljnom društvenom položaju Romkinja, kako unutar sopstvene zajednice, tako i u zajednici većinskog naroda sa kojim žive. Ono što naše podatke čini specifičnim, pored toga što su prvi takve vrste, jeste količina sakupljenih i objavljenih životnih priča - najveća do sada – ukupno 39 (u prvoj knjizi *Romkinje*, 2001. ukupno 19, a u ovoj knjizi - novih 20), kao i činjenica da su te priče prikupile, tehnički uobličile (nekada sa romskom prevodile) i za štampu priredile 14 Romkinja i jedan Rom/2/. Važno je u ovom metodu što su se uzajamno upoznale i povezale starije i mlađe žene, stvorile mrežu prijateljstava iz kojih crpe saznanje o sopstvenoj zajednici.

Time je ispunjen cilj da se veći broj mladih iz romske zajednice osposobi za samostalan rad u sakupljanju materijala i interpretaciji podataka o Romkinjama, ali i drugog materijala vezanog za život i rad romske zajednice/3/.

Zajedničko je radovima o Romkinjama da ih štampaju udruženja građana, a ne prestižne izdavačke kuće koje imaju razrađen sistem reklamiranja knjiga; da su štampani u malom tiražu, uz donatorsku potporu; da su najčešće na dva jezika - na jeziku većinskog naroda i na romskom, ili nekom stranom (engleskom) jeziku; da su izdanja rasuta po raznim gradovima i do njih nije lako doći. Sve navedene okolnosti jasno pokazuju da efekat ovih radova nije dovoljan da bi se izmenila postojeća predstava i stav prema njima, kako u javnom životu tako i u medijima. Ohrabruje, međutim, činjenica da se sakupljeni podaci i istraživanja već koriste u nastavi na univerzitetima (na primer, koriste materijale u kursovima na Odseku za medijske studije, na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu). Ako se o Romima uči na univerzitetima, ako se o njihovoj diskriminaciji javno govori u različitim povodima, i ako mediji na pravi način predstavljaju Romkinje, naziru se već dobri rezultati. Promena položaja Romkinja u društvu zavisi naročito od načina na koji mediji predstavljaju romsku nacionalnu skupinu i u okviru nje posebno Romkinje. U jednoj analizi se konstatuje da mediji stereotipno prikazuju Romkinje, onako kako se smatra da većina u društvu misli o njima, što svakako utiče na to da se u većinskom društvu ne menja slika o Romkinjama.

*

Knjiga *Romkinje* iz 2001. godine izazvala je veliku pažnju u javnosti jer je objavljena u relativno velikom tiražu (1000 primeraka), na tri jezika (srpskom, romskom i engleskom) i distribuirana u razne delove zemlje i sveta, da bi se rezultati koristili kako u akademskom svetu, tako i u medijima. Sakupili smo u ovoj knjizi na jednom mestu prikaze te knjige iz 2001. objavljene u raznim časopisima. Verujemo da je korisno što smo ih objavili uz tekstove biografije Romkinja pokazujući tako dve perspektive: jednu - u kojoj su životi Romkinja i onu drugu - u kojoj je reč kritike. Prikazi pokazuju kvalitet i prednost biografskog metoda u otkrivanju novih objašnjenja neravnopravne pozicije Romkinja u društvu. Knjiga *Romkinje* (2) (2007) koja je pred čitaocima predstavlja nastavak takvog rada, ovoga puta sa novom generacijom Romkinja upisanom na studije na Univerzitetu u Novom Sadu.

Šta pokazuje empirijski materijal sakupljen u ovoj knjizi?

Školovanje

Starije Romkinje su uglavnom nepismene i one same sa žaljenjem konstatuju da im je to nedostatak. Na pitanje da li je pismena, Olga (1920, Šid) kaže: - *Nisam. Pa nismo ni znali šta je škola, pravo da ti kažem. Ni braća, ni sestre, niko. Mada nam je škola*

bila blizu kuće... Sad mi je žao što nas mati nije dala u školu. Da sam pismena, sad bih mogla pisati mome sinu u Nemačku.

Nurka i Zlata iz starih Banovaca kažu da su bile dobre učenice – najbolje u razredu. Škole ne vode evidenciju o uspehu učenica i učenika u odnosu na nacionalnu pripadnost, ali nismo do sada nigde naišli na podatak da je neka Romkinja bila najbolji đak u nekom razredu.

II svetski rat

Opšte je poznato da su tokom II svetskog rata fašisti i u našoj zemlji, Jugoslaviji, uništavali Jevreje, Rome, Srbe... Romkinje iznose mnogo podataka o stradanjima Roma, bilo da su u pitanju lične ispovesti, bilo da o njima znaju po pričanju starijih: mlađe Romkinje pričaju o ratu na osnovu prepričavanja priča u svojoj zajednici ili porodici. Takve priče su uglavnom tužne, nesrećne, pune preživljavanja i ustaljenih slika o zlostavljanjima Roma i Romkinja. Romkinje rođene 1920. i ranije učesnice su rata i pričaju o njemu na osnovu ličnog iskustva. Ono što je novo u ovim pričama je da ima i podataka o dobrim stranama Nemaca i okupatora. Na primer, Olga iz Šida priča jednu lepu scenu: *- Nemci su zatvorili oca u šabačkom logoru. Tri meseca je tamo bio. Bili su sa njim Romi i Srbi. Samo jedan Srbin je bio kod kuće u tom selu, a oni ostali sve u logoru. Nemci su bili dobri. Metli moju mater na kanal da sedi, a ja se bojim da će mi Nemač ubiti mamu. Reko nam jedan Nemač: - Halt, halt! Na kanalu da sedimo kod matere, da nas slika s materom. A najmlađa moja sestra mami na sisi. Kad nas sliko, on je otišao i dono neki velik sanduk brašna. A odakle, ne znam. Pa dono drugi sanduk, veći nego ovaj moj astal. Dono je masti, pa nam dao hleba, pa kobasica, pa salame. Kad su videli moju majku, a ona lepa, a mi se bojimo - oće li nju neko kurvati. A oni kažu: - Niks, niks! A bio jedan dolmak (prevodilac) pa kaže: - Ne boj se, ne dam ja!*

Ali, bila jedna devojka lepa k'o lutka! Nju su odveli celu noć, ujutru je doveli. Žena malaksala sva. To se naređalo na nju. Nemci neki. Nas nisu dirali. Mi smo sedam devojaka kod matere bile. A onaj mali joj na sisi. A moja mati bila mala rastom, nemaš je šta viditi.

Susedi

Ljudi druge nacionalnosti u Vojvodini u pričama Romkinja su dobri prema njima: Srbi, Slovaci, Mađari. Ima lepih primera saradnje. Olga (1920, Šabac) priča kako ju je seljanka Srpkinja udesila da ide na vašar kad je bila mlada devojka: *- E, sad, ja se spremam na vašar, očešljala me ta seljanka Srpkinja, što sam kod nje služila, i uplela mi vitice do pola, od pola mi jednu napred stavila na grudi, a jednu je bacila na leđa. A bele skute, pa čipka, pa odgore žoržet skute, sve ko sad ove suknje plisirane! I kecelju, kaka god je bila boja kecelja, taka je bila bluza. A imala sam i grudi, imala sam i ruku lepu, i oko, i kosu - sve.*

Obrazovanje i tradicijski običaji u braku

I ovde, kao i u mnogim drugim materijalima Romkinje nisu sretno udate. Da li obrazovanje doprinosi boljem razumevanju u braku? Podaci to ne potvrđuju. Mla-

de školovane Romkinje uglavnom nemaju dobro bračno iskustvo. Razvod je najčešće rešenje za prevazilaženje nesuglasica u braku, a deca, najčešće, ostaju uz (samohranu) majku! Samohrana obrazovana Romkinja pre je pravilo nego izuzetak u sadašnjoj situaciji. Obrazovana Romkinja teško nalazi supruga koji prihvata njenu obrazovanost kao put iz patrijarhalnog statusa u ravnopravne supružničke odnose (vidi tabelu 1).

Politički i društveni angažman

Mnoge Romkinje govore da su bile aktivne u društvenom kontekstu, neke i učlanjene u političke stranke, što govori o želji Romkinja da se i u tom domenu ogledaju.

Starost

Nakon teškog života u detinjstvu, najčešće nesrećnog braka i brige oko dece, Romkinja u starosti najčešće ostaje prepuštena sama sebi, bez ikakve materijalne ili druge podrške:

Šta vam je sada teško? - *Samoća! Sama sam od kako su otišla deca u inostranstvo, a muž umro... Pa radujem se kad me neko poseti. (Milesa).*

- *Moram da živim sama, pa šta ću.... Ja sam srčani bolesnik, imam i povećanu štitnu žlezdu,... Plaćam lekove. Nekad dobijem injekciju, uhvatilo me u krstima i ondak dobijem dve injekcije, a nisu to one nekadašnje što sam primala, nego zamena. Onda uzmem ruzmarin i rakiju, operem noge i uveče namažem i legnem, i bolje mi je. (Olga).*

Patrijarhalni običaj da sin sve nasleđuje i uzima, gotovo po pravilu lišava Romkinju u starosti onoga što je sama mukotrpno stekla jer sve prepušta sinu i njegovoj (novoj) porodici. Iz ovih podataka vidimo da je mehanizam korišćenja žene u romskoj zajednici izrazit i najčešće povezan sa običajima u tradicionalnoj kulturi pa se stiče utisak da je to prirodna i normalna stvar da život Romkinja bude težak. Istraživanja pokazuju da stvari mogu izgledati drugačije, ako joj se obezbedi društvena, državna i svaka druga pomoć (vidi tabelu 1).

Običaji

Proricanje sudbine je jedna od tipičnih osobina koje se vezuju za Romkinje. Zato je to pitanje bilo češće postavljano nego drugim ženama. Neke Romkinje nerado govore o toj osobini, neke se njome ponose, neke se šale (na primer, Milesa).

Verovanja

Sve Romkinje navode da veruju u Boga, ali iz opisa onoga u šta veruju vidimo da je verovanje u vile, veštice, mađije i duhove deo kulturnog miljea (Živka).

- *Da li verujete u mađije? - Pa, verujem, jer me to snašlo u mojoj avliji. Bila su mi deca pošla na pijacu u Ljuboviji, ja sam izašla da otvorim kapiju. Međutim, ja sam osetila da imam nešto pod nogu, kad ja vidim neka kost. Vratila se u kući i legla da spavam. Ne mogu da spavam, nije dobro! Da idemo kod nekog vračara ili negde? Kad mi sin kaže: - Dobro, mama, icemo kod Đoke. Kad smo došli kod Đoke, on kaže: - Živka, dobro je što si došla*

odma, jel su ti neke dve žene nabacile... da te nema nikako žive. Dao mi je nekakvu vodu, ja sam se umivala tri večeri, posle sam tu vodu skupila u neku posudu i to sam bacila u reku i meni je posle bilo bolje, to je to.

Možemo reći da već postoji kontinuitet u istraživanjima o Romkinjama. Ono na što možemo biti naročito ponosni jeste činjenica da se među istraživačicama danas nalaze i same Romkinje koje se koriste novim metodama i pomažu u menjanju stereotipne slike o sebi i romskom narodu.

Napomene

/1/ Dodajmo još podatak da se veoma često greši u pisanju naziva za nacionalnu grupu – piše se često malim slovima ciganka, cigan, ciganče, U medijima, na primer, u TV seriji “Kassandra”, koja je imala 100 nastavaka i koja je ponovljeno emitovana više puta na više stanica u zemlji, *Ciganka* je u titlovanom tekstu dosledno pisana malim slovom, a ona je glavna ličnost u seriji.. (Serija je, inače, najgledanija od svih TV serija u zemlji).

/2/ Koliki je to posao možemo videti iz nekih cifara: za jedan snimljen razgovor od 90 minuta potrebno je najmanje 10 sati transkribovanja u pisanu formu i ukucavanje u kompjuter, zatim sledi redakcija i lektorisanje rukopisa za štampu da bi se razgovorni tekst prilagodio objavljivanju, što je novih 10 sati rada.

/3/ Na primer, Jelena Jovanović je sa svojim timom učestvovala u projektu Muzeja Srema u Sremskoj Mitrovici.

Literatura

Blagojević, Marina (1992), *Stavovi studenata o Romima: širok osmeh i zlatan zub*, Miloš Macura i Aleksandra Mitrović ur. Društveni položaj Roma, SANU, Beograd.

Bogdanić, Ana ur. (2005), *Usmene povijesti starijih Romkinja iz grada Rijeke*, Udruga žena Romkinja “Bolji život”, Rijeka, 79 str.

Bogdanić, Ana (2005), *Multikulturno građanstvo i Romkinje u Hrvatskoj, Migracijske i etničke teme*, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb, god.20, br.4, 339-365.

Ilić, Rozalija i Emilija Ilić (2002), *Običaji i tradicija Roma Kragujevca*, Romski informativni centar, Kragujevac, 88 str.

Jovanović, Danica (2004), *Iz srca naših Romkinja: život Romkinja u Banatu*, Udruga ženje “Rom”, Novi Bečej, 82 str.

Knežević, Srebrica (1982), *Žene Roma i njihov smisao za adaptaciju u skladu sa*

ekonomskim promenama, Etnološki pregled, br. 17, Beograd, 279-293.

Kuzmanović, Bora (1992), *Stereotipije o Romima i etnička distanca prema Romima*, Sociologija, 34/1, Beograd, 119-126.

Maluckov, Mirjana (1979), *Etnološka građa o Ciganima u Vojvodini*, Etnografski muzej, Novi Sad.

Mitro, Veronika ured. (2004), *Nevidljive – ljudska prava Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije, Novi Sad.

Mitro, Veronika i Marija Aleksandrović (2003), *Devica: da ili ne?* AB print publikacije, Novi Sad.

Mitro, Veronika, Jelena Jovanović i Danica Šajin (2003), *Spremni za brak: da ili ne?* AB print publikacije, Novi Sad.

Mitrović Aleksandra (1987), *Društveni položaj Roma u SR Srbiji*.

Mitrović, Aleksandra (1990), *Na dnu: Romi na granici siromaštva*, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd.

Mršević, Zorica (2004), *Romkinje između mita i (srbijanske tranzicije) stvarnosti*, Kruh i ruže, Zagreb, br. 24, 13-17.

Mršević, Zorica (2004), *Parametri rodne analize romske zajednice u periodu tranzicije*, Prava čoveka, Savezno ministarstvo za manjine, Beograd, vol. 3/ 3-4, 9-23.

Slapšak, Svetlana (2001), *Romkinje, Ženske ikone XX veka*, Biblioteka XX vek, Beograd, 240-245.

Savić, Svenka (1993), *Diskurs analiza*, Filozofski fakultet, Novi Sad.

Savić Svenka ured. (2001), *Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini*, Futura publikacije i Ženske studije i istraživanja, Novi Sad.

Savić, Svenka (2002), *Žene iz manjinskih grupa u Vojvodini: pogled iz vizure žene iz većinskog naroda*, Informator, Centar za multikulturalnost, Novi Sad, br. 35-36, 8-20.

Savić, Svenka (2007), *Šta nam to potvrđuju grafiti ispisani po Vojvodini?*, Marija Gajicki ur. *Govor mržnje i nacionalizam: uzroci i posledice*, "Vojvođanka" – regionalna ženska inicijativa, Novi Sad (u štampi).

Vidović, Marija (1993), *Romkinje u naselju "Mali London"* – Pančevo, Miloš Maccura i Aleksandra Mitrović ur. *Društvene promene i položaj Roma*, SANU, Beograd, 155-166.

Žunić, Natalija (2002), *Prava i položaj Romkinja*, Dragoljub B. Đrđević, ur. *Romi na raskršću*, Niš, 164-168.

ROMKINJE - PODACI O INTERVJUISANOJ OSOBI

No	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Mesto stanovanja	Obrazovni nivo	Zanimanje	Broj dece	Bračni status	Jezik i dijalekt
DEKADA 1920-1929.									
1	Milesa	1920.	Kožuar	Obrenovac	-	nezaposlena	3	udovica	romski/ gurbetski
2	Z.†	1924.	Surčin	Surduk	osnovna (6)	nezaposlena	3	udovica	romski G
3	Olga	1926.	Šabac	Mačv. Mitrovica	-	nezaposlena	6	udovica	srpski
4	Olga	1929.	Stara Pazova	Šid	osnovna (2)	nezaposlena	3	udovica	romski G
DEKADA 1930-1939.									
5	Nurka	1933.	Niš	Niš	sred. str. sperm.	krojačica u penziji	2	udata	romski/arlijski
6	Vera	1935.	Dren		-	nezaposlena	2	udovica	srpski
7	Ruža	1936.	Gornja Koritnica	Niš	sred. str. sperm.	penzionerka	3	udovica	romski A
8	Ljuba	1936.	Mandelos	Novi Sad	osnovna (4)	nezaposlena	2	udovica	srpski
9	N.†	1937.	Stari Banovci	Stari Banovci	osnovna (4)	nezaposlena	2	udovica	romski G
10	Živka	1938.	Ljubovija	Ljubovija	-	nezaposlena	3	udovica	srpski
DEKADA 1940-1949.									
11	Smilja	1940.	Batajnica	Batajnica	-	nezaposlena	3	udata	romski G
12	Vaska	1941.	Aleksinac	Obrenovac	osnovna (4)	nezaposlena	4	udovica	srpski
DEKADA 1950-1959.									
13	Zlata	1954.	Golubinci	Golubinci	osnovna (8)	nezaposlena	1	udata	romski G
14	Kajka	1958.	Novi Sad	Novi Sad	osnovna (8)	nezaposlena	1	udata	srpski
15	Dragica	1958.	Vršac	Vršac	Viša pedagoška akademija	zaposlena	3	razvedena	srpski
DEKADA 1960-1969.									
16	Zlata	1964.	Stari Banovci	Stari Banovci	osnovna (4)	nezaposlena	2	udata	romski G
17	BajramŠah	1966.	Nikišić	Podgorica	osnovna (4)	nezaposlena	4	udata	srpski
18	Ružica	1968.	Novi Sad	Novi Sad	sred. str. sperm.	nezaposlena	2	udata	srpski
DEKADA 1970-1979.									
19	Marija	1972.	Novi Sad	Žabalj	Fil. fakultet: postdiplomske studije	zaposlena	1	razvedena	srpski
20	Nataša	1977.	Novi Bečej	Novi Bečej	osnovna (7)	zaposlena	1	udata	romski G

ROMKINJE – DOKUMENTACIONI PODACI O ŽIVOTNIM PRIČAMA

No	Ime	Godina rođenja	Mesto rođenja	Snimanje	Transkripcija	Prevod	Redakcija	Lektura
DEKADA 1920-1929.								
1	Mileša	1920.	Kožunar	D. Jovanović	D. Jovanović	D. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
2	Z. †	1924.	Surčin	J. Jovanović	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
3	Olga	1926.	Šabac	D. Novaković	D. Novaković	-	S. Savić	M. Jocić
4	Olga	1929.	Stara Pazova	S. Dimitrov	S. Dimitrov	S. Dimitrov	S. Savić	M. Jocić
DEKADA 1930-1939.								
5	Nurka	1933.	Niš	Z. Osmanović	Z. Osmanović	Z. Osmanović	S. Savić	M. Jocić
6	Vera	1935.	Dren	Ž. Savić	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
7	Ruža	1936.	G. Kortnica	Z. Osmanović	Z. Osmanović	Z. Osmanović	S. Savić	M. Jocić
8	Ljuba	1936.	Mandelos	V. Mitro	V. Mitro	-	S. Savić	M. Jocić
9	N.†	1937.	Stari Banovci	S. Jovanović	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
10	Živka	1938.	Ljubovija	M. Simeunović	J. Jovanović	-	S. Savić	M. Jocić
DEKADA 1940-1949.								
11	Smilja	1940.	Batajnica	J. Jovanović 2	V. Mitro	-	S. Savić	M. Jocić
12	Vaska	1941.	Aleksinac	D. Jovanović	D. Jovanović	-	S. Savić	M. Jocić
DEKADA 1950-1959.								
13	Zlata	1954.	Golubinci	J. Jovanović	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
14	Kajka	1958.	Novi Sad	R. Knežević	V. Mitro	-	S. Savić	M. Jocić
15	Dragica	1958.	Vršac	I. Ćurčić	M. Vovodić	-	S. Savić	M. Jocić
DEKADA 1960-1969.								
16	Zlata	1964.	Stari Banovci	J. Jovanović	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić
17	Bajramšah	1966.	Nikšić	J. Jovanović	J. Jovanović	-	S. Savić	M. Jocić
18	Ružica	1968.	Žabalj	S. Savić	S. Savić	-	S. Savić	M. Jocić
DEKADA 1970-1979.								
19	Marija	1972.	Novi Sad	D. Jovanović	D. Jovanović	-	S. Savić	M. Jocić
20	Nataša	1977.	Novi Bečej	J. Jovanović	J. Jovanović	J. Jovanović	S. Savić	M. Jocić

rođene u 1920-im*

Ljiljana Pešikan-Ljuštanović

Romkinje, Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović, Futura publikacije Novi Sad, 2001, str. 230.

U knjizi pod nazivom **Romkinje: biografije starih Romkinja u Vojvodini**, sakupljačice (Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović) saopštavaju 20 životnih priča starijih Romkinja koje su svoj životni vek provele u različitim mestima po Vojvodini. Ovde ukazujem samo na nekoliko mogućnosti interpretacije podataka iz životnih priča koje afirmišu biografski metod kao jedan od mogućih u saznavanju više o društvu u kojem živimo, sa stanovišta SLIČNOSTI I RAZLIČITOSTI OVIH KAZIVANJA.

Tvrdnja da su sva ova kazivanja **ista** može počivati na dve osnove:

Teška sudbina starijih Romkinja pokazuje se u nekim nesumnjivo zajedničkim preživljavanjima (siromaštvo; dominantna uloga majke u održavanju porodice; neškolovanje ženske dece; udaja bez prava izbora/ prodaja/ neharmoničan bračni život; mukotrpana borba za opstanak; neznanje o reproduktivnim pravima žena; zajedničke religijske predstave i obredno-običajna praksa; opšta slika ženske nesreće).

* Tekstovi ispod naslova ovoga reda predstavljaju prikaze knjige *Romkinje*(2001), bilo da su objavljeni u štampi, izgovoreni na radiju ili na predstavljanju knjige.

Razlog za ovakvo uopštavanje mogla bi biti i kulturna matrica koja oblikuje ova kazivanja o životu. Recimo, sve kazivačice tvrde da su se udale nevine; da su bile poslušne i trpeljive - žena priča kako je morala da sluša svekra, kako čak nije ni znala da je moguće odupreti se ("Mislila sam da to tako moram da radim". "Sve sam ih poštovala i slušala i šta god su od mene tražili ja sam tako radila."), da bi u nastavku kazala u vezi sa tim što ju je svekar stalno terao da peva: "Jednom mi je dosadilo da pevam i ja udarim svekra sa papučom i kažem mu, ma dokle ću ja da pevam...").

Možda najdrastičniji vid konformiranja s merilima zajednice pokazuje se upravo u odnosu prema ženskoj čednosti. Sve kazivačice prihvataju dvojni seksualni moral, koji jedna od njih efektno uobličava u izreku: "Muškarcu piše na tabanu, a ženi na čelu..."). Sve one naglašavaju da je taj starinski moral bio dobar i, manje-više žale za njim. Čak i ona koja kaže da bi prihvatila snaju koja nije nevina, uslovljava da bi to mogla da uradi, ako je takva žena "dobra" njenom sinu. Ovo je inače karakteristično za patrijarhalnu kulturu uopšte: žene čuvaju, zagovaraju i sprovode diskriminaciju žena. Da je tako, u konkretnim ispovestima pokazuje i odnos prema muškom i ženskom porodu (za jedan broj kazivačica najsrećniji događaj u životu bilo je rođenje sina. Iako, sudeći po iznesenim iskustvima, ćerke više brinu o roditeljima, jedna od kazivačica čak naglašava da su ćerke tuđa sreća, a ukupno uzev jasno je uočljivo da se u vaspitanju, odnosu prema radu, školovanju sprovodi (i smatra normalnom) diskriminacija ženske dece "to je ženskome suđeno".

Tako se Romkinje dvostruko marginalizuju: kao deo socijalno i ekonomski marginalizovane zajednice, ali i dodatno, unutar te iste zajednice, kao žene, pa, kada je reč o ženama čije sudbine sadrži ova knjiga, i kao pripadnice neproduktivne starosne grupe. Same ove žene, u pojedinim slučajevima

iskazuju negativno samoopažanje, bilo posredno, bilo direktno. Posredno, kazivačice otkrivaju negativno samoopažanje naglašavajući svoje socijalne veze s ne-Romima (drugarice, kumovi, eventualne ljubavne veze - recimo, žena kaže da joj nije smetalo što je njen pretpostavljeni, Srbin, s kojim je imala avanturu, zove Cigančica), takođe neke od njih naglašavaju svoje nepripadanje romskoj zajednici (nepoznavanje jezika i kulture - eksplicitno ponos zbog romskog jezika i brigu za njegovo očuvanje iskazuju samo uspešna poslovna žena), ili ističući vlastita "neromska" svojstva ("bila sam bela", "zvali su me Koštana" - ovde se vidi pristajanje na pozitivan stereotip) - što je i razumljivo s obzirom na brojne negativne predrasude i stereotipe koji prate Rome. Ima i neposrednog iskazivanja negativno samoopažanja. Recimo, jedna od žena kaže: "Jesi čula ne znam ni kad sam oždrebljena" (str. 75).

Nameće se, kada je o ovoj knjizi reč, i razmatranje HIBRIDNE PRIRODE PREDANJA KAO VRSTE, pa i kazivanja o životu kao jednog njegovog vida: ono se kazuje kao istina (ono može i biti istina), ali se oblikuje kao naracija, prema određenim poetičkim uzusima. Dobar primer za to jeste insistiranje više kazivačica na tome da nisu slušale bajke (ili ih pričale svojoj deci) zato što za to one ili njihovi roditelji nisu imali vremena od posla (jedna od njih kaže da je majka umesto pričom ili uspavankom uspavljivala rečima "Muko, muko" i komentariše kako su se one pokazale istinitima), ili zato što se to ne smatra "ozbiljnom" preokupacijom ("A da li znaš neku uspavanku, neku pričicu staru? - Ne znam. Uvek sam bila ozbiljna, uvek sam bila ljuta... - str. 17)

- Treba, najzad, reći i to da razlog za ovakvo uopštavanje mogla bi biti i predrasuda: "Svi su oni isti, pa im je zato život takav kakav je", što opet, u najgoroj konsekvenci, može implicirati da je bilo kakav organizovani napor da se položaj romskih žena i Roma popravi uzaludan, pošto su oni "svi isti", pošto njihov teški život nije proizvod diskriminacije, već "ciganska posla".

Posebna tema bilo bi i istrajavanje tradicionalne kulture u ovim ispovestima. Na prvi pogled je nema, ali ima iskaza poređenja, slika koje pokazuju da je ona još uvek živa. Od najimpresivnije slike u kojoj osamdesetogodišnja Ljubica saopštava čitav jedan arhaični, zbilja drevni odnos prema ženskom: "Jaka sam kao zemlja, što je oru, pa je seku, pa je seju!" (Elijade na jednom mestu u knjizi Sveto i profano kaže da je žena, u tradicionalnom poimanju sveta, po svojoj sposobnosti rađanja analogna zemlji.) Preko demonoloških predanja koja se javljaju u vidu memorata i fabulata, do pesama. (Jedna od ovih žena, Vidosava, potencijalno je izvanredan kazivač poezije - str. 144).

Inače, i u ovom domenu se vidi specifični položaj ženskog: običaji se pretežno pamte po jelima koja se pripremaju ili po konkretnom značaju u životu pojedinca (prosudba, svadba, sahrana) i najčešće su "propuštene" kroz filter vlastitog iskustva. Spoljni svet ulazi u sudbine ovih žena kao ugrožavajući faktor, kao izvor opasnosti, pritiska. Veoma je specifičan, recimo, njihov odnos prema istoriji. I ona se uglavnom filtrira kroz lično iskustvo: užasi Drugog svetskog rata kao priča o vlastitom stradanju ili stradanju bližnjih, Titovo doba kao zlatno doba izobilja, potonji rat kao prostor stradanja, Goli otok se vezuje za iskustvo sa žitarima - jedna od žena za Hristovo raspeće kaže: "to je bilo pre no što sam se ja rodila"... Reklo bi se da se ovde unekoliko potvrđuje ona teza po kojoj se žena i muškarac mogu razlikovati kao biće prirode, okrenuto održavanju životnog ciklusa i biće kulture, okrenuto istoriji. Ipak, po svoj prilici ovde se opet suočavamo sa višestrukom marginalizacijom žene (ne samo romske).

Na kraju, treba reći da je ovo prva u nas objavljena knjiga koja se bavi sudbinom starijih Romkinja i prva čije su koautorke mlade Romkinje. Tako se ova knjiga može čitati kao materijal interesantan sa stanovišta izučavanja folklora i kulture Roma, ali i kao važan korak u emancipaciji Romkinja

i razvoju njihove samostalnosti.

Novi Sad, 14. 03. 2002.

* Tekst izgovoren na promocije knjige **Romkinje** u Novom Sadu, Kulturni centar Novog Sada, marta 2001.

Milesa (1920), Kožuar

Kažite nam nešto o svom detinjstvu?

- Ja se zovem Milesa, a moja sestra Desanka. Čuvale smo stoku kad sam imala osam godina. Nismo mogle da idemo u školu, nego smo morale da radimo. Ni sestri ni meni nisu dali roditelji da idemo u školu, morale smo da čuvamo stoku. Ja sam plakala, jer mi je bilo žao što ne idem u školu. Tako smo odrasle i svaka je otišla svojim putem. Moj brat je završio veliku školu. Radio je u Svetskom savezu Roma. Ali, voleo je da popije. Ubilo ga je piće - umro je kad je imao sedamdeset godina.

Od koliko godina ste se udali?

- Imala sam osamnajst godina, nisam htela ranije. Dolazili su Romi da me prose još kad sam imala četrnajst godina, pa od petnajst... Nisam htela! Sa osamnajst godina sam se udala, u devetnestoj sam rodila svoju ćerku. Hvala bogu, sva su mi deca dobro. Jednom sam se udala i nikad više. Lepo smo živeli ja i muž - jednom dušom. Evo već deset godina, moje suze nisu prestale za njim. Žao mi je kad se setim njega, a nikad ga više! Nikad se nismo svađali. Uvek smo se slagali.

Ja sam došla u Grabovce. Patila sam se. Napravila sam kuću, a radila sam u Beogradu. Moj muž je radio u preduzeću - više sam ja zarađivala od njega! E, muke žive! Namučila sam se. Danas kada treba da živim i kad imam sve, nemam zdravlja, nemam života. Mnogo sam radila kod neroma. Nisu bile nekada mašine za pranje veša, nego sve se ručno pralo - ceo dan. Osušile su mi se ruke od pranja po tuđim kućama svaki dan. Nekada mesec dana nisam izlazila iz vešernice! E, muke moje!

Kako ste se upoznali sa svojim mužem?

- Bila sam u gostima kod tetke u Stublinama kad je bio vašar. Tamo me je video, a ja njega nisam odmah. Kad sam došla na vašar, uhvatila me moja snaja i rekla mi: - Ajde, ideš da igraš! To je bilo veliko cigansko kolo! Kad sam počela da igram, on je prišao, uhvatio se pored mene i počeo da igra, a ja nisam znala ko igra pored mene. Bože me sačuvaj! Kad se završilo kolo, on je zastao sa mnom i predstavio se: iz Grabovca je, ima tetku Kristu u Stublinama, isto kao i ja. Sledeće nedelje su njegovi došli da me prose. Moj otac je išao da vidi njihovu kuću. Mala kuća - sirotinja! Nije hteo da me da, a njima je moja snaja rekla: - Gledaj ti njih kako pričaju, kao da nisu Romi! Nemoj gledati to što su siromašni. Meni se on svideo. Kažem: - Baš je lep, ima vezene čarape! Pita snaja: - A voliš ga? Kažem: - Volim ga! A, u stvari, ne volim ga. Nisam se ni viđala sa njim, ništa. Jok! Moji me nisu dali! Siromašan je! Daće me bogatijem. E, a ja nisam htela da se udam za bogatog, pa sam odbegla za siromašnog i lepo sam živela sa njim sve do kraja njego-

vog života. Jednom dušom smo disali! Eto, tako smo se upoznali i živeli. Imala sam lep život. Nikad se nisam tukla sa njim, nikad se nisam svađala sa njim, uvek smo se dogovarali. Pravili smo dve kuće, sve sami. Radili smo u Beogradu. Jednom se povredio: točio je kiselinu, nije stavio masku, nije se čuvao pa ga pojela kiselina, pa dobio ono nevaljalo u krvi. On i jedan čovek, obojica su umrli od toga. Inače je bio jak. Volela sam ga koliko i moju decu, nisam jela jedan zalogaj bez njega, šta god sam imala ostavljala sam i njemu pola. A kada nisam tu, a on kupi lubenice, ili dinje, prvu krišku stavi na orman da ostane meni! A snaje se smeju, deca me ismevaju: - Jako mnogo te voli tvoj deda! - Volim i ja svoga dedu! On je uvek ustajao rano, išao je na pijacu, pa donese punu tašnu svega, a ja spavam, ni ne znam! Kada se vrati, stavi na mene hladne krastavce, a ja se trgnem! Onda kaže: - Ustani, skuvaj mi kafu. Ja ustanem, šta ćeš. E, dobar je bio!

Koliko dece imate?

- Imam troje: Mara je najstarija, onda Prodan i Tomislav. Ona je udata za Milenkom, tamo dole stanuje, gde su oni bogati. Da li si čula da imaju traktor? A imaju i sedam hektara zemlje? Znaš one dole što imaju onu kuću? On ima trkačke konje, i takmiče se u Beogradu! Eto, tamo je moja ćerka, a deca su u Beču. Želim moju decu, ne mogu da dođu, a ja bih volela. Moraju da rade, šta ja tu mogu.

Da li su oni završili škole?

- Pa ćerke su završile samo osam razreda. Stariji sin je samnom, on je livac i radi u Železniku, a mlađi je građevinski tesar, obadvojica su završili zanate. Prvog sina sam rodila četrdeset šeste - Prodan mu je ime! Takvo mu je ime dao kum. On se ljutio što smo mu takvo ime dali. Ali šta da radim? Zovemo ga Proko, onog drugog Toma. A ovaj mlađi je četrdeset deveto godište. Eto, koliki je razmak - tri godine. Sedam godina je ćerka starija od brata, a od mlađeg brata deset godina. Mlađeg je čuvala, šetala i držala ga u krilu, a sada on izgleda stariji od nje - kose su mu pobebele! Dobra su moja deca - svo troje. Ne daju se oni! Nisu oni Cigani, nego pravi Srbi! Sve rade ono srpsko. Dobra su mi deca.

Kada ste se udali, šta ste radili?

- E, mučila sam se, ćerko! Bilo mi je jako teško. Ustajala sam u tri sata ujutru - idem da naranim piliće! Dobro, to sam naučila i kod moga oca da radim. Ali kod mog oca ustajala sam u osam sati! Ovde u dvanajst sati legnem, u tri sata ustanem. A kada se rodila moja ćerka, plakala sam na sav glas, ceo dan sam plakala: - Zašto se rodila? Da se muči kao ja! Nije se rodio sin! Evo, dao mi je bog dva sina! Sedam godina nisam rodila, pa posle rodim mog sina. On je bio najbolji đak u školi.

Mučila sam se u životu da bi stekla nešto. Došla sam ovde bez igde ičega. Dve godine smo stanovali kod moga brata, dok nismo kupili plac i napravili kuću. Morali smo da radimo. Niti sam tražila nešto, niti sam uzela iz kuće nešto. Ništa! E, šta ćeš, šta da se radi. Dva đaka treba da školujem, dva sina, a treba da napravim kuću. Napravili smo prvo samo dva odeljenja, od čerpića, ne od pečene ciglje. Posle smo to srušili i napravili

novo - ovo što sad imamo. Mučila sam se da stvorim nešto za sve nas. Sad kada trebam da živim, kada imam sve, onda ne mogu da uživam. Eto, tako je to! Neko se nije mučio nikad. Bolesno, jadno, čemerno ko ja što sam se mučila.

Čime ste se bavili?

- Dok smo bili kod kuće, išli smo na njivu i radili drugima u selu, donosili smo žito. Nismo imali zemlje. Kad sam se udala došla sam u Grabovce. Patila sam se. Napravila sam ovu kuću. Posle sam odvukla moga muža u Beograd i tamo smo radili. Mnogo sam radila kod neroma. Oni su me stalno molili da ostanem... da me zaposle, bila sam dobra radnica - prala veš! Moji me nisu puštali da idem da radim, a kamo li deca. Dobro, kažem, kada je tako, onda idi ti i radi! Kada ne daš meni da radim, jer u selu nema nigde da se radi i zaradi. Bio je on poštari, imao je veliku platu. Nosio je poštu po gradu, ko sada što nose poštari. Nije to bio veliki posao. Ja sam radila u Beogradu. Moj brat što god zaradi popije, a imao je mnogo dece. Ima lepu decu, bela deca!

Da li ste gledali u šolju ili u karte, kad ste bili mladi?

- I sada gledam sebi u šolju svaki dan i kažem velika dvojka se napravila, za dva sata, ili dva dana, dobiću penziju. Ženi koja mi daje da joj gledam u šolju ja kažem: - Mene sam prvu slagala, neću više da vam gledam u šolju! Baš juče sam pričala jednoj neromkinji šta je bilo kad sam radila u Beogradu. Jedna doktorka, baba već u penziji, naučila me je da gledam u šolju. I jedno vreme nisam htela da gledam, sve govorim možda je greh da gledam u šolju. A nekad potrefim kad im gledam! Slučajno! - Ajde opet, baba, da nam gledaš! A ja, u stvari, ne znam da gledam: - Evo, Ljubo, dvojka! Stvarno dvojka velika - biće ti nešto za dva sata. Evo i tri dana i četiri prođe, penzije nema! E, nećeš da gledaš nikome više. Ja sam samu sebe slagala. Neću više nikoga da lažem! Petkom ne gledam u šolju.

Da li ste imali vremena da se družite sa drugim Romkinjama?

- Pa, imala sam, a i nisam. Sve su dolazile i skupljale se kod moje kapije. Ja im iznesem stolice pred kućom da sede, a ja nemam vremena da sedim sa njima. Zato što one vode abrove*, a ja to ne volim. Velike đavolice su bile, osobito ova neromkinja pored mene - Tamarka. Sve one znaju šta ko radi, a ja nemam vremena da pričam o tome! Ja svaki dan idem da radim kod neroma, peške idem i dolazim, tada nije bilo autobusa. Bežala sam od njih, da ne moram da ogovaram. Sećam se, jednom je jedan čovek izašao iz kuće, a neka žena je izašla na drugu stranu, a one su razglasile da je ona prevarila svog muža sa ovim čovekom. Kad je muž to čuo, došao je kući i hteo da je ubije. Ona ga je tužila miliciji i on je bio u zatvoru. Ja im kažem: - Kako možete kazati tako nešto? Jeste videle? - Nismo! - Pa šta ste onda videle? - Pa videle smo da on ide otud i vezuje kajiš na pantalone! - Pa išao sebe radi čovek napolje!!

Da li verujete u Boga?

- Verujem. Radujemo se kada dođe Uskrs, kada dođe Božić. Poštujemo našeg

Boga, Isusa Hrista. Imala sam jednu debelu knjigu o Isusu, ali neko mi je ukrao! Sve sam pročitala, znam sav njegov život: kako je patio, kako su ga ubili, kako je oživeo i kako je vaskrsnuo! Išla sam ranije redovno u crkvu, samo sada ne mogu da idem zato što sam bolesna. Ne mogu ni po dvorištu da hodam. Bog me još drži! Mislim da mi je Bog rekao da se ne operišem u bolnici, zato što sam matora. Sam Bog mene uči šta da radim i kako da radim?

Da li se sećate kada je bio Drugi svetski rat?

- Kako da ne. Došle su Švabe kod nas i zapalile celo selo. Došli su kod jedne kuće partizani, ubili su jednoga Švabu. A za jednoga Švabu, ubili su sto dvadeset naših. Oterali su ih na vašarište, okupili su narod sa decom i sve su kuće zapalili. Joj, dolaze do ćuprije, do Stevanove kuće, i gotovo... došli su do nas. E, kada su došli tamo, izvadili mapu: - E, pa ovo je Dren. Dren nisu dirali. Sam Bog zna zašto! I mi od tada redovno slavimo Bogorodicu jer nas je spas'la! Joj, kako je bilo strašno! Kuće gore, ništa nije ostalo, ni jedna krpa. Mnoge su ubili, a nas nisu dirali. Došli su do naših kuća, a moj se Srba, jadan, uplašio, moja kći mala, ja sama sa njima... moj dever otišao da radi. Svi su otišli da kupe žito kod neroma, samo da bi dobili jedan obrok. E, posle, vidim jednog po jednog vuku i sahranjuju. Ubijeno je dosta naših Roma! Muke žive! Sve je išlo na nas. I opet sam živa, hvala Bogu! Ja sedim unutra i idem da tražim decu, a metkovi samo šiste pored mene. Fala Bogu, ni jedan me nije pogodio! Kada sam pogledala kroz prozor, vidim kako je partizan ranjen! On je prošao kroz dvorište, samo je krv pištala po dvorištu. Gde je pobegao, ne znam! Kasnije sam ga videla da je pao na putu i umro.

I sada kada su nas bombardovali, strašno sam se uplašila. Kada je počeo onaj rat bili smo u Beogradu, bombardovali su Nemci sve veće gradove. A sada kada je bilo bombardovanje, svi su išli u sela. U četiri sata, ja spavam ovde sama, ne čujem baš dobro, ali čujem bombe dole na termoelektrani. Ja skočim i bežim kod vrata. Gde da bežim? Muke, ćero! Ovde kod neroma, kod Kiće, ovde gde stanuje Caja, ona je moja unuka i Goran je moj unuk! Kod njih stanuje jedna žena, ona je pobegla, jadna, iz Hrvatske. Ona je kod mene sada, čuva me. Plaćam joj sto maraka, šta da radim kad ne mogu da radim ništa! Sve mi ona radi: čisti, pere mašina, ali ona pegla, kuva - ja ne mogu. Kazao mi je doktor sve najgore, da treba da se operišem. Ja nisam htela, stara sam, treba da umrem, imam osamdeset i jednu, sad i osamdeset i drugu. A da idem da se operišem, je l' treba da rastem još, da živim još? Ne treba! Dosta, fala bogu! Ja kažem svojoj deci, a plače moja ćerka: - Ne, sine, nemoj da plačeš, treba da budeš ponosna, koliko sam živila. Mnogo mladih je umrlo pre mene, nije niko živ! Dosta sam živila, ali, eto, bolesna sam. Dođem do sveće, al me Bog neće. Pa šta da radim, neće gospod Bog! Kad dođe njegova volja, on će da me uzme.

Kako je bilo kada je bio rat?

- Sećam se, ćero, bili smo gladni i žedni. Nismo imali hleba. Jeli smo bez hleba, kuvali smo nama pasulja, krompira... hleba nema niotkuda. Moj brat je došao u Gra-

bovce kada se zaratilo. On je bio piljar, trgovac, donosio mi je uvek malo brašna, jabuka, kukuruza. Neromi su mu davali po jednu jabuku, jedan kukuruz, najviše smo menjali to za brašno - da samelje malo brašna da imamo da jedemo. Muke sam mučila. Bili smo i bos, nismo imali ni šta da obučemo, nismo imali ni gde ni za čega da kupimo! Namučila sam se - žive muke.

I ovaj rat sam dočekala. Onaj rat je bio opasniji, trajao je pet godina. Toliko su Švabe bile kod nas. Nigde ništa, seju neromi žito, seju kuruz, a dođu Nemci i odnesu. Nisu im ostavljali ništa. Sirotinja, namučena. Fala Bogu, niko od mojih nije bio u logoru.

A kada je bio gotov rat da li ste dobili pomoć od države?

- Da, dobili smo malo. Dolazili smo na vašar u Grabovce. Dali su nam malo brašna, po jednu šunku, suvo meso... Jednom sam dobila celu šunku i sa njom došla u kafanu gde je bio moj brat za stolom. Napio se i kad god dođe on je kupovao od njegovih drugara nešto za jelo, tako je hteo da kupi od mene šunku. Trpela sam ga, ćutala sam, da se svađam, istuko bi me.

Da li je bilo promena posle 1990. godine?

- Ženila sam unuka devedeset prve, imam na kalendaru zapisano, zaboravila sam tačan datum.

Šta Vam je sada teško?

- Pa samoća! Sama sam otkako su otišla deca u inostranstvo, a muž umro. Tri-deset godina sam sama. Ubi me samoća! Nije dobro kada je žena sama. Navikla sam! Pustim malo televizor, malo radio, a dosadi mi i to. Nisam imala grejanje i smrsla sam se noću i dobila bronhitis! E, komšinici govore: - Čero, ne bilo tebi isto! Uvatio me, dva dana ne mogu da dođem sebi, deca hoće da zovu doktora. Kakav doktor kad imam punu tašnu lekova! Kad popijem lek, lakše mi je. Trebala sam da popijem jedan za prehladu, danas, ja nisam - zaboravila sam.

Koji Vam je najsretniji dan u životu?

- E, kada sam ožejala mog starijeg sina i kad se rodio drugi sin. Nikad u životu nisam imala srećniji dan nego kad sam bila u bolnici i prvi put videla sina. Posle sam bila srećna kad sam dobila unuka od mog najstarijeg sina, pa od najmlađeg sina. Ovaj unuk nije lep, koliko je lepa njegova žena. E, Gorane, ljubi te majka! Najstariji unuk od mlađeg sina je mornar. E, kad se on rodio toliko mi je bilo drago, jer je bio prvi unuk u našoj kući. Ovaj stariji sin se nije oženio Romkinjom. Prvo je rodila njegova žena Vesna iz Beograda. Ja sam je isterala. Ne zna ništa romski da govori. Ona je radila u *Galeniki* - pakovala lekove. Napustila je taj posao kad je bilo bombardovanje i više nije htela da se vrati na taj posao. A njen čovek je vozio gradski autobus. Ni on nije hteo da nastavi posao, pa su počeli da rade privatno. Zараđuju lepe pare. Pitam: - Šta ćeš kad ostariš? Nemate radni staž, majku vam jebem! Kupili su sebi onu mašinu, ima kola, ima priko-

licu, pa kupuje stvari preko novina, preko telefona, preko oglasa. Vide gde ima šta da se kupi, pa kupe krevete, šifonjere i prerađuju pa prodaju. Kažem im: - Idite u preduzeće, nema od toga ništa! Ali moja deca neće ni da čuju za to, bože sačuvaj!

A koji Vam je najgori dan u životu?

- Kada je umro moj muž, to mi je bilo najteže, i dok je bio bolestan. Ležao je dva meseca u krevetu, i dva dana u bolnici. Moje suze nisu stale. Nisam imala, hvala bogu, sa decom nikad problema, nisu me sekirali. Stariji se oženio, ostao je sa svojom ženom, mlađi isto tako. Imam ovu snaju, ali ne može niko sa njom. Ovde mi leži na sruu moja Vinka! Dobra, ljudski dobra!

Ima li nešto što ste želeli u životu, a da Vam se nije ostvarilo?

- Pa šta ja znam, imam moju decu, hvala bogu! Ovaj stariji ima kombi, nov je kupio. Zelen, lep i kola ima. Napravio je veliku kuću i mome unuku. Sve je sređeno! Pet nameštaja ima u kući. Ne zna se šta je lepše! Imamo mi, hvala bogu, sve. A ovaj mlađi ima kuću pored Goranove. Nisam imala velikih briga nikada. Jedino što mi je umro moj muž.

Ali ovo sada bombardovanje je bilo i opasnije. Bežiš, a ne znaš gde, nemaš gde! E, zovu me Caja i Goran da idem s njima u bunker. Ako me pogodi neka me pogodi, neću da idem. Otišli su oni u Beč, nema nikoga u kući, samo stanarka. Dali su joj sve ključeve od kuće.

Šta savetujete svojoj deci i unučićima?

- Hoće da sruše ovu kuću, a ja kažem: - Nemoj, sine, da srušis! A moja snaja kaže da imaju para da će da mi kupe stan za moje stare godine, da ne moram da čistim dvorište. A ja kažem: - Nemoj da rušite kuće, prodajte tako kako stoje obe kuće i uzmite pare i još malo doturite i kupite sebi veliki stan. Žao mi je da sruše kuće da naprave jednu veliku kuću. E, šta da radim, neka rade šta hoće, neka budu živi i zdravi!

Da li imate još nešto da kažete što Vas nisam pitala?

- Pa nemam, sine. Tamo imam moju ćerku. Uzela je čoveka, udala se. Unuku Marinu, videla sam je. Sada sam joj poslala kutiju kobasica koje sam dobila za slavu. To ja kupujem za Svetog Nikolu. Poslala sam njoj. Ona je uzela i počela je da plače. Da li ću je ikada videti! Ona mene toliko voli!

Dolaze deca malo kod mene, dolazi Vesna malo, ona neromkinja koju sam oterala! Posećuje me redovno do jedan sat najviše. Pomaže mi malo, malo moja ćerka dođe kod mene. Dobro mi je, samo da budem zdrava! Kad počne da me žiga, ja govorim: - Uh, dobro je, sada ću da umrem, i posle se ono umiri! Neće! Boga molim - neće, šta da radim! Nije moj glas dobar, vidiš da ne mogu da pričam i to što pričam jedva pričam.

Imate li još nešto da nam kažete?

- Pa šta hoćeš? Pa radujem se kada me neko poseti. Četvrtog je Božić u Beču i doće

moj sin kući, i moj unuk, moja deca će da dođu kući. Za Uskrs ako dođu... Sednu svi u kombi i dođu. Sad ne mogu da dođu! Samo brojim dane, ko zna da li ću ostati živa. Da li ću da dočekam da ih vidim? Džabe je njima sve! To mi je želja da ih vidim makar još jednom. Eto, ovog malog praunučića, da dođe da ga vidim, sada je porasto. Ovaj Goranov, on se zove Tomi, po dedi.

Z. (1924), † Surčin/Surduk

Kažite nam nešto o svom detinjstvu?

- Moje detinjstvo je bilo do sedam godina. Imala sam igračke, s decom sam se igrala, volela sam jako da pevam. Onda sam počela da pomažem mami.

Da li ste išli u školu?

- Išla sam u školu šest godina. Moji me više nisu pustili. To mi je jako žao, jer sam bila prvi đak, pevala sam u horu, organizovala sam priredbe, bila sam ono, što kažu ljudi, od prvih prva. Volela sam da pevam. Pevali smo uveče kad smo sedeli. Igrali smo se: *Ide majka s kolodvora, diyor diyor de; Ište jednu ćerku, diyor diyor de; Kako će se zvati? Nek se zove Janja. Šta će Janja biti? Neka bude zlatna kruška.* Bila sam u školi dobar đak. Učiteljica je govorila: - Zoro, Zoro, 'ajde napred stani! Ja počnem da pevam... Onda sam pevala u školi *U Milice, u Milice duge trepavice. Trepavice...* Bila sam prvi đak, zato sam tako prošla kako ne treba!

Imala sam dvanajst godina kad sam počela u selu da radim: nosila sam vodu, bri-sala sobe, a u našoj kući kad dođem perem i peglam. Bila sam jako vredna. E, to mi je bilo detinjstvo! Pevala sam uveče u crkvi. Pevala sam u školi.

Onda sledi udaja.

- Kad sam imala šesnajst-sedamnajstu godinu moji me udaju. Plakala sam, nisam htela da se udam. Kad smo pravili svadbu, moja sestra me tešila dok me oblačila - ja plačem, plačem. Sve je ipak bilo dobro, ali tada nisam nikako volela da se udam tako

mlada. Moji nisu uzeli pare za mene. Sećam se, bilo je zimsko vreme, svatovi došli po mene na saonicama, hladno... To je vreme već pred rat...

Kako ste proveli rat?

- Dođem da živim u Surduk, ali samo tri-četir meseca. Oteraju nas neprijatelji u logor u maju četrdeset prve, na Spasovdan, i to vozom čak u Sisak. Tamo sam bila godinu dana. Težak je život bio u logoru. Stalno smo bili gladni, dobijala sam obrok kao za dete jer sam imala samo šesnajst godina. Ujutru ne jedemo ništa, dok ne dođe podne, onda čekamo na kazan da vidimo šta ćemo dobiti. Vidimo, eno dim, dolazi kazan... Uzmemo nam onaj tanjir, stave krompir, ili pasulj, i to jedemo i za taj dan nema ništa više. Umiremo od gladi dok ne dođe drugo podne da dobijemo opet ručak. Ništa nismo radili, samo sedeli i čekali hranu. Idemo na kupanje svakih osam dana. Bili smo svi ošišani - i ženske i muškarci. Otac mi je slao redovno pare i pakete. On je bio dobar sa Šokcima. Kad je čuo da su Rome iz Siska pokupili u logor, on je poslao jednog Šokca - neroma iz Pazove za mnom u Sisak da me izvadi. Nije stigao na vreme, jer smo mi već otišli vozom. Da je stigao, ne bih bila u logoru. Ne mogu da se setim koliko je bilo tamo ljudi u logoru ukupno, ali nas Roma je bilo desetak. Svako veče nas broje da vide jesmo tu svi na mestu. Ujutru, kad ustanemo ložimo vatru, stariji nešto rade, a ja sedim i plačem.

I Vaš muž je bio u logoru s vama?

- I mog muža su pokupili. On je isto dobijao dečju hranu - imao je sedamnajst godina. Bili smo odvojeni, ja sam bila u ženskom odeljenju, a on u muškom. On je išao da radi po selima. Bio je jako vredan. Javio se da hoće da ide u selo da radi. Oni mu tamo daju nešto za hranu, dođe i donese nama koji smo u logoru: hleb, krompir, paradajz, slaninu - tako smo preživeli. Onda idemo po vodu u grad, ko ima pare kupi sebi nešto. Ja sam imala uvek pare, jer mi je otac slao, pa sam kupovala paradajz, krompir, kuvala sam meni i pravila sos.

Kad smo se vratili iz logora, bio je još uvek rat, došli su opet da nas vode u centar sela da vide ko je bio u logoru, ko nije, da nas oteraju nazad. Narede nam da izvadi svako svoju propusnicu što smo dobili odande. To je bila provera, i onda nas puste kući. Svi Romi iz Surduka su bili u logoru, nekoliko samo se sakrilo u kuće i ostalo. Poginuli su neki i u partizanima, znam nekoliko naših ljudi. Moj svekar je poginuo u Jasenovcu. Jadan je život bio za vreme rata! E, tako smo ostali siroti i dan danas. Još dok je rat trajo došao je moj brat po mene i odveo me iz Surduka u Surčin, tamo sam ostala pet-šest meseci i ja hoću da se vratim kod mog muža. Donesu me kući, i evo me i danas sam u Surduku.

Znaš, kao ova sveća što gori, takva sam ja! Imam ja unuku u Jakovu udatu i imam unuka, ovog zeta što sam ga ostavila u kući i imam moje dete u Batajnici - možda si čula za Radu i za Slobodana. Rada harmunikaš i pevač, njega svi znaju i mala deca.

Šta je bilo posle rata?

- Posle rata sam rodila decu, najpre ćerku četrdeset šeste godine. U kući sam se porodila. Posle se ona razbolela na živce. Ne znam di smo je sve vodili da se leči, ali nije

mogla. Umrila mi je. Rodila sam i sina. Kad je narasto, obesio se, moj Nikolica! I imam ovog Radu u Batajnici. Troje dece sam rodila.

Da li su išli u školu?

- Svi su išli u školu. Imam unuku. U Pazovi je išla u tekstilnu školu i sada radi na Novom Beogradu. Ima lep posao. A i druga unuka je išla do osmog razreda, bila je odličan đak u školi. U prvom razredu je stave da peva na radiju. Ma, strašno pametna deca! I lepa, šta da ti kažem! Svi su ovde lepi! Odvešće te baba kući i kazaćeš tvojoj mami da si bila kod mene, tvoja mama je moja familija... Ligina, a Liga je moj rođak.

Da li ste bili zaposleni?

- Kako da ne! Radim, jaoj, na njivi i dan i noć. Kad počne proleće pa do zime, dok ne padne mraz. Čupala sam kukuruz, žito sam radila, kosilo se, ti to ne znaš! Mi smo radili žito, velika vrućina, a mi ustanemo sabajle i radimo do podne. Kada dođe podne, sednemo u hlad, donese nam gazda da ručamo, i tako dvajest jutara uradimo. Ma, radila sam kao Isus... Radila sam i u selu: prala sam, krečila... ma, svašta sam radila.

Išli ste na slave?

- Neki put sam išla u Fenek, dok se nisam udala. Kada sam se udala, onda sam slabo išla, siromaštvo je bilo. Trebalo je para, trebala su kola, trebao je konj, ma sve je trebalo, a gde je Surčin. Pa tek odande idi u Jakovo, znaš ti taj put... daleko je.

Da li se razlikuju Romi u Banatu i Bačkoj od Roma u Sremu?

- U Banatu najbolje žive Romi, najbogatiji svet je tamo. Romi trguju - te prodaju ovo te prodaju ono. Nude po kućama svašta. Ima i ovde bogatog sveta... Ko je bogat, bogat je. Ko je siromašan, taj je uvek siromašan.

Romi u Sremu su bili siromašni, a sada je mnogo bolje. Sada ima i omladine, školovani su, ima zaposlenih. Moj zet je zaposlen. Radi kao vojno lice, ne znam tačno šta je, valjda mlađi vodnik u Topčideru u Beogradu. Ima ćerku Ljilju koja radi kao krojačica. Samo, slaba plata! Ćerka po dva meseca ne dobija platu. Moja snaja radi kod gospoja, tu kod nas u selu. Uzima živinu, jaja, mast, sve šta joj treba ona traži od njih. Oni joj daju i pare i tako živimo.

A kada je umro Vaš muž?

- Nemam muža, nemam moga sina, sirota sam! Imam snaju, unuka i unukinog muža.

Nek da dragi bog da su živi i zdravi! Imam malu unuku i s njom provodim dane. A kad idemo u neko veselje, meni samo idu suze na oči - sramota me, gleda svet! Oni znaju za mog Nikolicu da ga nema. Ićeš kod mene, pokašće ti baba slike da ga vidiš kakav je to čovek...

Kako Vi sada živite?

- Sad kad je bila Gospojina, mi spremili sve, lepo isekli pečeno prase, dolaze gosti. Ja ustala. Brinem da l' će doći moja deca, idem u baštu. Ribala sam šporet i potpalila vatru, čistila sam, spremila sam, oprala sudove. Onda idem u baštu da donesem zelen da otrebim za supu. Paradajz sam obrala u bašti i došla sam fino, sela i trebim zelen. Ma stavio me đavo da obrišem ovu vetrinu, ljubi te tvoja baba! I padne mi na glavu jedan deo, sela sam dole – krv okolo. Na četiri strane rasekla sam glavu! Toliko krvi mi je izišlo! Napravila sam veliku baltu i plačem. Ne znam kad su me našli i stavili u kola - nisam znala ništa za sebe. Odvedu me u bolnici u Zemun, ušiju me i zaviju. Posle sam primala inekcije i išla na previjanje. I tako se, evo, sada patim. Sada sam toliko bolesna, ljubi te tvoja baba, da ne mogu da idem. Jaoj, ala sam se patila i danas se patim i kuvam i čistim i perem sudove i mesim kolače, za sve sam sposobna, samo da se nisam ubogaljila. Imam četiri kopče na glavi, a mogla sam na mestu umreti. Padam, nesvest mi je, kao da sam pijana. Nisam bila pijana za veka! Nisam pušila, nisam se opijala. Ako ideš kod tvog dede, pitaj ga za mene. Kaži: - 'Znaš ti jednu Zoru iz Surduka? Ona je iz Surčina - Joškina sestra! I on će ti reći sve za mene. Čućeš ko je tvoja Zora. Da sam ti veliki rod. Dok čuješ od tvog dede, onda ćeš verovati.

Verujete li u Boga?

- Verujem, kako da ne! Kad god legnem da spavam, pomolim mu se da pomogne mojoj deci i meni. Kad operem moja usta, obavezno se molim Bogu. Pevala sam u crkvi, sve ono: *gospode pomiluj, gospodi pomiluj, gospodi pomiluj...* onda: *amin, podaj gospodi, gospodi pomiluj, gospodi pomiluj.*

Nikada se niste bavili vraćanjem?

- Ju, nikad! Kada idem malo kod gospoja da im spremam, one me mole: - Ajde, malo da nam gledaš u kafu! Jaoj, pa šta ću reći! Uzmem pa se smejem, što ne znam da lažem. I kao što gori sveća u onoj crkvi, takva sam ja. Tu sam više neg šezdeset godina, nezamerena ni koliko ispod nokta. Mala deca me vole i poštuju. Mali Jovica je odrasto sa mojom decom. Ja sam njega držala kao svoju decu. Tako ga volim! A i on mene. I tako sam, ljubi te baba, provela vek.

Sad sam stara. Prvo nemam ćerku, onda nemam sina... znaš kako je to, kad kažu sirotinja je najteža! Nije da nemam da jedem, nego mi je teška sudbina. Zato sirotinja. Plačem za mojom decom. Dao mi je Bog da živim bez moje dece. Teče dalje život. Moram s mojom decom da postupim kako treba. Kada oni mene vide da sam tužna i da plačem, reći će: - Šta je ovoj ženi? Ja samo lepo sa njima. Imam malu unuku koja sve hoće da radi sa mnom: ako kuvam paradajz, seče sa mnom, ako ljuštim grašak, trebi sa mnom, krompire čisti... ma sve radi sa mnom.

A koliko je ovde Roma u Surduku?

- Pa nema nas puno... možda trideset duša, svi su umrli. Ovde imam jednu od

najlepših kuća. To je sve napravio moj Nikolica što se obesio. Imao je majstore iz Srbije, sve su rušili, renovirali, sve novo. Romi u Surduku dobro žive i rade. Ovaj mladić ispred naše kuće radi u Pazovi: zida, malteriše, cepa drva... Jovica radi te španske zidove, kreči, zida, malteriše, svako sebi nađe posao. Žene su kod kuće. Imaju decu... Neke žene idu u Beograd, moja snaja ide u Beograd, ima i ovde u selu dve kuće gde radi.

Olga (1927), Šabac, Mala Vranjska

Pričajte mi o Vašem detinjstvu.

- Rođena sam u Šapcu - Mala Vranjska. Imali smo kućicu ko ova moja sad. Tu smo živili otac Milan, majka Draginja i nas devetoro dece. Očeva mati, moja baba, došla je iz Rusije. Tamo mi je i otac rođen. Onda su došli u Jugoslaviju. Posle sam saznala da je baba imala i četiri ćerke, sve su joj umrle, pa je tražila od mog oca da je služi kad je bila već jako stara - imala je 90 godina. To je sve bilo dok se nisam rodila.

Moja mati je imala nas sedam devojaka i dva sina. Sad mi je skoro brat umro - prošlo godinu dana. Imam još jednog brata i nas tri sestre ostale od sedam devojaka.

Kad smo bile devojčice, nismo imale igračaka nego smo same nešto pravile lutkice i onda lutkicama šile haljine. Ako neko nešto baci na đubre u selu, mi uzmemo pa napravimo suknjicu, pa keceljicu, bluzice i suknjice, meni nešto od tih krpica sastavim pa obučem, jadna.

Kao mala bila sam služavka kod jednog seljaka u našem selu u Vranjskoj: čuvala ovce i svinje. Bile dve njihove devojke i ja treća. Kad je subota, onda gazdarica kaže: - Olga, od deset sati dođi kući da seješ brašno, da se sutra mesi hleb. Ako je, na primer, petak danas, ja čuvam marvu i sve po redu, onda odem tamo kući, oni zatvore marvu, a ja navalim na one velike naćve i mesim lebac.

Da li ste išli u školu?

- Nisam. Pa nismo ni znali šta je škola, pravo da ti kažem. Ni braća, ni sestre, niko. Onda je ratno vreme bilo. Sad mi je žao što nas mati nije dala u školu. Škola nam je bila blizu kuće. Da sam pismena, sad bi mogla pisati mome sinu u Nemačku.

Kako ste živeli u porodici?

- Majka je išla s torbom u selo, gatala je, eto viš ko i ja. Mene je ona tome naučila kad sam imala šesnajst godina. Tata nije hteo da radi. Radile smo mi - devojke: prale, mesile, zgotovile, drva donele - sve smo mi devojke radile! On je pio i trošio. Moja braća su bila mala, oni su poslednji rođeni. Mama je imala neku bolest - tumor neki. Kad

je umrla, brat je bio u Armiji, ja sam bila već udata. Saranili smo je, kako to ide. Malo je obukli šta smo imali, i eto... Išla sam joj na saranu. I posle sam još bila sestrama i braćama na sarani, a ocu nisam bila! Zato što sam ga mrzila, što je ostavio moju majku da se muči. I patim se ja ko ona! Evo, ja sam materina muka! A nije htela da me rodi! A ja sam njoj bila najbolja ćerka. Kaže mi: - Olga, pitaj me i slušaj me! Sutra ćeš otići u tuđu kuću, moraš sve znati da radiš! - Mama, ne moraš ti meni ništa kazati, ja znam sve da radim. Ja znam da se moram udati i moram kod svekrve da radim. Ne moram da je pitam ništa. Sve znam da radim, ne treba ništa da me učiš, idi za tvojim poslom.

Najstarija sestra mi je umrla u zimu četrdeset prve. Bila trudnica, išla peške putem i nosila još ćerku u rukama. Dobila trudove usput i rodila sina. I dođe jedan čovek i kaže nama: - Eto ti Desanke, porodila se na putu. Jedno dete na ruku nosila, jedno metla u torbu. Odem ja po moju sestru: - Pa, Desanka, sestro moja, Natašu nosiš u krilu, a malog ćeš udaviti u toj torbi! - Neću, kaže, udaviti. - Daj, reko, vamo malog, ja ću ga nositi, il ti uzmi malog lakši je, a daj meni Natašu! - Dobro, kaže. I da mi Natašu. Došla kući, živila je kratko i umrla. Prvo je umrlo dete, onda ona. Valjda je ozebla, to je zimsko doba bilo, hladno, ratno stanje. Bila je lepa, duge raspuštene kose... - Mama, ajd da joj odsečemo kosu, reko, da ostavimo uspomenu. - Nećemo, ćerko, nek ide sa svojom kosom.

Otac je bio u logoru u Šapcu. Nemci zarobili sve muškarce, pa i njega. Starija sestra je sutradan išla kod tate u logor, ali smo se dogovorile da mu ne kaže da je Desanka umrla. Valjda će doći živ kući, pa će onda čuti, a šta ćemo... Ionako nije pomogo ništa, ko i moj mojoj deci. Baraba bio! Pa oženio se preko nje, ko i moj čovek.

A kako ste se snalazili u ratu?

- U ratu nas nije niko maltretirao. Samo smo bili gladni. Metli nam trake na ruke. A moja mati je bila sposobna. Kad smo stigli tamo u Pocersku, tamo je moja majka išla u selo i donela projino brašno i umesila proju, onda donela rasola i ljute paprike... Znaš li šta je? Puca! Puca od zdravlja! A sad i kolače, i torte, i meso, i sve - i nemamo zdravlja.

Nemci su zatvorili oca u šabačkom logoru. Tri meseca je tamo bio. Bili su sa njim Romi i Srbi. Samo jedan Srbin je bio kod kuće u tom selu, a ostali u logoru. Nemci su bili dobri. Metli moju mater na kanal da sedi, a ja se bojim da će mi Nema ubiti mamu. Reko nam jedan Nema: - Halt, halt! Mirno na kanalu da sedimo kod matere, da nas slika s materom. A najmlađi brat mami na sisi. Kad nas sliko, on je otišao i dono neki velik sanduk brašna. A odakle, ne znam. Pa dono drugi sanduk, veći nego ovaj moj astal. Dono je masti, pa nam dao hleba, pa kobasica, pa salame. Kad su videli moju majku, a ona lepa, a mi se bojimo, oće li nju neko kurvati. A oni kažu: - Niks, niks! A bio jedan dolmak* pa kaže: - Ne boj se, ne dam ja!

Ali, bila jedna devojka lepa ko lutka! Nju su odveli celu noć, ujutru je doveli. Žena malaksala sva. To se naređalo na nju. Nemci neki. Nas nisu dirali. Mi smo sedam devojaka kod matere bile. A onaj mali joj na sisi. A moja mati bila mala rastom, nemaš je šta viditi.

Za vreme rata smo bežali iz Šapca u Malu Vranjsku. Kad se smirilo, došli mi kući, našli samo četiri zida, ništa više. I jedan Srbin, seljak, kaže mojoj materi: - Draga, doneću ti ja motke i kukuruzovine, pa ćemo staviti motku do motke, metićemo kuruzovinu od gore i tako ćete imati krov. Pomogao nam i da donesemo drva. Bila je s nama i strina, pa druga strina, onda deda i baba - svi u jednu kuću se skupili. Kad su ušli Nemci u Šabac, bombardovali su, a mi smo bežali u Vranjsku Malu. Bili su baba i deda matori, mi njih stavili u kola, pa vučemo na nama kola i u kolima robe, da mala deca imaju da se pokrivaju. Pa ja sam vukla kola. Ja sam bila konj, moje sestre su gurale, a ja vukla. Tata je bio u logoru, a mama, jadna, nije mogla.

Eto kako smo prošli, tokom rata, sine moj. I fala Bogu, molim mu se.

Da li ste kao devojka negde izlazili?

- Od naše kuće nismo dalje otišli nigde, samo smo u avliji bili i čuvali mamu, jer je bila bolesna.

Kažu da je važno kod Roma da devojka bude nevina pre udaje?

- A, to je nešto veliko. Kad sam se ja udala, moja svekrva je iznela moj čaršav, raširila ga, a muzika svira li svira. Imala sam osamnest godina. Bila sam lepa, imala dugu kosu. Ko god me video, tom sam upala u oko. Jedan je umro radi mene. Seljak.

Da li ste se venčali?

- Venčali smo se i u opštini i u crkvi. Došli moji svi. Lepo je bilo. Muzika ciganska, pa pevaju. - Mama, oću i ja da pevam! - Čuti, ti si mlada, pevaćeš ti meni! Mlada ne peva u svadbi. Svekrva me volela što sam bila najlepša snaja i bela sam bila. Svo selo da pitaš za mene, kakva je Olga bila snaja. Oni napolju igraju celu noć, piju... A mene svekrva zaključala u kući, i beli čaršav - ne znam di ga našla, tad nije ni bilo, jer ratno vreme je bilo. I, kad je svanulo, a ja jadna stidim se, a opet i radujem se što sam čestita. A svekrva moja se hvali i pokazuje čaršav: - Vidite, vidite, šta je moj Braja doveo! Devojk pravu! Nisam se bojala te noći. Nisam, boga mi. Slobodna sam bila. Da sam pogrešila s drugim, ja bih imala tremu. Nešto sam ja znala, pričale mi moje starije sestre koje su se udale. - Samo, kaže, Olga, pazi se, kad legneš sa njim operi se lepo. A ja, naopako, nisam ja prljava nikad bila, moram da se perem. I noge njemu da operem. Nisam se stidila. Šta da se stidim? To je moj čovek! Skinula sam se gola ko prst i legla sa njim. On radi svoj posao, ja radim moj. Posle je bilo bolje. Kad smo ujutro ustali stariji dever me grli, ljubi me, a mene sramota pred njim.

Kako ste upoznali muža?

- On je bio svirač. Sviro je u vijolinu na nekoj svadbi u komšiluku kod nas i tu me upoznao. A bio je momak. I onda, neće nijednu, oće mene. Primitila mama moja. I mama moja kaže: - Ma, Olga, onaj što svira u vijolinu meni se sviđa, lep je. On crnomanjast... Lepo svira i samo u mene gleda. - Ma jebo mu ti mater! Šta će on meni?. Ko zna, reko, koliko žena je promeno, sad će mene devojk da ženi. - Neću! Tada sam

imala tek šesnajst godina. Posle svadbe došao kod nas i pitao mog oca da l' bi dao ćerku. Kaže: - Ja nisam ženjen, ja sam dobar svirač, dobre pare zarađujem. - Zarađuje đavola! Pita mene moj otac, a ja kažem: - Nisam ja još za udaju. Do osamnajst godina ja se ne udajem. Što da žurim? Nisam ja matora. Oću da slušam mater.

- Pa, kaže, da te čekam? - Ne moraš ti mene čekati, ima još devojaka, a ja ću meni naći sama. E, sad, ja se spremam na vašar, očesljala me ta seljanka Srpkinja, što sam kod nje služila, i uplela mi vitice do pola, od pola mi jednu napred stavila na grudi, a jednu je bacila na leđa. A bele skute, pa čipka, pa odgore žoržet skute, sve ko sad ove suknje plisirane! I kecelju, kaka god je bila boja kecelje, taka je bila bluza. A imala sam i grudi, imala sam i ruku lepu, i oko, i kosu - sve. I sad, prvi put idu na vašar u Termošac... Obukli me, odemo ja i drugarica, starija moja sestra ide s nama. A ide jedan momak - nije imo mater, nije imo oca, nije nikog imo. Bio je lep! Kaže: - Zorka, Bog te jebo, koja je ona što ide sa Ginom? - Pa sestra moja. - Pa koja sestra? - Pa Olga, kaže. - Ne znam ja nju, kaže. Je l' smem da se upoznam sa njom? - Pa, kaže, smeš, što ne smeš. I onda je on žurio sa mojom sestrom i stigo nas. - Dobar dan, dobar dan. - Zdravo, zdravo. Zdravila sam se sa njim. Kaže: - Čija si ti? - Ja sam, reko, Milanova ćerka. - Aha, a poznaješ ti mene? - Ne poznajem. - Ja nemam nigdi nikog, ja sam sam. Ja imam mater u Žabaru, ona se preudala, otac umro, tamo je rađala decu, a mene ostavila u kući. Ja nisam hteo s njima da idem. Pa hteo da te pitam da dođem da te isprosim od tate tvog. To je moj prvi prosac. Da vidiš nisam imala sa njim ništa. Nisam ni mislila na to. A on kaže meni: - Dobro, doću ja kod čika Milana pa ću ga pitati.

- Moš ti doći, reko, ne brani ti niko, moja je kapija otvorena. - Dobro, kaže, doću. - I došo on. I kaže: - Čika Milane, ja ću se ubiti ako ne odvedem tvoju ćerku. - Pa, kaže, šta da radim, kad neće?! A meni šesnajst godina - neću da s udam. Ovde ću, reko, brigu imati. Jesam ti, oče, teška? Idem na moje mesto, da služim. Tamo me lepo drže i ljubuju me. A momak mi kaže: - Što, Olga, nećeš? Ti bi kod mene živila ko kraljica. Sad se kajem, ali posle jebanja nema kajanja! E, bio je taj moj muž u tom mestu i sreo se sa tim momkom i reko mu da je mene oženio. A moj muž mu kaže: - Moja je žena ko kraljica. Udala sam se za Braju. On je došo kod mog oca ponovo. On je mene čeko dve godine, nije hteo drugu da ženi. Nismo se vidali u međuvremenu samo se raspitivao za mene. Posle dve godine je on došao i odveo me. Meni se on svideo. Lep je bio. Bio mangupina!

Udala sam se i došla u Mačvansku Mitrovicu, di sam i sada. U kući bilo mnogo ćeljadi: bio jedan dever, drugi, treći, jetrva jedna sa mnom u kući, i svekrva iz Rusije. Ona je Rusijanka.

Kako je biti romska snaha?

- Kao snaja morala sam sve da radim. Prala sam im noge, ujutru kad ustanem, odmah hoće jedan da mu sipam vode, pa drugi, pa treći, a zaove se same umivaju. Peškiri na ruke uzmem i dam peškiri deverima da se brišu. Imala sam devera malog, što sam ga volela, eno ga omatorio, obelio ko i ja, boga mi.

Drukčije sam se oblačila kao udata. Suknje, kecelje, maramu nikad nisam skidala, nisam se ni češljala pred mojim deverima. Da mi deveri vidu glavu, ne! Kod nas nema. To je i veliko poštovanje snaje, kad ima devera i svekra. Sreća moja što nisam svekra imala.

Nisam smela nikome da okrenem leđa - ni svekrvi ni deverima, ni ljudima kad sede pred kućom napolju. To je bio izraz poštovanja velikog. Teško mi je bilo da naučim da vodim računa da im ne okrenem leđa slučajno. Nisam smela da pređem ulicu dok dever ne pređe. I dan danas ne prelazim put mojim deverima. Jednog sam saranila. I danas žalim za njega. On je bio zarobljen u Nemačkoj. A mužu sam smela da okrenem leđa. Njemu sam smela sve. On je i bio mlađi od mene.

Šta rade žene, a šta muškarci u kući?

- Muškarci seku drva, a mi žene više u kući radimo. Išla sam i ja da radim u polje s velikim stomakom. Kad dođem kući, svekrva operisana, ja moram i da zgotovim šta ćemo poneti da jedemo, šta ću svekrvi da ostavim da jede i da večeramo kad se vratimo. Zaove ako oće, ako neće, ja moram. Muž mi nije hteo da pomaže nikad. Nisam ni tražila. Bila sam, fala bogu, zdrava i brza, i sve sam sama uradila. Moja svekrva plakala za mnom, kad se rastao od mene. Bog da joj dušu prosti. On je otišao sa drugom, ja ostala sama sa šestoro dece, sa svekrvom i deverima u kući. Onda sam svašta radila: prala kućine, kudelj, vunu... da bi ranila decu i svekrvu. Ona je onda već bila matora, nije znala da radi te poslove. Ma, samo što nisam tkala, eto, a vako sam sve radila.

Kakav je bio Vaš život bez muža?

- Kad smo se rastali, ja sam ostala sama s decom, od trideset godina. Sad kopa da se vrati, al neću ja! Sad kad sam odgajila decu i omatorila, nisam ni za šta, ne treba mi. Mučiću se. On je mlađi od mene šeset godina. Tri žene on preko mene promeno. A ja, šta ću, jadna ti sam ja! Idem kod sudije da se razvenčam sa njim. Ja sam primila svu krivicu na sebe. Kažem: - Molim Vas, sudijo, ja sam se kurvala kad je on bio u Armiji. Nek mi Bog oprosti, molim mu se, i Majki Božijoj! Slagala sam sudiju, samo da me razvede, da mogu da pravim zahtev da primam socijalnu pomoć. Jer kad je trebao da pomogne meni i mojoj deci, onda je pomogo tuđoj deci. Trideset godina sam imala kad sam sama ostala da se mučim sa tri ćerke i dva sina – petoro dece. Milica je najstarija, a Jovica najmlađi. Sudija nas razveo, nismo platili nijedno sud, ali kaže sudija mome mužu: - Nikoliću, mnogo si pogrešio! Ovakvu ženu da sam ja imo, ja bih je ljubio u noge di se ne ljubi. A muž meni kaže: - E, grešnice jedna! - Nisam ja grešna, ti si grešan! Ti si mene ostavio sa decom, ja sam morala da legnem ispod čoveka! Osamdeset godina je imo. Da sam bila kakva pokvarena, ja bih tražila mlađeg, nego sam legla pod čovekom da mojoj deci omogućim da jedu. Prvi put, sine, kad sam legla, ja ovako vukla maramu na oči, i on radi čovek svoju radnju. A ja ladanokrvna, jadna ti sam ja ne bila! Sastajali smo se kod jedne seljanke u kući. On njoj kupi rakiju, ona meni brašno, pasulj, masti i deci stvari On mi je tri godine davao pare da ranim decu. Samo nije smeo da mi kupi

drva. Je l' je u kući bila svekrva, pa jedan dever, pa drugi, pa treći. Ja sam posle razvoda ostala u kući sa svekrvom i deverima... Muž je otišao drugim ženama. Bila kurva bolja od mene! Znala je da vrti, a ja jadna nisam. Kad su moji muškarci malo odrasli, onda je mene bila sramota moje dece i više se nismo viđali.

Snalazila sam se sa decom kako sam znala. Gatala sam i dan danas to radim. Ako se dete boji, da šaljem stravu, da išijem ušivak, da nosi na golo meso. To sam jednom šila, eno joj stoji, moram da joj nosim. Znam i oko male dece i žene da porađam.

Gde ste se Vi porađali?

- Kući. Sve kući. Niko mi nije pomagao, sama sam se porađala uvek. Fala milom Bogu, Majka Božija, ljubim je, samo osetim malo bolova i kažem: - Mama, ja ću se poroditi. I moju zaovu zovem da bude kod mene da ne padnem. I ja šetam tamo-vamo... kad me stigli oni naponi, čučnula sam i ispalo dete.

Da li su Vaša deca išla u školu?

- Od moje dece samo je najmlađi sin išao u školu. Nisu hteli drugi da idu. Najmlađi je hteo, završio je školu i oženio se, ima tri sinčića i ženu. Sad žive i rade u Nemačkoj.

Da li verujete u Boga?

- Kako da ne! Fala milom Bogu, molim mu se: - Čuva našu decu! Čuva našu mladež! Čuva i nas malo. Slavim kao slavu Svetog Arandela. A moj sin nije hteo tatinu slavu, nego oće da slavi Svetog Iliju. Neka ga Bog sačuva, i njega i njegovu decu i moju decu. A mene ne mora. Mučim se, patim se, ništa nigdi nemam! Šta ću?!

Koji vam je najsrećniji trenutak u životu?

- Ja ću biti najsrećnija kad dođe moj sin iz Nemačke. Sad će dve godine kako ga nisam videla.

Ova je kuća njegova cela, samo moja sobica. Tu smo bili zajedno svi dok nije on nazido sobu i salu veliku. Ne živi sad niko u toj kući. Čekam da mi on kaže da mogu da idem tamo. Tamo je toplije. Da mi se javi! Zaključano je sve. Ne mogu bez ključa. Da mi šalje ključ, da otvorim kuću i da pređem tamo. Ima i šporet veliki.

Koji vam je bio najtužniji trenutak u životu?

- Najtužniji trenutak mi je bio kad me napustio čovek i ja ostala sa malom decom. Onda sam bila mučenica! Došlo mi da ubijem samu sebe. I vukla sam decu na sebi, i odem u selo, i donesem malo leba, malo luka, malo krompira i dajem tako deci da jedu. Eto, na čemu je baba hranila svoju decu!. Vidiš, na suvom komadu leba. Evo, ga, viš, kolki je, fala milom Bogu, ljubim ga!

Ćerke mi davno nisu bile - od letos. Imam dosta unuka: najmlađa ćerka ima dva sina, druga ćerka dva sina...

Da li ste Vašoj deci pričali priče ili pevali neke pesme?

- Nisam pevala, samo sam priče pričala i pričom ih uspavam: - Spavaj tvojoj majki, da se majka malo odmori! I pevala sam: *Ova kolevka mala, mama kuva i kolekvku ljuja, da moja Zlata spava...* Sama sam to izmislila. - *Odem da donesem mom detetu i da je malo obučem da mi budne lepa.*

Rekli ste mi da Vam je jedna ćerka umrla?

- Moja je ćerka болоvala od srca od detinjstva. Imala je četiri godine kad se razbolela. Boleli je prvo zglobovi na nogama. Onda sam je odvela lekaru, nije mogla da ide, nego je ja na leđima vukla. Kad sam došla kod lekara, on kaže: - Mala mora u bolnicu da ide! Kad sam došla u bolnicu u Sremsku Mitrovicu oni je zadrže jer joj udarilo na srce - dobila šum na srcu. Kad je imala šesnajst godina, udala se, ali nije dugo bila u braku. Voleli se, odveli je, nisam tražila da mi plate, kod nas to nema. Negde ima, negde nema. Kad smo otišli kod njih u posetu da je vidimo, a ono stomak počeo da joj raste. - Šta je Milanka trudna? Fala bogu. A ona zadobila vodu! Njena svekrva plače, suza suzu stiže, a ja ne znam zašto. A moja ćerka mi kaže: - Mama, moram i ja s vama ići kući, kod lekara da idem, imam vodu u stomaku. A njen svekar stoji, gleda i plače ko kiša. Suza suzu stiže. A plakala je i ona. Voleli je jako. I ona je njih poštovala. Ona je meni bila desna ruka, Ej, e, tužna ti sam za njom! Bila je živa, došla kući i kaže mi: - Mama, evo ti moj prsten, piše na njemu Mila. Kad ja umrem, skinu ga i podaj braći mojoj, nek idu sa njim, nek služe Armiju - to je dobro! Da Bog čuva vojnika! Da mu niko ne sme ništa. Ona će ih čuvati. A ja ga bila izgubila, lično ja! Našla ga jedna devojka na livadi i metula ga vako na prst. Reko: - Slavice, di si našla taj prsten? A ja nešto znam da čitam, kad sam se udala, išla sam na tečaj za nepismene. Nešto znam štampano da čitam, a pisano ne znam, i to latinicu i ćirilicu. E, to je, reko, moje Milanke prsten. - Jeste, pa uzmi ga! - O, srećo moja, reko, ti si sretna. Nek si mi živa i zdrava, reko, koliko god imam kose na glavi.

Da li je teško biti star?

- Jeste. Moram da živim sama, pa šta ću. Nek su moja deca živa i zdrava i Bogu se molim da sačuva moju decu. Ja sam srčani bolesnik, imam i povećanu štitnu žlezdu... Plaćam lekove. Nekad dobijem inekciju, uhvatilo me u krstima i onda dobijem dve inekcije, a nisu to one nekadašnje što sam primala, nego zamena. Onda uzmem ruzmarin i rakiju, operem noge i uveče namažem i legnem, i bolje mi je. I perem i čistim sama, i cepam drva sama. Danas mi jedan kum moj došao da testira drva. - Kume, molim te, reko, ne mogu ja! Ajde samo da testiraš. A ja ću sikirom prepolutiti. I on mi iseko drva i dobro mi je. Ja imam punu šupu drva.

Čula sam da ste bili glumica.

- Glumila sam kod nas u domu. U jednoj predstavi sam gatala toj što će da se uda za jednog: - Pa on za tobom ljudi, ti ćeš njegova biti žena, ti ćeš njemu radati, rodićeš prvo muško, a izgubićeš ga. I tačno ga je izgubila. Sa tom predstavom sam išla u Bor na gostovanje, ali sam pala sa autobusa, povredila nogu i oni odu bez mene

Vidim Titovu sliku na zidu.

- Ja volim Tita ko oca! I dan danas ga volim. Zato što je bio čovek prema nama svima. Bolje nam je bilo pre. Mi smo dobijali pomoć i imali smo svega: da se obučemo, da imamo da radimo. A sad, šta imamo? Šta sam ja danas dobila? Dobila sam malo para, dala sam za drva. Radila sam celog veka, kopala, snoplje nosila, vrla, džakove nosila, išla u nadnicu, sve znam da radim, a nemam penziju. Nisam radila u preduzeću nego kod privatnika – od jutra do sutra! A nemam penziju danas i mučim se.

*Tumač. Na nemačkom Dolmečer znači tumač ili prevodilac.

Olga (1929), Stara Pazova/Šid

Kažite nam nešto o svom detinjstvu?

- Ja sam se rodila četrnajstog januara, na srpsku Novu godinu, ne znam koje godine. Sad imama šezdeset i tri godine i živim u Šidu od kad sam se udala - već trideset godina, a ranije sam živela u Pazovi gde sam se rodila.

Moji su živeli u Sremu, imali su konje, šinska kola i lepo su živeli. Romi su tamo radili, imali su svoju zemlju, mi smo imali našu zemlju, imali smo naše žito, kukuruz i dobro smo živeli. Moja majka je radila u selu po kućama, imali smo šta da jedemo šta da pijemo, nismo bili ni gladni ni žedni. Odranila nas je majka. Bilo nas je šestoro: četiri sestre i dva brata. Ja sam najmlađa. Živeli smo u jednoj maloj kućici, ali je bila na dobrom mestu - u samom centru Pazove. Više smo živeli kao neromi: imali smo svinje, konje, svoje žito, ništa nismo kupovali.

Da li ste išli u školu?

- Nisam puno išla u školu, samo tri-četiri godine. Posle sam morala da kuvam, moju braću da perem, moja majka je išla u selo da radi, a ja sam morala da sklanjam i čistim našu kuću, da sredim dvorište. Moj otac je trgovao konjima, kupovao je i prodavao konje, uzimao je mito, tada se tako to zvalo, od toga smo živeli. Onda kada je bila neka svadba, oni su išli da prose devojkicu, a tada su bili fijakeri, pa je i moj otac imao fijaker. Mi stavimo na fijaker šarene ćilime, kitimo nazad i napred fijaker, onda omladina sedi nazad, a stariji napred, kad idu po mladu. Sve fijaker do fijakera... Onda mladi siđu i igraju. Igrala sam opasno, kada sam bila mlada! Na svadbe i na slave išla je omladina, devojke i mladići, tamo su se viđali. Išli su i stariji. Onda oni gledaju i merkaju devojke:

ovu će uzeti za mladu, ovu neće, e, ovu ćemo ići da prosimo, ovu nećemo... Ukrašavali smo i konje - peškire smo stavljali na konje. Bili su pravi lipicaneri - kada idu, a oni kao da igraju putem.

Tako smo živeli i posle kada sam se udala i došla u Šid. E, ovde je bilo isto, ovde Romi ne znaju ovo, ne znaju ono, ne znaju čak ni da kuvaju, nego samo peku meso. Ja kada sam došla u Šid, sve sam radila. Slabo su se naše devojke udavale u Šid, nisu htele naše sremačke Rome. Svi su govorili: - Ju, gde ideš kod Kaldaraša? Ali ja nisam slušala pa sam došla. Dobro mi je, nije mi bilo loše. U stvari, ja sam se prva iz Srema udala u Šid, a posle su i druge mlade dolazile. Sad ima ovde mnogo snaja iz Srema. Posle su došle moje sestre, pouđavale su se ovde. Ja sam išla tamo i govorila devojčkama da i nije loše kao što pričaju da su Kaldaraši. Oni žive lepo. Nisu gladni, nisu žedni. Kada sam se ja udala, slabo sam dolazila u Pazovu. Prolazilo je i po godinu dana da ne svratim u Pazovu.

A šta ste radili kad ste se udali?

- Sva kuća je bila na meni: morala sam da se borim sa decom, deca su bila mala, da ih okupam, da ih nahranim... A on je išao da svira., mora on da ima čistu košulju... peri i peglaj njega.. Mnoge žene su se čudile kako se moj muž lepo oblači, kako su mi deca lepo obučena. Govorili su: - Bože mili, kako se lepo nose, a Cigani? Moj muž je bio priznat ovde u Šidu. Jednom sam išla na pijacu sa njim! Ju, naopako! Svi se okreću za njim: - Ej, zdravo Branko, ej zdravo! Po tome se vidi da je moj muž bio priznat, i dan danas čak i mala deca u Šidu znaju za njega – ‘onaj što svira’.

A kako ste se udali?

- Kako je to bilo kazaću ti. Imala sam puno prilika da se udam, ja nisam htela. Imala sam udatu sestru u Putincima, ali moj otac nije voleo da ja idem u Putince, a nisam volela ni ja jer je ovde blizu. Znači, moj otac nije voleo da idem kod te moje sestre da vidim ako se oni posvađaju, ili ako se potuku. Kad sam bila jednom kod moje sestre, ona je ženila svoga sina i ja sam tom detetu bila tetka, i tada smo po mladu išli u Kuzmin. Nije blizu. A taj moj muž je bio iz Šida, a to i nije bilo tako daleko, tako da je on bio isto u tim svatovima jer je ta žena što je udavala ćerku njegova tetka. E, tamo smo se mi upoznali na svadbi. I ništa! Ja sam došla kući, svatovi su prošli, kada jednom, oni dolaze mene da prose. Moj otac je i hteo i nije hteo da me uda, jer, kao što sam rekla, oni su Kaldaraši. Šta da radim? Videla sam ga u svadbi, meni se on svideo, a i ja njemu. E, sad, ja nisam mogla da kažem da hoću da se udam za njega, a moj otac prvo nije dao da se udam za njega, ali kada su počeli da pričaju o prosidbi, oni su se čak i nagodili za dvanaest hiljada – to su nekada bile velike pare. Mome ocu je bilo malo tih dvanaest hiljada, jer kada bi pravio svadbu on ima mnogo familije iz Srema, mnogo sveta treba da dođe na svadbu, mnogo bi ga koštalo, a bilo je tada sve skupo. Kada se ujutru probudio, otac je odustao od moje svadbe. Tako da su oni otišli i ništa nisu uradili. A moj budući muž je imao sestru u Putincima, i nije ni otišao kući posle prosidbe, nego u Putince i na-

govorio svoju tetku da ona dođe u Pazovu da razgovara sa mojim ocem. A ona mi kaže: - Znaš šta, evo tebi ove pare! I sedi ti na voz i mi ćemo te sačekati u Rumi i onda ćete se uzeti... Ja sam uzela tih petsto hiljada, bile su to velike pare. I šta sad da radim? Da li da idem, da li da ne idem? Idem, pa šta mi bog da! Sednem na voz i direktno idem za Rumu, nije daleko Ruma od Pazove. Kada sam došla u Rumu, a on nije tamo! Tada mi je bilo strašno neprijatno! Šta on misli? Da se zafrkava sa mnom! Ali srećom, imala sam odmah voz za Pazovu, da se ne čuje da sam otišla da se udam, a nisam se udala. Velika sramota je to kod nas Roma. Već sam sela u voz da idem nazad za Pazovu, kad njegov šogor kaže: - Sidi dole, ovde je momak za koga treba da se udaš! A on me je slagao! Nije on tamo nego njegova baba. Pitam gde je on, a on kaže: – Pa, otišao da svira na svadbu kod najbogatijih ljudi. I kada me odveo kući njegov šogor, tamo su bile njegova tetka i njegova baba. Šta da radim sada tu kad njega nema? I šogor kaže: - Sada ću da te vodim u Kuzmin, da ne dođe tvoj otac da te nađe ovde. Otišla sam u Kuzmin kod njegovog brata. I kada se završila ta svadba na kojoj je svirao, on je otišao kući da spava. Seo je na voz njegov brat i iz Kuzmina otišao u Šid po njega. Odjednom se on stvorio. I tako smo bili u Kuzminu jedno nedelju dana i posle smo došli kući. Imala sam tada nepunih šesnaest godina, a on je imao sedamnaest. I tako je to bilo. Posle smo imali sedmore dece, jedan sin je poginuo, a šest smo odranili.

Gde ste živeli u Šidu?

- Ovde kada sam došla, sve smo morali da kupujemo. On je svirao, nismo imali zemlje. U početku sam išla u mesnicu da kupujem meso. E, posle smo polako napravili novu kuću, deca su odrasla i išla u školu. Novac za život smo najviše zarađivali od muzike, ali kada smo videli da nema ništa od toga, onda smo počeli da se bavimo preprodajom i živeli malo od toga, malo od muzike. Prodavali smo čaršave, ručne radove, tapiserije, a moj muž je prodavao i lubenice i voće u sezoni. Ja sam pravila tapiserije, štrikala sam i heklala za kuću i za decu, ali to nisam prodavala. Prodavali smo one što smo donosili iz Italije. Kupovali su od nas jako mnogo... onda je bilo para pa se uzimalo. Sada ja više to ne radim, idu naše Romkinje.

Da li ste nekada bili zaposleni?

- Ja nisam radila nigde, bila sam samo u kući. Moja deca su išla u školu, a ja sam ih spremala za školu i dočekivala iz škole... Ne idem nigde ni sada, samo kuvam. Ovaj unuk mi ide u školu, kada dođe iz škole dam mu da jede. Šta da radim, ja sam već stara, nisam više za šverc. Koliko mogu ja se borim: sklanjam, kuvam, krečim... Imam jednu ćerku u Holandiji, i jednu u Austriji i one mi šalju robu i pomoć.

Da li su sva Vaša deca završila škole?

- Svi su završili osnovnu školu, a ova što se udala u Deronje, što je u Bačkoj, ona je tehničar poljoprivrede, bila je dobar đak, a ovi drugi nisu nešto završili veliko. Ova druga je počela da ide u srednju školu, međutim, udala se u Austriju. A bila je jako dobar đak! Nije imala ni jednu slabu ocenu. Eto, završila je srednju školu a nije zaposlena,

jer sada nema posla, jako je teško naći posao. Radila je negde na ispomoći, ali ne вреди, jer nema za njenu struku. Ova druga što je išla u školu, njen muž se bavi muzikom i od toga žive. Malo se bave i preprodajom tepiha... i tako... Sada je kriza, a nekada nije bila. Bilo je novaca koliko očeš, a sad nema. Imali smo para, nismo znali ni gde da ih stavimo. A sada nema! Toliko ima para da imaš da preživiš.

Da li slavite Uskrs i Božić?

- Stavljamo slamu kada je Božić, dolazi kod nas moj unuk, tada mu pravim božićni kolač. Na badnje večer donosimo u kuću oraje, jabuke... podelimo deci. Kada je Božić, kitimo jelku, imamo lepe sveće. Ispod stola stavljamo slamu, kada dođe unuka od moje ćerke, prosipamo po njoj žito i kukuruz. To mogu biti, na primer, i muškarci da dolaze, ne mora da bude žensko. Ko je tvoj Radovan, taj ti je Radovan do god se ne oženi. Sada ovaj unuk što je Radovan, dolazi do god se ne oženi, a čim se oženi onda nije više Radovan. Onda je domaćin. A kad sam bila kod mog oca, nije bilo važno da li je žensko ili muško Radovan. U Sremu ja sam ustajala rano, i išla po vodu, i donosila vodu i njome blagosiljala moga oca. I moj otac je imao sreće kada sam ja bila u kući. Posle je govorio meni: - Kada si se udala, s tobom je otišla i moja sreća! A onda, kada blagosiljam, moja mama sprema božićni ručak, a mi deca idemo u crkvu na službu. Kad prođe služba onda dođemo kući, ručamo, zapali se sveća, i obavimo ručak sve po redu. Treći dan Božića neko ide da prosipa vodu, neko ide da jaše konje, i tako smo čekali i slavili taj treći dan. Tada sve kuvam: supu, sos, gulaš sa rezancima, a najviše volim da kuvam paprikaš, onda pravim krofne, a pravim i gužvare: stavim brašno, mleko, jaja, sve izmutim, napravim testo, ostavim da se suši i onda stavim u rernu da se peče.

Da li Romi danas bolje žive?

- Ranije nisu imali automobile, sada imamo auto, imaju moja deca, imaju moji zetovi - svako ima auto. Mislim da Romi mnogo bolje žive sada, nego pre, mada ima i onih koji i dan danas žive onako kako se pre živelo.

Hvala Vam.

- Kada god budete prolazili kroz Šid, obavezno svratite kod nas, rado ćemo Vas primiti!

rođene u 1930-im

Marija Kleut

Njihovi nepisani memoari

Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dmitrov, Jelena Jovanović, **Romkinje, Biografije starih Romkinja u Vojvodini**, "Futura publikacije", Novi Sad, 2001.

Knjiga pod jednostavnim naslovom **Romkinje** i podnaslov **Biografije starih Romkinja u Vojvodini** neobična je za naše prilike po mnogo čemu, između ostalog i po tome što se može čitati na više različitih načina.

Nastanak ove knjige vezan je za projekat "Mlade Romkinje za starije Romkinje", koji je ostvaren kao završni rad školovanja u Ženskim studijama "Mileva Marić". Sa tog stanovišta posmatrane **Biografije starih Romkinja u Vojvodini** rezultat su tzv. alternativnog obrazovanja, čije su specifičnosti mnoge (kao što su mnoge i prednosti, a i poneki nedostatak u odnosu na onaj vid školovanja koji se kolokvijalno naziva "redovnim"). Od svih tih mogućih specifičnosti ovde su bitne nekolike.

Projekat je imao cilj "da mlade studentkinje upute u svoje studije, s jedne strane, da ovladaju elementima izgradnje civilnog društva kod nas i, s druge strane, da primene stečena znanja u svojoj zajednici, u praktičnim aktivnostima". Drugačije (alternativno) u odnosu na oficijelno ("redovno") obrazovanje bilo bi u ovakvom definisanju u sledećem: alternativno ima u vidu oficijelno, a obratno uvažavanje ne postoji; oficijelno podrazumeva da je onaj ko studira ovladao elementima izgradnje civilnog društva, ali to ne proverava; oficijelno obrazovanje izvodi se sa čvrstom namerom da stečeno znanje bude primenjeno, ali se ta primenljivost definiše u najopštijim crtama (kao pravo da se upražnjava neko zanimanje i/ili profesija), bez obzira na aktuelnu situaciju nekoj užoj društvenoj sredini. U ovom vidu alternativnog projekta postojalo je nekoliko neposrednih plemenitih namera. Najpre, da se podrže koautorke ove knjige da završe svoje studije (Marija Aleksandrović studira književnost, Stanka Dimitrov medicinu, Jelena Jovanović je apsolvantkinja na Višoj poslovnoj školi) - njima na putu do cilja stoji više prepreka no drugim studentima (ako je to uopšte potrebno naglasiti, a teškoće je nemoguće nabrojati). Zatim, intencija je knjige da se specifičnim metodom suoči sa pripadnicama društvene grupe (starije Romkinje) koja je višestruko marginalizovana i ugrožena: unapred, po rođenju, zato što su ženskog pola i što pripadaju romskom narodu, pa zatim i stoga što su u životnom dobu u kome se više pamti ono što je bilo, a sasvim su male moći za savladavanje svakodnevnih nevolja.

Dakle, **Romkinje** se mogu čitati kao knjiga angažovana u borbi protiv rasne, nacionalne i polne diskriminacije, ali pritom treba naglasiti da opštih mesta osude ni ispraznih deklaracija u njoj - nema. Sva je knjiga u sasvim konkretnom - prostoru, vremenu, društvu, licima.

Romkinje mogu biti čitane i u ključu tzv. "ženskog pisma". To je knjiga koju su sastavile žene, koja kazuje o ženama pretežno i u kojoj se svet vidi sa stanovišta

žena. Rukovodilac projekta Svenka Savić po svom građanskom zanimanju je profesorka, a na pitanje šta je lingvistika (predmet koji istražuje i predaje na fakultetu) verovatno odgovara: sve (ili, možda, život), pa u skladu sa tim organizuje svoje mnogobrojne i različite aktivnosti. Ostale autorke su studentkinje, Romkinje i to je bitno naglasiti, najpre zato što su autentične i iskrene životne priče starije žene mogle da povere samo onima koji su im na neki način bliske. Teškoće da se prodre u svet onoga koji se u svom naučnom žargonu naziva "respodent" ili "informer" dobro su poznate folkloristima, etnologima, istraživačima javnog mnjenja; bez izvesnog stepena ostvarenog poverenja pribavljanje podataka nije moguće. Bliskost je ovde ostvarena po istovetnosti pola i nacionalnosti: stare Romkinje kazivale su priču o svom životu mladim Romkinjama. Moglo bi se naslutiti po načinu na koji se dijalog vodi da je stepen bliskosti mladih i starih bio i veći (da su se odranije dobro poznavale), iako o načinu na koji su birale svoje sagovornice autorke nisu u predgovoru pisale.

Sa stanovišta savladavanja dve prepreke - pol i nacionalnost, kojima treba dodati i treću: jezik onoga koji pita i onoga koji odgovara - poznate u ovoj vrsti posla projekat "Mlade Romkinje za starije Romkinje" idealno je zamišljen i ostvaren. Sa stanovišta ciljeva koji su postavljeni projekat bi mogao da nosi i naslov "Starije Romkinje za mlađe Romkinje" jer se životna priča starijih žena ne može više suštinski promeniti (izuzev gestom pažnje koji treba da im olakša starost, ma koliko to bilo pesimistično), ali mlade žene svoju životnu priču grade (između ostalog i ovom knjigom) kao kontrapunkt (ili kao kontrasignalizaciju?) pričama svojih sunarodnica (to je optimistično i izaziva divljenje).

Život starijih Romkinja istraživan je metodom intervjua; razgovor je sniman magnetofonom, pa za potrebe knjige

transkribovan (kažu da postoji i zapis na video traci). U knjizi je objavljeno devetnaest životnih priča Romkinja, tri su kazivane na romskom, pa prevedene, a ostale na srpskom jeziku. Izbor sagovornica nije u knjizi obrazložen i to bi mogla da bude pretpostavljena zamerka potekla od onih koji će knjigu čitati sa sociološkog stanovišta. Moguće zamerke o reprezentativnosti građe trebalo bi odmah otkloniti: prvo istraživanje ove vrste i nije moglo biti na većoj građi, a prikupljeno bi moglo biti pouzdan putokaz za neka buduća istraživanja.

Pitanja su bila, očito, unapred dogovorena i odnosila su se na detinjstvo, školovanje, udaju, devojačku i novoosnovanu porodicu, rođenje i vaspitanje dece, privređivanje, ratove, starost, običaje, ali nisu bila na istovetan način postavljena nego je razgovor tekao uglavnom spontano, te je i odgovor motivisao naredno pitanje. Pitanja su, dakle, naglašavala prelomne događaje u životnom ciklusu žene. Podsticanje pitanjima starije Romkinje ispričale su priču o svom životu. Kako bi se ona (ta priča) nazvala?

U predgovoru je rečeno da su autorke ovladale biografskim metodom - s time se ne bih mogla složiti jer je biografski metod nešto drugo. Bez namere da se upustim u određenje biografskog metoda, ipak bih rekla: da bi ono što smo kao tekst dobili bilo biografija, izneto bi moralo biti provereno i dopunjeno drugim izvorima. Odmah bih i dodala: dobro je što nije tako učinjeno, jer bi pisanje biografije (po pravilu u trećem licu jednine) bila izgubljena spontanost pričanja u prvom licu jednine. Književni istoričari bi, verovatno, bili skloniji da publikovani tekst nazovu autobiografijom. Novinari bi publikovani tekst nazvali intervjuom. U svim tim dilemama (koje su, uostalom, lažne kad se postavljaju u vezi sa knjigom **Romkinje**) uočava se otklon od uobičajene prakse: autobiografije pišu oni koji sebe smatraju značajnima; sastavljaju se biografije ljudi za koji drugi smatraju da su značajni u nekoj određenoj istorijskoj perspektivi; intervjuišu

se ljudi koji imaju šta da kažu savremenici ili se veruje da je to tako. Ni prvo, ni drugo nije slučaj, a treće nije uobičajeno - intervjuišu se ljudi koji se označavaju terminom "medijske ličnosti". Ma šta to značilo, u trenutku kada su intervjuisane starije Romkinje nisu bile medijske ličnosti, a ne bi valjalo ni da to postanu u dnevnom senzacionalističkom novinarstvu.

U predgovoru je takođe rečeno da su publikovani tekstovi **oral history** i to je od svega dosad pomenutog najbliže pravom stanju stvari, bar utoliko što je pojam prilično prostran. Ipak, vredelo bi se podsetiti da je knjiga Katje Man, supruge Tomasa Mana, nastala sličnom tehnikom zapisivanja, nosila naslov **Moji napisani memoari**. Folkloristi bi objavljane tekstove mogli svrstati u memorat, specifičnu vrstu usmenog kazivanja, koja se definiše kao "priča ljudi o sopstvenim, čisto ličnim događajima" (Karl fon Sidov). Priča koja je ispričana od početka do pred sam kraj, sa nizom povezanih epizoda je pripovetka, ukoliko se posmatra sa stanovišta književnosti.

Upravo su pobrojani oblici usmenog i/ili pisanog teksta koji bi došli u obzir prilikom razvrstavanja tekstova objavljenih u knjizi **Romkinje** (možda ne svi). Rečeno je da je dilema lažna, pa je potrebno, na kraju, obrazložiti bavljenje lažnim nedoumicama. Htelo se reći da se **Romkinje** mogu čitati na sve navedene načine: kao smireni i nenametljivi pokušaj da se pomogne ugroženima, kao uvod u studiju o socijalnom položaju starijih Romkinja, kao izvor podataka iz prve ruke o životu i običajima Roma (kako bi rekao Vuk Karadžić), kao autobiografija nastala bez namere, kao biografija u formi intervjua, kao pripovetka kazivana specifičnim jezikom i specifičnom tehnikom pripovedanja. U bilo kojem ključu da se čitaju **Romkinje** su potresna knjiga. Tri starije žene ovim su rečima svodile svoju životnu priču: "Moj život je bio mučenje i strah"; "Tako sam živela i drugi život nisam imala"; "Jaka sam ko zemlja što je oru, pa je seku, pa je seju".

Letopis Matice srpske, 2001, god. 177, knj. 468, sv. 3, Matica srpska, Novi Sad, str. 365-368.

Nurka (1933), Niš

Recite nam nešto o svom detinjstvu.

- Ja sam rođena dvadeset sedmog decembra trideset treće godine. Odrasla sam u mahali. Kada sam bila mala, igrala sam se sa drugaricama, ali sam prvo morala da obavim poslove u kući: da donesem vodu sa česme, da poprskam dvorište i da ga počistim, a onda mi dođu drugarice. Imali smo jedan hodnik, i u njemu se igram sa drugaricama, ili u dvorištu crtamo školicu i šutiramo ciglu, pa koja pobedi, kažemo: - Lele, pobednica! Pa mi moja komšika Đule kaže: - Jebanke, idi mi donesi vodu, daću ti pare! Kada mi da pare, ja joj donesem vodu, a kada mi ne da, razbijem ćup, pa se onda sakrijem. A ona kaže: - Jao, Kezo, Jebanka mi je razbila ćup, a sada je nema! Sakrila se. Inače, potičem iz dobre porodice. Otac mi je bio službenik u fabrici duvana. Majka domaćica, sa sela je – iz Lužane. Mi smo tri sestre i dva brata. Imam jednog starijeg brata.

Išli ste u školu?

- Kad sam napunila sedam godina, poslala sam u školu u Voždovu. U školi sam bila najbolji đak i volela sam da idem u školu. Školovao nas je otac. Kad završimo domaće zadatke, otac kaže: - Ajde, sada idite napolje, igrajte se! Imali smo tri topole ispred kojih su se uvek igrala sva deca. A žene kažu: - Gle, Jebanka izašla napolje da se igra sa drugaricama! Ne uči!? A ja prvo naučim, pa mi otac pregleda zadatke, pa onda izađemo da se igramo.

Završila sam osnovnu četvorogodišnju školu i otišla na zanat u Ozren. Učila sam tri godine srednju školu, a kad sam je završila, odmah sam se zaposlila. Ttrideset četiri godine radila sam u fabrici konfekcije «22. decembar» u Nišu.

Moj otac ujutru ode na posao, a majka ostane sa nama. Idem donesem vodu, počistim dvorište, poprskam ga i sednem da učim. Tako me je majka učila. Onda idem u školu, pa kad se vratim kući učim. Kada mi dođe otac s posla, pita da li smo učili, pa presliša brata i mene. Kad se uveri da su svi zadaci urađeni, uveče nam da pare, a majka mi je dala kesu u koju sam sakupljala tu sitninu. A brat mi kaže: - Nurke, jebem ti mrtve, sve ću ti ukradem pare! Nemoj da se sekiraš. Ja odem kod oca: - Vidi, tata, Neda će mi ukrade pare! A otac kaže: - Ne sme on da ti ukrade pare. - Nemoj slučajno da joj uzmeš pare! A brat: - Šalim se, tata, sa njom. A zajedno smo spavali u sobi. Moj stariji brat je bio livac, a ja sam učila za šnajderku. I sestre i braća su išli u školu i završili za parketare. A Radmila je najmlađa, rodila se četrdeset prve, završila je gimnaziju. Hoću da kažem da smo svi pismeni i obrazovani zato što je moj otac bio službenik i tražio je da budemo dobri đaci. Učili smo na srpskom, pa bolje znamo srpski nego romski jezik.

Da li ste se družili sa omladinom?

- Ja sam imala drugarice sa kojima sam išla u srednju školu i sa njima sam šetala, plela, naučile su me da heklam.

Kako ste se upoznali sa mužem?

- Njegova tetka me je videla na svadbi i došli su da me prose. On je bio vojnik, služio je vojsku u Skoplju, a imao verenicu. Kada je došao i video me, svidela sam mu se i prosili su me, a moj otac me je odmah dao.

Da li ste se zabavljali malo?

- Moje društvo mi je reklo: - Idi, Nurke, baci mu kapu s glave! Ja sam otišla, zbacila sam mu kapu s glave, a on kaže: - Jao, ova devojka mi je bacila kap! I tako smo postali momak i devojka. Voleli smo se. Otac i majka su znali. Nismo krili. Moj brat je govorio: - Bolje da ode za siromašnog, ako ga voli, nego za bogatog. Prosili su me bogati, ali moj otac me nije dao. Ni moj brat. Dali su me za njega i, evo, ostareli smo zajedno. Nikada se nismo svađali. Imamo i snajke i unuke. Jedna snajka je službenica.

Da li su Vam pravili svadbu?

- Pravili su mi svadbu. Tri dana je trajala. Vozili smo se u fijakeru. I u gradsko kupatilo su me vozili fijakerom!! Svi su ljudi pili rakiju. Moj ujak je doneo rakiju u kupatilo, da piju žene. Sve su žene izašle pijane. A moja sestra od tetke je u čergi sama pravila kafu svim ljudima i častila ih zato što sam bila nevina. To je naš romski običaj. Sutradan, u nedelju, vozili su me fijakerom. A u ponedeljak se jelo i pilo, a ja i muž smo otišli kod roditelja i dali su mi jaje. Jela sam sa mužem i, eto, tako... ostarela sam sa njim.

Kako je počeo bračni život?

- Prvo sam sa mužem stanovala kod njegove maćehe. A onda je moj otac pisao pismo svom drugu iz gimnazije advokatu i dobili smo stan. Radila sam u fabrici. Muž

i ja smo živeli kao brat i sestra. Slagala sam se sa mužem. Godinu dana nismo imali dece. Ja sam htela da imam ćerku. Ništa bez ćerke! Ali rodila sam prvo sina, Zorana, posle četiri godine drugog sina, Dragana. Majka ih je čuvala kad sam radila. Odvodila sam ih na čuvanje kod majke od hotela «Niš» do gradske bolnice kod mame. Posle sam ih dovodila kući, a onda radila sve poslove u kući: ložim vatru, stavim vodu da se greje, perem pelene, kupam decu, sređujem po kući... U dvorištu sam imala pumpu, pumpam vodu, tako ispiram pelene. Bila sam dobra domaćica i takva sam i sada. Moj muž je bio metalostrugar u Mašinskoj. Posle je bio kontorlor, a sada je u penziji.

Da sam imala svekra i svekrvu da mi čuvaju decu, ja bih još rodila. Pošto nije imao ko da mi čuva decu, ostali smo samo na dvoje dece. Nisam se posebno pazila od trudnoće, što mi se osvetilo, šest sedam pobačaja nije malo. Idem na posao, a Srpkinja me zove telefonom iz bolnice i kaže: - Dođi, Nurke, u bolnicu po rezultat. A žene kažu: - Jao, Nurke, ovo je sin! Ja odem u bolnicu na intervenciju, pa se odmah vratim na posao da radim. Na poslu smo bile dve Romkinje, a ostalo sve Srpkinja, ali smo se slagale. Pitaju me: - Nurke, gde si bila? A ja kažem: - Da vidim decu. Sramota me je da kažem da sam bila u bolnici.

Da li se sećate II svetskog rata?

- Ne sećam se kako su se Romi snalazili za vreme rata, bila sam mala. Znam da je jedne godine bio Uskrs, da je moj brat cepao drva u dvorištu, kada su nas bombardovali. Ja sam pobjegla u park. Bombardovanje je trajalo oko sat-dva, i posle dva sata sam otišla kući. Majka je mislila da sam poginula. To je bilo četrdeset prve. Majka je slavila Uskrs, jer je bila pravoslavna, zato znam taj dan.

A da li se sećate poplave?

- Da, sećam se poplave. Voda je naišla iz pravca Krive Livade, kuća se razrušila i hteli su da nas odvedu na selo. Mi smo bili u Dušanovoj. Pobjegli smo u Tasinu školu, pa su nas prebacili u gimnaziju. Moj otac je izašao sa posla, stopirao tu njihovu ideju i posle smo dobili stan kod Crvenog pevcu.

A gde su smestili ostale Rome?

- Sestru sam pronašla u gimnaziji. Ona je sada doktorka. Mala sam bila, a čuvala dvoje dece, majka je išla do mahale da vidi kuću. Imali smo dve sobe, hodnik, još jednu sobu i kuhinju. Nismo imali kupatilo. Imali smo poljski WC. To je bilo jedno romsko naselje u Dušanovoj ulici. Bilo je dosta romskih kuća. A česma je bila zajednička.

Posle poplave, kada su nam se srušile kuće, Srbi su nam izašli u susret i dali stanove. Prvo su hteli da nas pošalju na selo. Jedan naš komšija Srbin nam je izašao u susret. Stanovali smo pod kiriju. Otac je napravio jedno veselje i posle smo dobili stan: jedna soba i kuhinja. A kada mi se brat oženio, napravio je još sobu i kuhinju u dvorištu. Imali smo i baštu, bagrem i klupe. Nismo imali komfor. Posle dvadeset godina otac je dobio stan, a to je bilo posle moje udaje.

Koliko je Vaš sin imao godina kada se oženio?

- Moj sin se oženio na Paliluli kad je imao dvadeset dve godine. Voleo se sa ženom. Otišao je za Leskovac i tamo ga je jedan dečko upoznao sa jednom devojkom i oženio se njome.

Imam unuku od devetnajst godina i unuka od šesnajst godina. Unuka ide u gimnaziju, odličan je đak. A unuk je majstor za parno grejanje, ali ne može da se zaposli. Otišao je da se prijavi za vojsku. Kada napuni dvadeset godina ide na odsluženje. Snajka ne radi, samo moj sin radi u «Mašinskoj». Dobro se slažem sa snajkom i unucima. Imam još jednu snajku. Radi u fabrici duvana kao službenica. Moj mlađi sin se oženio se Danijelom u dvadesetoj godini. Zoran ima dva deteta, a Dragan jedno dete. On sada završava za tehničara. Svi su školovani. Ja sam htela da mi snajke rode još unučadi, ali nisu htele. Slažem se sa obema kao sa ćerkama, iako nismo u zajednici.

Ja sam moju decu školovala. Jedan je autolimar, a drugi alatničar. Zorana sam poslala sa osamnajst godina u vojsku na Lastovo, a Dragan je bio u Banja Luci, pa u Zagrebu. Srpkinje su mi rekle: - Nisi majka nego maćeha, obojicu si poslala u vojsku. Išli su u školu i u vojsku.

Imate li zajedničke prijatelje?

- Muž mi je sad star i bolestan, sedi u kući, a ja svuda idem. On kaže: - Idi, Nurke, ima ko da radi! Imamo dosta zajedničkih prijatelja.

Kakav je bio život pre i kakav je sada?

- Pre smo uživali. Bilo je sve jeftino. A sada je skupoća. Moju i muževljevu penziju potrošimo samo na hranu, da ne sedimo gladni. Ne mogu deca da se zaposle.

Gde ste bili za vreme ovog rata?

- Kad je bio rat, stariji sin je otišao sam na ratište. Deset dana nije dolazio. Onda su ga dovezli vojnim kolima. Imao je problema sa nogom. Otišao je da se javi na posao, a direktor mu je rekao: - Sedi, Dragane, kod kuće, pozvaćemo te. I zvali su ga kad su popravljali mostove. Bio je na ratištu tenkista. A Zoran je svake godine išao na vežbu, a te godine nije. Svi smo bili u kući kad je bio rat, familija je bila sa mnom: sestra, sestričina, zaova, njen sin... Preko dana je bilo dobro, ali noću smo bežali u dvorište. Moji unuci su išli po hleb, a ja sam sve spremala po kući i kuvala da zamenim snaje. Ja sam unuke čuvala, kuvala... Kažu mi: - Beži! I ja i starac smo pobjegli. Moj muž je stalno u sobi sedeo, govorio je: - Ja da poginem kada mi je sin na ratištu!? Mnogo mi je prešlo preko glave. I muke i nevolje i sve. Samo da bog da zdravlja celom svetu, pa na kraju i mojoj deci.

Da li slavite Osmi mart?

- Moji unuci mi za Osmi mart obavezno nešto kupe. Stariji unuk mi kupi paklu cigareta i tri upaljača, muž sad ništa jer je star i bolestan, a kada je bio mlad, uživali smo. Sada smo ostarili. Kaže mi: - Idi, Nurke, šetaj se, ja te zamenjujem. Nisam se mnogo ulepšavala kad sam bila mlada. Samo sam jednom bila kod frizera. Nisam volela da se

friziram. Nisam mnogo išla ni na zabave, ni na vašare, kao neke druge devojke.

Kako sada provodite vreme sa mužem?

- Kada završim posao, čitamo knjige koje dobijamo iz Baptističke crkve. Ne vidim dobro, pa stavim naočare da čitam, a novine ne čitamo. Nijedne. A u crkvu na propoved idem sredom i nedeljom. Lepo mi je u crkvi. Evo, četiri-pet godina već idem u crkvu i krštena sam.

Da li se nešto značajno promenilo od devedesete godine u Vašem životu?

- Mnogo se promenilo. Skupoća je velika. Da ja i muž nemamo penziju, unuci bi mi bili goli i bos, jer ni unuk ni unuka ne mogu da se zaposle.

Koji je bio Vaš najsrećniji trenutak u životu?

- Pa, rođenje dece i unuka. Neka budu zdrave i moje snajke i deca i unuci. A više volim unuke nego muža. Kada je prva snaja rodila, nisam slavila zbog žalosti za bratom. Sve sam pripremila, ali se nisam veselila.

Da li ste nešto želeli u životu, a nije Vam se ostvarilo?

- Pa, htela sam da budem šnajderka i završila sam tu struku. Ostarila sam, deca mi šiju i muž, a ja ne. Radila sam uvek nešto drugo i čuvala unuke.

Da li slavite neku slavu?

- Ja ne slavim. Ali moja snajka, Slađa, slavi Svetog Nikolu.

A državne praznike da li poštujete?

- Državne praznike slavim. Pošto sam radila skoro trideset pet godina i još tri godine kao učenica u fabrici konfekcije «22. decembar», onda smo slavili sve državne praznike.

Sada živite na Paliluli. Kako se slažete sa Srbima u komšiluku?

- Četrdeset i šest godina sam u koloniji gde živim sve vreme sa Srbima. Sada ima više Srba nego Cigana. I družimo se sa Srbima. I unuci moji se druže sa njihovim i oženiće se njihovim devojka.

Kako slavite Božić i Uskrs?

- Kada sam bila mlada, slavila sam Uskrs, farbala sam jaja, i Božić i Mladence sve sam slavila. A sada mi snajka slavi. Za Uskrs sam radila, pa kad se vratim sa posla, farbam jaja pa ih delim kod Srpkinja u Koloniji. Pravila sam Mladence. I dan danas mesim mladence i delim. I jabuku, i krušku i lepinju sve prvo podelim u Koloniji. Prvo zrno isto tako. Napunim činiju i sve ženama podelim. Ništa ne jedem od prvog zrna. Ni krastavce ni paprike, ni paradajz.. Prvo delim i mladence, i voće i povrće, sve prvo delim, pa posle jedemo.

A kako ste kupovali jagnje i klali?

- Kupimo jagnje, onda jednom čoveku ostavimo ključeve od kuće da on sve sredi

i ostavi na sto. Jedna žena opere meso, škembe, sve i kada dođem s posla, sve je gotovo. Samo da ispečem. Imali smo sutradan goste. Prvog dana praznika je svako u svojoj kući. Spremim belu čorbu, punjene paprike, sarmu, meso - sve. A drugog dana dođu moj otac, majka, brat, posle mi idemo tamo i, eto, tako prolazi vreme.

Kako vidite sebe u proteklih 50 godina?

- Pa radili smo muž i ja. Oboje smo radili, čuvala sam decu, školovala ih i brinula o njima. Poštovala sam oca, majku, komšiluk - sve. Sada smo ostareli, oboje smo bolesni. Imam zakrećenje krvnih sudova. Doktori su mi rekli da se operišem, a ja nisam htela, jer nisam mlada, nego stara. Čuvala sam i unuke i u školu sam ih vodila - svo troje! Vodim ih ujutru, i oko pola dvanajst idem po njih da ih dovedem. Ceo komšiluk kaže: - Nurke, u školu ideš!? Da li si sada završila školu? Ja kažem: - Jesam. - A radiš li zadatke? Ja kažem: - Ne, oni rade za mene. I eto kako mi prolazi vreme. Imam lepe trenutke u životu. I sa mužem i decom i unucima. Vodila sam ih u školu, a mog unuka Dalibora vodila sam i u obdanište. Majka ih je samo jednom vodila u školu da vidi u koju učionicu idu. A ostalo sve ja radim. Išli su u školu «Učitelj Tasa». Sad me unuci poštuju. Nijednu lošu reč mi nisu rekli. Kad mi je muž bolestan, unuk pali kola i vodi ga kod lekara. Oba unuka voze. Pitam: - Da idem i ja, Dalibore? A on mi kaže: - Nemoj, ti sedi, a mi ćemo ga voditi. Dobri su, pomažu mi.

Kada je aspaša, ustanem ujutru rano i idem na aspašu. Posle idem na groblje. S groblja se vraćam, pa uzmem vodu i vrbu i idem na posao. Žene me pitaju: - Gde si bila, Nurke? A ja kažem: - Na groblju. Evo, napunila sam kadu da se umijemo i donela sam vrbu. Hvalile su me kako sve stignem da uradim, a radile smo od šest do dva.

Da li ima nešto što Vas nisam pitala, a želite da kažete?

- Pravio je stričev sin veselje zbog krštenja ćerke, tamo kod fabrike duvana. Tamo sam sedela. Pomogla sam, pa su i mene zvali i tamo sam bila dva dana, spavala sam tamo. To nikada neću da zaboravim. Bilo je to veliko veselje - bez greške.

Vera (1935), Dren

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Ja sam rođena u Drenu. Moj otac i moja mati imali su osmoro dece: tri dečaka i nas pet sestara. Ja sam peta! Moja braća su nas odranila... siromašni smo bili jako. Roditelji nisu imali mogućnosti da nas sve daju u školu. Troje braće su išli u školi, a mi sestre nismo, nego nas je otac dao da služimo kod gospode. Ja sam služila kod neroma četiri godine: čuvala svinje i krave po ceo dan... Jedan nerom je obično dao mom ocu svinje i kukuruz i bob i da kupi opanke, a nama haljine i drugu opremu za godinu dana. Nismo imali dobrih uslova za život u detinjstvu. Ja sam spavala kod neroma i

neromkinje na jednom krevetu, jer naša kuća je bila mala za sve nas. Imali smo samo dve sobe, a nas troje braće i pet sesara, mama i tata. Pored toga, moj otac je podigao sestrine dve ćerke i posle ih udao. Zato su ga njegove sestre i njihova deca poštovala. A i mi smo morali da poštujemo i oca i majku.

A, da li se sećate rata?

- Sećam se kada je bilo oslobođenje. Bila sam već devojčica tada. Sećam se jednog tužnog događaja. U jednoj bašti je ostala jedna bomba, a mi deca smo se obradovali tome i počeli da se igramo sa njom. Nismo znali šta je to. Otišli smo kod naše babe u sobu i nešto smo čačkali i otimali se o nju. Sa nama su bili još susedi, sestra i brat - blizanci. Oni su otvorili bombu i ona je pukla u sobi. Svi smo bili ranjeni! Ne znam kuda da pobegnem, ne znam da idem do kuće svoje, užasno sam se uplašila! Kad me je video ujak, hteo da me tuče što smo dirali bombu, a mi nismo znali da nismo smeli. U to vreme su bili oni koji su išli po kućama i davali lekarsku pomoć. Dođu i previju me. Oni blizanci su na mestu poginuli, a mi četvoro-petoro ranjeni. I tako se to završilo.

Kako je prošla Vaša mladost?

- E, kad mi je bilo 15 godina, moja mati je umrla, ostali smo sami i siromašni. Onda se moj otac oženio i doveo maćehu koja nije htela da nas gleda, nego samo svoju decu. Mi smo se mučili jako i u detinjstvu i u mladosti! A kad su se moja braća oženila,

i otišao svako na svoju stranu, ostale smo mi sestre: ja sam se mučila sa mojim sestrama i one sa mnom, jer sam bila najmlađa. Posle se udala jedna, druga... ja sam ostala.

Kako ste se Vi udali?

- E, onda je mene prosio jedan dečko. Bio je lep, ali siromašan. Otac je bio protiv toga da se za njega udam. Ali taj dečko me je hteo, ja sam htela njega, dečko se zaljubio u mene i voleo me, i kupio mi jednu šnalu... Ali jednom, došao drugi dečko, momčić, on prođe da se pozdravi sa mnom, a ja nisam znala da će on mene uzeti. On me uzme, ja laka, stavio me na rame, bacio me u sobu... To je bilo tako oko tri sata poslepodne... Moj otac bio na sviranju, čuo je da je taj dečko mene ukrao, ostavio je svirku i došao da me izvadi odande. Ja sam se mučila od tri sata do dvanajst sati da izađem, nisam mogla izaći. Ostala sam tamo, ali sam se pokajala... E, šta sada da radim, gde sam tu sam.

Kako ste živeli sa svojim mužem?

- Pa, sa mužem sam živela dobro, ali je njegova porodica bila velika, teško je bilo. Posle šest meseci sam ostala trudna. Rodila sam ćerku. Živela sam sa mužem šest meseci, posle je on otišao u vojsku na dve godine, a ja sam ostala sa svojom ćerkom sama sa tolikom porodicom. Poslova preko glave! Nedelju dana ja pravim hleb za sve, nedelju dana moja zaova. Dobro smo se živеле, nismo se svađale, poštujemo jedna drugu. Tako je bilo to vreme kad smo poštovali i svekra i svekrvu. Niko nam nije pomagao, nas dve smo najviše radile...

Kako ste se porađali?

- Kada je došao muž kući iz vojske, rodila sam još jedno dete. To su bile najveće muke kad sam trebala da rodim mog sina. Otišla sam u drugo selo, odnela sam bob da meljem. Kad me je video jedan nerom, oni mi kaže: - Vera, ajde da te stavim u kola, jer ti ćeš se poroditi, ne možeš da nosiš ovoliki teret! Ja kažem da mogu, ako idu još tri devojke. Ja sam bila jako dobra i poštena, nisam htela sama da sedim sa neromima u kolima. Kada smo došli do nekog puta, mi četiri ostavile naše rite i odmorile se... i ajde polako, teraj peške. Kada sam došla kući, ja sam ogladnela, a nemam šta jesti. Na brzinu napravim pogaču na šporetu, ali nisam mogla ni da pojedem, to sam dobro zapamtila, osetim bolove, odem u štalu gde su krave i tamo sam rodila moje dete između krava! Kada od tamo moja zaova naišla, a ja vičem: - Vuko, Vuko, ajde, porodila sam se! A, žena je potrčala i uzela mog sina i uvila ga u jednu staru košulju, nisu bile pelene, nije bilo ništa! Uzela ga je, oprala ga je kako je znala i odsekla je njegov pupak... odnela ga je unutra u sobu, dotrčale su moje snaje da me vide i sve se to završilo... Šta da radim, morala sam da ustanem da radim čim sam se porodila. Išla sam na njivu, radila, kopala bob, to je bilo sve. A moja svekrva je pazila moje dete kada sam išla da radim.

Da li ste bili nekad zaposleni?

- E, kada je došao moj muž iz vojske, nema nigde da se radi, ne može da se zaposli, a on ostavi i mene i decu i ode u Novi Beograd i tamo se zaposli. Šta ću ja sada da radim sa dvoje dece!? Nemam šta da im dam da jedu... Ja zamolim moju svekrvu da ih primi i

pazi jedno vreme dok se ja ne snađem. Ona ih je primila. Ja odem kod muža. Kad sam stigla tamo, nemamo šta da jedemo ni ja ni on. I šta da radim, ja odem u Surčin, a tamo nemam ni gde da spavam. Donesem jednu deku i jastuk i na tome smo spavali. Kada sam došla u Surčin, išli smo da kupimo kukuruz i radimo u polju. Kako smo jednom kupili bob kod jednog neroma, naišao jedam Rom koji je radio sa mojim mužem, i on kaže: - Mala, ajde, ja imam jednu štalu i od te štale napravi jednu sobu i pokriću je trskom. Tri godine mi smo tamo živeli. Šta da radim, ne možemo mi bez dece, pre nije bilo tih autobusa, nego smo sve peške išli u Dren i nazad, da bi odnela deci da jedu. Ja zamolim gazdu: - Ja ovako više ne mogu da živim, ako hoćeš platiću ti stan još više da donesem moju decu. A njima je to bilo žao: - Pa, donesi tvoju decu, nekako ćemo se snaći. Kada sam ja dovela svoju decu, mala je išla u prvi razred, a sin još nije išao u školu. E, šta ću, ona ide u školu, a njega ostavim samog, nema ko da ga čuva. On plaće hoće sa njom u školu jer vidi da ona ide u školu. Jednom sam otišla sa ženom na njivu da kopam, da im zaradim da jedu. Tu gde smo živeli bila je okretnica za autobuse, moj sin je tamo zaspao. Kada sam ja došla s njive, a žena mi kaže: - Vera, bože, čije je ono dete koje spava tamo na kamenu? Kad ja vidim moje dete!! Uzmam ga, a kad me je on video, počeo je da plaće. Sledeći dan odem na drugu njivu da radim i ponesem i njega sa sobom. Eto kako sam radila i mučila se sa decom.

Kako ste onda došli do svog doma?

- Kad sam živela kod tog gazde u jednoj sobici, prelazili smo preko nekog kanala, u kanalu velika voda do pojasa. E, tu smo pravili čerpić u kalupe, pa se to osuši, pa zidamo. Muž moj je pravio blato, dvoje dece sa mnom stavljali u kalupe i ređali da se suši. Radimo ceo dan od jutra do uveče. I onda, odjednom naiđe neka oluja i počne kiša da pada i to sve upropasti. Ponovo mi to sve uradimo.

Posle smo kupili plac i napravimo jednu sobu. Kada smo to nazidali, ima rupa za vrata ali nemamo vrata, ima otvor za prozore, ali nemamo prozore. Ja uzmem ponjavu i stavim na vrata i na prozore. Na promaji sam spavala sa svojom decom. Ali je moje! Tri godine sam spavala u tuđoj sobi.

Kao da sam se porodila ponovo, tako sam bila srećna što imamo našu kuću... Ali, posle se razbolela moja svekrva, trebalo je nogu da joj odseku, a ja noću idem peške iz Surčina kod nje da joj nosim da jede. Šta ću?! Čuvala je moju deci, pomagala mi je, moram i ja njoj. Svekrva i svekar su me zavoleli.

Radila sam kod jedne što je davala inekcije. Ona kaže: - Donesi svoju svekrvu ovde, ja ću je spasiti. Donesem je iz Drena u Surčin. Pregleda je, kaže da joj kupim čarape za vene i spasi moju svekrvu. Posle su prodali svoju kuću u Drenu i preselili se kod mene. Sad smo u toj sobi živeli nas četvoro i njih dvoje tri-četiri godine zajedno. Ali, posle nismo mogli više. Moj svekar i moj muž dignu kredit i kupe plac i napravimo veću kuću. I dan danas ja u toj kući živim.

Kako ste živeli sa svojom porodicom nakon udaje?

- Moj muž je bio malo mangup - voleo druge žene, a voleo je i da pije. Nije čuvao decu, a ja moju decu ostavim po drugim kućama i idem da radim. Mučila sam se i nisam mogla nikom da se žalim. Ako pita moj otac: - Kako živiš? Ja uvek kažem: - Dobro! Nikad nisam rekla ni bratu, ni ocu, ni rodbini kako živim i kako mi je teško... Kako mi je, tako mi je. Ja moju decu nisam ostavila.

Posle toga sam se zaposlila kod neroma u Beogradu. Imala sam lepu platicu, ali ne vredi, nisam bila pismena da radim državni posao. Ja nisam pismena, ne znam ni svoje ime da napišem.

Da li ste imali slobodno vreme?

- Nisam imala nikada slobodno vreme, jer sam radila kod gospoja i zarađivala sam lepe pare.

Da li ste išli u crkvu?

- Išla sam kad sam imala slobodno vreme. Ja sam išla u crkvu jer ja poštujem crkvu.

Koji je Vaš najlepší dan u životu?

- Kad sam došla u moju kuću sa mojom decom i mojim mužem. I šta god da sam radila, donela sam svojoj deci da jedu, da piju, izvela ih na pravi put.

Ruža (1936), Gornja Koritnica

Pričajte mi o Vašem detinjstvu?

- Ja sam rođena u selu Gornja Koritnica, kod Bele Palanke. Moja porodica je bila siromašna. Bilo nas je petoro dece: nas dve sestre i tri brata. Ja sam starija od sestre, a imam brata koji je stariji od mene. I drugi je stariji od mene. A treći je mlađi. On je imao šest meseci kada smo ostali sami.

Kada smo porasli moja majka je od prevelike muke dobila živčani napad i obesila se. Pamtim je kao vrlo brižljivu majku. Mnogo nas je lepo čuvala, osetila sam veliku ljubav s njene strane.

Da li pamtite rat?

- Bili smo vrlo mali kad je počeo rat i kada su naišli Nemci četrdeset prve. Odveli su našeg oca, ne znam kuda, a nas petoro dece je ostalo na ulici s majkom. Kasnije sam čula da je otac pobeo od Nemaca i da je otišao u partizane. Čula sam kasnije i da su ga Nemci našli u nekom selu i odveli u logor na Bubnju, da je bio dugo u logoru i kada je bilo grupno streljanje, ubili su i njega. U stvari, ne znam tačno šta se s njim dogodilo.

- Majka nas je čuvala kolilko je mogla da nas čuva, a posle, možda je to bila sreća, ne znam, pokupili su nas bugarski vojnici i sve nas odveli u Nišku Banju. Okupali su nas, obukli i odvezli u Bugarsku u mesto Trojan. Odveli su sve, ne samo nas, moju braću i sestre, nego i drugu decu koja su ostala bez roditelja. Dok je rat trajao, mi ratna siročad smo bili tamo sve do oslobođenja. Ne mogu da se setim koja je to godina bila, ali znam da smo se vratili kad se rat završio. Tamo su dobro postupali sa nama. To je bio dom

za ratnu siročad. Kada smo se vratili u Jugoslaviju, poslali su svakog tamo gde je rođen. Mi smo poslani u Piroć, jer je tu u blizini selo gde smo rođeni i završili osnovnu školu. Pravilo je bilo: kako završite školu, tako vas šalju iz doma u dom. I na kraju, bila sam u domu u Bačkoj Palanci, a odatle sam izašla kao svoj čovek sa osamnaest godina. Sve su nas razdvojili. Uopšte nismo bili u kontaktu, nismo se čuli. Tek kada smo odrasli, onda smo se našli.

Kako je bilo u domu?

- Većinom su u domu bile Srпкиnje, a mi Romkinje slabo. U svakom domu gde sam bila imali smo sve - i da popijemo i da pojedemo, i vaspitanje i disciplinu. Njima je bilo glavno da budemo ljudi i da budemo spremni za život. Mi smo svi završili školu, zanate i bili spremni za samostalan život. Kada izađete iz doma i dođete među ljude, tek tada vidite veliku razliku. Tamo smo svi bili braća i sestre, a sada moraš sam da se snađeš za život. Ljudi nisu dobro postupali prema meni, zato što sam Romkinja. Srbi nisu imali razumevanja za Rome, ni za naš način života. Eto tako, crna sam i bez obzira na to što sam završila visoku školu, gimnaziju... stavili su me da radim sa otrovima u Elektronskoj industriji u Nišu. Meni se to nije sviđalo, jer imam završenu visoku školu i zaslužila sam bolje radno mesto. Završila sam tri razreda gimnazije i tri razreda stručne sprema. Imala sam veliku sreću što sam bila u domu jer kad izađeš iz doma, napišu ti da si dete palog borca, Srbi te onda malo poštuju - kad vide da imaš školu i da si dete palog borca, drugačije postupaju.

Kako ste pronašli braću i sestre?

- Šta da vam kažem, to je vrlo tužna priča. Znam da imam sestru, znam da imam braću. Bila sam vrlo zabrinuta za njih. Išla sam svuda gde sam čula da su oni i sve sam ih pronašla. To je bilo strašno! Nismo mogli da se prepoznamo. Išla sam u selo, pitala sam brata: - Da li me ti znaš? A on je rekao: - Ne, ja te ne poznajem! – Kako me ne poznaješ? Ja sam ti sestra! Mnogo je to strašno... Posle sam išla po sestru, ona je živela kod mog strica u Kovilovu kod Beograda, ali tamo joj nije bilo dobro. Pošto sam čula da ne živi dobro, otišla sam po nju da je dovedem kod mene u Niš. Dovala sam je, a ona se začudila kako mizerno živim u jednoj maloj baraci. Dobro smo se slagale i obećala sam joj da ću naći bolji posao pa će i njoj biti bolje. U međuvremenu je ona našla muža i otišla kod njega, a ja sam ostala sama sa ćerkom, da se i dalje borim kako znam. Plaćala sam Romkinje da mi čuvaju ćerku, i mnogo sam se mučila sa detetom.

Bili ste udati?

- U međuvremenu sam se udala. Bila sam mlada i lepa. Našao me je jedan Srbin. On je prema meni bio mnogo dobar, ali njegovi roditelji nisu pristajali na to da imaju crnu snaju i mi smo se razišli. Četiri godine smo bili u braku, imam ćerku sa njim.

Kako ste živeli posle razvoda?

- Kad smo se razišli, muž mi nije pomogao oko ćerke. Njegovi me nisu nikako

hteli, a ni ja njih nisam htela, jer su me mnogo vređali. Ja sam radila u Elektronskoj industriji, direktor mi je dao baraku od dasaka, a ja sam od toga napravila sobicu i tamo sam živela sa ćerkom.

Koliko dugo ste živeli sami sa ćerkom?

- Dve godine. Posle su srušili tu baraku, i dali nam stančić kod Crvene zvezde, kod naših Roma, mada nije bilo puno Roma. Tamo nije bilo nešto naročito, samo što je bilo sve zidano od cigle. Bila sam pametna, dovela sam majstore da zidaju i napravila tavan. Postavila sam patos, kupila sam strujomer i sve što je trebalo da imamo struju. Bilo nam je lepo. Soba nije bila velika - četir sa četir metra. Lepo sam sve sredila i živela dve godine sa ćerkom. Kasnije su se u naselje doselili neki novi Romi. Oni su bili napadni, a ja sam bila nezaštićena kao neudata i sama sa detetom. Našli su nekog čoveka i doveli mi ga, počeli da me biju da bi me naterali da se udam za njega. Niti ga znam, niti ga poznajem. Bio je iz Makedonije. Imao je gadnu narav: mnogo je pio. Sa tim čovekom imam tri sina.

Ipak ste se ponovo udali?

- Na silu su me udali, tukli su me! Rekli su: - Moraš da uzmeš muža, ti si mlada, ne možeš da živiš sama. I tako su oni meni bili sudije. Rodila sam mu sinove, a on je nastavio da me tuče. Mnogo sam mučno s njim živela dvadeset godina. To što je on radio sa mnom, te muke... mogu da se uporede samo sa mukama Isusa Hrista. Govorio mi je da sam nečasna, zato što sam prvo uzela Srbina: - Ti meni ne možeš da budeš žena! To su velike uvrede bile. Tukao mi je ćerku, zato što nije bila njegova, maltretirao ju je. Imala sam velikih problema s njim zbog nje. A onda je konj udario našeg najmlađeg sina. Konj je bio od tog čoveka što me silom naterao da se udam. Taj što mi je bio sudija. Njegov konj je na smrt udario mog sina kad je imao samo četiri godine. Ali Bog je bio dobar. Sačuvao ga je od smrti!

Da li ste nekome prijavili to nasilje?

- Ne, nisam smela da prijavim, niti da tužim. Oni bi me ubili. Sin je odmah bio operisan. Bog se sažalio na njega pa je ostao živ. Sada je veliki, ima dve ćerke, ali ima velike posledice - glavobolju i nervozu. Rekla sam Bogu: - Ako ostane živ, neću da ih tužim! Nisam smela da komplikujem život, jer sam ih se jako plašila. Oni su bili opasni ljudi. Nisam smela od njih da idem na česmu da natočim vode, a kamo li da idem da ih prijavim. Posle bi me još više tukli.

Kakav je bio Vaš odnos sa ovim mužem?

- Od ljubavi nije bilo ništa! Da li je on mene voleo, ne znam? Ali ja njega uopšte nisam. Eto, rodila sam decu pa sam ljubav prebacila na njih. I tako sam zbog dece svašta pretrpela. Muž u to vreme nigde nije radio, samo ja. Rađala sam decu... Imala sam deset abortusa jer nisam više htela da imam dece sa njim - nisam imala nikakav život i nikakvu ljubav. Niti razumevanje, ništa. Nisam znala za kontracepciju, a svu decu sam

rodila u bolnici i mogli su me poučiti.

Kakav je bio Vaš odnos sa decom?

- Pošto sam imala teško detinjstvo, ja sam za decu živela i sve sam trpela zbog njih. Brinula sam da budu obučeni, okupani, čisti - bili su najčistiji u školi. Oni su trpeli naše velike svađe, godinama su preživljavali stresove u kući. To nije moglo ostati bez posledica.

Da li su Vam deca preživela neku specifičnu bolest?

- Samo uobičajene dečje bolesti - male boginje... Lečila sam ih po savetu doktora. Da budu u toplom u čistom. Lekar mi je davao porodijsko bolovanje. Nisam decu davala u obdanište, čuvala sam ih kako sam znala. Bilo mi je žao dece, mnogo sam ih teško čuvala, i nikom ih nisam davala nego su sve vreme bili uz mene.

Da li ste pravili razliku između vaspitavanja ćerke i vaspitavanja sinova?

- Sinovi su kao mali bili pod stresom zbog svađa u kući od rođenja, a ćerka mi je bila nežna. Često je imala visoku temperaturu, pa su je čuvala naše žene. Muž ništa nije pomagao oko dece, na primer, da ih zajedno vodimo kod lekara... Ništa nije hteo! Čak ni da ih ljulja. Sve sam to radila sama sa Bogom. Kada je umro pre deset godina, ostala sam sama sa decom. Mnogo sam se mučila da ih čuvam. E, moja priča je mnogo tužna od početka do kraja! Prvo sam gledala da im nađem stanove, da bi živeli kao ljudi. I to sam uspela. Srbi me gledaju kao uspešnu i obrazovanu ženu, i uvek mi izlaze u susret. Dali su mi stanove, i svako dete ima svoj stan. Samo najstariji sin živi dosta teško - u jednoj maloj sobi njih šestoro. Imaju neadekvatan WC. Nažalost, deca imaju više njegovog u sebi, što mi je jako žao. Sada kada su odrasli, imaju kuće, žene, decu... mene slabo gledaju. Vređaju me! Nažalost, tako je! Šta da ti kažem, sestro! Ja sam htela da oni budu dobri ljudi, da završe školu, da rade, da imaju svoje parče hleba. Ali kad su porasli, slabo su me slušali. Najstariji sin me je slušao i završio je školu. Terala sam ih da završe zanat, da rade, jer ako krađu, milicija će ih prebiti. Uvek sam im tako savetovala. Najstariji je u "Jastrepcu" dobio diplomu, slušao me je i dobro je prošao. Ko me nije slušao, loše je prošao. Nažalost, ćerka nema nikakav osećaj prema meni. Ona je bela, ja crna, stidi me se. Izbacuje me, neće me, uvek plačem, i uvek se sekiram. Tako ću od muke umreti! Po njenom ponašanju, kao da joj uopšte nisam majka. Udata je za Ciganina. Možda joj muž brani, ali da toliko bude drska, to ne mogu da razumem. Ja nemam ni oca ni majku, ali znam jedno, da je majka jedna i da mora da se poštuje.

A kako sada živite?

- Primam penziju, mnogo sam se razbolela, otpustili su me iz fabrike kao višak radne snage. Onda sam otišla u Beograd kod Milke Planinc, ona je tada bila na vlasti, i ona mi je pomogla da mi daju penziju. Sad primam malu penziju i od nje živim usamljeno i teško! Otkako me majka rodila nikakvu sreću nemam. Stara sam, bolesna sam, plačem, ne znam šta da radim. Molim Boga za svoju decu da im da dobru dušu i srce,

da me vole, ali nemam razumevanje sa njihove strane. Uzeo me je srednji sin, da me čuva kod sebe, ali i Bog čuje ono što kažem: više voli moje pare nego mene! Kod njega obavljam kućne poslove, njegova žena radi, čuvam im decu, kupam ih, ali sve im to nije dovoljno. Ne znam kako sa njima da postupam, takva mi je sudbina.

Da li se sa nekim družite?

- Ja sam usamljena žena! Nemam prijateljice. Razgovaram sa ljudima, ali da oni dolaze kod mene, ili ja kod njih, to ne. Nemam vremena. Idem kod lekara, pijem lekove i tako. Družim se sa mojom decom kad slave naše slave, Vasilicu i Đurđevdan, skoro uvek kod mog srednjeg sina. Tu ima šta da se popije i pojede, posedimo malo... Ni on, ni njegova žena nisu zadovoljni sa mnom. Osećam se kao da sam potpuno sama. Eto, na primer, moja rođena ćerka će sve da pozove, ovog onog, zove Iliju, zove Srbe, a mene nikad nije zvala. Znaš odbačena sam ko kučka od sve moje dece. Niko ne obraća pažnju na to da sam im majka i da sam stara i bolesna: imam anginu pectoris, tromb u nozi, šećer imam, imala sam udar na CNS, mnogo sam bolesna.

Da li obraćate pažnju na svoj izgled?

- O mom izgledu sam uvek vodila računa, jer sam u domu vaspitana da mi je kosa uvek skraćena, frizirana, da lice namažem pomadom, da perem zube. To što sam naučila u domu, to mi je navika i sada u starim godinama. Vodila sam računa da uvek izgledam dobro, uvek ispeglana. To nikad nisam propustila. I sada kao stara gledam na to.

Kako vidite vreme pre pedeset godina, a kako ovo sad?

- U ono vreme je bio rat. Bilo je mnogo teško. Nismo imali ni hranu ni piće, goli i bosi smo bili. I bila sam mala pa mi je svet drugačije izgledao. Kada sam bila u domu, imali smo političko obrazovanje. Ne želim da se niko ljuti, ali moram da kažem kad je Tito bio živ bilo je mnogo lepo. Videla sam veliku brigu za narod, za ratnu siročad, o svemu je on vodio računa. A kada je umro, u našoj Jugoslaviji je svako otišao na svoju stranu, raspala se zemlja po republikama. I mogu da kažem, nisam neki političar, ali ovaj rat sada što je bio, po mom mišljenju, nešto je što liči da je neko terao inat. U ovom ratu se nije znalo šta ko radi.

Šta da kažem o ovom vremenu sada? Mogu da kažem jedno - nije dobro za stare ljude! Vidi naše penzije kako su male! Potrebno nam je više lekova nego hleba. Ako je neko star ne treba reći: - Star je, neka umre! Penzije su očajne. Hrana je danas mnogo skupa. Tako da ne mogu da kažem da je sada sve dobro. Gledam samo u Boga, njemu se molim da bude dobro. Verujem u Boga i tako prebrodim svoje teškoće. Njega molim da se sažali na ovo vreme.

Da li se promenilo nešto u Vašem životu od devedesetih godina?

- Pa, bilo je malo burno! I ne sviđa mi se. Svi su ljudi napeti i netrpeljivi. Pre je bolje bilo. Sada neko iz čista mira može uzeti oružje i napasti jednu državu bez razloga. To ne mogu uopšte da razumem. Mogu da kažem da je pre bila velika briga za ljude, ko

je mnogo bio bolestan, mogao je da ide besplatno u banju, da bude zbrinut... naročito stari ljudi. A sada, vidim, država slabo vodi računa o nama. Sve se kupuje.

Gde ste bili za vreme bombardovanja?

- Pa bila sam sama u svojoj maloj sobici, slušala sam kako bombarduju u Nišu. Bilo je mnogo strašno! Nije dobro bilo. Nakon bombardovanja ima mnogo štete, otrova u vodi i raznih bakterija u vazduhu, što se lepo vidi.

Šta Vam se najlepše desilo u životu?

- Kada sam pronašla sestru i braću. To mi je nezaboravno i tužno kako se nismo mogli prepoznati. Jako sam se radovala kada sam ih pronašla. Bili smo mali kad smo se rasturili po svetu, a onda odrasli kad smo se ponovo svi sreli. Gledamo se... ne mogu da ti objasnim kakav je to osećaj. To je meni nezaboravno.

Da li Vam je ostasla neka neostvarena želja iz mladosti?

- Htela sam da budem filmska glumica. Ali država nije imala para da me školuje za ono što ja hoću, nego šta oni hoće. Kad si u domu, onda ti odrede šta ćeš učiti.

Ima li nešto što hoćete da kažete, a što Vas nisam pitala?

- Mogu da dam jednu preporuku. Može li naša država, kao Amerika, da vodi brigu o ljudima koji su na ulici, koji žive kao životinje, a ne kako treba. Treba država da se više brine za naše Rome. Evo ne samo moj najstariji sin, nego i ostali. To je žalosno da njegova velika deca spavaju sa ocem i majkom u istoj sobi. To je mnogo sramota. Bilo je sto komisija da vidi kakav je njihov život, niko ništa nije rekao ni pomogao. Ima puno takvih ljudi. Ne sme da se vidi to poniženje Roma. Ne smeju to da dozvole. Ja sam bila zbrinuta u domu. Sa mnom su Srbi lepo postupali, razumeli su me, a sada je strašno. Sada je vlast u Nišu dosta nerazumna. Ranije nisu bili loši. Uvek su mi izlazili u susret. A sada idem deset puta za jednu stvar da urgiram i oni to ne vide. Ja sebe sada vidim kao pustinju. Na primer, treba mi nešto, odem i tražim, oni kažu: - Dobro, dobro! Al' od toga nema ništa. Samo nešto pišu. Ne žele da ti priđu kao ljudi. Mnogo puta su me uvredili. Kada je bio Jovanović, kaže mi: - Beži od mene, beži! A ja sam čista i namirisana, a on me ponižava. Znaš kako se osećam, kao govno.

Nekada sam bila strašan borac. Bila sam mlada i lepa, mogla sam da se borim. A sada sam mnogo stara. Ne mogu ni da hodam. Sada se osećam odbačenom. Niko me ne gleda.

Šta bi bila Vaša poruka deci?

- Da im ne da bog da žive kao što sam ja živela. Neka im da bog da žive kao pravi ljudi. Da ne budu poniženi od strane naroda. Ako ne mogu da rade ovde, neka rade u inostranstvu. Samo da budu dobri ljudi, da mogu da zarade i žive pošteno. Kao što sam ja živela kada sam bila mlada.

Ljuba (1936), Mandelos

Pričajte mi o svom detinjstvu.

- Ja sam trijes šesto godište. Rođena sam u Mandelosu, u Sremu. To je kod Sremske Mitrovice. I živeli smo u Mandelosu kad sam bila mala. Onda je počeo rat i sećam se da su nam tri ili četiri kuće izgorale za vreme rata, i da su partizani pravili bunker od naše kuće, i bili smo terani za Mitrovicu. Ko nas je terao, ne znam, Švabe, ustaše ili ko. Vidiš onamo onog tuku, onamo onaj leži ubijen. I sećam se da su terali i svinje i krave. I oterali su nas sve u Mitrovicu. Bili smo valjda jedan-dva dana, ne znam baš koliko, i moja mama metla me na

ruku, ja sam bila malecka samo ipak pamtim, a brat je otišao da se kocka sa drugovima. Muškarac. On je najstariji bio. A moja sestra ciganski kaže: - Jao, mama, nema brata! A Švabe: Cigojner, Cigojner... da smo Cigani, jer su odvojili, kao Cigane će oterati, a Srbe ćeđu pustiti kući da dođu iz Mitrovice. I oni su videli da smo mi Cigani, i nas oteraju u logor, u Sisku. Prvo u Mitrovicu su nas sve terali, i Srbe i Cigane, onda da vidu koji su Cigani koji su Srbi, i Cigane su terali u logor, a Srbi se vratili natrag. Sve Cigane iz Mandelosa su oterali u logor. Mnogo je u Mandelosu poginulo, mnogo! Sve su udarali kundacima, pa su ubijali tu.

Kako je bilo u logoru?

- Pa da moj otac nije slao pakete ne bi mogli preživeti. Ima koga su tamo tukli, sve kundakom... Čudo božje! Ima koji došo, a ima koji nije došo kući. Umro je tamo. Ubili su ih tamo. Ne sećam se koliko smo dugo bili u logoru. Uglavnom smo po barakama bili, ništa se nije radilo. Tu su samo Romi bili, svi zajedno: i žene i muškarci i deca. Svako je skupio svoju decu oko sebe. Pa to je bila jedna prostorija, legneš tako dole na patos, a oni dođu pa te udaraju nogom...

A je li bilo silovanja?

- Pa šta ja znam. Bilo je puno dece u logoru, bilo je i starih i mladih, i devojčica, devojčuraka, devojaka. Mi smo sve oko mame, znaš... Jako su tukli, kako su udarali nogama, tukli su ko nije bio dobar i tako, i bilo je svakojakog sveta, al mi smo bili povučeni,

mirni smo bili. Mama je nas skupila oko sebe i nigdi maći od mame dalje! Al, na primer, ko je išo, taj je i dobio batine. Dođeš, donesu ti onu porciju, ko keru baci i ti jedeš.

A vaš otac, gde je on bio tada?

On je pobego kući. Nas je ostavio, a on je pobeo. A posle nam je slao u paketima hranu: kolača i hleba, slanine, poslao je mami divne papuče i odelo, al to nisu našli u paketu. To su uzeli. Mama je uvek pričala o tome.

A da li se sećate kraja rata?

- Pa, bio je kraj rata kad smo mi došli kući u Putince, u Sremu, di je mama živela i di su bili ujaci. Dobili smo tamo kuću, to su bile švapske kuće. Kazali su di je ko ušo u praznu kuću, nije bilo Švaba, mogo je ostati. E, kad smo mi čuli da će u našem selu dobiti svako zemlju i da ćedu svima praviti kuće, vratili smo se. Država nam je pravila lepu kuću, onda se davalo sedam jutara zemlje po članovima domaćinstva, valjda, i tako da smo pravili kuću, a mamini su pravili sami.

Kad ste došli ovamo u Novi Sad?

- Bili smo srećni što nam se pravi kuća i što ćemo imati i krov nad glavom u našem selu. Posle smo radili, kad sam bila već veća, zaposlili smo se svi u zadrugi: i otac i brat i svi smo radili. Nije se to vidlo kolko imaš godina. Samo moraš da radiš! Ja sam išla i kupila šljive, ono što možeš kao dete raditi, da zaradiš koji dinar, mlatiš pasulj, i tako to što smo mogli, a posle, kad smo bili veći, ja sam kopala kukuruze i sve radila u zadrugi. Imamo svoj krov nad glavom, sad treba ga ispuniti, treba živiti, tako da smo svi bili zaposleni.

I išli ste u školu?

- Pa ja sam išla samo do četvrtog razreda. Onda je bilo četvrti razred, peti je već bilo kao gimnazija. To je selo, sad ko je hteo dalje, učio je, a, znaš, obično Cigani onda - nije ko sad - udaće se, udaće se, odakle mu para da je školuju.

Bili smo pioniri tada.. titovka, pa crvene marame.

Kolika je Vaša porodica tada bila?

- Tri sestre i brat. A imali smo i stariju sestru, sećam se da je bila bolesna, i govorila je, tata ostavite me, ostavite me. A tata nju pita: - Je li, Neno, oš ti kasti nekom di smo mi. Neću kasti nikom. A di bi je ostavio otac. Taman se smirio rat i ona je umrla. Isto je bio rat, samo nismo bili oterani u logor.

Kolko dugo je onda Vaša majka još živela?

- Živela je dugo. Ima možda jedno deset godina kako je mama umrla. I mučila se s nama, eto. Kad se setim... za nikoga mi nije, samo za mog sina Trivu. .. Jako mi je teško. Jao. .. Vidi ga! Ljubi mama bradu tvoju. [plače] Zato sam se i šlogirala! I mlada mi sna umrla, Mikina žena, i on je šlogiran.

Imali ste infarkt?

- Šlog. Desna strana. I njemu je desna strana.

To se dogodilo posle Trifunove smrti?

- Posle Trive. Pa sad će biti valjda avgusta godina kako sam ja šlogirana. A Milan je pre Trive šlogiran. On je govorio: izgubiću, mama, brata. A on je pre očo neg brat. Eh!

A kad ste se udali?

- Pedes pete, osamnaest sam imala kad sam se udala, pa rodila Trivu pedes šeste i posle šest godina, Milana. Mića i Triva - šest godina je razlika. Triva me isto uvek pitao kako je bilo pre. A ja kažem: - Mani me, sine, nemoj me to pitati. Ma ne mogu, sine, teško mi je da pričam. Kad se setim toga, svi su mi pomrli, samo sam ja ostala. Potresem se sva kad se setim toga. I bolesna sam i ...

Samo da je moj sin ovde, jako mi je teško za Trifuna, bio je sa mnom kad smo imali sud u Sremsku Mitrovicu, rasprava... Brate, tebi kuća i zemlja, tvoje je da ih raniš i saraniš, a ja šta budem hteo daću mami i tati, moj Triva je bio taki. Advokat kaže, čiji je mali? Moj... On uzo Trifuna za glavu i kaže: - Biće pametan! To nikad neću zaboraviti, to sam mu uvek govorila. Jaaj, sine moj! Nema da on nešto ne zna!

Da li ste bili u Partiji?

- Ne. Moja je sna, bratova žena, bila u Partiji. Skojevka.

A kako vam je bilo kad se bivša Jugoslavija raspala pre petnaest godina?

- Pa sad, znaš, kako mi je bilo - neugodno. Drukčiji je bio tempo života. Bili smo slobodniji. Sad se bojiš neko vreme i napolje da izađeš.

Da li imate osećaj da ste vi Romi kao narod sada u gorem položaju?

- Pa mi smo Romi! Ja nigdi ne krijem da sam Ciganka, jesam i jesam. Ja ne mogu da krijem od svoje nacije, ja volim svoju naciju. Neko krije: nisam Ciganka! Ja to posebno kad sam se udala... za moga muža. Kažu: jao pa ta nije Ciganka. Ja nisam Ciganka?! Ja sam prava Ciganka! Ja volim što sam Ciganka, nemam šta da krijem, nikom ja ne krijem... Vidiš moja unuka, ista na mene.

Ja ne krijem, ja sam Ciganka i ... Ciganka ću i umreti.

Pričajte mi o svom detinjstvu?

- Kad sam bila mala bili smo jako siromašni. Moj otac je bio mrcinar* u selu. Donosio nam je piliće, jeli smo i crknute kokoške. Od tog posla je otac zarađivao. Tako je mogao da nas izvede na put. Kažem, teško smo živeli, nije bilo tada struje... imali smo samo lampe u kućama...

Da li Vam je majka pričala priče kada ste bili dete?

- Govorila nam je kako treba da se ponašamo, a mi je nismo baš nešto slušali. Stalno se patila sa nama! Onda je uzimala prut i tukla nas je. Šta da ti kažem? Bili smo jako siromašni! Četiri sestre sam imala i jednog brata - on je najstariji. Mi smo slušale našeg brata. Kad je naša majka išla u nadnicu, vodila je i nas da kopamo da bi se prehranili. Kad dođe subota, onda nas vodi u kupovinu. Kupuje nam suknjice, kolače, cipelice. Takav je bio naš život. Sada uživam u tome kako se moje unuke sređuju, kako se oblače... to u moje vreme nije bilo! Ima dosta razlike između mog i ovog vremena. U moje vreme nisu smele da se nose kratke suknje, to je bila sramota. Snaja koja ima svekra mora da pokrije glavu maramom, da je ne vidi bez marame. Takvi su bili običaji u to vreme kod Roma. Kada ustane snaja mora da kaže: - Dobro jutro, tata! Mama, šta treba da radim? - Evo ti metla i čisti sobu i ulicu. Neke stvari su se danas izmenile.

Da li ste išli u školu?

- Išla sam u školu. U ono vreme bilo je dosta da ideš u školu dva-tri razreda. Išli smo u školu do podne i posle podne. Ostavljali smo tašne kada smo došli ujutru u školu, onda odlazimo kući bez torbe i vraćamo se u školu do pet popodne. To je bilo vreme rata. Videla sam taj rat: naš otac je otišao u rat, a sirota majka se borila sa nas petoro. Naša majka nas je othranila tako što je radila u selu, radila je po kućama, na njivi, pa nas je tako sama podizala, jer su oca odneli u logor u Nemačku – četiri godine. Proveli smo rano detinjstvo bez njega. Malo sam išli u školu, malo nisam išla, ali sam završila četiri razreda. Malo pamtim rat! Bila sam dete, išla sam preko rovova u školu svaki dan dva puta na dan. Lepo su me prihvatili u školi, družili su se svi sa mnom bez obzira što sam Romkinja. Naša majka je išla u selo da radi kod Šokaca da bi nas petoro othranila i sve nas izvela na put. Nismo imali nikakvih zdravstvenih problema. Kad je prošao rat, vratio se naš otac iz logora, a mi već odrasla deca. Onda je i on vodio računa o nama. Šta da ti kažem? Bila je velika nemaština! Nismo imali ništa da jedemo, a kamoli da se obučemo.

Kakva je bila Vaša mladost?

- Sećam se, imala sam samo dve haljinice: jednu operem i ostavim do subote da se ne isprlja, kada svane nedelja - obućemo se... Družila sam se najviše sa Šokcima! Privlačili su nas Cigane i voleli nas. I naš je brat bio dobar i sve moguće nam je činio. Majka me je puštala da izlazim sa devojkama sama. Moj otac je rekao: - Svinji iz polja, cure iz kola! Kad je četiri sata, moramo da dođemo svi kući, lampa se ugasi. Ako nismo kući, budemo bijeni. Kada sam bila devojka, moji su pazili gde idem: - Pazi sa kime se zabavljas! Pitaj ko je, odakle je, samo da niste rod, a udaj se za koga ti budeš htela. Jer veliki je greh udati se za svoj rod. Na primer, ja ne poznajem nekoga, a taj se zaljubi u mene, i ja u njega. Kada pitam moju mamu za njega, ona mi kaže da smo mi familija i onda mi prekinemo. Ostaje poštovanje, ali od udaje nema ništa.

Kako ste se udali?

- Ja sam bila siromašna kad sam bila devojka i moj muž je imao malu kuću. Radio je svakojake poslove. Dok se nije zaposlio, radio je kod seljaka: vozio je traktore, spremao je svinjce po tuđim kućama. Bio je sluga do groba.

Ja sam odbegla za njega sa slave u Feneku! Kad sam stigla kod mog supruga on naručio muziku, igrali su i pevali, veselili smo se do zore. Pevali "Đelem, đelem lungone dromenca, maladilem barvale romenca. A, Romalen, a čhaven..."

Nisam imala nikakvih problema u prvim danima braka: svekrva me je volela i lepo smo se slagale. Ona nije imala svoga supruga, imala je tri ćerke. Sada je moja svekrva umrla, a svekar je još davno umro. Nemam nikoga. Ja sam znala svoju obavezu kao nova snaja: kad ustanem, javim se: - Dobro jutro! Uzmem metlu, spremim sobe, avliju, uzmem kantu i idem na Dunav da donesem vode. Tom vodom sam prala stvari i sudove, kupala moju decu. Od moje svekrve sam naučila da kuvam, perem... Stvarno smo se dobro slagale.

Koliko ste se dugo poznavali sa mužem pre udaje?

- On je dolazio malo kod nas na slavu, poznavali smo se. Kod nas u Slankamenu je bila slava na Preobraženje, onda smo išli u Pazovu, pa u Batajnicu... tako smo se upoznali. Odlazila sam i u Fenek gde mi je sestra udata i tamo smo se viđali. Kad sam išla kod nje u goste za slavu, upoznala sam Mitra i zavolela ga, odande sam odbegla za njega u Stare Banovce.

Ja sam mislila ako odbegnem za momka da je to velika stvar! Šta da ti kažem? Mladost - ludost. Bila sam na slavi u Feneku i tamo sam se zaljubila u njega. Moja majka je plakala kada sam odbegla. Sutra ujutru sam javila svojim da sam odbegla; tu sam ostala i dan danas. Došli su moji sutradan ujutru i pitali me da li hoću da živim sa njim, a ja sam rekla da hoću. Moj otac je bio dobar čovek, nije bio posebno strog samo nam je govorio da budemo dobri. Onda je moj otac rekao da pazim na sebe, šta ne budem imala da će mi on dati. Ni danas se ne kajem što sam to uradila jer imam lep život. Moj otac je zavoleo mog muža, poštovao ga i nisam imala nikakvog problema, sve dok nije umro pre deset godina. E, moj deda je bio čovek da mu para nema! Nikad se u životu

nismo rastajali. Niti me je tukao, niti me je maltretirao, ja i on smo imali jedan brak da mu para nema.

Mnogi su dolazili da me prose da se udam, ali ja sam samo njega htela. Imala sam nekoliko momaka. Svi su dolazili kod mene - dok sam bila devojka svi su bili moji. Kad sam se udala, onda sam se okanula svega.

Da li Vam je poznato da su neke mlade kupovane?

- Ja sam odbegla, ali je poznato da je kod nas u moje vreme bilo kupovina mlade. Na primer, ako momak voli devojku i devojka voli njega, onda roditelji prodaju svoju ćerku. Dođu svekar i svekrva i plate. Ne znam koliko je bilo para, ali znam da su roditelji davali pare, a mladoženja je pravio svadbu.

Imate li decu?

- Ja sam bila mnogo siromašna kada sam se udala pa sam do zadnjeg dana radila na njivi. I takoreći sa njive su me doveli kući. Tu je došla babica i tu sam se porodila - rodila sam moga Žikicu! Ondasmo se veselili i pili. Sad imam svoju decu, dva sina, dve snaje, moje četiri unuke - svi me slušaju i lepo se slažem sa njima. S tim se dičim i ne treba mi nikakav kapital. Nas četiri sestre smo se udale ne može biti bolje, čedo moje.

Da li je Vaš muž bio zaposlen?

- Radio je u banci. Napravio je dve kuće mojoj deci. Zaposlio je svoju decu u *Galenici*, što ne može biti bolje. Tamo rade i dan-danas. Moja deca su njega poštovala, i poštuju ga i danas. Ja i moj muž smo napravili kuće. Kada se pravi kuća, stavljaju se u temelj pare, a posle tog, kada dođe do građe, onda koliko ima majstora toliko peškira im vezuješ, da kuća bude srećna. Prvo smo bili svi u jednoj kući, međutim, stariji sin je odslužio vojsku, hteo da se ženi, pa smo morali da napravimo kuću kako ne bi smetao drugom bratu. Tako da sada ima svako svoju kuću, svako je domaćin u svojoj kući: imaju svoju decu i dalje se muče s njima. A baba Nada pomaže i dalje!! Živim sa mlađim sinom u kući, imam svoju sobicu. Snaja i deca me poštuju. Kako će dalje biti kad omarim - to ćemo videti.

A da li ste negde bili zaposleni?

- Kada su mi deca bila mala, onda sam radila kod privatnika. Međutim, posle sam radila honorarno u *Galenici*, ali sam posao napustila jer su mi dvoje dece išli u dve različite škole - jedno u Pazovu, a drugo u Stare Banovce, a ja nisam volela da ih ostavljam same.

Volela bih da nešto naučim o romskim običajima. Da li su Vaši roditelji slavili Vaš rođendan kad ste bili dete?

- Kad sam bila dete, bili smo jako siromašni. Kada sam se udala, kod mene su dolazili moji roditelji i tada smo slavili moj rođendan. Donosili su mi poklone, kupovali su mi svega. Isto sam slavila kada sam bila kod mojih roditelja i prvih godina kad sam

se udala. Međutim, posle kada mi je bio rođendan ja sam spremala neko lepo jelo svojoj deci i govorila im: - Danas je mamin rođendan!

Da li ste slavili neke praznike?

- Moja dva sina su me poštovala. Ako ništa drugo, mami makar skuvaju kafu, a pored kafe bilo je i pića i jela. Moj deda je pekao prase kada je neki praznik, voleo je praznike i poštovao ih je. Pa moj deda nije ništa slavio a da ne ispeče prase! Svi su voleli kod nas da dođu iz firme i komšije i s leve i s desne strane. Viču: - Sretan praznik! Ja sam morala da slavim jednako i srpske i naše praznike. Slavila sam Osmi mart, i slaviću ga do groba, jer su me moj muž i deca uvek poštovali, pa kada dođe taj dan oni mi kupe makar kutiju cigara. Imam moju decu koja mi dodaju malo para kad ja nemam, a kada oni nemaju ja dam njima.

Da li pravite neke kolače za praznike?

- Moja deca i dan danas najviše vole kada im pravim štrudlu s makom. Pravi se tako što se stavi kvasac, brašno, so i šećer pa se zamuti. Kada se testo malo osuši, onda ga malo ostavim, pa ga na stolu rastegnem i stavljam mak i šećer po njemu, pa ga uvijek u rolnu, a odgore stavim jedno žumance i to malo stoji, onda ga stavim u rernu.

A znam jedan recept od starih romskih jela: stavimo krompir da se skuva, dodamo malo bibera, stavljali smo i jaja, mleko... brašno. Stavimo na mast i onda napravimo okrugli oblik kao čufte... bili smo prezadovoljni kad se ispeče. Danas se čufte prave sa mesom: stavi se vegeta, biber - to nije bilo ranije. Bili smo siroti, a sada se ne bojimo nikoga, sada smo velika gospoda.

Kad ste ženili sinove da li ste poštovali stare romske običaje?

- U moje vreme je mlada morala da bude poštena, jer ako nije bila nevina, ona bi se vraćala kući kod svojih roditelja. Kada je mlada nevina, iznosi se čaršav napolje, ali sada to nije tako. Kad sam pravila sinovima svadbu nisam to radila, nego sam im rekla: - Pamet u glavu i ne bojte se ništa! Moj muž i ja nismo dozvoljavali svojim sinovima da dovode devojke kući. Tada nisu bila takva vremena, ali i moja deca su bila poštena i kulturna. Šetali su sa devojka, ali nije to u prolazu bilo. Kad su se oženili napravili smo svadbu. Imala sam veliku familiju pa su mi svi pomogli: neko je doneo prase, neko je dao pare, neko je doneo piće... tako da smo lepo prošli za svadbu. A kad ja idem kod njih u neko veselje, ja njima nosim da se odužim - pamti pa vrati!

Dobro je sve bilo! I danas je sve dobro i ne bojim se ničega. Kad je došla prva snaja u moju kuću, poštovala je moga sina. Ja je volim, voli i ona mene. Evo, već sam s njom osamnaest godina. Nikad se nismo posvađale. I to mi je dika i lepota u životu, zajedno sa mojim unukama.

Kad sam dobila prvu unuku pomagala sam svojoj snaji: govorila sam joj kako treba da je kupi: - Kada pereš svoju ćerkicu u koritu, okupaj je, osuši je, nemoj nikada da je ostaviš samu u koritu, neka te više ko hoće! To nemoj da radiš! Čula sam još od mojih starijih da to na valja. E, sada su moji unuci porasli i nemamo tih problema.

Obično se priča o ženskom prijateljstvu. Dobro se slažete sa snajama?

- Pa one mene cene! Tako su vaspitane. Rekla sam im da me poštuju, da rade svoj posao, a ja mogu da pomognem. Na primer, neki Romi traže od svojih supruga da im peru noge. Moja sestra u Banatu i dan danas pere noge svome suprugu. Dok kod nas nije takva tradicija. Kod nas je mnogo savremenije nego kod Roma u Banatu. Oni su zaostali, a mi smo se podigli, pametniji smo. Ja moje snaje volim. Jedna sklanja, jedna me zove na kafu, jedna kuva, ja iz bašte vadim zelen, govorim im kako da spremе jelo, ako ne znaju. Mislim da je to od mene lepo, a one će me, valjda, poštovati.

Lepo se slažem sa snajama. Da promenim ne mogu. Sada imam svoju decu, svoje unuke, imam moju sobicu, imam moju penziju od dede pa ne moram da zavisim od njih. Zadovoljna sam do sada, a kako će biti dalje, to sam bog zna. Sada radim kod jedne žene. Ujutru idem: sklonim po dvorištu, sklanjam po sobama, usisavam, perem sudove. Kad sam gotova, popijem kaficu onda me gazdarica pita: - Koliko treba da ti platim? Toliko i toliko, gospođo! – Dobro, fala! I sledeći put opet.

Da li idete u crkvu?

- Idem. Evo, za Božić sam išla. Molila sam se Bogu za moju decu, za moje unuke, za čitav svet. Ne bojim se nikoga! Imam moje unuke koji će me braniti kada ostarim. Mislim da će uvek paziti na mene. Imam svoju penziju i uvek će mi dati parče hleba. Ja ću biti zahvalna. Hvala bogu, još nemam problema sa zdravljem. Hodam, radim, borim se, imam i za koga – za moju decu i za moje unuke! Verujem u Boga i uzdam se u njega. Bog je sporisan, ali je dostižan. Svakom nek' da zdravlje, s moje strane. Ja slavim svetu Petku, zajedno sa sinovima: malo slavimo kod mene, malo kod njih, i dičim se tim danom! Uvek ću poštovati taj dan koji im je ostavio njihov otac, dan kada se poštuje Sveta Petka ili Paraskeva. Na taj dan se peku prasići, kuva se svečani ručak, dolaze nam gosti. Moja deca imaju mnogo prijatelja, tako da uvek imaju svoje goste za taj dan. Tu se jede, pije i veseli se - jednom u godini, na dvadeset sedmi oktobar. Mi slavimo taj dan tako što okupimo moje unuke, moju decu, snaje... tu se jede, tu se pije, pečemo prase, pravimo razne kolače... torte – sve najbolje.

Kako slavite Božić?

- Kad je Božić, prvo se donese badnjak i stavi se na sto, baca se žito po sobi. Onda mi kažemo: - Pi, pi, pi! Da koke nose jaja, da imamo pune obore svinja - veselimo se na taj dan! Taj dan svi slave. Moje unukice vole kada stavim slamu u kuću.

Kakav je običaj kada neko umre?

- Tako je Bog dao da niko ne živi večno, svako mora umreti kad dođe onaj po tebe. Tada ljudi dolaze jedan kod drugog i izjavljuju saučešće, žale... Na primer, familija daje crne marame onima koji su u žalosti. To nose za nedelju dana, za pola godine...

Da li Vam se desi da nekad u snu vidite nekog ko je mrtav?

- Pa, vidim moga pokojnog dedu često u snu. Onda idem na groblje i nosim mu

za dušu da jede i pije. Govori mi u snu samo cigare *Clasik* da mu donesem... Na groblju zapalim jednu cigaru sa njim i setim se malo prošlih dana. Ja verujem da postoji pakao i raj - ko je dobar ide u raj, a ko nije u pakao.

Da li se družite sa neromkinjama?

- Da, družim se. Idem u penzionerski dom sa neromkinjama. Tamo se okupljamo: kartamo se, ko hoće peva, svira... mnogo je lepo kad se udružimo! Onaj priča ono, onaj pričaj ovo. Idemo i na ekskurzije: bili smo u Subotici...

Ostalo vreme provodim sa svojim unucima. Kada je leto, kupim im sladoled... kupim ovo, kupim ono... Kada uzmem moju penziju, moji unuci su svi pored mene. Uvek im dam, ja ću im davati do groba, ako budem imala da im dam.

Da li ste lepše živeli kad je Tito bio živ?

- Kako da vam kažem, mislim da je za vreme Tita bio mnogo lepši život, bile su i bolje plate, nije bilo nikakvih ratova, bilo je bratsvo i jedinstvo.

A kako je bilo za vreme bombardovanja?

- Loše je bilo. Ja sam bila sama za vreme bombardovanja sa prijateljicom Bosom. Najviše sam vremena provodila na ulici: sedela, šetala, plakala, a moje snaje i unuke sačuvao je dragi Bog koji je spasio i ostali svet. A moj sin govori: - Mama, ajde uđi u podrum! Ja nisam htela. Sedela sam pored svoje kuće i govorila šta mi Bog da, neka mi tako bude. Neki Romi znaju da vraćaju, a neki ne. Ja se nikad u životu nisam time bavila, ali meni su vraćali, mnogi su mi i pogodili. Ja se samo u Boga uzdam i to mi je sve.

Uskoro će biti vreme za izbore. Da li izlazite na izbore?

- Da. Redovno sam išla na glasanje. Ceo svet je glasao, pa smo glasali i mi Romi. Neki se Romi malo razumeju u politiku, oni koji su pismeni, a nepismenima je svejedno.

Koji Vam je najteži trenutak bio u životu?

- Najteže mi je bilo kada su oba moja sina otišla u ovaj rat. Zato se deda i razboleo, a kasnije je i umro. Obojica su otišli: ovaj stariji je oženjen i ima dvoje dece, a mlađi je rekao svom starijem bratu: - Nemoj ti da ideš u rat, ja nisam oženjen, ja ću! E, taj bol je ostao u meni do smrti. A, hvala Bogu da ih je obojicu sačuvao i evo obojica su pored mene.

A najsrećniji događaj u životu?

- Najsretnija sam bila kada sam dobila unuke: Slađu, Danu, Cecu i Darka.

Da li Vam se neka želja nije ispunila?

- Pa želela sam da budemo bogati, da imamo svega, da ne budemo siromašni. Da ne zavisimo od drugih, da imamo zdravlja i danas želim to – da smo zdravi.

Da li biste preporučili nešto svojoj deci?

- Pa preporučila bih prvo i prvo da budu živi i zdravi! Kada umrem, neka im ostane ovo sve da se sete svoje babe ponekad! Samo da budu zdravi jer to je najbitnije od svega.

A unucima da bog da sve da bude srećno što budu radili: u školi da napreduju, da budu udruženi sa svim svetom, da ih ne mrzi niko.

Živka (1938), Ljubovija

Pričajte nam o svom detinjstvu?

- Ja sam iz romske porodice: otac mi je Rom i majka mi je Romkinja. Majka mi je iz okoline Osečine, a otac mi je iz Žubove. Bili smo u porodici zajedno čiča i moj otac: čiča je imao petoro dece, a moj otac sedmero. Mi smo sedili u tu jednu kuću sve zajednički i bednički, kako da ti kažem. Uvek smo se mučili... To je bili siromaštvo, bilo je puno naroda u kući, nije moglo dobro da se živi...

Posle su se moj otac i moj čiča podelili, ostali smo nas sedmero, moja majka i otac u jednoj kući. Moja je majka išla po selima radila, borila se... A moj otac je radio u radi-onici, pravio nešto bezveze - burgije, ne znam ni ja šta je radio... Kako su mogli, oni su nas odgajili. Ja sam najmlađa, imam tri sestre starije, i dva brata. U školu nisam imala mogućnost da idem, jel nisu mogli moji da mi kupe ni odeću, ni obuću, ni knjige. Bila sam na tečaju za nepismene posle - to se skupila omladina kod jedne kuće u jednom selu, tu je došao jedan učitelj i učio nas samo nedeljom. Znam da se potpišem na neki poziv, mogu da čitam štampana slova ćirilice, a latinicu ne znam...

Moja majka je išla svakog dana u selo, ja sam bila kući oko mog ćala, slušala sam njega. Imali smo po neko svinče, jeli po neku kokoš, bajagi neko domaćinstvo smo imali, mada smo bili sirotinja. Ja sam kao mala morala sve da pomažem.

Da li se sećate rata?

- Posle se zaratilo, meni je bilo sedam godina a ovi su svi bili veći. Svi pobjegli, ja ostala sa majkom, a moj otac uzeo mene na leđa i otišli mi u neku jarugu i tamo sedili.

A ja kažem ocu: - Tata, ajde da idemo oдавде oni će baciti bombe ovde! Mene moj otac uzeo na leđa i vratio kući. A kad smo se vratili, vidimo naša kuća puna vojske, Nemci. Mi smo otišli kod komšije u podrum, a tamo bilo mnogo sveta, oko sto duša.

Oni su nas prihvatili u podrum, nismo imali ni šta da jedemo, ni šta da pijemo, ni ništa. Moja majka se poplašila da ću ja da umrem od gladi, pa smo pošli kući da uzmemo bilo šta da jedemo... Kad granata pala ispred nas, ali nije pukla, tako da smo ostali živi.

Posle je mama mesila proje i svima je delila parčiće po parčiće da bi preživeli. Eto, tako je bilo za vreme rata, taj prvi rat ja pamtim. A ovaj rat kad je bio, ja sam bila sama sa mojom decom, čovek mi je radio, on je bio alkoholičar, ja sam ostala sa mojom dečicom kući, šta da radim - ratno stanje! Kažem: - Deco, mi nećemo iz naše kuće nigde, ako poginemo, poginemo svi zajedno, i gotovo! Kad je bombardovano, granata je udarila u relej na Nemiću. Onda smo se uplašili, ja sam počela prva da jaučem radi moje dece. Šta da radimo? Izbegli smo napolje iz kuće, ako padne kuća da mi ne pobije decu. Međutim, nije škodilo ništa kući, mi smo se posle dva-tri sata vratili, plakali smo, kukali smo... ali smo preživeli.

Kako ste se kao deca slagali?

- Mi smo se slagali: ono što smo imali, to smo delili. Ako nam donese majka iz sela nešto da pojedemo, mi smo to delili kao braća i sestre. Za igranje nismo imali toliko vremena, nismo imali ni s čim da se igramo, igrali smo se onako... Na primer, oraje stavimo i onda tučemo i ko pogodi u te oraje, on nosi sve oraje, a ko ne pogodi, on gubi... Tako smo se nekad igrali. Ali retko smo se igrali. Roditelji su nam otišli po hranu, za odeću, za obuću, jer mi nismo imali mogućnost ništa da kupimo, a treba da idemo u školu. Ja nisam išla, zato što nisam imala u čemu. Nije moj otac imao mogućnost da me školuje, prošlo je bez školovanja! Zato mi je žao puno. Uvek nam je majka jadna pričala kako će sutra da nam donese pantalonice, suknjice, bluzice, brala kupine, brala jagode šumske, te nam je tako donela obuću i odeću. Mi smo se toliko radovali, ko da je to bilo iz najbolje prodavnice. Tako su moje sestre i moja braća školu završili osmogodišnju. A nas sedmoro, a ratno stanje, a beda i sirotinja, nismo imali posla jer nisu ljudi mogli ni da plate nadnice... Kad se smirio rat, braća i sestre su išli po nadnicama, ja sam bila mala, meni su donesivali, ako dobiju parče hleba, ili bilo šta, tako da sam i ja preživljavala pored njih.

Majka je prosila po selu, davali su joj brašna, masti ili slanine, ili bilo šta. Nekat je išla sa torbom i davali su joj džabe i u prodavnici, zato što nije imala s čim da plati... nije drukčije mogla da nas održava neg da prosi. Ja sam išla sa njom dok sam bila mlađa, kad sam malo odrasla nisam htela, bilo me sramota da idem jer će mi se deca rugati. Mama je onda išla sama.

Da li je majka pravila razliku između muške i ženske dece?

- Pa pravila je! Bojala se što nema mogućnost da svi četvoro jedemo jednaku ranu.

Morala je da sakrije muškarcima, da im da više da jedu, da bi služili Armiju: ko nije služio Armiju taj nije sposoban ni za šta! Tako se pre govorilo. A nama šta ostane iza njih dvojice to smo jele i ćutile. Nikad se nismo posvađali radi hrane, jer smo delili ono što imamo, a imamo ono što nemamo! Šta da radimo? Moramo da ćutimo! E, posle sam ja kao imala drugarice tu u komšiluku, išle smo po šumama, skidale koru sa grmova sa hrasta i to smo prodavale. Posle sam i ja išla da kupim leba za te novce, da donesem mojoj braći i nama svima da bi jeli i da bi preživeli. Posle sam počela da berem neko cveće i prodavala. Muke moje, ne znam cene, ne znam ništa... ali, uglavnom, sam kao mala zarađivala. Posle sam išla po šumama i brala vrganj za jelo i prodavala, pa smo imali malo više para. Idemo svi u šumu, nađemo neko po kilo neko po dva... neko ne nađe vrganj, ali ja sam uvek našla jer sam znala, jer sam išla sa mojom majkom i ona mi je pokazala koje su otrovne...

Mi smo ženske više radile, išle po šumama i gulile koru, prodavale, išle po šumama brali vrganj, prodavale, imale naš dinar za naše troškove, malo da se odkanapimo u kući, da imamo bilo šta kada nam neko dođe. Pre nije ni bilo prave kafe, imali smo divku. Moja je majka sejela tu kafu i onda bilo je, kako da ti kažem sada, da ti objasnim... Kad ti dođu gosti, kuva se ta divka kafa - niti je kafa, niti pitaj boga! Uglavnom se crni u šolji, ali to je narod obožavao!

Moja je majka išla i donosivala nama sve od građanki iz grada, brala kupine, brala one sitne jagodice šumske, pa donosivala. Donosila je i tašnice za školu za moju braću i za moje sestre, cipelice i pantalone, sakove... da idu u školu. I oni su svi četvoro završili školu, a ja nisam imala mogućnost uopšte, jer je bio i rat.

Posle su one odrasle, udale se moje sestre, a braća su ostala sa mnom. Znaš kako je? Braća nikad neće da obraćaju pažnju na sestre, i ja sam sirotinja, beda... Dale su mi ponešto moje koleginice, koje su primale neku pomoć od socijalnog. Kad oću negde da idem, ja prvo idem kod moje drugarice, ona meni da sve živo da obučem.

Brat je svirao violinu i donosio pare tati da preda – starešini. Znalo se ko je starešina i kod koga su pare na jednom mestu - kod oca. Ako treba nekome, on da, ako ne da - nikom ništa.

Moj drugi brat je svirao u gitaru: Petko je stariji, a Nedeljko je mlađi, ja sam mlađa od Nedeljka. Jednog dana je moj stariji brat bio u Ljuboviji i pogodio sa nekim seljakom da sviraju za svadbu sledeće nedelje. Oni otišli i nema ih, a mi smo počeli da plaćemo... kad mi čujemo da su ih tukli seljaci, violinu polomili, ne taj gazda nego njegove komšije. A moja braća se zatvorili u jedno odeljenje da nisu mogli celu noć da izađu napolje, nego su morali da mokre u flašama. Kad je počelo da svanjiva, onda ih gazda pustio. Seljaci su ih tukli zato što su bili pijani, a naši nisu teli da sviraju džabe. Oni su ih naterivali da sviraju džabe! Pa, otišli su da zarade koji dinar, a ne da sviraju džabe!

Sećam se jednog dana moja majka i moj otac otišli da seju kudeljku. Mi smo od toga preli i tkali i posteljinu i prekrivač, slamarice u koje smo stavili slamu i na tu slamu smo legli u krevete. Međutim, moj brat kad je bio mali oko šest godina, išo za njima, oni nisu obraćali pažnju šta dete radi, kad oni vide dete palo za njima, oni ga uzmu u krila,

on ne može ni da govori... Nije bilo lekara ko sad, nisu ga ni vodili kod lekara, nego ga odvedu kući, a detetu zlo... Dok je išo za njima, on je jeo zemlju i najeo se zemlje! Mama mu je otvarala usta, vidi puna usta zemlje. Treći dan uveče umro od te zemlje.

Kako je počelo Vaše devojашtvo?

- Slagali smo se lepo kad smo u kući, a kad negde izlazimo, onda braća meni ne daju da idem sa njima, kao žensko sam. Nego oni idu sa dečacima oće sebi da nađu devojčice, a ja oču meni momka! Ja se iskradem od njih. Oni idu pre, a ja idem kasnije, oni sebi nađu devojčice pa se igraju, a ja meni momčiče. Nismo mi izlazili daleko, tude u naš komšiluk. Nismo išli u grad, jel negde u bioskop, nego tu u komšiluku smo se sastali: ko ima devojku on ima, ko ima momka on ima, ko nema on ćuti... i tako.

Pre je bilo da ti ne smeš kod momka da se prekučiš. Moja majka mi rekla: - Sine, nemoj da se prekučiš kod njega, ako ti dune u usta ti ćeš biti trudna! Kad igramo u kolu, mi smo se vatali samo za mali prst. To je znak bio, jel ne smemo da vatamo celu ruku! Ej, biću trudna!

Devojke onda nisu oblačile kratke suknje, nego je oblačio ko je šta imao. Ja sam većinom oblačila malo duže suknje. Nisam tela kratke, zbog moje braće, sramota me da obučem kratke suknje.

Da li se devojka morala udati nevina?

- Devojka koja se udaje i pre i sad mora biti nevina. To se obavezno vidi da li je nevina ili nije. Taj čaršav, kako se zove ne znam, na kojem je spavala mlada prvo veče sa mužom, izvadi se napolje: ako je cura bila nevina, onda svadba počinje, ako nije, on je stavlja na konja obratno i vrati je svojim roditeljima. Znači, nije bila nevina, njima ona ne treba! Tako je to u Valjevu, a tek kod nas u Ljuboviji! Mi samo protresemo beli čaršav kad dovedemo snavu i ako čaršav bidne krvav, znači prava je! Ako nije, neko prećuti neko je vrati roditeljima, ili stave pred njenog oca šuplju čašu da mu sipaju piće, a da ne može nikako da pije, neka zna da mu nije njegova ćerka bila nevina.

I danas obavezno treba da se čuva nevinost i da se pazi na to, svako voli da budne njegova sna, ili njegova ćerka, nevina i da gleda u oči direktno svakom. To je bukvalno obraz devojke.

Kako ste upoznali muža?

- Ja nisam tela za tog momka da pođem. On je bio rodod od Krupnja. Otišla moja braća na vašar u Krupanj i ja sa njima. Otac je prodavo neke grebeni, ja sam stajala pored mog oca, a vidim tamo romsko kolo se igra, trese se zemlja kako igraju. A jedan mladić igra nenormalno! Lep mladić ko lutka! Pođem ja tamo, idem do njega da igram... i tako smo se upoznali. To je bilo na Pantelin dan.

Posle smo se dopisivali, nije bilo telefona, i on mene pita da se udam za njega posle četiri meseca. Ja kažem njemu ne da mi moj otac i moja majka jer smo ćuli da ste siromašni. A ja kažem mojim roditeljima ja njega moram da uzmem, on je lep, pa makar ja crkla, il ću biti njegova, ili neću biti ničija! I odem sa mojim ocem, on prodaje te grebene,

ja sa njim šetam. Kad naiđe neki čovek s konjima, one čeže, kako se zove ne znam ni ja. Kaže on onom čoveku: - Očeš ti mene odvesti do moje kuće, ja sam se oženio. - Pa s kime? A ovaj gleda u mene i kaže: - Pa, ta je ko seljanka! Ja bila lepa, bela, fina, ne izgledam ko Romkinja. I ja sam sela u čeže, oca sam ostavila na vašaru i otišla. Kad sam tamo došla kod njegove kuće, mala kućica samo jedno odeljenje - beda načisto! Boga mi sam se i pokajala, šta da radim, gde sam tu sam.

Moji neće ni da čuju da dođu kod mene. Prođe nekoliko meseci, ja sam ostala u drugom stanju, nema mi mrdanja. Kad je jedna moja majka čula da sam u drugom stanju, ona je poslala peške sama kod mene... a to je daleko, nije bilo autobusa ko sad. Ona je dolazila meni peške i donosivala mi svašta živo. Ona meni kaže: - Sine, ti si jako pogrešila, on jeste lep, al ti ovde nećeš moći živeti! Ti moraš da ideš kući. - Pa, di ću, mama, da idem kad sam u drugom stanju? Ja njega volim, oću sa njim da živim i gotovo!

Međutim, kad sam ćerku rodila, on je počeo da pije, kad pije on oće da me bije, maltretira me, muke sam mučila sa njim! Šta da radim sad? Boga ti tvoga, ja imam dete, gde da idem sad? Trpim ja danas, trpim sutra, trpim da ne pobegnem. Ma jok! Ne mogu da trpim! Uzmem ja dete i pobegnem kod mojih. On došo da me vrati, kaže da neće piti, da će biti bolji, da neće biti problema više... ja sam se vratila.

Kad je prvo dete prohodalo, ja sam ostala trudna sa drugim detetom. I to mi je bilo milo, ja sam sve mislila da rodim sina, tako sam želila da rodim sina. Kad sam rodila mog Zorana, to mi je bio najmiliji dan u životu! Rodila sam ga od pet kila! Svi su se lekari okupili oko mene, jer sam ja bila mršava. Rukuju se sa mnom i zahvaljuju mi kako sam mogla da rodim dete od pet kila, a nisam bila ni rasečena, ni na carski rez, neg normalnim porođajem.

Kada sam došla kući, pravili smo te babine, onda su došli svi moji, to je bilo fino veselje. Moji su pošli kući, ja sam ostala sa detetom. On opet počeo da pije, da me maltretira da me bije, deca plaču... Šta da radim? Javim mojoj sestri da dođe kod mene i ona došla baš kad je on mene tuko da nisam mogla mrdnuti. To je bio letnji period, ja sam bila napolju ležala, nisam mogla da mrdnem koliko me je tuko, a moj mali sin je prelazio preko mene i tam i vam, siso... ja sam dojila moju decu po tri-četir godine. Zoran mi je siso do pete godine. I moja sestra kaže: - Čuti, sejo, ja ću tebe odvesti odavde. Ja kažem: - Sejo, ja ne mogu odavde izaći živa, jer će me ubiti, neće mi dozvoliti da odem od njega...

Bilo je tako oko septembra meseca moja sestra kaže: - Ti moraš kod mene doći na slavu, na Veliku Gospojinu. Ja sam se spremila, moj muž i deca i došli na slavu. Svi moji tu i kažu da se ne vratim. Oni su mu obećali plac da se ne bi ja vratila kod njega više, da mi daju plac da opravim kuću da bidem pored njih, da ne bi on mene više tuko, i tako i bi. On je radio u Beogradu u preduzeću, ono što zaradi da na kartu, ili u kafanu, meni kući ne šalje.

Ja šta ću da radim, ja sam se borila sa mojom decom, kao i moja majka sa nama: ajde idi kod žena radi, idi traži, beri jagode, beri kupine da bi decu odranila. Onda smo hteli da opravimo kuću u Ljuboviji gde su moji roditelji i braća moja. Oni su mi dali po

dva ara zemlje, četir ara, napravila sam sa dva odeljenja kuću i tako smo živeli tu kod mojih. On i dalje pije, isto me bije, šta da radim, nemam kud... Gde ću sad? Nemam na drugo mesto gde da se selim. Ja trpim, šta ću! Moja majka kad dođe, donese meni šta god ima: brašna, leba, nešto deci... I tako sam se borila izvesno vreme. Jednog dana se napio mnogo i došo kući i sve izlupao stakla i šporet i sve što je bilo posuđa po kući. Moja braća su bila malo dalje i nisu ni znali za to. Sutradan moja braća došla, a on pobego u Beograd. Šta ću ja sad da radim? Nemam ni stakla na prozoru, nemam ni vrata, nemam ništa! Sve izlupo! Ja onda odem s decom u šumu, beri gljive, ajde kupi staklo... On nije smeo da dođe kući, nit je para slao. Malo mi je dala majka, malo mi dala braća, malo sam i ja išla kod žena i radila, tako da sam moju decu održavala. Posle je on došo, ali moja braća nisu teli da mu dozvole da uđe jer je kuća na njihovom placu. On je bajagi reko da se neće opiti i da će biti dobar, biće ovo biće ono... i tako sam ostala sa njim da preživim.

Da li je na kraju Vaš otac prihvatio Vaš brak?

- On je reko: ne treba mi nikako, niti ću joj ići. A majka mi je dolazila i sestra i braća su mi dolazili. Otac je bio tvrd na pare, nije me toliko ni cenio, nije volio žensko nikada da se rodi. On je volio muškarce, sve što je bilo lepo, on je davao sinovima, a ćerkama ništa.

Posle sam se pomirila sa sudbinom, on je radio, nisam se oslanjivala na njegovu platu... Kad su mi malo porasla deca: dva sina i dve ćerke, malo su oni radili, malo sam ja radila i tako smo preživljavali. On kad ima para, on nam da, kad nema, mi ćutimo! On nas nekad bije, nekad ne bije... I tako smo preživeli pedeset i pet godina u braku.

Sad je on umro, ja sam ostala sa jednim sinom. Jedan mi je sin odeljen, ima decu i ženu i puno sam zadovoljna sa njima. Oni me gledaju lepo, cene me, leče me. Primam dve hiljade dinara penzije po mužu, a to mi ne može stići ni za lekove, a kamoli za drugo. A ja i pušim, ne mogu da kupim ni cigare... i tako, eto... šta da ti kažem drugo.

Da li ste svoju decu školovali?

- Najstariju ćerku nisam mogla da dam u školi jer mi čuva ovu decu, a ova dva muškarca sam dala u školu. Završili su osmogodišnju obadvojica. Starijeg sina bila sam dala na zanat i trebalo je puno da se plati tamo, nisam imala mogućnost.

Kako ste ženili sinove?

- Posle nekoliko godina, kad je muž vidijo već da nema od pića ništa, on je rede pio. Imala sam neku koleginicu što sam joj nosila kupine i jagode šumske da kuvaju slatko, ona je mogla da premesti muža iz Beograda u Ljuboviji da radi. Sa njom sam sklopila ugovor da meni da njegovu platu kad dođe prvi. Ona je meni to sredila i posle sam podigla kredit, nisam njega ni pitala. Sve što god sam mogla ja sam uradila sama, bez njega. I sin mi je posle dao kredit. Podigla sam materijal za kuću, jer su deca odrasla, već su punoleta, dva sina treba da ženim, a nemam gde... I onda sam opravila malo kuću, ženila starijeg sina. Posle sam ubacila starijeg sina u to isto preduzeće gde je radio muž.

Gledala sam sa onom blagajnicom da ja primam i Zoranovu plati i mog muža platu.

Mlađi sin i starija ćerka su otišli u Srem da kopaju da bi zaradili pare da platimo majstore da nam prave kućicu. To je blizu, ja nešto gotovim njima za večeru... i tako smo počeli tu kućicu da pravimo. Deca su došli iz Srema, doneli para malo, te smo pokrili kuću. Posle nemamo zašto da kupimo krevet, ništa nemamo i onda vidim sa tom blagajnicom da mi da kredit. Ona kaže: - Pošto su ti dvojica ovde, Živka, ja ću da ti dam kredit. Ne mora Dragiša ni da se potpiše, a na Dragišino ime ćemo dići. I tako smo mi kradom od njega podigli kredit, te sam uzela jednu sobu za sina de će da spava sin i sna.

Kad sam to doterala kući, on mene pita: - Šta je to, Živka? Ko ti je ovo dao? Ja sam njemu rekla: - Dragiša, je sam uzela kredit na tvoje ime, ti moraš da platiš, tvoj je potpis tamo. – Pa, kad sam se ja, kaže, tamo potpiso? -Idi vidi u tvoje preduzeće da je tvoj potpis! I tako smo isplatili taj kredit.

Posle, odrasto mi i mlađi sina, i on je dobijo sina prvog i ondak tu je veća porodica... Vidio je sam da nema kud više, i obolijo je, a radio je. Teško je došo do penzije, nije mogao da dobije penziju... dali su mu invalidsku penziju

Da li ste pravili svadbu kad se sin ženio?

- Pa, kako da ti kažem, mi smo pravili svadbu zato što smo mi nju doveli i bili smo se pripremili za svadbu. Ali ona je bila maloletna i došla policija, javili su njeni, te su je odveli od nas. Njoj su branili zato što je bila najstarija kod njenog oca, a maloletna. Posle njen otac tužio mog sina i tako smo se sudili. Ona je htela, ona je njega volila, htela je da živi sa njim. Međutim, posle smo je opet ukrali. I onda na sudu dobio moj sin tri meseca zatvora i bio u zatvoru u Šapcu. A sna bila sa mnom, spavale smo zajedno u krevetu, plakale svako veče... I tako zaspimo ne znamo kad svanjiva od plakanja. Išle smo kod njega u posetu i on je bio tužan, ja sam plakala... Posle kad ga je sud pomilovao, jer nije kriv ništa, došao kući nakon dva meseca. Sad živimo svi zajedno i ja sam sada zadovoljna životom, mada nema mog čoveka. Ali bolje mi je što ga nema, neg da se bijemo stalno.

Da li verujete u Boga?

- Ja mnogo verujem u Boga, ja se molim Bogu svako veče, dao mi je Bog šta sam želila: dve ćerke i dva sina. Ja sam krštena pravoslavna Romkinja i verujem u Boga i u crkvu i postim kad je neki veliki post. I poštovaću Boga do kraja života. Naša je slava četrnajsti januar, srpska nova godina - Sveti Vasilije.

Kakvi su romski običaji?

- Pa, znaš kako je na selu... Praviš veliki hleb i kuvaš panoju i odneseš u crkvu pa popa osvešta i panaju i kad dođe panaja u kuću, onda kad postavimo glavni ručak onda sedi dolibaša, onaj koji lomi kolač, stavimo u sito jabuke, pomorandže ili čokolade ili bilo šta. Onaj koji lomi sa domaćinom kolač, uzima to u sito i posle idemo u drugo odeljenje pa se molimo bogu, a gosti ostanu iza stola i oni piju dok se molimo dragom

bogu. Kad se vratimo gde su gosti kažemo: - Pomozi bog, gosti! Oni nam odgovaraju:
- Bog vam pomogo! Domaćin proba jela i onda počinju da ručaju.

A Đurđevdan?

- Pa mi ne slavimo Đurđevdan, mi idemo na taj majorluk što se kaže, idemo na izvor. Skupi se omladina na izvor, penjemo se na vrbu, otkinemo veliko pruće od vrbe, pa onda neko se opaze sa tom vrbom. Ili sa hrasta nakupimo granja i cveća i okitimo kuću, kapiju, zgrade, sve... U kuću unesemo cveće i donesemo vode taze i sa tom taze vodom kuvamo nama kafu... i tako.

Da li verujete u mađije?

- Pa, verujem, jer me to snašlo u mojoj avliji. Bila su mi deca pošla na pijacu u Ljuboviji, ja sam izašla da otvorim kapiju. Međutim, ja sam osetila da imam nešto pod nogu, kad ja vidim neka kost. Vratila se u kući i legla da spavam. Ne mogu da spavam, oću da poludim, šta da radim? Kad su mi došla deca ja im kažem: - Šta da radim? Meni nije dobro! Da idemo kod nekog vračara ili negde? Kad mi sin kaže: - Dobro, mama, ićemo kod Đoke. Kad smo došli kod Đoke, on kaže: - Živka, dobro je što si došla odma, jel su ti neke dve žene nabacile... da te nema nikako žive. Dao mi je neakvu vodu, ja sam se umivala tri večeri, posle sam tu vodu skupila u neku posudu i to sam bacila u reku i meni je posle bilo bolje, to je to.

Da li mislite da postoje veštice i dali Vas je nekad nešto uplašilo?

- Pa, uplašilo me je. Ja sam jednom kad sam bila u Krupanj tamo, a ovaj muž mi došao pijan, svađa se sa mnom i tuče se sa mnom i šta da ja radim, ja uzmem decu i pošla sam da pobegnem. Bila noć kad sam došla na jedan put, nisam ni znala kada ću. Vidim ja groblje i s donje strane vidim ja do spomenika stoji jedna devojkica lepotica, kao lutka: duga joj kosa, sva u belom. Ja od straha nisam mogla ni napred ni nazad... Moram da prođem pored nje, pa šta bude od mene. Kako sam došla kod nje, ja sam od straha rekla njojzi: - Dobro jutro! Ona se sklonila za svoj spomenik. Ja pogledam posle na spomeniku njena slika - tačno je takva. Tek sam se onda uplašila! Ja sam mislila da je to živa duša, da li je bila veštica, da li je umrla, da li je poginula, ja ne znam! Jedva sam od straha sanela decu na drum u dolu, gde je glavni put.

A o Svetoj Petki?

- Pa ja je poštujem, skoro i ne znam za Svetu Petku. Znam da se poštuje Petkovicica. Obavezno postim i molim se dragom Bogu uvek. Svake godine na Petkovicu ustanem izjutra i kad se umijem, ja se pomolim dragom Bogu i pomenem Svetu Petku.

A kakav je običaj u Ljuboviji kad neko umre?

- Pa šta ćeš, kad neko umre onda se pazi da ne pređe mačka preko tog mesta, ili miš, ili neka životinja, jel ima tu čuvare koji čuvaju tog mrtvaka. Obavezno sede dvojica - trojica muškaraca ili ženskih pored tog mrtvaka da ne bi nešto prešlo preko njega. Ne

valja, kaže narod, da posle oće da plaši narod, da je bolje da ga čuvamo nego da plaši narod. Da ga čuvamo sve dok ga ne iznesemo napolje da ga nosimo na groblje.

A da li verujete da čovekov duh ostaje u kući u kojoj je živio četrdeset dana posle njegove smrti?

- Pa ja sam tako čula, a ne verujem da je to istina!

Da li ste bolje živeli kad je Tito bio živ?

- Pa ja mislim da se bolje živelo! Ja volim Tita i danas dan! I sad ga prikazivaju na televizoru često. Meni je milo da vidi njegovu sliku, jer je on bio stvarno dobar čovek. Pustio da radi narod i radio je ko je šta mogao i ko je šta hteo. On je reko: - Budi vredan, pa dovedi sedam, ako oćeš, samo da bidne vredan da radi i da se trudi. Ovo sad je besparica velika, sve je skupo, male penzije, male plate, ne može da se živi od toga. A mi Romi nemamo zemlje da radimo. Od čega da živimo?

A koji je najteži dan u Vašem životu?

- Pa bilo mi je najteže kad mi je umro muž Dragiša, na dan slave, četrnajstog januara. Ceo naš komšiluk tu slavu slavi, svi su se skupili kod nas. Nije prošlo ni dvadeset minuta, moj je sin došao iz Bajine bašte i počeo da kuka, hteli su da idu da kupe sanduk i sve šta treba za mrtvaka, a ja kažem: - Sine, nemojte, molim vas, da to obavite dok ne lomite kolač, pa posle idite. Poslušali su me. Kupili smo sanduk, stavili ga unutra, komšije svi oko njega sedeli po dvoje po troje, a ostali gosti bili su ovamo u kujni i tako sutradan posle se skupili da dođu na sahranu da ga sahranim.

Da li Vam muž nedostaje?

- Nedostaje mi mnogo, mada je i pijo i sve, al teško mi je bez njega živeti. Osećam se kao sirotinja! Mada živim lepo sa mojom decom, a kad se okrenem pa njega nema... Puno puta se njega setim i njegove reči i njegove psovke i sve i dobro i zlo.

Pomaže mi najviše moj sin Dragan i moja snaja Dušanka i moja ćerka Zorica, moj unuk Jovo i moja unuka Vijoleta i moja unuka Krista. Dolaze, cigare mi kupe - to mi je najglavnije! Ja kad nemam cigara, meni dođe da jaučem. Ja ne trebam mi leba, treba mi cigara! Od penzije nemam ni leba da kupim ni cigare. Valjda će biti bolje nešto, a ne mora meni biti bolje, treba da umrem nek bidne mlađima bolje.

Šta biste rekli ćerki kad bi se požalila da je muž maltretira?

- Pa, šta bi joj rekla - da trpi i čuti kao što sam i ja ćutala sa mojom decom, jer čim ima svoju porodicu sa njim, onda mora trpiti, pa kakav je takav je. Zato što je deci veliko maltretiranje bez oca. Mlada žena ne može biti bez muža.

Da li biste nešto promenili u svom životu?

- Pa, šta bih promenula? Ne bi imala šta da promenim! Šta ću da promenim? Sad sam ostarila i oslabila, imam i visok pritisak i čir na dvanajstopalačnom crevu, boli me srce... Šta bi ja sad mogla da promenim? Ništa! Eto, čekam smrt.

Pomognem deci da im ranim svinje, da im gajim koje pile i preko leta idem i u njivu, berem malinu kad rodi, donesem im vode, uglavnom, da nisam besposlena - uvek ponešto radim. Volim da držim stoku, volim svinje, volim kokoške, volim da idem po njivi. Kad ne radim, ondak sam mnogo bolesna. Ja sam preko zime bolesna mnogo, a preko leta radim, mada sam matora i bolesna. Sin mi ne da da radim i sna i ćerka, a ja oću da idem da radim. Na sunce ne smem da bidnem, imam visok pritisak.

Kad ste bili mladi, jeste li imali vremena za sebe?

- Pa, da znaš da nisam ni imala vremena nije to bilo ko sad omladina što se šmin-ka, što se nameštaju. Bili smo beda! Ako pletemo nama čarape ručno, to ćemo i obući da izađemo negde. Ako ispletemo bluzu od konca, od kudeljje, mi ćemo to obući da imamo da izlazimo. Nije to ko sad da ima sve i svašta da se kupi.

Vidim da volite cveće?

- Pa, ja obožavam cveće. Imam ga dosta - sto trideset saksija po kući što držim preko zime, a preko leta držim na balkonu, a imam puno cveća i u dvorištu. Zalivam i negujem, obožavam cveće. Psuju me moji ukućani zbog toga, a ja uživam u cveću. Kad mi procveta na balkonu preko leta, srećna sam. Ide mi od ruke, gde god tutnem rasadu ona raste.

Da li ste ponosni što ste Ciganka?

- Ja sam ponosna Ciganka jer sam krštena Ciganka. Slavim slavu kao i Srbi, slavimo se lepo sa komšijama, oni su Srbi, a mi smo Romi. Dolazimo jedno drugom na slavu i uveče da sedimo: neko plete, neko veze, neko prede, svako radi šta zna da radi. Jedno veče kod nas, jedno veče idemo kod druge kuće, drugo veče kod treće kuće, tako nam prolazi zima. Mi to zovemo prelo: dolazi oko dvadeset-trideset žena pa sve predu, a muzika svira. Moja dva brata sviraju i još jedan iz komšiluka. Kad žene ispredu to sve, onda kolo drma do zore! Igramo, pevamo, veselimo se. To je nekad bilo mnogo lepo, a sad nema prela ko pre. Sad svako sebi prede i plete bez prela. A bilo je pre možda dve-tri godine i prela i sjela. Sjelo se zove: dolazi muzika i svira, domaćin plaća, izvadi domaćin pića i opiju se i pevaju i sviraju... tako je to bilo.

Da li imate neku neostvorenu želju?

- Pa, da živim makar još dve godine da izradim kuću, da pomognem deci, da bi oženila mog unuka Jovu. Stariji unuk je oženjen i ima dve ćerke. Ja bi želela da budem živa kad se on bude ženio, da vidim njegovu ženu s kojom će moje dete ostati da živi.

rođene u 1940-im

Dr. Marina Arsenović-Pavlović

ROMKINJE: Biografije starih Romkinja u Vojvodini

Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović, Futura publikacije, Novi Sad, 2000

Ova monografija nastala je na projektu "Mlade Romkinje za starije Romkinje". Autori su psiholingvistkinja, dr. Svenka Savić, redovna profesorka Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i grupa mladih Romkinja, koje su studentkinje dodiplomskih i postdiplomskih studija različitih fakulteta. Knjiga je nastala kao završni rad posle dvogodišnjeg školovanja na Ženskim studijama u Novom Sadu.

To je, inače, bio nastavak rada koji je Fond za otvoreno društvo počeo da finansira u 1998. godini kao edukativni projekat uz primenu metoda mentorskog rada. Cilj ovog projekta bio je da se mlade Romkinje, studentkinje, više upute u svoje studije, da ovladaju elementima izgradnje civilnog društva kod nas, kao i da primene stečena znanja u svojoj zajednici u praktičnim aktivnostima.

Istraživanje, po karakteru akciono, obavlja-
no je na terenu individualno, a po potrebi i
grupno, zato što su studentkinje iz različitih
delova zemlje. Mentorski rad podrazumeva
da osoba koja više zna postepeno uvodi u
znanje one koje o tome manje znaju, ali
tako da studentkinje same otkriju rešenja
za svoje potrebe, uz asistenciju one druge
osobe koja ima ulogu lidera. Mentor poste-
peno uvodi studentkinju u situaciju kada
on još uvek mora da vrši metakognitivne
funkcije umesto ove druge osobe, i to
sve do onog momenta kada druga osoba
počne sama da obavlja te funkcije. Polazi
se od potreba studentkinje i ide ka njenom
postepenom osamostaljivanju u daljem
radu, što znači da se edukativni projekat
zasniva na Vigotskovoј hipotezi o zoni na-
rednog razvoja i korišćenja metakognitivnih
funkcija.

Uglavnom, rad se odvijao tako što je svaka
studentkinja načinila svoj plan koji je bio
deo zajedničkog cilja. Planovi saradnica bili
su sledeći: Marija je htela da upiše redovne
studije na grupi Srpska književnost i jezik
na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu i
da studije završi, Jelena je htela da upiše
i završi Višu poslovnu školu, Stanka je već
bila upisana na Medicinski fakultet i htela
da ga uspešno završi, Refika je završila
uspešno Filozofski fakultet u Nišu, Odsek
za srpski jezik i književnost i htela da se
upiše na postdiplomske studije na Filo-
zofskom fakultetu u Novom Sadu, Usnija
je već bila upisana na Učiteljski fakultet
u Somboru i sticala znanje o različitim
organizacionim oblicima u nevladinom sek-
toru. Istovremeno Marija i Jelena upisale
su Ženske studije, kojim rukovodi Svenka
Savić, gde su dobile znanje o otvorenim
pitanjima života žene uopšte u našem
društvu, naročito Romkinja i žena iz drugih
manjinskih grupa u Vojvodini.

Kao finalni produkt mentorske nastave,
Jelena, Marija, i Stanka su formirale
nevladinu omladinsku organizaciju "Mladi
istraživači Romi" sa sedištem u Staroj
Pazovi. Formiranjem udruženja "Mladi
istraživači Romi" završena je prva faza

obrazovnog programa i otpočela je njihovo
primenjivanje za primenu tehnika i metoda
istraživačkog rada.

Marija, Jelena i Stanka preuzele su, sa
manjim modifikacijama, biografski metod
iz Međunarodnog projekta kojim rukovodi
Pavla Fridlova u Pragu. On podrazumeva
nekoliko faza u radu: odabiranje starije
osobe za razgovor, zatim zatim snimanje
svega što žena žili da kaže o svom životu
od rođenja do starosti na magnetofonsku
traku (minimum jednu i to u trajanju od 90
minuta.

Pitanja su uglavnom vezana za životni cik-
lus: detinjstvo, školovanje, udaja, porodica,
materinstvo, posao, njeno razmišljanje o
životu, veri, običajima, tradicija, hobijima
i drugim pitanjima koja su delovi sva-
kodnevne. Takođe, pitanja su se odnosila
i na elemente političkog uređenje, npr.
porođajno odsustvo, penzija i drugo, jer se
pomoću ovih podataka može ispitati i doba
socijalizma, koji je na ovim prostorima i na
prostorima Istočne i Južne Evrope vladao u
vreme ovog ispitivanja.

Pod terminom "starije Romkinje" označene
su Romkinje iznad 55 godina starosti zato
što je to uzrast kada u bivšoj socijalističkoj
Jugoslaviji žene po zakonu odlaze u pen-
ziju. Istraživačice su pri tome imale na umu
da se dugovečnost Romkinja razlikuje od
dugovečnosti dobrostojećih žena u drugim
društvenim grupama i narodima, što je
važan metodološki podatak i za buduće
istraživače u oblasti socijalne psihologije,
sociologije i antropologije. Uzorak od 20
Romkinja iz različitih mesta prilično je
reprezentativan za geografsko područje
u kome one žive i iz kojeg potiču (Vojvo-
dina).

U knjizi je prikazano 20 životnih priča
prikupljenih snimanjem razgovora na
magnetofonske trake. Od 17 priča, koje su
pričane na srpskom jeziku, četiri su preve-
dene na engleski jezik, dok su tri pričane
na srpskom jeziku, četiri su prevedene na
engleski jezik, dok su tri pričane na rom-
skom jeziku. Priče su podeljene u tri kat-

egorije, prema starosti ispitanica: sedam najstarijih (rođene između 1940-1950).

Snimani audio materijal sa trake transkribovan je u pisani tekst prema određenim pravilima. Direktni govor je donekle grafički uprošćen kako bi se dobio utisak ličnog pripovedanja.

Za svaku ispitanicu, sem trake, postoje još tri dokumentaciona teksta: sažetak priče, protokol o vođenju intervjua i njena biografija sa najvažnijim podacima.

Istraživanje je pokazalo da su u životima žena tri prelomna perioda: RATOVI (Drugi svetski rat i ovi u poslednjoj deceniji XX veka na ovom prostoru), VERIDBA ili UDAJA i STAROST.

Zajedničke osobine u različitim pričama ovih žena ruše mnoge predrasude većinskog društva prema Romkinjama:

1. Detinjstvo - uglavnom im je proteklo u brigama, ali su se i igrale i to sve do šeste godine kada počinju da idu sa majkama u nadnicu ili da čuvaju mlađu decu u porodicu. Igračaka nisu imale, pravile su lutke od šapurike. Ako nisu rasle na ciganskom sokaku, družile su se devojčicama drugih nacionalnosti i naučile su jezik sredine (srpski, mađarski, slovački) ali im to niko iz većinskog naroda ne priznaje kao prednost, nego smatra podrazumevanim znanjem u višjezičkom okruženju. Takođe, kazne i batine koje su deo njihovog detinjstva, nisu ništa posebno za romsku decu, Romi o tome otvorenije govore od dece iz većinskog društva.

2. Školovanje - jedna od glavnih predrasuda našeg većinskog stanovništva je da Romi ne žele da idu u školu i da im ona "ne ide" kao pesma, igra itd. Većina starijih Romkinja nepismena je, dok su mlađe (rođene nakon Drugog svetskog rata) morale da idu u školu jer je bila obavezna, tako da imaju bar nekoliko razreda. Svima je žao što nisu završile neku školu jer misle da bi im život bio bolji. Sve su imale daleko teže životne uslove nego druga deca, koje nisu mogle same da prevaziđu, i nisu imale

podršku roditelja i sredine da se obrazuju. Zato svoju decu daju u školu. Kao razloge navode da su morale da rade na njivi, da su bile bolesne, da nije bilo škole u selu, da se smatralo da će ih muškarci više napadati nego devojke iz drugih grupa dok budu išle u školu itd. Većina ih je samouka.

3. Udaja - poštuje se odluka roditelja, koji odabiraju muža i ugovaraju svadbu ili veridbu po određenoj ceni, za koju tek kasnije doznaju, kada su već u braku. Ceni se nevinost, tj. nedirnuta seksualnost, pa roditelji strogo čuvaju devojku za udaju i ne poštuju je da se druži sa sumnjivim drugaricama.

Ulazak u brak obavlja se na uzrastima od 12 do 22 godine. Brak se ne sklapa pred matičarem, tako da Romkinje nakon rastave ostaju samohrane, jer se oko imovinskih prava u braku ne mogu dogovoriti. Vrlo retko se brak sklapa u crkvi. Kod Roma je važno da se mladenci vole. Ako je mlada svojeglava, ona može da "odbegne", ali se onda ne pravi svadba, a svadba je "san" svih Romkinja.

Brak se završava tako što žena uzme svoje dete i vraća se roditeljima.

4. Porođaj - većina se porodila kod svoje kuće u prisustvu komšinice ili neke druge ženske osobe, ili muža. Većina ima dvoje dece i više.

Većina je imala nelegalne abortuse koje vrše neprofesionalne osobe.

5. Zaposlenje - Romkinje počinju rano da rade sa svojim majkama zbog egzistencije i znaju mnogo poslova. predrasuda većinskog stanovništva je da Romkinje ne vole da rade i da su zato nezaposlene. One ne idu u školu i zbog toga počinju još kao deca da rade uslužne poslove. Kada porastu rade u poljima za nadnicu, spremaju kuće, kreće ili čiste itd. a to su poslovi van sistema institucija, znači, izvan svake društvene moći. Većina Romkinja žali za Titom i samo ponešto zna o znamenjima socijalističkog sistema (Osmi mart, Dan Republike, Nova godina). Samo iz priča

dveju uspešnih Romkinja saznajemo kako su se spretno snašle, zaradile i obogatile u svetu biznisa.

6. Starost - je usamljenička, siromašna, bolesnička, tužna i bolna. Većina starih Romkinja žive same. Samo je mali broj kod dece ili unuka.

Ova monografija daje sliku romskih običaja i stila života u Vojvodini u doba socijalizma. Ona može poslužiti za analizu romskih običaja i njihovog uticaja na savremenu romsku porodicu, kao i za uporednu analizu sa neromskim porodicama, kao i romskim porodicama i životom Romkinja u drugim delovima bivše Jugoslavije, Balkana i Evrope.

Na kraju monografije date su i biografije autorki ove monografije i njihove mentorke. To su mlade Romkinje i njihova mentorka uradile za stare Romkinje.

Ovakav način korišćenja biografskih metoda u svrhu socijalno-psihološkog rada na razbijanju predrasuda koje većinski narod ima prema Romima svakako je vredan stručne i naučne pažnje psihologa. Metoda "životne priče" ili "životne istorije" ili "istorije slučaja" ovde je zaista dala dragocene i zanimljive podatke o autentičnim i jedinstvenim događajima koji mogu biti cilj prave nauke.

Ove životne priče izvori su znanja, ne samo o bakama i majkama, nego i o životnim uslovima romske dece, koju defektolozi i psiholozi u svojim stručno-naučnim radovima označavaju kao lako mentalno zaostalu, pseudozaostalu, edukativno ili funkcionalno zaostalu, decu invalidnog izgleda i kriminalnog ponašanja itd. Dokle?

PSIHOLOGIJA, 2001, 1-2, 209-212

Smilja (1940), Batajnica

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam petog februara hiljadu devetsto četrdesete godine u Batajnici, u romskoj siromašnoj porodici. Moje detinjstvo je bilo siromašno i veoma teško. Sa tri godine sam ostala bez majke. Stariji brat je čuvao stoku, čistio štale, radio kod drugih, pa je mene i mog mlađeg brata othranio. Kada smo malo odrasli, otac mi se oženio i drugu ženu uzeo, nas nije ni gledao. Nas je selo othranilo. Kad smo se malo podigli, otac baš nije mario, stric nas je prihvatio. Više moja baba - mog oca mati. A kad je ona umrla, onda nam je bilo teško. Onda nas je otac načisto odveo kod njega i mi smo ostali tamo. Teško smo provodili dane, imali smo maćehu neku strašnu, opasnu. Nije nam dala ni da jedemo. Ona nas je teške duše primila. Nije nas volela, ni mene ni mog brata. Odvajala nas je od svog deteta. Svojoj deci je davala da jedu, a nama nije. Naš otac je išao da radi i nije znao, a mi nismo smeli da mu kažemo. Ima stalno da sedimo i mi ne smemo da tražimo da idemo napolje. Deca idu da se igraju, a mi ne smemo. Kada smo gladni, mi ne smemo ni da tražimo da jedemo. Kad kuva ručak, imala je stariju ćerku, imali smo male tanjiriće, i ćerka njena sipa meni i mom bratu, kad ona pita: - Mama, oću sipati još? A to se odnosi na mene i mog brata. Kad je ona dobre volje, kaže: - Sipaj! Ona uzme naše tanjiriće i sipa nam. A kad joj nije volja, kaže: - Nemoj. A ja sam to već razumela, velika sam bila devojčica. I ja i moj brat uzmemo se za ruke i iz Nove Pazove idemo kod našeg strica u Batajnicu peške. Kad stignemo kod našeg strica, od mog oca

brata, on zaplače i kaže: - Kako ste došli? Mi kažemo: - Peške. I on ode i posvađa se sa mojim ocom i čuda napravi... I tako.

I ko vas je posle toga prihvatio?

- Stric nas je prihvatio, i moj brat koji je čuvao stoku. I mi smo imalo tako kućicu posle naše majke, i tamo smo bili ostali na stanu. I tako smo se igrali sa decom, brat nam je donosio da jedemo, stric nas je prihvatio... i tako.

Da li ste se školovali?

- Nismo. Pošto naš otac nije vodio brigu o tome. Od mog strica deca su se sva školovala. Imam sestru od strica, ona je završila medicinsku školu. Kad je završila medicinsku školu, radila je na Bežanijskoj kosi kao medicinska sestra. Kad je to sve završila, otišla je za Švedsku da završi za operatora i tamo je i ostala. Udala se, ima muža, nema dece. A i ostala njena braća i sestre svi su se školovali i svi su u inostranstvu.

Da li je Vašem bratu bilo nešto dozvoljeno što Vama nije bilo?

- Pa nije bilo razlike. Ja i moj brat smo živeli onako kako smo mogli.

Kako ste upoznali svoga muža i kako ste se udali?

- Kada sam imala svojih petnaest godina onda me je otac odveo u Novu Pazovu, tamo gde se on oženio, kod maćehe. Tamo je saznao za mog budućeg muža, to je neka familija od moje maćehe, i tako da su oni mene udali. Došao je moj dever i moja svekrva i zaprosili me, a moj muž nije ni dolazio, nisu ga doveli. Kad je bila svadba, onda smo se videli ja i on. Samo na svadbi smo se vidli, nismo smeli ni ja ni on ništa da kažemo, kako su roditelji kazli, mi smo tako morali uraditi. Tako smo se uzeli i ostala je neka mržnja među nama i dan danas. Nismo se voleli, ni on mene ni ja njega.

Kad sam ja došla kod moje svekrve, moj muž i moj dever su čuvali seoske svinje. On je imao dve sestre i dva brata. Obe sestre su već imale decu i jedan brat. Sve sam ja to morala da perem, da čistim, svekrva je bila bolesna, morala sam da je dvorim, to je sve tako bilo nekad.

Kako ste se slagali sa svekrvom?

- Šta da vam kažem. Mene je svekrva jako cenila, volela i poštovala. I ja sam nju. To što sam gledala njenu unučad i sve tako, to sam morala da radim. Išli smo da čuvamo svinje i tako, di god je trebalo nešto da se radi, ja sam išla. I ona je mene jako volela. Bila je posle godinu dana težak bolesnik, tako da sam je morala dvoriti. I dvorila sam je, i kad je došlo vreme žena je umrla... I tako.

Posle svekrvine smrti bili smo u toj staroj kući gde su oni živeli, gde su me doveli, e posle njene smrti, tako smo se nas dvoje trudili, ja i moj muž, čuvali svinje, nešto zaradili i kupili smo drugu kuću u selu. Kad smo kupili tu kuću u selu, došao je moj brat i moj pokojni otac i tako su nam malo pomagali kad smo pravili kuću. Napravili smo lepu kuću u selu, sad imamo i struju i vodu i telefon... imamo sve.

Koliko dece imate?

- Ja imam mojih troje dece. Školovala sam ih koliko sam mogla, ima svaki po osam razreda škole. Želela sam da pružim deci bolji život od ovog koji ja živim. Moj muž je napustio svinje i otišao je u fabriku da radi. I zarađivao je koliko je mogao i mi smo pružili našoj deci mogućnost da se školuju i da izađu na bolji život.

A da li ste i Vi radili za to vreme?

- Pa ja sam radila u poljoprivredi i kod seljaka na imanjima i pod ugovorima sam radila. Težak je to posao bio, to se nekad tovarila i istovarala repa, u vagone tovarilo - istovaralo, sve se ručno radilo, s korpama smo morali da podižemo kukuruze, i to je meni jako teško bilo. Al doduše lepa je bila plata i sve, ali dok sam mogla da izdržim. Posle sam se i ja zaposlila kod muža u firmi, tamo sam pakovala gips. Kad sam to treće dete imala, nije imao ko da čuva dete i ja sam morala da napustim posao.

Da li ste svoju decu rađali u kući ili u porodilištu?

- Ja sam svoju decu rađala u kući. Meni je jedna žena pomogla sa svojom troje dece kada sam ih rađala. Ne znam za porodilište. Radila sam svih devet meseci do zadnjeg dana. Kad sam treće dete rodila, čistila sam repu i tovarila u seljačka kola, meni je pozlilo... Nije mi dobro... Kad ono, poslepodne oko četiri sata, jao zlo moje, zlo moje, i došla kući i ona se mala rodila. I eto kako sam ja rodila to moje treće dete. Sa njive pravac kući sam došla i došla je moja komšinica baba Radojka, Bosanka, i ona prihvatila malu. Kad je prihvatila to moje treće dete, onda je moj muž bio zaposlen i morala je da dođe babica iz Putinaca da okupa malu, i tako je dolazila cele nedelje sve dok se mala nije oporavila. Ja nisam volela treće dete što se rodilo, zato što sam morala da napustim svoj posao u fabrici. I posle, eto vidiš, tako sam je othranila i kad je imala dve godine, opet sam išla da radim seljački posao.

Da li je žena posle porođaja smela da izlazi napolje?

- Pa kod nas Romkinje nisu izlazile napolje skoro šest nedelja, morale su jako da se paze, nisu smele da pređu prag... i tako. To je bilo jako strogo, nije se smeo preći put, da ideš gde hoćeš... i tako, to je bilo strogo zabranjeno kod nas.

A da li ste sujeverni?

- Pa, kako da kažem, verujem u Boga.

Da li ste bili strogi u vaspitanju svoje dece?

- Ja sam bila stroga da ih školujem i da ih izvedem na put. Čerka se udala u četrnjestoj godini. To je puno rano bilo. Udala se bila i odmah ostala u drugom stanju i sa petnaest godina je rodila ćerku. A svekrva je jako bila grozna, nije je volela, tukla je i tako da smo je morali dovesti kod nas, kad joj je muž otišao u Armiju. Kad se muž vratio, onda je odveo kući tamo, opet nisu mogli da žive nikako. Mi smo se nekako složili i kupili joj kuću ovde kod nas u selu, i tako i dan danas oni lepo žive. Ona je zaposlena i

on je zaposlen, imaju decu, svoju unučad i tako lepo žive sad.

A kako se sin snašao u životu?

- E, pa on je bio zaposlen i živio je s nama u kući. Kad se oženio, onda se odvojio. Bili smo napravili svadbu. Bila je lepa, to ne mogu da vam ispričam kakva je bila svadba. Trudili smo se da mu napravimo lepu svadbu. I kad je dobio jedno dete, nije hteo sa nama više da bude i on se odvojio. Žena mu nije baš kako treba, malo je drukčija, lenja je bila. I to sve ja nisam volela, ja sam volela oduvek da radim, a ona nije htela da radi i odvojili su se. E, taj njen sin je ostao kod nas u kući, a ona je narađala osmoro dece! I kad je narađala tih osmoro dece, ona je još i gora sad. Nemam problema sa ćerkama uopšte, a sa sinom imam danas gorki život. Ni on ni žena ne rade, neće ni kod seljaka, neće ni u fabrici da rade... nigde. On je radio u preduzeću i napustio je. Svirao je malo, pa je i to napustio. Neće ni to. Gorko jako živim, i ja to ne mogu da podnosim. Dete nijedno nije školovao. Nijedno od osmoro nije izveo na put, tako žive gorko. Ne mogu da vam ispričam kako je gorak njegov život.

Da li ste Vi čuvali unučiće?

- Čuvala sam sve unučiće, kako da ne. Ja sam i odgajila te unučiće moje i dan danas gajim, i praunučade ja gajim. Imam prauunuku što ide u školu, u prvi razred.

Kakav je život Vaše najmlađe ćerke?

- Pa ona mi je dobro, ona jako dobro živi, i jedna i druga dobro žive. Zaposlene su obe, imaju svoju decu, hvala bogu, i žive dobro. Ja sa ćerkama problema nemam, već sa sinom imam velikih problema i teret mi je veliki. I dan danas radim kao što sam nekad radila sa mojih šezdeset pet godina da odranim svoju unučad.

Pored moje dece ja sam prihvatila i od moje zaove dvoje dece. Ja sam ih othranila. Ona se bila udavala dva tri puta i tako ja njih othranila. I kad je od moje zaove sin dobio sina, taj njen unuk, ja sam ga prihvatila mojim rukama i vezala mu i pupak i sve... I dan danas je živ mali i on mene ceni i poštuje. Moje zaove sin i njegov sin, kao da mi je sin. A moj sin baš nije takav kao taj moj sestrić, odnosno on je sin sestre mog muža.

I tako sam ja provela svoj život, i tek mi je sad teško kad se setim svog detinjstva, a sad mi je još teže sa mojim unučadima, sa mojim sinom, nije mi ni sa čim teško kao sa mojim sinom. Moram svakojako da se borim i patim za mog sina.

A da li mislite da ste u nečemu pogrešili pa sada zato patite zbog sina?

- Ne, nisam pogrešila. Ja sam njemu pružila mogućnost, on je trebalo sa nama da ostane, on nije hteo sa nama da ostane, ostao je samo njegov sin. I dan danas patim što je moj sin otišao, ali ja mu nisam kriva, a deca njegova pate svakojako.

Kako se sada slažete sa svojim mužem, i da li Vam on pomaže da pomognete Vašem sinu da sredi svoj život?

- Evo, da ti kažem pravo, moj muž ne govori sa mojim sinom, niti se slaže sa mo-

jim sinom što je on takav. A mene srce boli zbog dece, i mi se svađamo svaki dan, nikad nismo onako kao muž i žena da razgovaramo, uvek se svađamo. Još mi je teže sada u životu nego kad sam bila mlada. Tek mi je sad teško i čemeran mi je život. A zbog čega? On je bio dobar kad je bio mlad, a sad ne mogu da vam opišem. Radi sina je besan, ma ne mogu da vam ispričam kako je besan i teretan zbog sina što voli da popije, da izađe, a deca pate. Oni su goli i bos i gladni, težak im je život. A meni je još teži život kad ih gledam takve.

Koji je najsrećniji trenutak u Vašem životu?

- Pa da vam kažem, srećna sam kad čujem za moje ćerke i za mog sina da lepo žive. Ali moje ćerke lepo žive, i srećna sam kad čujem da moja unučad od moje ćerke uče školu, i lepo se ponašaju i to sve. To mi je najveći trenutak sreće kad čujem da moja deca lepo žive.

Koji je najgori trenutak u Vašem životu?

- Kad sam čula da je umro moj srednji brat, to mi je najžalosniji trenutak bio. E, meni je to jako bilo strašno kad sam ja čula da je moj brat umro. Pošto nisam saznala kada je moja majka umrla i to mi je tako ostalo sećanje teret, i teretno mi je bilo, kad je moj brat drugi umro nisam ni išla na sahranu. Umro je i od mog brata sin i nisam išla na sahranu. Prvom bratu nisam išla na sahranu zato što smo bili u zavadi radi kuće. Moj brat je dobio stan, porušila država našu kuću i dobili su stan i dobili su velike pare i kupili su kuću. Meni ništa nisu dali, ni mom srednjem bratu. I zato sam sa njima bila u zavadi. Eto, kad su prodali stan i kuću u Vojki, oni su kupili luksuznu kuću u Batajnici sa tri sprata. To je velika, sređena kuća. E, kad je kupio kuću, došao je kod mene moj brat i doneo mi je samo sto grama kafe i kaže: - Dobio sam pare iz firme što sam radio. I išao je sa svojim sinom i kupio mu je luksuzna kola. A ja kažem: - Kako meni nisi dao neki dinar, i moj je deo, to je od našeg oca. Kaže: - Nisam smeo od sina, sin me je tukao. E pa, dobro, reko. Kad njegova sestra javlja, od mog brata ćerka: - Keka moja, evo tu je moj otac kod tebe, iz ovih stopa idem kod Boška u bolnicu u Beograd on se načisto šlogirao, ne znam šta će biti s njim. Ja sam njoj ovako objasnila: - To sve gospod bog gleda. Ona je rekla: - Nisam ja, Keka, kriva za to! I moj brat uzme slušalicu od mene i kaže svojoj ćerki: - Ljiljo, sine, da li je istina da je Boško u bolnici? Ona kaže: - Jeste, tata, dođi kako znaš kući. I on se spremio i otišao. On je stariji čovek, on je sedamdeset godina, moj brat. Kad je otišao on kući, kad ono stvarno sin tog mog brata u bolnici. Kad je on otišao nije se ni javio, već mi javila njegova ćerka, baš na Svetog Arandela, da je on umro. Kaže: - Keka, dođi, Boško je umro. Ja sam rekla ovim rečima: - Nema potrebe da dođem da ga sahranim. I tako prošlo nedelju dana i od velikih muka umro je i moj brat, taj najstariji što je nas othranio. Žao mi je što nisam išla na sahranu, duša moja boli, ali nije zaslužio. Ostao je njegov unuk i njegova sna u toj kući. Još nisam išla da ih obiđem. Teško mi je sa mojim životom, provodim moje dane u mojoj kući sa svojim mužem. Sin mi je otišao, u Staroj Pazovi živi kod starca i babe. I tako, ne mogu da

vam ispričam moje jade i moj teret. Tako je taj moj brat sahranjen i ništa mi nije dao, a ostala je kuća.

Mog brata sin je završio veliku školu. Radi u *Borbi* i u *Politici* je radio. Njegova žena radi u «Galenici». A njen sin je radio u «JAT»-u. I oni mene nisu cenili, nisu mi poslali ni sto grama kafe. E, zato ja nisam njima išla na sahranu. Jako mi je teško, ali meni je teret, to mi je najveći teret bio na zemlji.

Šta mislite šta ste propustili u životu zbog čega žalite?

- Pa, eto, na čega se ja žalim i šta sam propustila. Mogla sam da idem sa mojom sestrom u inostranstvo da radim, da imam bolji život i bolji put, da bolje izvedem svoju decu. A teško mi je bilo da ostavim svoju decu. E, to mi je najžaliji trenutak što nisam učinila ništa bolje sa mojim životom. Ne mogu da prihvatim ovaj život nikako. Da sam išla, da sam se borila za moj život, možda bih izvela i mog sina na put i to sve. Mogla sam ga izvesti na put, da ide sa mnom, da mu pružim mogućnost života...

Rekli ste da Vam je brak bio jako težak. Da li Vam je nekada bilo svega dosta pa ste poželeli da prekinete taj brak?

- Mogu da vam kažem da sam ja par puta ostavljala svoga muža, ne par puta, kad smo bili mladi mi smo se stalno rastajali. Kad sam se razvela, ja sam htela da idem u inostranstvo sa mojom sestrom koja je bila medicinska sestra da čuvam od njene rođene sestre decu tamo, dok deca malo ne odrastu. Posle bi oni mene zaposlili tamo. I moj brat uzme veliki nož i mene tera natrag kod moje dece da odem. A ja nisam volela muža i nisam htela da živim sa njim, ja sam bežala od njega stalno, dok sam bila mlada, jer ga nisam volela. I moj brat je mene terao svaki put kad ja njega ostavim. Ja sam gorko plakala i dan danas plačem i gorke suze lijem ne mogu da podnesem ovaj moj težak i teretan život. To niko ne zna kako ja provodim moje dane. Samo da su mi deca, unučad i praunučad živa i zdrava i nek ih sreća prati, toliko mogu da kažem.

Šta mislite kako bi se mogao promeniti život Romkinja?

- Pa ja ne znam kako bi se moglo promeniti. Ja sam sad već starija žena, sad moram da ćutim, gde sam da sam, kako mi je tako mi je, ja moram da pretrpim i da ćutim, iz te kože se ne može nigde.

A šta biste preporučili mladima, unukama, unucima?

- Pa ja bih njima preporučila da se školuju, da uče, da se zaposle, da su svoji ljudi, da izađu na svoj put, da imaju svoj hleb, da i oni nekog vaspitaju i da uče. Ja nisam imala mogućnost pošto ja majku nisam imala, moj otac je bio više kao švaler, ženio se ko zna koliko puta i težak mi je bio život, i meni i mojoj braći. Moj brat je čuvao stoku, taj stariji, jeste da me je uvredio, ali me je i othranio, nek mu je laka crna zemlja. A ovaj srednji brat, on mi je bio desna ruka, uvek mi je dolazio i blažio mi je dušu i sve, ne mogu nika-ko da prežalim tog brata. A drugom bratu neka je laka crna zemlja i njemu i njegovom sinu, a ovog brata ne mogu da prežalim.

A da li ste sujeverni?

- Pa kako da kažem, verujem u Boga.

Da li verujete u raj ili u pakao?

- Verujem u raj, verujem u Boga, verujem u crkvu. Pošto sam ja bila teško bolesna, bolela me je glava, bila sam kod lekara, ali nikako nisam mogla da dođem sebi. Uvek sam bila ošamućena. Kad jedno veče ja snivam Gospoda Boga i Isusa Hrista. Jedna komšinka naša kaže: - Dođi kod mene da spremamo sobu. Reko: - Dobro. I ja kao otišla kod nje i Gospod Bog se stvorio pred vrata kod te komšinke, Isus Hristus. Ker zalajao i komšinka kaže: - Idi otvori vrata, idu gosti. Ja otvorila, ja vidim Gospod Bog, velika bela brada, torbu ima na leđa, veliki štap. A Isus Hristus ima pravi venac od čkaljeva, visok tanak, kao kad ga vidim na slici, tako sam ja njega sanjala. Ja onako u snu sama sebi: - Jao, pa ovo je Gospod Bog i Isus Hristus! Gospod Bog kaže: - Dobar dan. A ja: - Dobar dan. Uđite unutra. I on ušao unutra kod komšinice. A ja kažem: - Komšinice, stigli su ti gosti, ja sam nepotrebna, idem ja kući. Gospod Bog pogleda na mene, lepo me pogleda u oči i kaže: - Nemoj ići kući, sedi tu. I sela, a Isus Hristus gleda u mene. Ja kad sam se trglja, ja došla sebi. Mene više nije zbolela glava, evo i dan danas sam zdrava kao čelik. I radim, i drva cepam, idem po šumama cepam drva, testerim, ništa mi nije, hvala bogu, da kucnem u drvo. Verujem u Gospoda Boga, verujem u crkvu i u sve. Isto tako, treći-četvrti dan sanjam lepu crkvu. Izašla napolje da se molim Bogu u snu. A ja vidim crkvu. Otvorila verandu svoju i vidim crkvu u snu. A crkva je na velikom postolju, od samog mermera je i od zlata, sva se presijava. I ja gledam crkvu, reko: - Uh, gospode bože, al je lepa ova crkva! Kako stoji samo na postolju kako ne padne. A mlada ženska, visoka tanka sve u belo i šeta se po tom postolju. I tako se ja probudim i ništa nisam više gledala, reko: - Bože me oprosti. I ja se prekrstim i sutradan sam otišla u crkvu i pomolila sam se Gospodu Bogu i Bog mi je produžio život i dao mi je Bog moć, i takvu moć mi je dao Isus Hristus. Ja se svako veče molim Gospodu Bogu Isusu Hristu, i verujem u Boga i u crkvu i u sve.

Eto imala sam ovde jednu mladu komšinicu, imala je dete od sedam godina. Bila je u Novom Sadu udata i jako je težak bolesnik bila i volela je sina, a majka joj je bila Ruskinja. I bila je sa njom u Novom Sadu u bolnici, godinu dana ju je dvorila ona u bolnici i slali su joj iz Rusije lekove, ali je nisu mogli spasiti pošto je ona imala rak u glavi. E, kad je htela da umre, na trenutak ju je mati njena dovela kući ovde kod nas. Ona je mene pozvala, želela je da me vidi. Reko: - Vera moja, šta je s tobom? Pa kaže: - Evo. I samo otvori oči pogleda me i ništa. Nakon sat vremena ona je umrla i ja zaplakala. Jako me je volela, a i ja sam nju volela. Kad to veče, ja legla i ona došla meni u san. I došla lepo legla pored mene. Kad je legla ona pored mene, ja osećam čeljade. A ona meni kaže ovako: - Slušaj, dok mi sutra dođeš, nikom ništa ne smeš da kažeš. A ja onako u strahu kažem: - Neću. Kad sam ja ustala, ja sam samo otišla kod njih u dvorište, a nisam smela da odem da je pogledam od straha. Kad sanja moja ćerka, ona kaže Jeleni, mojoj starijoj ćerki u snu: - Jelena, moraš da mi dođeš da mi zapališ sveću čelo nogu, da imam svetla

da mogu da prolazim. Ja sam tvoju majku jako volela. I to smo učinili i ja verujem u to. I ostao joj je sin i porastao je i nema ko da joj obiđe grob. Ja kad god idem na groblje, ja je obilazim, i nju i majku i oca. Oni tu nemaju nikoga, sin joj je u Novom Sadu, oženio se, ima porodicu i ne dolazi, tako mu je teško da dolazi da je obilazi.

O romskim običajima. Kako se proslavljala svadba kod Roma?

- Otac i mati reše i onda dođe devojka kod momka i prave svadbu. Devojka mora da bude čestita, valjana, da je prava devojka, da nije išla sa drugim. Drugi dan kad dođu babe, žene, da vide da je čaršav kako treba. Ako nije čaršav kako treba, oni oteraju mlađu, onda je sramota od oca i od majke, a ako je prava devojka onda prave svadbu, kolju, rade, pevaju, igraju, veseli se narod, i zovu oca i majku da objave da je prava devojka. Svadba je po dva-tri dana... i tako.

Da li dobijate neku socijalnu pomoć od države, od čega živite?

- Ja ništa nemam, nikakvu pomoć, već imam od muža penziju koju je on zaradio, i imam unuka koji živi sa nama, najstariji sin od mog sina, i on prima socijalno od države, ima četvero dece i tako da imamo da živimo. Nešto malo ide radi i tako. Ja idem nekad leti radim i zaradim da imam po zimi. Deda kući, bori se sa živinom i svinjama. Ima malo nekog konja i tako namiriva, vuče drva. Leti idemo da radimo. Imamo da preživljavamo.

A gde je Vaš muž zaradio penziju?

- On je radio u Beogradu u Kongrapu i zaradio penziju, tako da mi imamo za nas dvoje. On ima deset hiljada mesečno, za dvoje je dosta.

Šta biste želeli da ostvarite da ste nešto završili?

- Pa da budem neki činovnik, neka sekretarica. Da sam završila školu, ja sam to volela. Ali pošto nisam imala ko da me školuje, ostala sam neškolovana i radim te teške poslove. Moram! Iz ove kože se ne može...

Šta sada govorite svojim unucima da treba da rade da bi imali normalan život?

- Da se školuju, da se ponašaju kako ih majke njihove savetuju, da idu u školu, da mogu među narod da izađu, da budu kulturni, vaspitani i da uče školu i budu svoji ljudi i imaju svoje parče hleba.

Da li ste slavili Osmi mart?

- Nisam nikad. Muž mi nikad ništa nije poklonio toga dana... Nikad nismo ni saznali za taj praznik!

Vaska (1941) Aleksinac

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam u Aleksincu četrnajstog januara četrdeset prve godine. Bila sam mala kad su u aprilu Nemci objavili rat. Po pričanju odraslih, mene je nekoliko puta Švaba uzeo na bajonet, jer su oni tražili moga oca, ali me narod spasio. Rekao je da je moj tata u zarobljeništvu. Međutim, jedan je bio izdajica. On je namerno dovodio Nemce kod nas, dok jednog dana moja majka nije rekla: - Šta se praviš lud? Znaš da si odveo moga muža! I Nemac je razumeo i pustio me i otada nisu pravili nikakve zbrke.

U detinjstvu sam bila puno mučena. Nije imao ko da mi da leba i vode. Bila je jedna žena u komšiluku. Dođe i donese parče hleba, a ja kad vidim hleb, voda mi ide na usta! Ja tražim da mi da malo leba, a ona kaže:- Oću da ti dam, al' da te vežem za ovu vrbu i da te šibam. Onda ću da ti dam! Pristajem ja i ona me veže za onu vrbu i šiba me kaišom, a kad mi da hleba ne mogu ni da sedim, suze mi na oči idu! Nije imao ko vode da mi da da pijem, nego idem u reku, pa kako se savijem da pijem, tako padnem u reku. Narod me spašava iz vode.

Ja sam mučan život imala sve dok tata nije došao iz zarobljenišтва. Sećam se, ono sneg velik, a po njemu se čavke i vrane skupljaju. Ja gola, a komšika kaže: - Vidiš onu kokošku tamo? Da ideš da je uvatiš da ti kuvam čorbu! Ja kako pođem u sneg, do guše propadnem, ne mogu da izađem iz njega. A ona se iskida od smeha! Dođe, izvuče me iz onog snega, a ja već pola ukočena od hladnoće. Neko je imao sažaljenja za mene, a neko nije. Zato sam sad bolesna, što nisam bila čuvano dete. Onaj me bije, onaj me šutira, onaj mi ne da da jedem, onaj me gura...

Jednom, jede strina pitu, a ja sedim i gledam u nju. Ona pita žuta od jaja, onaj sir se samo topi... Ona gleda u mene i jede onu pitu, preokreće ono u ustima, pa guta, a ja gutam pljuvačku. Ona mi ne da da jedem! I dan-danas mi je ta pita pred očima!

Sećate li se rata?

- Sećam se kad se rat smirio. Tada sam imala četir i po godine. Igrala sam se sa jednom bolesnom devojčicom i vidimo mi idu dva čoveka u uniformi, a ja mislila da su Nemci, kažem: - Slavka, beži ti u tvoju kuću, a ja u moju! Eno Nemci idu! I pobegnem kod familije moga oca, sakrijem se iza vrata na džak ko džukela! Zimsko vreme, hladno, ja od onog straha zaspala. A to moj otac došao! Ja oca nisam poznala, ni majku, jer nas je ona ostavila i udala se. Probudili me i kažu mi da je to moj otac došao. Ja begam od njega, ne poznajem čoveka. Potrajalo je dva-tri dana takvo muvanje da on mene upozna, dok jednog dana nije otvorio veliki kofer i pokazao mi: čokolade, bombone, žvake... pun kofer slatkiša! Kaže: - Sine, ako očeš da budeš moja ćerka, sve ću da ti dam. Ako nećeš, ne dam ti ništa! Radi onih slatkiša, ja sam pristala da mu budem ćerka. Onda sam sa tatom otišla u našu staru kuću. Tamo je narod vezivao konje, svinje, magariće, i ostalu stoku, jer mi nismo tu stanovali. Onda je tata počeo da popravlja kuću, a ja da mu pomažem. On od blata pravi maije, a ja mu sa koficom donosim zemlju za ono blato. U to idu dva dečkića sa titovkama na glavi, lepo obučeni: engleske bluze... I dođu kod mog tate i kažu: - Pomozi bog, čiko, ljubim ruke! A on kaže: - Živi bili, deco! - Čiko, da li znaš, da li je moj otac živ i da li je došao kući? - A kako se zove, deco, vaš otac? - Pa, Malja Dimitrijević. A moj tata stao i sad ne zna ko je jedan, a ko drugi dečko, pa pita: - Ko je od vas koji i kako se zove? Moj stariji brat, što je trideset druge rođen kaže: - Ja sam Dragoslav Dimitrijević. A ovaj drugi dodaje: - Ja sam Jova Dimitrijević. Tata je skočio sa krova dole, izljubio ih, počela cika, plakanje, ljubi ih i grli, a ja stojim pored merdevina i ne znam o čemu se radi, dok ovoj moj brat stariji nije pitao moga oca: - Je li, bre, tato, šta je sa našom sestrom Vaskom? A tata pokazuje na mene: - Pa, eno, vam je sestra kod merdevina stoji! Oni prišli uzeli me u ruke, počeli da me ljube, da me dižu, ja gledam, dok mi tata nije objasnio da su to moja rođena braća. Niko srećniji od mene! Imam dva brata sad!

Prošlo je malo vremena, i jedno popodne naš komšija pošao u pekaru da je otvori. Ode i odmah se vrati i kaže mom ocu: - Bre, Malje, došao sam da ti kažem ima jedno devojče tamo sedi na ulicu, reko bi, bre, Malje, da je Julče naše! Mogu da kažem da je to već devojče! A tata kaže: -A gde to? - Eno na ulici, ima dva kofera, ranac... žuta kosa, reko bih da je Julče. Moj tata otrčao, ja za njim. Devojčica sedi na ulicu pored nje dva kofera i ranac, a na nogama otekline, nije mogla da hoda. Tata ju je poznao. Počeo da plače, uzeo je u ruke, uzeo je ona dva kofera, ranac, i doveo je kući.

Koje muke je moj tata imao s nama dok je nas decu skupio pored sebe posle rata, a onda da nas kupa, da pere, da narani, da napoji... Majka moja preudala se... Valjda njemu, sine, dojadilo to, on otišo u kafanu, muzika, pevačice, a mi kod kuće sami.

Kako ste živele bez majke?

- Komšika me zvala da sa njome idem na groblje da joj pomognem. Ono žene plaču tamo, ja gledam, pa i ja plačem. Skupile žene kolače sa grobova pa mi daju da jedem. Narod je to video, pa otišli kod mog tate u kafanu i rekli: - A, Maljo, ti se veseliš sa dve švalerke na kolenima, a tvoja ćerka prosi po groblju! Kad je on to čuo, došo kući, ubio boga u meni! Više nisam smela nigde da idem, što da ga brukam! Veliki majstor je bio!

Posle toga je doveo jednu ženu da nas čuva. Volela sam tu ženu ko rođenu majku, imala je ćerkicu Zoricu. Nisam mogla da spavam bez nje. Tu ženu sam zvala mama, ali moja sestra ju je mrzela. Jednog dana nije imala ona žena šta da obuče njenom detetu, pa je uzela kombinezon moje sestre. Sestra traži kombinezon, ona ne sme da kaže gde je, ali ga je videla sestra kad ga je ona prala i počela da je tuče tim mokrim kombinezonom. Žena nije smela da je udari. Kad je uveče došao tata s posla, kaže mu žena: - Tukla me tvoja ćerka! A moja sestra ustala i viče: - Mi imamo našu rođenu majku, i šta će meni ova čergarka, ova gurbetka, dovedi našu majku! I on istera onu ženu. Sutradan je otišla i kupila sve stvari: zavesu, posteljinu, haljine... Kad je otac došao s posla, mislile smo da će nas tući, ali nije, nego je rekao da idemo da kupimo druge stvari.

Gde je radio Vaš otac?

- Moj tata je otišo u rudarsku jamu da se zaposli kao majstor. Dobio te tačkice, na njihov podižeš namirnice: meso, suvomesnate proizvode, brašno, šećer... Sestra je išla u nabavku i sve radila pa sam je ja računala kao majku, ja je sve za suknju držim.

Dobro se sećam, jednom tata dolazi ujutru i nosi dva somuna hleba i dve tepsije vrućeg bureka i kaže: - Dobro jutro, moje ćerke. A moja sestra kaže: - Dobro jutro, tata. - Lepo sredite kuću, očistite, vaša majka će da dođe! Ona počela da vrišti, da se dere, da se raduje, ja ne znam zašto i ja vrištim i ja se radujem! Zimsko vreme bilo, moja majka došla. Ja sam se uplašila. Ono pirotka suknja na njoj, ona žuta marama, ona engleska bluza na njoj, lepo obučena, a grdosija žena - visoka! A meni Cigani rekli da me rodila čergarka, da me je gurbetka rodila i da me je bacila u koprive i da su me našli tamo i tako me gajili. Kao da ja nemam majku. Sad moj brat kaže mojoj sestri: - Julo, eno mama ide! Ali metnuo ruku da ne može da uđe na vrata, a tata leži, jer je noću radio, ne ustaje da joj otvori vrata. Kad je moja sestra videla kroz prozor kako dolazi mama, počela je da vrišti: - Beži, Dragi, to je moja majka! I gurne Drageta, ko da je to film neki, sine, bio... Mama trči odande, a moja sestra trči odavde, ona viče: - Julo! A ona viče: - Mama! I kad su se srele, kad su počele da plaču, a ja gledam sa prozor i kažem: - Što grli onu čergarku? Posle toga, ona je stala da priča sa mojom tetkom, pa sa strinom, a ja gledam u nju. Da je ona ušla unutra, ja bih prišla njoj, ali ja sam se uplašila od nje. Ja gledam šta radi tata. On je podigao glavu pa se nasmejao ispod brkova i opet legao. Dobro sam to uočila, pravi se on da leži i dalje. A ona kad je prošla kroz vrata - bup! Misliš odoše šarke sa vrata. Ja sam se precepila odjedanput, a ona je samo rekla: - Dobar dan! A tata moj ko kurva odgovara: - Dobar dan. I sad oni počeli da pričaju, a mi kao deca nikad nismo obraćali pažnju na to šta stariji govore. Pričali oni puno, valjda su se dogovorili da ona ostane. Onda nas tata zove da idemo kod komšike da donesemo sve

što je tata kupio i kod njih ostavio da stoji. On je kupio celo tube amerikana i jorgane, pa masti, šećera, brašna, kafe... sve je ostavio kod komšike, jer je moj brat znao da proda pa da igra dugmiće. Mi sve to doneli.

Kako ste se vi deca slagali?

- Mog mlađeg brata, onog što je rođen trideset četvrte, tata je isterao iz kuće da ide da čuva stoku po selima. Moja sestra nije mu zato dala da jede! Uvek je krila hleb od njega, a meni je bilo mnogo žao za moga brata. Ja sam uvek gledala di ona krije hleb, pa ga ukradem. Kad je mama došla, brat je bio mrtav bolestan, ležao je na tavanu, niko nije znao, ja sam mu donosila hleba. Imao je zapaljenje pluća, a ja sam ga hranila samo vodom i hlebom po toj zimi. Kad je mama došla i sve nas videla, ali nema Jove, a Rada je bio u domu u Novom Sadu. Pita tatu za mog Jovu, a on ne zna. Pita Drageta i on ne zna. Pita Julu, ne zna ni ona, a ja njoj kažem: - Je li, tetko, jel ti pitaš za moga brata Jovu? Ja bih ti rekla, al' me strah od tate. Ja nju zovem napolje da upali onu karabijsku lampu što tata nosi u jamu i metem merdevine na zid i penjemo se na tavan. Ona se popela, kad je videla mog brata polumrtvog kako leži, brzo ga je iznela napolje, uzela sikiru, razbila led, zavatila vodu, metula vodu da se greje, iscepala onu amerikan bluzu i stavila na krevet, onda je metula ispod jorgane, stavila korito i počela da kupu moga brata. Kad ga je okupala, metula ga da spava. Nije se dvadeset četiri sata budio. Kad je došao sebi, prvo je rekao: - Vaske, sestro, daj mi malo vode i leba. Moja mama je onda kuvala supe... Sveću su kupili, on je gotov bio. Ja sam sve gledala šta se to radi. Prošlo je od toga dosta vremena i moj brat došao sebi, ozdravio je i sve je posle bilo normalno. Tata je radio, a je bila u kući. Ja sve gledam u nju i mesec i po dana i zovem je tetka. Ja ne mogu da joj kažem mama ne mogu da joj se približim. Jednog dana ona cepa drva ko muškarac, a ja je gledam. Eto ti ga milicioner ide: - Dobar dan, gde je ovde Dimitrijević Smiljka? Ona kaže: - Ja sam. - U ime zakona napred! Ona:- Što sam uradila? - Ništa ti ne govori, u ime zakona napred! I onda sam ja osetila bol. Žao mi je bilo što su je odveli. Kad je došao tata s posla, ja mu kažem šta se dogodilo i on ode direkno u SUP. Dozna da je ona bila udata u Palanci, i da je taj muž-švaler, prijavio sudu da mu je neke pare uzela. On je bio pijanica i lenjivac, a ona je radila za njega. Bila je mesec i po dana u pritvoru dok nije došla presuda da ide u Palanku na glavni pretres - tamo su je oslobodili. Eto, kad hoćeš da pričam o mom detinjstvu, nije bilo lako.

Posle sam pošla u školu i jednom komšija me zaustavi: - Vaske, dođi, sine, ovamo! Vidiš onog čoveka, pokaže mi na jednog malog, crnog, sačuvaj bože! - Eto, to je, kaže njemu, Smiljina ćerka. A on meni: - Znaš, sine moj, ti si trebala moja ćerka da budeš! Smilja bila udata za mene, pa ti si moja ćerka, a ne drugog! Vičem: - Ja imam moga tatu kod kuće. - A je l' ti mama kući? Znaš, sine, da kažeš tvojoj mami, ako ti je tata tu nemoj da kažeš ništa, a ako nije, majci kaži da dobija od mene sto poljubaca i da sam je pozdravio! Ja otrčala kući kad tamo tata i mama sede unutra. Gledam u tatu, gledam u mamu i sad moj tata kaže: - Je li, bre, de ti je dobar dan, de ti je pomozi bog? Treba da kažem nešto mami, al si ti tu! - A šta, sine, da joj kažeš? - Pa, eno ima tamo jedan

čovjek, što je bila ona udata za njega, pa je rekao: - Ako si ti tu da joj ne kažem, a ako nisi, onda da joj kažem! - A šta da joj kažeš, sine? - Pa šalje joj sto poljubaca i ima veliki pozdrav od njega! On je nju ubio od batina, isterao iz kuću i naredi sestri i braći da joj pokupe stvari da izađe iz kuću. Niko neće da je isprati, a ja kažem: - Ja ću, teto, da te ispratim! Ona uzela mržnju na mene još više, i ovako me nije volela! Ajde ništa od toga, to se smirilo, moja sestra i braća oko nje, moj tata oće da je bije, a oni ne daju... Eto, to je što znam o detinjstvu.

Da li ste išli u školu?

- A u školu sam išla do četvrtog razreda. Bila sam primeran učenik, mirna sam bila. Nisam se tukla ni sa kim, ali su mene uvek tukli drugi. Bio je jedan dečko koji je gledao samo kako da me udari po nogama, sve su mi ostali, sine, ožiljci. Kad me udari cipelom u nogu, ja padnem dole! Uvek dođem izubijana kući. A moj brat bio bokser i on meni: - Je li, bre, slavu ti jebem tvoju detinju! Je 'l vidiš kolika si? Što dozvoljavaš da te bije? - Kako da se bijem sa muškarcem! - Lepo! On stane da me nauči da jednu ruku postavim, a drugom da ga dočekam. Ja odem u školu, sedimo, nastavnica još nije bila došla, i on dođe i počne da me izaziva, da me bije, a ja odjedanput skočim iz klupe i kažem: - Oćeš ti da se biješ sa mnom? On kaže: - Da! Taman on pružio ruku da me udari, ja podmetnem ruku i kad sam ga udarila desnom, on je samo zinuo i pao dole. U tom je učiteljica ušla i moje drugarice su rekle šta je bilo i tu nije bila nikakva kazna, ali učiteljica uzela mržnju na mene! Bilo je to nacionalno pitanje. Ona je bila Makedonka, sine, a mi srpski Cigani. Ona nije držala časove, nego je radila u kući. Mi u školi sami bili, ili pošalje muža da nas tu zamajava da bi ona završavala neki posao u kući. Ništa mi ne učimo u školi! Jednog dana ona zadaje neke rečenice, muške ženske rečenice, ja pišem, a drug iza mene je šaputao sa svojim društvom. Ona uzela onaj drveni metar i počela mene da udara. Ja sam samo sakrila glavu da me ne udara po glavi, a kad je polomila onaj metar ja sam skočila i rekla: - Jebaće te moj otac, sad si me videla u školi i nikad više! I ja sam pokupila moje knjige i izašla iz škole. Nisam dugo išla u školu.

Posle su dolazili pozivi od direktora, tata je morao da ide sa mnom u školu. Otišla sam kod direktora u školu. Kad smo ušli unutra, drugarice kad su me videle, počele su da se raduju i direktor pita: - Kako je to bilo. - Pa šaputala je. A devojke u glas:- Nije ona, Gojko je šaputao. Kad je on video da sam sve iskreno rekla, onda mi je direktor reko da sednem u klupu. Momentalno je učiteljica dobila otkaz. Uopšte u školu više nisam ušla. Eto, to je o školi.

A kako je izgledala Vaša udaja?

- Moja udaja je bila kad me je majka izbacila iz kuće, pa sam bila kod moga strica dve godine u Nišu. Nisam imala momka, nisam nigde lutala, jedino što sam prvog čoveka našla. Moj stric je držao Udruženje cigansko, a ja sam tamo pevala i u folkloru igrala.

Zašto Vas je majka izbacila iz kuće?

- Pa da bi ostala sama da spava sa čovekom! Oženio se jedan brat, oženio drugi,

jedna sestra se udala, druga sestra se udala, a ja sam ostala u kući. Ne može žena da spava sa čovekom. Rekla mi je otvoreno u oči.

I kad sam ja dve godine igrala u folkloru, pojavio se jedan mladić i predstavio se kao da mi je brat, i kao zove me njegova majka da me pita čija sam i šta sam! Ja otišla tamo, i na prevaru me uzeli. Nisam živela ni mesec dana sa njim i pobegla sam. Neću ga, kako da živiš sa onim koga ne voliš. Ali šta sad? Niti sam žena, niti devojkica. Moj stric mi kaže: - Udala si se, idi, sama si tražila, sama reši svoj problem. Ja sam se vratila i trpela. Posle sam rodila sina, pa sam trpela radi dece. Osam godina sam trpela i posle smo se razveli. Devetnajst godina sam imala kad sam se udala, a u dvadeset osmoj sam se razvela. Bila sam još mlada, a nisam znala kuda ću.

A koliko dece imate sa tim mužem?

- Četvoro, dva sina i dve ćerke. Prvo dete sam dobila u dvadesetoj. Stariji sin mi se zove Ljubodrag, ćerka mi se zove Ljubica, druga ćerka mi se zove Nada i najmlađe dete Adam. Ljubodrag je rođen šezdesete, Lala (Ljubica) je rođena šezdeset druge, Nada šezdeset četvrte, a Muki (Adam) šezdeset pete.

Da li ste bili zaposleni?

- Ja sam radila po kućama, a moj muž je opravljao kišobrane, lemio šerpe i bušne lonce. Sve je voleo, al poso nije voleo.

Imali ste i drugi brak?

- Posle sam se udala sedamdeset prve godine u Obrenovac. Čovek je bio građevinski mašinista, dobar, politički aktivan radnik. Živela sam sa njime trideset godina, umro je. Posle njegove smrti sam ostala sama u njegovoj kući.

Da li su Vaša deca išla u školu?

- Pismeni su svi. Nadu sam školovala. Moja Ljubica nije završila jer je bila sa ocem, Ljubodrag je slabo završio. Samo je Nada univerzitet završila. Sad su mi deca u Nemačkoj. Rade tamo kao azilanti. Ništa od njih nemam! Niti mi šalju nešto, niti pitaju za mene. Ćerka mi je u Nišu, moja Ljubica je bolesna u Obrenovcu, živi tamo. Ja ovde sama živim.

Da li ste se kao Romkinja družili sa drugim ženama?

- E, sad ću da ti kažem: to pitanje nemoj da me pitaš! Ja nisam Romkinja! Ja sam srpska Ciganka! Nikad nisam bila Rom niti ću da budem Rom. Ja ti ovo otvoreno govorim sad! Nikada "Rom ko grom"! Sama ti reč kaže Rom. A ja nikad nisam bila, niti je moj otac to voleo da budemo, moj otac je bio srpski Ciganin. Mi smo više oni piroćanski Cigani, nego ovi drugi. Niti je moj čovek voleo to, jer ja nisam Rom! Ako sam Ciganka, Ciganka sam, al nisam Rom! U kući smo više srpski govorili, nego ciganski. Samo prezime ti kaže - Dimitrijević. Ja da znam ciganski, ja bi pričala ciganski. Ja ciganski ne znam da pričam i ono malo što sam znala zaboravila sam. Kad sam se udala za ovog

drugog čoveka, onda sam mogla da idem di god oću. Išla sam i provodila sam se sa njime i živela sam normalan život. Ali dok sam živela sa prvim mužem, nisam smela da imam kontakta ni sa kim. On nije voleo da idem da radim drugima. On je veliki higijeničar bio! Jednog dana sam otišla da radim kod komšike u zgradu, a ostavila decu kod svekrve. On je doznao. Kad je došao pitao je za mene gde sam i došao kod one žene. Onu ženu je napao, opsovao je ko džukelu, a mene uvatio i do kuću me ubio od batina. On je sve voleo da radi što ne treba, ali pošten posao nije voleo da radi, meni neće da dozvoli da perem nekome gaće, pa da mu kuvam jelo posle tim rukama. Bio je ljubomoran. Nije bio normalan! Nije on mene toliko voleo koliko se pravio da me voli. On je jurio ženske, on je žene u kuću dovodio. Ja sam morala moj veš da dam njima i da ih dočekam i da im postavim i da podignem sve da bi one njegove ženske živele sa njim. Ja nisam bila ljubomorna, ja nisam ni znala šta je to ljubomora. Svekar i svekrva su me podržavali i voleli. Svekrva je uvek bila sa mnom. Dvanestoro u kući nas je bilo: jetrva, dever, zaova, njen muž, deca... svi smo u kući u jednom odeljenju živeli. On je voleo da ja sedim pored njega, sine, a mene bilo sramota. U ono doba to je bilo sramota da ti sediš pored muža. Tu je svekar, tu svekrva, tu dever, a ja sednem da on metne ruku na mene. To je meni bila smrt! Ja sam gledala uvek svekra, svekrvu, devera, zaovu, a nikako da sednem pored njega. On je tad mene ubijao, on je mene noću tukao, moj svekar ustao da me brani. On me tukao kišobranom i probo mi ruku. Imam i ožiljak od toga, a ženu je doveo u kuću, pa ide po nju u Deliblatsku Peščaru i u Piro i u Grdelicu... Di god je išao da radi sa kišobranima i oštrenjem, imao je tamo ženu. Ima svugde decu. Nisam mogla više da izdržim. Ostavila sam ga i bila sam dve godine raspuštenica.

Kad sam se udala za drugog čoveka, normalno sam živela četiri godine, to je bio život ko bog. E, posle je došao prvo jedan sin, pa došla moja ćerka, pa druga ćerka, pa onda mlađi sin. Ja sam, normalno, kao svaka majka, pokupila svu moju decu pored mene. Očuh nije hteo svu moju decu. Kad su ostale moje dve ćerke kod mene, ja sam radila u Mesnoj zajednici i u Komitetu, i po njivama i kod nekih žena spremala, samo da bih ćerkama dodala da ne kaže očuh da mi hrani ćerke. Ja sam imala i od pastorka prebacivanja. Tada sam imala težak život. Nisam jela po šest dana, da bi moja deca imala da jedu. Moja se ćerka jednom uplašila od mene. Ostavila me ćerka na ulici i otišla od mene, a ja pala od iznemoglosti! Sve je to bilo idi mi dođi mi, dok on nije oboleo. A kad je video da nema ništa od njegove dece, a da sam ja ta koja treba da se žrtvujem za njega, onda je batalio decu. On nije mrzeo moju decu, Nadu, Lalu je gajio više nego rođeni otac što joj je pružio, ali su njegova deca posredi bila. Onda sam imala vremena da se obučem, da se karminišem, da idem u kolo da igram, da pevam. Njemu pevačica nije trebala. On se dičio sa mnom! Kad je oboleo, on je ostajao u kući, a ja sam se priključila u Socijalističku partiju Srbije i išla sam svugde bez njega: u Feketić i u Novi Sad... di god je trebalo da se ide ja sam išla. Nikad mi nije branio. Lepo smo živeli. Kako je on umro četiri godine je, on je moju dušu odneo. Nisam žalila moga oca i moju majku tolko koliko sam njega žalila. Ni brata koji mi je umro u četrdeste petoj godini.

Da li ste obeležavali državne praznike?

- Moj drugi muž nije imao nijedan praznik. On je imao Dvadeset deveti novembar, Prvi maj, Četvrti juli, sve te praznike socijalističke, nijednu slavu nije slavio. On je bio komunista.

Da li ste obeležavali crkvene praznike?

- Ja sam krštena u crkvi i verujem u Boga. Drugo, pevala sam u crkvenom horu. Ja sam išla u crkvu uvek kad su praznici. One trave kad se беру... išli smo u horu pletili vence, nosili smo oko crkve one barjake za Bogojavljenje... Ja sam uvek sudelovala u crkvi. Verujem u Boga. Iako sam udata za komunistu, ja sam išla u crkvu da se molim bogu.

Kažite mi šta se bitno u Vašem životu promenilo posle 1990. godine?

- Do te godine sve je normalno bilo, te godine mi je muž umro i onda mi se promenio život. Sve je pošlo nagore i muke i patnje i dan danas. Sama sam u četiri zida, ko panj. Treba da mislim na drva, penzija mala, niti imaš da jedeš, niti da piješ. Eto, takav život živim sad.

Šta je najviše uticalo na Vaš život?

- Sirotinja i beda i jadovi. Od nemanja tvrdog jada nema. Morala sam da zaradim da bi imala parče hleba. Da idem od deset godina da čuvam tuđe dete da bi zaradila parče leba. Eto to je uticalo najviše na mene.

Kako se udala Vaša ćerka?

- Udala se za koga je htela. Došli jedni da je prose, njihovo je da pitaju, a njeno je da odgovori. Došli ljudi i pričaju, puna soba, on nema ni majku ni oca, a ja se sažalila: - Ja ću da budem i majka i otac, ljubi te majka! A ćerka viče: - Uzmi ga ti, udaj se za njega! Nije htela da se uda. Ja nisam znala da ona ima svog momka. Tamo-vamo i ona meni vadi sliku, sa draganom se dopisuje. Kad ja pogledam, on ne liči na seljaka, na Šiptara liči. Mislila sam, nije to ozbiljno, dok ona ovde upozna nekog, ona će njega da zaboravi. Međutim, ona je samo na njega mislila. Ovde svađa bila sa pastorkom, isterali je odavde. Otišla ja kod moje mame u Aleksinac sa njih troje. Tamo nije bilo ništa bolje. Kad tamo, a moj Muki traži da peca ribe, uzeo njenu pecaljku. Moja majka se nadrždala. Muki se iznervirao, opet svađa. Posle ćerka hoće da pere šolje na šporetu, a mama je jako čista, ne sme kap jedna pasti na šporet. Grdi ćerku. Opet zlo!

Da li znate Vaše običaje? Da li duša pokojnika ostaje četrdeset dana u kući?

- Njegova duša mora da leti, jer je telo u zemlji, a duša je gore. I onda četrdeset dana mora da leti. Za četrdeset dana se ostavlja parastos da bi se smirio duh njegov i on više ne može da leti. Umro mi je brat, umro mi je otac, umrla mi majka, umro mi je muž, četrdeset dana smo davali uvek. Do tada je uvek čekao, pojavljivao se, dao ti znak da je tu. Za četrdeset dana kolješ ovna ako je muško, ako je žensko kolješ ovcu i duh se smiri. Daješ glavu i onda se duh smiri. To će i pop da ti kaže. Parastos moraš da ostaviš

mrtvaku, a kad ne ostaviš i šest meseci i godinu dana i deset godina nek prođe, njegov duh viče. On se ne smiriva u grobu, nego uvek luta. Evo imamo to ovde kod Cigana: čovek je umro, a nisu mu ostavili parastos. Svako veče ja ga čujem da vrišti i plače. Radio je u Austriju, pojela mu kurva pare i njena deca i kuću zauzeli, a daću mu nisu ostavili. Evo i dan danas on u kupincu plače. Izađem u deset, jedanajst sati uveče, ima da čuješ da vrišti.

Da li verujete u veštice?

- Sad da ti kažem za veštice. Bila jedna žena ovde, ta žena me je volela, ali zadesilo se jednom da sam imala jake bolove od reume. Ja popila brufen, moj muž spava, ne budim ga, jer ujutru ustaje u četiri sata, ide na posao. Bilo je tako oko deset-jedanest sati noću, plačem u dvorištu i šetam zbog bolova, bole me noge i ruke. Stojim kod kapije, zapalila cigaru, šetam, plačem i pušim. Vidim kao neki točak od volovskih kola i plamen šikće. Iz dvorišta izlazi pravo, bezmalo preko moje glave, u onaj kraj otišao. Ja stala, ne znam o čemu se radi! Sedela još malo napolju, ušla unutra, od brufena me bolovi malo popustili i ja bila zaspala. Uvek sam ustajala ranije od muža. Obično mu kuvam kafu dok on još leži unutra, ispratim ga na posao. Ja kuvam kafu, on pije kafu, ajde da počistim dvorište pred kapijom, tek je pola pet bilo. Ide neka žena: kosa iščerpuna, izdrkoljena, žuta u licu ko limun, glava savijena dole! Kad je došla do mene, ja kažem: - Što ti meni ne kažeš dobro jutro? Kad je ona podigla glavu i pogledala me u oči, oči joj crvene, ko krv da curi iz njih. Bacila ja metlu i pobegla unutra. Ja sam se posle bojala od te žene. Posle ja tetki ispričala za sve to, prvo sam joj ispričala za taj točak, a ona me pita: - Gde je ta vatra otišla? Ja kažem da je otišla tamo. - To su veštičini skupovi, kaže. Onda joj pričam za onu ženu, ona pogledala u mene i kaže: - Pa šta si tražila od nje? Ispričam joj sve i kaže ona meni: - Ona je veštica! - Jebem ti život! - kažem ja. Nisam znala ni šta je vampir, ni šta je veštica... Ovde kod vas ima i veštica i vampira, i šta još ima? I sotone ima ovde kod vas. Eto to sam stvarno doživela.

Da li verujete u vampire?

- Za vampire nisam znala dok nisam došla ovde u koloniju. Inače, kao devojkica nisam verovala. Ja sam izlazila noću... nikad nisam ništa videla, dok nije umro ovde jedan komšija. Bila subota, ja sam pravila sarme i ajde da operem sudove, pa da bacim đubre iza klozeta dole. Zimsko vreme, sneg pada tiho, osam sati, ja napravim sarme, sela da zapalim cigaru, i čujem – tras! Komšikin prozor se razbi! Mi izletimo, komšija isto, drugi komšija... Nigde ni traga po snegu nema da je neko prošao i da je razbio prozor. Nigde žive duše nema. Od mog devera ćerka došla i kaže: - Daj mi koji dinar da kupim čarape, cigare i za prevoz do Beograda. Ja kažem: - Sedi tu dok ja izbacim đubre, pa ću da ti dam pare. Odem pozadi, bacim ono iz lavora, okrećem se i vidim, a ono – škrip vrata, kao krik užasa! Vrata se otvaraju kolko da uđe čovek i da izađe. Ja pogledam ko je to u klozetu, nema nikog. Dođem do vrata i tek odjednom ko da sam se ukopala u zemlju, kose mi se podigle! Ja sam se razderala, ona me nije čula u kujni, ja

hoću da se iščupam s onog mesta, ne mogu. Odjednom kažem: - O bože, šta je ovo sa mnom i prekrstim se. Kako sam se prekrstila, mogu da hodam, uđem unutra, počnem da sipam vodu u vanglu, uzela kafu i kako sam je uzela, pogledam prema prozoru, kad vidim ja njega celog. I kažem joj: Ene ga, Bimbaš! Evo ga kako se kezi na mene. Ona ne vidi ništa, samo ja vidim.

Ima i drugi događaj. Ovde prekoputa je umrla komšinica. I jednom, mene strašno bolela glava, kod njih upaljeno svetlo, kod mene mrak. Ležim, nema ko da mi upali svetlo. Vrata otvorena, zavesa na ulaznim vratima – letnje vreme bilo. Ja gledam u ono svetlo: - Bože, bože, i ova žena u svoju kuću ne može da dođe. Svetlo kod mene ugašeno, moj muž spava i ne diše, a ja dođem do njega. Komšijka je sedela pored njegove noge, glave oborene dole. Ja vičem: - Ustani, bre, pali sijalicu! On oće da ustane, ona još tu, on ustaje ona ispred njega, on zapali sijalicu, ona na verandu izlazi iz kujne, kaže: - Šta me teraš napolje? Pa to je, kažem, Ruža bila ovde kod tvoje noge! Sutradan ujutro rano kažem komšijama: - Uveče kad sedite u vašoj kući, palite unutra svetlo, a napolju ugasite, vaša majka kad dolazi ne može da dođe kod vas od svetla, nego došla kod mene, bio mrak.

Još jednom je ona došla. Metnula sam veš da perem. Kad ja dođem, vidim maramu, jednake smo imale ja, ona i Borina tetka – tri žene jednake marama. Ja gledam i kažem: - Šta će ova marama ovde, ono tačno umotano kako vezuje na glavu tetka i na njoj krvi. Ja metem da je iskuvam. Oprala, počela da ispiram, došla tetka, ja joj kažem da joj perem maramu. Ona kaže moja marama je kod kuće. Ona otišla unutra, našla svoju maramu, a od moje marama ja sam napravila navlaku za jastuk. Znači Ružina je. Odnesem i kažem njenom mužu, on je poznao, sav se naježio odjedanput. Sve je bilo pušteno u sanduk kad je umrla, ona je to donela i ostavila kod mene na krevet. To je cela istina, sine.

Koji je bio najbolji period u Vašem životu?

- Najbolji je bio kad sam dobila unuku, a najgori ova patnja i muke kad sam izgubila muža.

A šta ste želeli da postignete?

- Ja sam htela da budem pevačica, ali mi braća nisu dali. Kažu: - Pevačica - mrdačica! Dobila sam iz Beograda poziv i plaćene putne troškove da dođem u Muzičko društvo da pevam za Novu godinu. Međutim, moj brat nije dao, i tako sam ostala slepica. Da sam otišla možda bih danas bila neko i nešto! Ja sam imala lep glas, pevala sam bolje od Usnije Redžepove!

Kako vidite sebe posle proteklih pedeset godina?

- Kao staru ženu, bolesnu i iznemoglu.

Jer ima nešto što bi preporučili ćerkama ili unukama?

- Volela bi da idu napred i da dođu do nešto malo sreće, da budu bolje, da imaju perspektivu pred sobom, da imaju zaradu... Eto, to bi želela.

rođene u 1950-im

Tatjana Perić

Život "u patnji i muci": ispovijesti starijih Romkinja iz Vojvodine

Savić, Svenka i Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović, "Romkinje."
Novi Sad: Futura publikacije, 2001.

Nedavno objavljena zbirka "Romkinje" je skup naknadno zapisanih ispovijesti devetnaest starijih romskih žena, u dobi od preko 55 godina, iz nekoliko mjesta u Vojvodini. Razgovore sa Romkinjama su vodile i zapisivale četiri istražiteljice, učesnice projekta "Mlade Romkinje za starije Romkinje", vođenog u okviru novosadskog udruženja Ženske studije i istraživanja. S obzirom da su priče sakupljene u usmenom obliku, njihova je tekstualna verzija u pojedinim momentima stilski nezgrapna, ali izvorni govor prenesen na papir bez uglavljanja svakako ima svoju specifičnu vrijednost u dokumentu ovoga tipa jer uveliko doprinosi utisku neposrednosti i nadasve uvjerljivosti životnih priča koje prenosí.

Sagovornice su odgovarale na pitanja vezana za njihov svakodnevni život, većinom fokusirana na djetinjstvo, brak i porodicu. Djetinjstvo su najčešće predstavljale godine bez mjesta za bajke, ograničene na sirotinjske igre i rad od malih nogu. Većina intervjuisanih Romkinja nema formalno obrazovanje, jer je stroga tradicija u patrijarhalnim romskim porodicama nalagala da djevojčice ostaju kod kuće. Danas, sve one očigledno žale zbog propuštene šanse - kako to kaže Drenka, ostale su "ćorave kod očiju".

Njihova životna priča vrlo rijetko izlazi iz sumornog okvira siromaštva. Ljubicina priča o pekincima, omiljenim kolačima njenih unuka - u stvari, prženim koricama sasušenog hljeba - vjerno nam ilustruje surovost takvog življenja. Sve intervjuisane Romkinje su čitavog svoga života teško radile, od jutra do mraka, kod svoje kuće i u nadnici, i nisu birale poslove - gajile su svilene bube, brale hmelj, ribale podove. Ove nam ispovijesti također pružaju vrijedan dokaz protiv opšte prisutnih negativnih predrasuda o Romkinjama, prije svega navodne lijenosti i nesklonosti radu - upravo naprotiv, čitateljev je utisak.

Porodični život također je prepun bola. Brak je za veliku većinu ovih žena neprijatno iskustvo, jer je većinom stvar dogovora među roditeljima - mnoge pate za svojim stvarnim ljubavima, i ostavljaju u amanet mladim Romkinjama savjet da se udaju za koga to same žele. Njihovi muževi, pa i očevi, su često brutalni, i skloni alkoholu, što se pripisuje tradiciji i čak time opravdava, tako da neke od žena i same prihvataju taj nametnuti šablon interne diskriminacije i prihvatanja alkoholizma i nasilja u porodici. U takvom životu vrlo je malo radosti. Ono malo sretnih trenutaka, bez izuzetaka, vezani su za porodicu: svaka je romska majka u ovoj zbirci svojim najsjretnijim trenucima proglasila rođenje djece. Takođe, ispovijesti nam nude vjerodostojan i interesantan prikaz narodnih i vjerskih običaja kako se poštuju kod vojvodjanskih Roma. Mora se priznati da se ova knjiga dotiče i nekih tabua, ali samo u okvirima stvarnog

svijeta oko nas. Vida, recimo, ide opasnom stazom dok nam priča o tome kako je krala, vraćala i prosila, ali čitajući njenu priču saznajemo zbog čega je to radila, i velikim dijelom je razumijemo i možda čak i opravdavamo. Takođe, čitamo ispovijesti vezane za istorijske događaje tabuisane iz političkih razloga, koji su tek u zadnjoj deceniji postali predmet razgovora ili bolje rečeno rasprave, kao što su otimačine i silovanja počinjena od ruskih "oslobodilaca" ili kontroverzni prisilni otkup žita poslije Drugog svjetskog rata. Priče o "Rusima" otkrivaju nam snalažljivost žena, koje su se dovijale, skrivale, pretvarale da su ozbiljno bolesne i slično ne bi li izbjegle seksualno nasilje, ali također doznajemo i o skrhanosti ne samo žena koje su imale manje sreće već i njihovih najbližih.

Još jedna tajna koju otkrivamo tokom čitanja ove knjige je priča o romskim stradanjima u Vojvodini od strane fašista u Drugom svjetskom ratu, odnosno "porajmosu", kako se ovaj fenomen naziva u nekim krugovima romskih aktivista. Romski je holokaust vrlo prisutan u usmenoj tradiciji porodice, i doznajemo kako su se priče o stradanjima prenosile sa generacije na generaciju. Ovo nam je otkriće naročito značajno s obzirom da se ovaj fenomen redovno zanemaruje u ogromnoj većini istorijskih udžbenika - mnogi i ne znaju da je najmanje 600,000 a možda čak i više od jednog miliona Roma u Evropi pobijeno tokom rata. U romskim porodicama, pak, sjećanje na stradanja je još uvijek živo. Iako su intervjuisane Romkinje starije žene kojima nije poznat diskurs ljudskih prava, one nam svojim jezikom nude dragocjeno svjedočanstvo o rasnoj diskriminaciji koju možda ne nazivaju tim imenom, ali je i te kako prepoznaju. "Mi osetimo, nismo toliko glupavi, da nas ne cene kao druge," kaže Dragica. I pored generacijske prizme, preko porodičnih tema vezanih za djecu i unuke saznajemo nešto i o školovanju romske djece danas: ona se često - i previše često - smještaju u takozvane specijalne škole, poslije kojih su im šanse za dostojanstvenu budućnost u radu minimalne.

Romski djaci takodje trpe rasno motivisano nasilje: čitamo priče majki čiju su djecu neromska djeca tukla na putu do škole.

Malo je mjesta čudjenju zašto su mali Romi zatim napustili svoje školovanje.

Žene iz naše priče su u stvari anti-junakinje: one trpe jer su žene, jer su Romkinje, jer su siromašne, i uz to još i stare. Žive većinom same i zaboravljene. Neosporna iskrenost ovih ispovijesti je snažan argument u njihovu korist. Ova je zbirka vrijedan edukativni i dokumentarni poduhvat - prozor kroz koji možemo zaviriti u život romskih porodica koje žive toliko često pored nas ali ne i sa nama, i uočiti do sada nam nepoznate ili ignorisane elemente romske storije.

Na kraju, mala zabilješka o autorkama: iako su u dijalogu ograničene na postavljanje kratkih pitanja, istražiteljice Romkinje nam ipak pružaju mogućnost da naslutimo poglede i probleme nove romske generacije koja svijet gleda očima drugačijim od njihovih baka. One su savremene i obrazovane mlade žene, ali ipak bolno svjesne nejednakog tretmana kome su podvrgnute, i njihov se protest ponekada otme strogom okviru intervjua. Bilo bi interesanto u nekom sljedećem projektu i njima dati mogućnost da ispričaju svoju priču.

Tekst izgovoren na promociji knjige u Subotici septembra 2001.

Zlata (1954), Golubinci

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Moje detinjstvo pamtim od pete godine. Rođena sam pedeset i četvrte godine u Golubincima. Imala sam babu, dedu, mamu, tatu - koji je svirao, i starijeg brata. On je pošao u prvi razred, a ja sam plakala za njim: - Hoću i ja da idem u prvi razred!! Kaže učiteljica: - Neka i ona ide u školu! Tako sam krenula u školu sa šest godina. Nisam znala uopšte šta učiteljica priča... A ona je posebno volela Rome. Videla je da ja ne znam ništa, ali me je zavolela i posebno se zauzela za mene. Prvu godinu me nije ocenjivala. Dala mi je da prođem prvi razred sa dobrim uspehom, a moj brat je prošao sa vrlo dobar.

Šta pamтите iz ranog detinjstva?

- Pamtim jedan strašan događaj kad smo bili mali moj brat i ja! Kod nas ima dve romske familije: Jovanovići i Nikolići. Pošto je bilo dva-tri orkestra tamburaša, oni su se nešto posvađali, pili su... uvek je među njima bilo svađe. I onda je bio istučen jedan naš Rom - moj stric. Oni drugi su ga tukli i rasekli ga flašom. Drugi dan smo moj brat i ja otišli kod mog strica i strine. S nama u kući su bili deda i otac - spavali su, jer su uveče svirali. A moja mama, pošto nije želela više dece, išla na abortus, ona leži i drema... a mi da ne smetamo i da ne vičemo, odemo kod strica i strine. Mama je volela da mi idemo kod strine. Kad smo stigli, vidimo našu strinu kako sprema u jedan džak sikiricu. Ko dan danas vidim tu sikiricu! Izgleda kao da smo smetali što smo došli! Mi se vratimo kući i kažemo našoj mami: - Nana, nešto se strina sprema, stavlja stricu sikiru u torbu!

Mama nas ni ne sluša, kao mi smo deca, pa ne znamo o čemu se radi. Ne znam koliko je bilo sati, samo znam da smo čekali našu babu da dođe kući iz sela da nam donese krofne, mi smo se uvek radovali tim krofnama... Kad je baba ušla, pustila svoju kosu, imala je dugu kosu, pa počela da kune svoga sina, mog strica, jer je i on učestvovao u ubistvu kod Jovanovića. Kaže: - Jao, Đuro, pojeli te crvi! Zašto si se mešo u to? Zašto si tamo išo? A mi jadni, da li smo jeli te krofne ni dan danas ne znam! Kada se smrklo, došli Romi da kažu da moramo da se sklonimo. I mi deca i žene sklonimo se u jednu kuću tu u selu kod jednog Roma. On je imao malo noviju kuću, a ove naše kuće bile su sve starije. A ovi Romi što su bili krivi sakrili su se da ih ne uhvati milicija. Nisu znali da će biti potraga za njima i da će ići na sud. Mislili su: ubili su Roma, bilo pa prošlo. Milicija uzela stvar u svoje ruke, morali su da donesu dokaze čime je ubijen. Sa nama je bila jedna od žena čiji je muž učestvovao u ubistvu. Došla milicija da traži nož. Njoj je njen svekar rekao da im ne da veliki nož, nego da da manji. Prvi put nije dala, drugi put je morala dati. Nas je bilo mnogo dece, svako je imao po pet-šest u porodici - puna soba dece! Mi smo se toliko uplašili, toga se jako dobro sećam! Ne mogu taj događaj da zaboravim do smrti. Mi smo se i dalje plašili, jer je naš stric bio tamo umešan. Šta ćemo da radimo... sutra moramo da idemo kući. Kada smo došli kući, ušao je kod nas u dvorište da puca jedan nerom koji je terao nekog crnog konja i imao pušku. Mi smo imali jedna drvena vrata, na njima je bila neka šipka za zatvaranje vrata. Njegov konj udara s one strane u ta vrata, a mi ih držimo sa ove. Ja i moj brat to nećemo nikada zaboraviti! Mislim da Romi u ratu nisu pretrpeli takav strah ko mi tada. Posle toga stric je umro. Otišli su oni Romi koji su bili krivi u zatvor. Iza ovog Roma što su ga ubili ostalo je troje siročadi. Još dok im je otac bio živ nisu imali neke dobre uslove za život, a kamoli bez oca. Od tada mi deca Jovanovići i Nikolići nismo smeli da se mešamo jedni s drugima. Strogo je bilo zabranjeno momcima i devojkama da se zaljubljuju. Meni se desilo da se zaljubim u momka čijeg su oca ubili.

Kako je teklo Vaše školovanje?

- Brat i ja smo išli u isti razred, zajedno smo sedeli u klupi. Obećala sam da ću biti dobar đak u drugom i trećem razredu. Postojala je i tada ekskurzija u poslednjem razredu. Pošto smo ja i moj brat bili iz jedne porodice, onda direktor kaže da jedno dete plati ekskurziju, a drugo ne mora. E sada, ja ne smem da idem na ekskurziju pošto sam žensko, a moj brat kaže: - Ako ne ide moja sestra Zlata, ne idem ni ja! Tako nisam išla na ekskurziju.

Završila sam četvrti razred sa vrlo dobrim uspehom. Moji mi nisu dali da kupim ni knjige ni sveske, nego sam uzimala od devojčica, a čitala sam iz čitanke mog brata - učila sam kako sam mogla. Sećam se časova fizičkog kad sam krenula u peti i šesti razred. Volela sam da igam rukomet, ali meni moji nisu dali da se skinem u šorc. Već je trebalo da se udam, još godinu dana i mene treba da stave na glas za udaju... Moram da budem vredna, čista, pedantna, da sklanjam po kući, da ne idem u školu. I meni smanje uspeh u školi zbog fizičkog - nisam radila fizičko jer nisam imala opremu. I jednom,

moja baba dođe u školu i donese mi opremu. Ona je trgovala robom i njoj kaže nastavnik fizičkog: - Zašto Zlatica ne radi fizičko? Vidite da ona ima sve četvorke, treba da ima četvorku iz fizičkog. Baba kaže: - Šta će ona da se skida, po nju treba da dođu Romi da je prose da se uda da ima svoju kuću. Ja sam umrla od sramote! Još me tuče da idem kući, da ne idem u školu, jer će me neromi ukrasti. A kada je došao osmi razred, baba me nije pustila da idem u školu. U kući smo imali konje, svinje, trebalo je raditi... Moram da ostanem u kući sve da namirim. A ja ustanem ujutru rano, sve to uradim, onda idem u školu, a moji dođu u sedam sati uveče, kada je mrak i ja sve završim. E onda, kad nisu hteli da me puste u osmi razred, ja sam na silu bežala. Od babe sam svaki dan dobijala batine. I ja sam završila školu, bila sam druga među romskim devojkama u Sremu koja je završila osmi razred. Baba me nije pustila na matursko veče i ja sam plakala. A oni su me spremili da idem i Indiju na slavu...

Zaboravila sam da kažem da su mi još u sedmom razredu stavili zlatan zub, tako je običaj kod Roma. A za mene je to bilo toliko žalosno kada sam došla u školu i kada su počela deca da mi se smeju.

Mene su dolazili da prose Romi iz Pazove, iz Sremske Mitrovice, ne znam ni ja odakle su sve dolazili da pitaju za mene. Ja sam volela Dragana, neću ja da uzmem drugog čoveka! Ali ne mogu da uzmem Dragana.

Kako je to bilo kada su dolazili Romi da Vas prose?

- Kad su dolazili trebala sam da operem bokal da sija na stolu, jer to je moje lice! A zašto je to bilo moje lice, ni dan danas meni nije jasno. E, onda moram da sedim, ali ne za stolom, nego u nekom ćošku. Kako oni kažu tako mora biti! Bila sam toliko hrabra, imala sam veliku podršku od moga brata, jer je on odgovarao umesto mene. Rekao je da ja neću tog prosca. Posle sam dobijala batine, kada Romi odu kući. Moji su me naučili da sklanjam, da štrikam, da peglam, sve što treba u kući raditi.

To je bilo u vezi sa mojom školom. Bilo mi je toliko teško što me nisu pustili da idem dalje u školu, ja sam htela da idem dalje. I moj učitelj je došao kući kod mene i rekao da idem u Zemun da se zaposlim u fabrici, pošto sam završila tečaj šivenja, krojenja i vezenja. Otac je rekao majci: - Ako ode, može da ide iz kuće! Nisam smela da se bunim. Nisam imala pravo glasa, moja glava je bila dole i nisam imala pravo da pričam pred ocem. Moj otac je umro, a da ga nikad u oči nisam smela gledati. To je bilo takvo vaspitanje u našoj kući. Otkud sam smela da kažem tati nešto? Ja nisam smela njega ništa ni da pitam, a kamoli da idem nešto protiv njega.

Da li ste posle toga negde izlazili?

- Kada sam htela da izađem negde, nije to bilo kao što sada omladina izlazi ko gde hoće. Ja sam imala izlaz - ne samo ja, sva moja generacija. Puno smo se družili, bili smo ko jedan. U bioskop smo išli od četiri do šest. Moji su jako teško hteli da odobre da izlazim. Ja sam prvo morala da plaćem, ali nisam smela ja da pitam, nego uvek moj brat. Kad sam se udala, počela sam tek da živim. Pošto je uvek bilo u meni nešto poseb-

no, nešto više od moje generacije, osnovali smo sedamdeset druge Kulturno-umetničko društvo, bila sam glumica i koreograf, i kostimograf, maltene važan stub u tom društvu. Udala sam se sedamdeset i druge, trinajstog februara.

Kako ste se udali?

- E, došla je njegova mama, pošto sam odlučila da uzmem baš njega, a u zamerci smo bili velikoj, to je bilo vrlo teško. Moji su me dali jer su videli da hoću samo Dragana. A bili su i njegovi protiv! Ali mi smo bili toliko jedno za drugo. Čekala sam ga da dođe iz vojske, jer smo bili sigurni da ćemo se uzeti na bilo koji način. Ako treba, pobeći ćemo negde. I stvarno smo se uzeli, Moji su se bunili, ali kasnije su se uverili da je on pravi čovek za mene.

A kakvi su bili prvi dani braka?

- Kad sam uzela mog čoveka, nismo mogli da verujemo da smo mi stvarno u braku. Venčali smo se tek posle, osmog marta iste godine. Živela sam sa mojim svekrom i svekrvom, imala sam dva devera. Volela sam ih stvarno, evo i dan danas ja njih volim. E, moji nisu mogli da žive bez mene i odveli su mene i moga čoveka kod njih i mi smo tamo živeli. Mada meni nije bilo baš prijatno to što sam bila kod njih, ipak sam s tim mojim čovekom želela da budem sama, da se volimo, da znam da sam ja njegova, a on moj. Toliko godina sam ga želela, a kod njih nismo smeli da se ponašamo da se vidi da se mi volimo. Mi smo sve to radili kradom, ne ko sada. On nije smeo da sedne pored mene. Meni je drago kad vidim decu da se tako vole i mislim da tako i treba.

Ja rodim moga sina. A on mene ne sme da vodi u bolnicu, jer to je bilo sramota. On me nije odveo niti je dolazio u posetu, jer je sramota. Šta sam ja uradila? Zna se šta sam ja uradila - to je sramota! Nego dođe moja svekrva, moja mama, moja baba, oni su me i doneli kući. Ja dolazim kući, moj čovek farba kolevku! Meni je to toliko bilo drago, kad se setim, vidim kolika je to bila velika ljubav.

Kažu da je važno da se devojka uda poštena.

- Bila sam, jer nisam smela da mrdnem nigde, i uostalom i sada je to, u neku ruku, važno. Nije to sada ko nekad što je bilo! Mi kažemo da nije važno, ali postoji opet nešto u čoveku, ako nekog zavoliš - onda pripadaš njemu. Mislim da je to važno.

Da li je bilo svadbe?

- Napravili smo svatove, kod mene je bilo veselje i posle smo prešli kod mog čoveka, ali on nije imao neku kuću pošto su bili njegova dva brata u toj kući, jedan oženjen, drugi nije. Napravili smo kod njegove mame svadbu, jer se njegova mama preudala kada mu je umro otac. Kad je došla noć, šta ću vam reći, mi nismo imali ni gde da spavamo! A možda su bili i moji u pravu što su me odveli kod njih, jer mi nismo imali ni gde da spavamo. Otišli smo negde u jednu romsku kuću i to je bilo meni toliko strašno, tek tada sam videla da to baš i nije tako lepo što nismo imali sobu ni kod njegove mame, ni kod njegovog brata. I to kako je prošlo? Nije ko sada, jer sad se zna gde ide snaja da spava,

gde je njihova soba. Ja nisam imala sobu, nego smo otišli kod nekih Roma, malo je bilo to daleko, i prespavali. Kad su moji to čuli, baš im nije bilo po volji! Gde devojka treba da prenoći? U toj kući gde se udaje! Tako je bio običaj... A, eto, mi nismo imali gde da noćimo nego tamo. Posle ujutru dođemo. To je sramota, sav svet gleda da mi dolazimo odande. Eto kako su bili naši prvi dani.

Kako je bilo kad ste se porodili?

- Moram da se vratim na priču kad smo živeli kod mojih roditelja. Moj otac nikad nije bio kod kuće, a baš tu noć je ostao. Sramota je da žena priča da treba da se rodi. I ja sam celu noć i ceo dan trpela bolove. Moja baba je shvatila da nešto nije uredu i kaže: - Dobro, mala, šta tebe boli? - Ne boli me ništa! Ali kad su počeli veći bolovi, ja sam morala da kažem, uplašila sam se, jer tada nisu bila kola i prevozna sredstva ko sada. Nije bilo tako jednostavno da se ide u bolnicu, jer tamo je najsigurnije za dete i za majku. Sreća moja što smo imali ovde jednu doktoricu i ona je došla... Ujutru u pet sati su zvali hitnu pomoć telefonom, došli po mene... Ali ne ide moj muž sa mnom! A moj otac ne izlazi iz svoje sobe da se slučajno ne vidimo. Sa mnom idu u bolnicu moja mama i moja svekrva. Kad sam stigla u bolnicu, ja sam mislila da kući neću doći zaveka! Toliko je strašno! Tako je kako su pričale žene; Romkinje su se porađale kod kuće. Rodila sam normalno dete, bilo je sve u redu, samo nije bio dobar krvni pritisak. Mene je bilo sramota da dođem kući sa detetom. Šta je radila, kad ima dete, zna se. Bilo me sramota od moga oca. Kada je došao moj otac da vidi malog, ja sam pobjegla u drugu sobu, a moj muž je kradom gledao sina, jer je bilo sramota da otac gleda dete.

Da li ste imali nekada problema sa mužem?

- Kada smo bili mladi, kada smo napravili prvu kuću, imali smo para. On je radio u firmi, imao je veliku platu, dešavalo se da ode u kafanu i da dođe kući bez dinara. Svađala sam se sa njim, on je najčešće ćutao ili je nešto govorio on meni, ja njemu, ali mu nikad nisam rekla nešto za njegovu mamu, za njegovu sestru, niti je on meni psovao moje. Uglavnom smo se svađali oko para. Htela sam da ga ostavim i da se udam za drugoga, a taj bi možda pravio još veće probleme. Teško je bilo kad smo spremili pare da napravimo kupatilo, a on ih u kafani potrošio. Plakala sam celu noć zbog tih para. Ali se desilo da je posle zaradio pare i napravila sam to kupatilo.

Nije Vas nikada prevario?

- A, nije me prevario nikada. Ja ne znam. Nikada nismo imali probleme da smo hteli da se rastanemo, da se on oženi, ili ja udam. Mi nemamo decu iz prvog, ili drugog braka, kod nas u Golubincima to posebno nema. Kod nas ima: muž i žena imaju decu iz istog braka i taki smo bili i ja i moj muž.

Oboje ste bili zaposleni?

- Da, on je radio u Lifamu, a ja sam prvo radila u Gradskom zelenilu dve godine, posle nisu hteli da me uzmu tamo za stalno, bilo im je skupo da mi plate put. Posle sam

prešla u Beograd kod gospođa, radila sam čitavih petnajst godina, tamo sam mnogo para zarađivala. Imala sam veću platu od mog muž. Ja sam radila kod dve gospođe u kući: brisala sam prozore, usisavala sobe, spremala, imala sam ključeve od njihovog stana. Kada idem kući mene su uvek čekale pare na stolu i ja sam se uvek trudila da nešto više uradim. Da bi bile gospođe zadovoljne. Kod tih mojih žena ja i dan danas imam kontakt, samo što sada ne idem tako često u Beograd jer nemaju ljudi para kao što su nekad imali i sada radim kod ovih mojih žena u selu. Ja opet imam posla da ne kažem svaki dan, ali imam svaki drugi dan, jer ja sam uvek puno radila.

Meni je bilo tamo lepo, radim u toploj sobi. Ne moram da se smrzavam napolju, kao što sam ja radila u Gradskom zelenilu. I kada pada kiša moram napolju da radim, a kada sam otišla da radim kod gospođa to su bile žene dobro situirane, kulturne Beograđanke. Kod njih sam mnogo naučila o kulturnom ponašanju: da se ne svadjaš, da ne budemo ni sa kim u zamerci. Ne moraš da se svadjaš sa nekim, ako ima neki problem, može da se prećuti - i sa svojim bračnim drugom, komšinicom, prijateljicom, ako je imaš. Ne moraš ti sa njom da se svađaš ako je ona tebi učinila nešto nažao. Možeš ti malo da čutiš, a sve može da prođe, i posle opet bude dobro. Uvek je lepo kada je dobro. Znači, treba čovek mnogo da zna kako bi napravi dobro, a uvek može da se napravi dobro. Dobro izlazi na dobro, a zlo ti nikada ne donosi dobro.

Romi često nisu zaposleni.

- Radila sam u Gradskom zelenilu. E, sada ne znam koje godine sam se zaposlila, bila sam udata. Tek kada sam se udala, mogla sam da radim šta hoću. Ja i moj muž smo napravili nama jednu malu kuću - dve sobe, hodnik i kupatilo. E kada smo napravili to, mi smo hteli da napravimo veću kuću, pa sam se zaposlila. On je radio u "Lifamu". Zato me je onda pitao žiri kako ja to sve stignem i kao majka i kao radnica. Ja kažem: - Ja sam imala vremena za to uvek. Nikad nisam sedela sa Romkinjama na ulici. Kad nisam imala šta da radim, uzimala sam knjigu i čitala. Ne znam koliko sam pročitala knjiga u životu. Bez obzira kakva je knjiga, ja i sada kada odem da legnem uzmem knjigu. Čitam i Bibliju.

Da li ste koristili godišnje odmore?

- Pa, u firmi sam imala godišnji odmor, a ovde gde sam radila kod gospođa, ovde nisam imala godišnji odmor, samo sam imala te žene koje su išle na more, onda sam i ja sa njima išla na more. Tako da sam vodila sa mnom sina, a bili smo u Supetru na Braču.

Čak i tamo mi je žena plaćala ko da sam ja na poslu, a ja sam tamo samo malo sklanjala u njihovim kućama na moru. Lepo sam se provodila. Čovek treba da radi uvek da mu bude lepo, a ko to ne zna da radi - ne zna da živi.

Da li idete u crkvu?

- Volela sam da idem u crkvu i dan danas volim. A kad treba da idem na te nastupe, idem u crkvu. I koji je god bio novi popa ovde, znao me je - idem da se molim Bogu

da moja deca budu prva na takmičenju. E, popa mi rekao: - Meni nemoj da dolaziš tako! Uvek nađi vremena da ne misliš da ćeš da napraviš nešto, ostavi to za kasnije, dođi pola sata u crkvu, moli se Bogu, jer to nije samo za taj dan, nego ti treba i za drugi dan. Zapamtila sam i redovno posećivala crkvu i obavezno sam išla sa decom. Posetila sam sve manastire gde god sam putovala. Ne idem sama, jer nije samo moja zasluga što su deca pobedila. To je više njihova zasluga, ja sam i njih vodila tamo. Četiri generacije naše dece naučila sam da igraju. Smatraju me za visokokvalifikovanu ženu za taj posao. Gledam kako igra omladina i odmah vidim kakav je ko igrač. Moja deca kada se pojave, to je ko "Abrašević" kad igra.

Udaja Vam je omogućila da postanete samostalna i napravite Društvo Roma.

- E, ta ideja je potekla od mene i mog brata. Jer mi smo bili ipak malo sposobniji, eto tu se vidi koliko znači škola. On je završio srednju školu, ja nisam imala srednju školu, ali sam znala druge stvari. I napravili smo Kulturno-umetničko društvo Roma u Golubincima.

Puno je bilo neroma oduševljenih tom idejom kad smo mi počeli to da radimo. Prvi smo bili u Sremu, a ja ne znam da li je bilo i negde dalje tada registrovanog društva. Nama su puno pomogli iz Mesne zajednice iz Stare Pazove Milan Pevac i Đura Domonji. I mi smo imali na žiro računu velike pare. Učestvovali smo na raznim smotrama i dobili dosta pehara, diploma za folklor... Dobila sam nagradu na Prolećnim susretima za najbolje glumačko ostvarenje. Meni je to bilo drago. Sećam se jednom smo išli u Petrovčić... to neću moći da zaboravim. Okupili su se Romi iz Vojke, bili su svi neregistrovani, iz Stare Pazove, iz Petrovčića. Nismo imali dramski program, samo folklor. Ja sam otišla da vidim kako igraju druga društva. Kad sam videla, to je za mene bilo kao da smo mi bili profesionalci, a oni amateri! Rekla sam deci: - Ne bojte se, deco, mi smo prvi! E, šta je bio problem? Tamo u njihovoj sali nije bilo sa strane da se uđe unutra, nego stepenice. Kako gledaš binu, vidiš stepenice i deca su imala malo tremu. Kažem: - Prvo idem ja, onda idu tamburaši, onda idete vi - dva po dva. Nemoj da mi trčite po bini! Kada je moje društvo nastupalo, sav svet je počeo da aplaudira, dobili smo drugu nagradu, normalno - domaćini su dobili prvu. I u toku te priredbe žiri se dogovorio da nama dodeli nagradu za najbolju koreografiju. Dobila sam pehar i puno su pričali sa mnom, pitali su me kako ja to sve uspem da stignem...

Osim folkloru imali ste i dramu u Društvu?

- Bila je dramska sekcija, više ne glumim, jer ne mogu. Ali obavezno radim i neću ostaviti ove mlađe jer hoću da počnu da vide šta znači što kažu neromi: - Kad staješ na daske, to je nešto veliko! Kad sam ja stala, mislila sam da čovek treba da bude rođen za to, ali može i da nauči. Vidim da naša deca puno vole da glume i oni obavezno dolaze kod nas po neki savet, ja ih savetujem tako da osete snagu u tom savetu. Voleli su me, znam kad bi se meni desilo nešto da bi ta deca dala svoje ruke za mene. Dosta sam ih savetovala, ne samo u vezi sa njihovim ženama i decom, nego sam za njih, ko njihova

baba.

Kad sam videla predstavu u Sasama, plakala sam posle toga, jer mi je bilo drago! Ja sad imam veliki folklor i velike igrače. Ja sam bila sigurna u folklor, ali kada sam videla našu decu, to su sad moja deca, pa kad ja njih vidim kako glume, najsrećnija sam na svetu.

Pravili smo i drame. Veliki tekstovi puno koštaju, to što je napisao moj brat i njegov rođak, četiri-pet komada, igraju u pozorištu u Vojki, Novom Sadu... Poznati su po tim tekstovima, na primer »Ciganska prosidba«. E, ti Romi su muzičari, svirači, oni su svi sa srednjom školom. Mnogo su pametni, baš mi je mnogo žao što nisu otišli u profesionalce, da budu pisci. Toliko su oni te tekstove dobro uradili da su ih sva deca naučila napamet.

U ovoj generaciji već nema toliko sa srednjom školom! Ali znaš šta? Ja ne znam da li će to sada odgovarati da ja kažem. Govorila sam ti o mom školovanju, nikad nije bilo posebno stalo neromima za naše školovanje. Niti ustanovama... Jednostavno, naša deca su se opustila! Ona su kriva! Mi smo dali našoj deci uslove, a oni nisu završili. Moje dete je skoro završilo srednju školu, pametan je, glumi u našem društvu, i u folkloru je. On je čovek za sve. Možda se bacio na mene, a šta će biti s njim - videćemo.

Da li je Društvo još aktivno?

- Ove zime i nije baš aktivno, ali na proleće moramo da krenemo dalje. Želela bih da neko preuzme folklor, da ga više ne vodim ja, vidim da nema niko takvu ideju, jer ja napravim splet igara. Kad je bilo naše bratstvo i jedinstvo ja sam pravila, na primer, splet jugoslovenskih narodnih igara. I to nije bilo jedno kolo, nego su to bile vojvođanske igre, romske, albanske, slovenačke, hrvatske... Niko ne razume u toku tog igranja šta se dešava, četir-pet pesama - zavisi od kola - i onda se menjaju. To kada su videli neromi, oduševili su se. Stvarno je bilo lepo.

Ko Vas je tome naučio?

- Pa lično ja. Sama sam zamislila, jer nisam htela da bude isto kao kod drugih Roma. Htela sam da bude nešto posebno, i stvarno i jeste bilo. Onda sam imala splet srbijanske igre: Vojvodina - Bačka i Banat, Kosovo, Srbija. Poslednji folklor sam napravila više romskih i vojvođanskih igara. Ipak je moja Vojvodina! To je zadnje i nek ostane zapečaćena moja Vojvodina - svakog svoje vuče! Mislim da je to lepo.

Da nam kažete neku ulogu koju ste spremali?

- Pa ja sam glumila, na primer, kako se prosi snaja. Kao, idemo ja i moj muž da prosimo snaju i kažemo: - Dobar dan, Romi! Budite živi, zdravi i srećni! Evo, mi smo došli ovde, izgubili smo jedno naše jagnje, da li je možda tu naše jagnje? Odgovara onaj drugi par, - mladini otac i majka: - Pa, znate šta, morate sedeti ovde, možda je tu, a možda nije! Onda mi sedimo, pričamo tiho. Bili smo bliže publici pa povučem ja muža i kažem mu da publika čuje: - Ovi Romi traže velike pare! On kaže: - Ne boj se! Kod mene je moj novčanik! Uzme šešir i baci ga na zemlju, pare ispadnu. Onda ja skupim sve to!

Počne kolo, ja i on igramo romsko kolo, posle idemo još jednom. Tako tri-četiri puta. Posle nađemo to jagnje, pogodimo se sa Romima i počinje veselje... tako je to bilo.

Sad nam recite nešto o svojoj porodici. Koliko imate dece?

- Pa ja sam rodila jednog sina. Rodio se sedamdeset i treće godine sedamnaestog januara. Žao mi je što nisam rodila više dece, ali mene je obuzela previše aktivnost za Društvo. Ja sam mislila da sredimo kuću, da ne budemo siromašni, da nemam mnogo dece, da budemo i mi malo napredniji. Da ne bude siromaštvo stalno sa nama, da ne bude da nemamo para, šta ću ja da radim s tim detetom, dok poraste, dok se oženi, dok bude imao svoju decu... I on se, evo, oženio, ima i jednu devojčicu. Sad vidim da je sve brzo prošlo. Trebalo je da imamo više dece. Puno sam pogrešila, i to mi je uvek žao. Nisam trebala tako da radim. Žao mi je što moj sin nema ni brata ni sestru.

Da li Vam je neko pomagao oko deteta?

- Pa šta da ti kažem, imala sam babu i moju mamu. E, njih dve su njega othranile. Ja sam radila: išla sam na priredbe, na seminare, na sastanke, imala sam velike obaveze. To mojima nije bilo baš pravo, ali nisu smeli da kažu ništa. Bila sam već udata, imala sam veliku podršku od muža. Najviše njemu mogu da zahvalim na mom uspehu. Kad god sam negde htela da idem, mislila sam šta će on reći. Išla sam na razne sastanke sa neromima, to su bili i noćni sastanci i preko dana, mislila sam da će se on ljutiti na mene, a on mi je govorio: - Počela si to, završi! Idi na sastanke. On je isto sudelovao sa mnom - bio je scenograf, pravio je vatru od ničega! Takvu vatru da su ga neromi pitali kako on to radi. Išli smo zajedno, ali bilo je dana kad sam išla sama. Mnogi su mi se podsmevali, da sam ovakva i onakva, mislili su neromi da se ja kurvam, ali uvek sam bila verna mome mužu. Jer moja velika obaveza je bila da idem sa decom, ne samo zbog njih, već i zbog mene. E, kada je poraslo moje dete, kad je imao šest-sedam godina, vodila sam ga sa sobom gde god sam išla. Mislim da je od mene video sve najlepše, više od onih što nisu išli. Puno je dobrog video sa mnom i puno nasledio od mene: snimali smo za radio emisiju, dolazili su kući kod mene razni ljudi, nekad i nenajavljeno, moja kuća je uvek morala da bude sređena.

Mi se dogovorimo da idemo na Zlatibor, kompletno Društvo. Dignemo pare i potpišemo i idemo svi deset dana. Podržavala nas je Mesna zajednica iz Pazove. To nema nijedna republika ni pokrajna što Vojvodina ima. Vojvodina ima mnoga bogastva, ima svega šta god hoćeš ovde u mojoj Vojvodini, samo je mnogo došlo ovde da žive raznih naroda. Kod nas u selu ima i Hrvata, radili smo i sa Slovacima, Mađari su nas podržavali, naši Romi. Nama nije smelo ništa da fali. Mi smo od naših priredbi uzimali velike pare, plaćali porez, mi smo vodili knjige, koliko smo znali, ali oni su to sve radili umesto nas. Mi idemo u Novi Sad, tamo ima Mađara, nikakav problem kod nas nije bio nikad za veka. Samo u Vojvodini može da se napravi tako nešto, ne može toliko u ovim ostalim republikama. Ovde je mnogo sreće, ja mislim da bi to naša deca trebala da vide šta smo radili, pa da naprave sebi jedno Društvo.

Ja sam bila u kontaktu sa ovima iz Surdulice, ali oni nisu imali ko mi uslove. Recimo, za mene uopšte nije bio problem javni nastup. Mi smo dobili odmah iz SUP-a svu dokumentaciju, sve što treba. I po nas dođe autobus, stavimo zastavu, idemo gde god hoćemo, problema nije bilo. Idemo u hotel na ručak, u hotel na noćenje, nikad oni nisu rekli da mi na to nemamo pravo. Jer mi u Vojvodini smo imali takva prava. Mi smo bili aktivni, a neromi su bili tri put aktivniji od nas. Oni kada imaju Prolećne susrete u Staroj Pazovi, nema šanse da oni nama ne jave. Mi smo bili ravnopravni učesnici sa onima iz Novog Sada i iz Stare Pazove.

Da li znate nešto o Drugom svetskom ratu?

- Pa kod nas je bio veliki rat. Puno Roma je zapamtilo taj strašan rat, ali naši Romi u Golubincima nisu toliko nastradali i nisu bili u logoru, zato što su kod nas bili naši Hrvati, puno su podržavali Rome, jer su im tamo radili. E, sada je to isto tako, možda neko misli pošto ja radim kod Hrvata, da ja radim kod Pavelića. E, bilo je u drugim mestima, na primer, Sase, zato što nije bilo Hrvata, bilo je pojedinih kuća. Švabe su neke Rome spasili, gde god je bio mešoviti brak malo su se Romi izvukli. Meni je moja mama pričala da je bila nedelja ujutru, ona je pravila bundevaru, a Nemci su opkolili selo, i onda su oterali njih u pravoslavnu crkvu. Oterali su naše Rome u pravoslavnu crkvu da ih streljaju. Šta se dešava? Kada su to čuli Hrvati, oni su došli i kazali da ne daju njihove Rome! Već je bilo sve spremno za streljanje - prvo žene i deca, a posle ostali Romi. Jer su Romi otišli u partizane, imali su razloga. Sada znam tačno i koji su neromi to uradili, otišli i spasili naše Rome da ih ne streljaju. U drugim selima - u Vojci, u Popincima kod nas je bio nekako lakši život, ali u Pećincima bilo je već partizansko selo, tamo nisu bili Hrvati. U Sasama je bilo čisto srpsko selo, tamo je mnogo Roma izgubilo živote. U Zemunu nije ostao ni jedan Rom. Jedna Romkinja iz Zemuna je bila u Jasenovcu u logoru, pa došla da živi u Golubincima. Posle toga logora govorila nam je kako su je pustili baš za Svetu Petku. I ona i njen muž su slavili taj dan, što je došla kući. Mi smo imali sreće isto. Ovde kod nas je bilo mešovito stanovništvo i nama je drago što ovde nama niko ne zamera. Ja radim ovde kod Hrvata, imam velike prihode od njih, ni kod jednog Srbina ne radim. Moj muž radi kod dve tri familije Hrvata, a ja radim kod četiri, a tamo gde radimo mi imamo platu ko da radimo u nekoj firmi. Oni nama pošalju poklone kada je naš Božić i Uskrs, dolaze kod nas, mi idemo kod njih, oni su nama ko rođeni. Kako će biti kasnije, ne znam! Meni je žao da se mi ne mešamo više. Kada su došle izbeglice, bili su u kućama Hrvata. Ja i moj muž smo otišli kod naših neroma da vidimo da li će njima oduzeti kuće, jer oni su rekli da će se oni useliti, a njih će oterati. Ali mi smo plakali za njima, i otišli smo tamo, prespavali smo i ja i moj muž. I ti ljudi to nama nikad ne mogu da zaborave. Mi dvadeset i šest godina radimo, kod njih sam maltene odrasla, ostarila sam kod njih, ja sam sada baba, moja mama je bila kod njih stalno, oni su dolazili kod nas...

Da li Vam je neko pričao kako je bilo za vreme otkupa žita u Vojvodini?

- E, pa to ja ne znam, jer sam rođena pedeset četvrte godine. Ja sam o tome učila u školi, ali pričaju ljudi kod kojih radim. Kako su uzeli od njih zemlju, žito, svinje, krave, oduzimali su im stoku iz štala i odnosili... to sam zapamtila.

Ali, mi smo kao deca puno znali o Titu. Kada je bio Tito, mi smo mnogo bolje živeli. Bili su krediti i svako je mogao da se zaposli koji posao je mogao da radi. Moj muž je radio u "Lifamu". Posebno ko je imao školu, taj je mogao da bude bogat, mogao je da živi lepo, i njegova deca mogla su da žive lepo. Mi smo digli kredit, napravili smo našu kuću, tada smo i počeli lepo da živimo. Mislim da su svi, ne samo Romi, nego i neromi, bolje živeli kad je Tito bio živ. Ja sam gledala jedan insert gde on priča na TV da postoji zeleni plan i da se daju krediti - seljacima mali traktori, a posle ćemo im dati veće. Tako je uspeo taj zeleni plan. Počeli su da se bogate neromi, a i Romi. Naša deca su imala bolje uslove kao bebe, a i kad su počela deca da rastu, imali su šta da jedu, išli su u školu, imali su da se obuku, kada dođe zimska sezona imali smo "Kluz", tamo smo se snabdevali sa odećom, a u firmi "Borovo" je bila obuća. Mi smo baš lepo živeli za vreme Tita. Kad je umro Tito, mi smo toliko žalili. Toliko nam je to bilo strašno, jer koliko je on bio na vlasti mi nismo imali rata - to je nešto najvažnije, jer mi smo onda živeli u miru. Išlo se u vojsku, normalno, nisu bili ti problemi ko sada kada su došli na vlast drugi posle njega, kada su deca išla u rat. Dok je bio Tito, to je bila jedna velika čast da budeš vojnik. Moj sin je bio u ratu vojnik - dva sam infarkta prebolela. Da da bog da svačije dete ide u vojsku kada je mir, jer tako je bilo kod nas kada je bio Tito.

Šta znate o veroispovesti Roma?

- Romi obično tamo gde žive tamo i naslede veru. Pošto smo mi ovde većina kod pravoslavaca, mi smo pravoslavni Romi.

Ovde ima i puno Hrvata, zar oni nisu uticali na vašu veroispovest?

- Znaš kako, nisu uticali, prvo smo se mešali sa Srbima, posle su došli Hrvati, koje mi zovemo Šokci. Mi smo pravoslavne vere i idemo u pravoslavnu crkvu. Naši Romi idu u crkvu samo kad su veliki sveci, ja idem malo češće. Volim da idem u crkvu. Ne mogu da nađem izraz da kažem šta za mene znači crkva: nešto sveto, svet sreće kad uđeš u crkvu. Ja mislim i na onoga koji ne ide tako često u crkvu. Mislim da treba da bude srećan i da onaj koji ide u crkvu drugačije shvata svet... kao kad pričaš sa Bogom! Osećam kad dođem u crkvu kao da me dragi Bog gleda i kao da on sluša moje molitve. I kod kuće se molim bogu svako veče i jutro kad ustanem. Okrenem glavu na onu stranu gde izlazi sunce, ali nije mi to toliko ko kad se nalazim u crkvi.

Možete li nam opisati neke običaje za Božić, Uskrs, ili za krsnu slavu?

- Pa da počnem prvo od Uskrsa. Uskrs je najvažniji praznik, taj dan se farbaju jaja i treba da imaš šunku na stolu. Jedu se šunka i jaja zajedno, tako je to od vjkada kod nas i tako je ostao običaj i kod nas. Ali jedan petak ranije, pre nego što dođe Uskrs, onda postimo. Taj dan se zove Veliki petak, i kod naših Roma se puno poštuje taj dan - Veliki petak i onda ide Velika subota, zove se Vrbica. Tada idu deca u crkvu i donesu od vrbice

grančicu i mi zakitimo prozore da imamo puno sreće i zdravlja. Stavimo malo na obore da imamo više stoke. Uskrs se kod nas puno slavi i naši Romi uvek napolju peku prase, jagnje... Skupe po kućama pare i onda se okupe noću - čekaju Uskrs napolju. Okupe se naši orkestri i sviraju... tako dočekujemo Uskrs.

Naša slava je Sveti Nikola. U Srbiji se toga dana posti, dok u Vojvodini nije tako. Zašto? Zato što je ovde puno Hrvata, a bilo je i Švaba i Slovaka, Mađara i mi smo se nekako pomešali, izgubilo taj običaj da postimo. U našoj kući pravimo posnu hranu. Taj dan se kod nas sprema koljivo, pravimo žito, kada dođe gost u kuću onda ga poslužimo sa malo žita, što označava da je Sveti Nikola.

A Božić mi najviše slavimo. Sa slamom, sa orasima, sa medom i badnjakom. Isto tako se sastanu Romi, svako ponešto donese, pa se napolju peče prase, jagnje... zavisi koliko skupe para. Kada smo mi napolju, a slama je u kući, tada Romi izađu napolje da dočekaju Božić. A mi žene sedimo, skupimo našu decu pored nas, skupimo se, i slušamo radio i veselimo se.

U Feneku je slava u avgustu na Svetog Iliju.

- Išla sam tamo još kao dete, a kasnije sam još više volela da idem. Idem kad je Sveti Ilija svake godine. Prvo što radimo - idemo u crkvu, to nam je najvažnije. A otkad imamo unuku, vodimo je sa sobom suprug i ja. Idemo u crkvu, molimo se bogu, ostavimo na službi, posle idemo kod Roma u Staru Pazovu. Tamo prave igranku, malo sedimo, imamo tamo familiju...

U Feneku je već nešto drugo. Tamo volim da idem. Nama je najlepše, ne zbog sveta, jer tamo se najviše ide da se gledaju snaje. Ima stvari koje su vezane za Fenek. Neko ide da vidi ko je kako obučen, ko kakav auto ima - ovi što dolaze iz Austrije iz Beča, donesu šatre, stolice, taj luksuz me ne interesuje. Šta mene interesuje? Mene interesuje da idem sa mojom unukom u crkvu, da se molim bogu i najviše volim da idem ne taj dan kada je doček. Volim da idem kada je služba, tada volim da sam tamo. Jedne godine sam imala šansu, pa sam otišla. To je jedan on najvećih romskih svetaca ovde u Sremu, a mislim da Romi uopšte najviše poštuju svetu Petku. Moj se pokojni otac kleo u svetu Petku, to je bila najveća moguća zakletva, veća nego kada se kuneš u decu. Imam ikonu svete Petke i tamo mi je kandilo i sveća, obavezno imam vodu koju sam donela iz crkve.

Da li je bilo nešto važno u vašem životu posle 1990?

- Moje dete je bilo u vojsci u to vreme, služio je vojsku u Kuršumliji. Tada je bilo ratno stanje, meni je bilo teško, jer imam jedinca, i uvek sam strepila dok se ne javi. Išla sam često kod njega tada. U to vreme je i moj brat bio na ratištu u Ceriću i mene su te godine puno ubile. Sin je služio vojsku tri meseca duže. Kada je moj brat dobio poziv da ide na ratište, meni niko nije rekao, a to baš za moje godine i nije dobro da čujem.

Bombardovanje je bilo strašno. Meni je najviše bilo zbog dece, nije meni toliko bilo za mene, ja sam živela... Kada sam otišla da okupam moju unuku u kupatilo, gledala sam neki film, a moj sin izlazi i viče: - Mama, izvadi dete, počelo bombardovanje!

Unukica je imala sedam-osam godina. Ja nju samo istuširala, a ona mi kaže: - Baba, što me tako brzo vadiš iz kupatila, pa nisam se ni okupala! A ja sam počela da plačem i ne znam šta da kažem, ona neće razumeti. Izađemo napolje i čujemo od ljudi da je bombardovanje. Kad je počela naša odbrana da djeluje, na nebu je bilo ko da je vatromet. I mi svi na zemlju, ja da zaklonim dete i zamalo da je ugušim ona više... Uglavnom mi smo tako izlazili napolje, a iskopali smo i rov ovde kod mog devera. Svi smo obučeni spavali i bežali smo, a nismo ni znali kuda bežimo. A, hvala bogu, kod nas u Golubicima nije bilo nikakvo stradanje! Palo je nekoliko bombi, nešto su našli, nije bilo žrtava, ali su i deca mala zapamtila, svi su imali strah, drimala su mi se vrata i prozori.

Vaš se sin sada oženio?

- Da, on se oženio, bio je puno mlad. Imao je sedamnaest godina, hteo je da se oženi. A mi smo njega naterali da se oženi, jer je ostavio školu i počeo da luta. On nije želeo da se oženi, on nije hteo tu ženu, a mi smo ga na silu naterali. On je javno rekao: - Ja neću tu ženu! Ja sam mislila: ona je siromašna i mi smo siromašni, ona će ostati kod nas i biće sve dobro. Ne valja to kada roditelji nateraju svoju decu da se ožene ili udaju, to je kod nas Roma velika greška. Mi treba da ostavimo našu decu da oni koga misle da uzmu neka uzmu. Njegov brak nije uspeo, žena ga je ostavila, on se sad oženio drugom. Iz tog braka ima jednu ćerku, ona je kod mene, ja sam je othranila, sada ima jedanaest godina, ide u treći razred. Nije baš neki dobar đak, ali mi se trudimo da bude prosečan đak. Ona će završiti školu. Bar neka završi osam razreda.

Sin radi u Radiju Stara Pazova kao spiker. Ima prosečnu platu. Sada je zaposlio i svoju ženu. Vidim da se lepo slažu i da lepo žive.

Koji je najsrećniji period u Vašem životu?

- Pa, normalno, kada sam se porodila i dobila sina. Da, to je moj najsrećniji dan, otkad znam za sebe. A isto tako i kada se rodila moja unuka. To su moji najsrećniji dani.

A koje je najnesrećnije doba u Vašem životu?

- Ono što mi je bilo najteže u životu je što sam samo jedno dete rodila. A šta radimo mi to nego ubijamo našu decu. Ja kada se molim bogu i kada kažem da mi nije nešto dobro životu, kada kažem: - Joj, Bože, šta sam ti zgrešila, onda kao da mi neko kaže ono jedno dete si ostavila da živi, a koliko si dece abortirala. Pa, šest puta. Muž i ja smo imali zajednički dogovor. Ja sam išla u Staru Pazovu u ambulantu, tamo sam to radila, bilo mi je teško, ali nije mi bilo ko sada, jer nisam bila ni svesna šta radim. Jer bila su tada mnogo teška vremena. Gledali smo kako da napravimo kuću, da se zaposlimo, ne možemo da ostavimo posao, ko će da čuva decu... tako smo mislili. Sad mi je mnogo teško što sam to uradila. To nije dobro da žena radi. Posle, kada sam shvatila da je to za mene jako teško, ja sam otišla kod ginekologa, to treba svaka žena da ode da se posavetuje sa takvom doktorkom. I ja sam posle dobila spiralu i posle nisam išla da se čistim. Ali ja sam kasno to uradila I posle nisam išla više. Izvadila sam je kada sam

dobila moju unuku.

Šta Vam se od želja u životu ostvarilo?

- Ono što sam mislila, to sam sve dobila u životu. Nisam želela mnogo. Nisam želela da budem bogata, da budem prva, da budem nešto, nisam želela bogzna šta. Želela sam da imam skroman život, da živim normalno, da imam samo najvažnije uslove za život. Uspela sam u tome. Mislim da sam uspela u životu: imam svoju kuću, imam svoj život, sredila sam svoju kuću: imam kupatilo, imam dečiju sobu, sredila sam svoje dvorište, betonirala sam i malterisala našu kuću, stavila sam dve kapije, bila je to moja želja. Napravili smo svinjce, i kotobanje*... Moja želja je bila da budu moja deca živa i zdrava i srećna. I ja mislim da sam to sve ostvarila u životu.

A šta Vam se nije ostvarilo?

- Jedino što nije uspelo u mom životu je to što sam ja puno želela da idem u školu. I da u nekoj kancelariji radim. Da ne moram da radim kod gospođa, i kod žena i kod ljudi, da idem da kopam i da brišem prozore. Želela sam uvek da budem zaposlena, da imam srednju školu, pa čak možda i da studiram. Zašto ja da ne studiram? Možda bi dobila neku stipendiju, onda je bilo takvo vreme, ja sam bila siromašna. To mi je jedini neuspeh u životu.

Ja sebe vidim da sam uspela u životu, da sam puno postigla, kad bi se rodila još jednom, ja bih istim putem išla. Dala bih svoj život za svoju decu. Jer ja sam mnogo u životu dala za svoju decu, to je u stvari moj sin, moja unuka, moj muž. Ja bih opet išla sa svojim čovekom. Ne bih tražila drugog, jer mislim da drugi nikad ne bi bio bolji od mog supruga. A kakav je da je moj sin - moj je sin.

Šta biste preporučili sinu i unuci?

- Pa volela bih da budu pametni, da se bori moj sin za svoju decu. To je najsrećniji posao, najveća obaveza kada se brineš o svojoj deci. Nije važno zlato, nisu važne kuće na dva sprata, važna je ljubav. A šta je to ljubav? Ljubav nije ona stvar što rade dvoje. Ljubav je kada ti sediš sa svojom decom za stolom, i spremiš taj ručak pa sedneš za sto sa decom da jedeš, i da popiješ tu času vode, to ti je najveća ljubav u životu.

Da li znate neke romske priče?

- Ja sam te priče već zaboravila. Meni je moj deda pričao priče. Nešto o zmaju, ne znam baš tačno kako ide. Bio jedan Rom i dolazi sveti Nikola kod njega, i on nema čime da obeleži taj dan Svetog Nikole, pa je uzeo nož i otišao je da ubije Boga. I ide, ide on putem, i naiđe na zmaja. I on vidi da zmaj nosi sa sobom puno vode. On se onda kladi sa zmajom da će on nositi više vode od njega... On je pobedio zmaja, čak je doveo zmaja kući. A decu je nagovorio kada dovede zmaja kući da uzmu šerpe i lavore i da viču: - Jao, tata, ja bih zmajskog mesa! Samo da ostavi zmaj to zlato i blago. I tako je i bilo. I deca su uzela te šerpe i govorili su, a moj deda bi rekao: - Jao, tata, ja bih zmajeva mesa, a ja i moj brat bi se smejali. E, ta priča je takva da uvek kada je neki svetac on sam sebi donese

za taj dan šta treba. Jer mi se uvek sekiramo: - Jaoj, kako da obavimo taj dan! Dolazi Sveti Nikola. A, u stvari, svaki svetac donese sebi jelo i piće. I takvu priču je moj deda nama pričao.

A da nam kažete recept za neko romsko jelo?

- Ja sam najviše volela da pravim sarmu. To sam videla od moje svekrve kako ona pravi. Kad sam išla kod nje, najviše sam volela da jedem sarmu. Nisam znala da pravim sarmu i jednom došla svekrva i napravila sarmu, ja sam gledala kako pravi.

Priprelim određenu količinu mesa, kiseli kupus, pirinač... ne stavljam suvo meso, kobasice: ja stavim luka i ispržim ga, dosta masti, priprelim kupus, odsečem korene i pirinač stavim da se prokuva posebno, pirinač se teže skuva u sarmi, zato je malo teže da udesiš sarmu kako treba. Kada napravim fil uzimam meso i stavljam biber, slatke crvene paprike, jednu ljutu papriku, zavijem sarmu. Posle u šerpi gde kuvam, malo iseckam kupusa, zavijem sarmu, stavim vodu da preliva sarmu koju sam uvila. Kada vidim da je dovoljno skuvana, onda stavim sarmu u rernu da se malo ispeče. I ko kod mene proba sarmu, nikad je ne zaboravlja.

A recept za kolače?

- Pravim razne kolače, torte ne volim da jedem, a ne voli ni moj muž. To moj sin voli. Obavezno kod nas ima masna pogača i volim da jedem kolače na kukuruzovinu, a to nije ništa teško kada čovek ima volju i kada hoće da napravi. Evo kako pravim masnu pogaču. Prvo napravim suvo testo, razvučem po stolu i prevrćem jednu stranu, pa drugu stranu da bi ona dobila oblik kolika je tepsija, ali svaki list namažem mašću i onda ostavim da se suši. Stavim da se peče i mora da stoji jedno sat vremena, mora da se osuši i da se rashladi. Onda se jede sarma i suva pogača. Kolači na kukuruzovini se prave od suvog testa. A moraš da imaš od kukuruzovine ono što raste kukuruz, to ja kupim u jesen i ja to imam uvek u teglici. Kada stoje te male kukuruzovine i kada napravim to suvo testo, ostavim da se osuši. Pravim jednu jupku, kada se osuši, ali moraš da stavljaš negde gde je toplo, rastežem na stolu, oblikujem u rolnu, napravim na dve strane i to posle pravim na kukuruzovinu, slažem da izgleda lepo i umačem u šećer i mora da stoji da se osuši. I na kraju ih stavljam da se peku. Te kolače ja najviše volim da jedem.

**Kotobanja je pokrajinska reč kojom se označava vrsta koša, čardaka, spremišta čije su strane od razmaknutih letava, a služi obično za držanje kukuruza u klipovima (prema Rečniku srpskohrvatskog jezika Matice srpske i Rečniku srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika SANU).*

Kajka (1958), Novi Sad

Recite nam nešto o sebi i svom djetinjstvu?

- Rođena sam šestog marta hiljadu devetsto pedeset i osme godine u Novom Sadu. Moji roditelji su isto rođeni Novosađani, i otac i mati, a imali su nas tri ćerke: ja sam najmlađa, a imam još dve sestre starije od mene. Otac mi je bio visokokvalifikovani vodoinstalater, a mati je, kasnije kada smo mi deca odrasli, počela da radi kao bedinerka - po tuđim kućama je spremala.

Čega se sećate iz vremena kad ste bili mali?

- Bilo je svakakvih trenutaka, ali više puta se setim, recimo, pred spavanje je znala mama da nam priča priče, pa nas ušuška, poljubi nas. A kada mame nije bilo, onda je baba to radila. Moja baba je bila jako dobra žena, i deda! Jako smo ih voleli i oni su nas voleli, pošto je mama bila jedinica. A, eto, mama je imala tri ćerke, mada je deda želeo da ima unuka. Ali želja mu se nije ispunila! Ali on se pomirio sa tim i voleo nas je.

Da li ste išli u školu?

- Završila sam osam razreda osnovne škole. U srednju školu nisam išla. Roditelji su bili strogi prema nama, naročito otac. Nije dozvoljavao nigde da izlazimo ni sestre ni ja, tako da stvarno nikada nisam išla ni na igranku, u bioskop deset puta ako sam išla pre braka, i to jedino sa bratom od ujaka.

Sa kim ste se družili kad ste bili mali?

- Ovde u ulici, tu sam odrasla na Telepu, imala sam razne drugarice, bile su Srпкиnje, Mađarice, bilo je i Ciganki, većinom mešovito, znate kako je to ovde u Vojvodini, u ulici imaš četiri-pet nacija. Sa decom iz ulice sam se družila i sa školskim drugaricama.

Jeste li imali problema što ste Ciganka u školi i u društvu?

- Pa jedna devojčica iz ulice sa kojom sam se družila, znala je da sam Ciganka i nisam imala nikakvih problema. Isto tako i u školi, to je bilo za vreme Tita, onda smo svi bili braća i sestre, nije bilo takve nacionalne mržnje kao sad.

Udali ste se rano?

- Sa sedamnaest godina! Ja sam zavolela mog muža i on je mene zavoleo, tako da nismo imali nikakvih problema, ni od strane mojih roditelja ni od njegovih roditelja. Njegovi su me lepo prihvatili iako je on Srbin, odnosno ja nisam Srpkinja. Nisam nikada imala problema sa njima, naprotiv, svekrva mi je bila jako dobra i stvarno me je volela, nikada me nije odvajala od svojih ćerki. Imam dve zaove. Nikada nisam došla u konflikt sa svekrvom. Ja sam dvadeset i šest godina bila u braku kad je moja pokojna svekrva umrla, to je bilo dveiljadite godine. Muževljevi su me stvarno svi prihvatili. A i moja rodbina je njega prihvatila isto tako.

Kako ste upoznali Vašeg muža?

- Pa, upoznala sam ga ovde u ulici. Mi smo zajedno u istoj ulicirasi. On je nekoliko kuća udaljen od nas. Igrali smo se na ulici i ta ljubav se rodila dok smo još bili deca. Prvo smo se jedno drugom svideli, pa smo se zavoleli, pa smo se malo gledali, pošto je moj otac bio strog, ja nisam smela da izađem, na ulici sam smela da budem do osam sati u letnje doba, onda odmah unutra. A moj muž je znao da je moj pokojni otac bio opasan i onda on to nije ni uzimao za nešto strašno.

Pričajte mi o Vašoj svadbi.

- Moja pokojna svekrva i otac mog muža sa sestrom i bratom došli su kod nas pa su me prosili od mog oca i mame, a ja sam od straha pobešla u WC. Uplašila sam se od tate, pošto je tata bio strog mislila sam da će me ubiti. Međutim, nije! Mama je tu izgledila stvar, kao izašla sam napolje. I tata me je onda pitao: - Ljudi su došli, Kajka, hoće da te uzmu za svog sina. Šta ti kažeš na to sve? A ja puna straha kažem: - Ovaj, pa dobro hoću. Kaže tata: - Znaš šta, ako ti hoćeš da se udaš za njega, onda u redu, ali nemoj posle mene da kriviš. Ti si tu ružu izabrala i tako ćeš je mirisati ceo život. I ja sam rekla: - Hoću! Pristala sam i onda su oni posle nekoliko dana došli sa cvećem i pićem. Išli smo da kupimo burme i onda smo se verili. Nije bilo ništa veliko, samo za familiju. I onda kad je moj verenik otišao u vojsku, ja sam ga čekala godinu i po dana i kad je došao iz Armije u aprilu sedamdeset i četvrte godine u septembru smo imali svatove. Ja sam taj dan bila jako uzbuđena. Imala sam venčanicu, šlajer, muzika je bila. Velike svatove smo pravili kod kuće pod šatorom. Najpre su došli po mene, ja sam bila obučena kao mlada, i onda smo otišli na venčanje. Moj otac je morao da ide sa mnom u sud da potpiše pošto sam bila maloletna, nisam imala punih osamnaest, pa su godinu dana morali da 'kupe', to je u ono vreme bilo, godine su bile 'kupljene' time što je moj otac dao saglasnost da se ja venčam. Isto tako, sudija me je pitao, pošto sam maloletna, da li me neko prisiljava na brak. Ja sam rekla da me niko ne prisiljava, već da dobrovoljno hoću da se udam, a onda me je pitao sudija: - A zašto hoćeš da se udaš? A ja sam rekla: - Zato što ga volim! Kod matičara me je trema uhvatila kad je trebalo da se potpišem. Rekli su da se potpišem kao mlada, meni drhtale ruke, ja kažem: - Ja ne mogu, gospođo matičarka, da li može moj muž da se potpiše umesto mene. Kaže: - Ne, ne, ne, to mora biti svojeručno! Jedva sam se nekako potpisala, drhtale mi ruke, ali sam se potpisala. I onda smo došli kući i

normalno do dvadeset i četiri časa su bili svatovi i posle toga se društvo razišlo. Kad se društvo razišlo, mi smo otišli na spavanje. Mada je i u ono vreme trebalo da mlada bude devojka, ali moja svekrva nije bila konzervativna, ona to nije zahtevala, mada je bila sretna kada je videla da sam bila devojka, da nisam nikog imala sem njenog sina. Eto, od sedamdeset i četvrte godine do danas živimo zajedno - to je trideset i jedna godina.

Kako su prošle prve godine braka?

- Kad smo se ja i moj muž uzeli, moj muž je bio isto tako siromašan. Kod svekrve je bilo dve zaove, dever, mužev otac, svekrva, a imali su samo dve sobe i kuhinju, tako da mi nismo imali gde, pa smo živeli kod mojih roditelja prve dve godine, a posle toga je moj muž otišao da radi u Irak godinu dana. Imao je ugovor preko naše firme novosadske Dunav-Tisa. Vratio se i posle toga je bio u Nemačkoj i ja sam bila sa njim tamo, ali samo četiri meseca. Radila sam tamo na crno u jednom restoranu, bila sam od osam do dvanaest spremačica, a od dvanaest do pet sam bila na izdavanju jela. Strašno mi je bilo tamo! Nisam mogla da se uklopim, falila mi je rodbina, sestre, mama, mada su tamo sa mnom bili moj muž i sin, ali bilo mi je neshvatljivo. Nisam mogla ni da se naviknem na to da prvi komšija pored mene prođe i ne javimo se jedan drugom, nit imaš s kim kafu popiti, niti popričati, to se samo trčalo za pare.

Jako slabo sam govorila nemački, samo koliko sam mogla da se s njima sporazumem. Ali nikog od naših nije bilo u blizini da ti možeš s nekim sestima... Ja navikla ovde kod nas pozoveš komšinicu na kafu: - Ej, ajde, dobro jutro, dobro jutro, ajde da popijemo kafu! Sedneš popiješ kafu. Tamo nema! Samo prođete jedno pored drugog, radite...U ono vreme sam imala pedeset maraka dnevno, nisam radila na satnicu već dnevno. Ako slučajno šef prođe pored tebe i vidi te da sediš, kaže: - Zeir is Geld. Vreme je novac. To će ti reći jednom, drugi put i treći put dobiješ otkaz. Eto kako smo došli do stana, bogu hvala, imamo sad stan, svoj krov nad glavom. Kod moje mame u dvorištu u kući smo zidali dve sobe i kuhinju i kupatilo, tu su nam sin i snaja, to je naše. Oni su posebno, vole da budu posebno i treba da budu posebno.

Koliko imate dece?

- Samo jedno dete imamo, nemamo više dece, sticajem okolnosti. Ja sam se razbojela i nisam mogla više da imam dece, pa samo imam mog Danila. On je dobar i velik je, oženio se i on ima dvoje dece: ćerku Mariju i sina Milana. Marija ima pet godina, a Milan osam. Marija je kod mene, jako je nemirna i ja je po ceo dan čuvam. Bila je u školici, i neće da ide, više voli da je sa mnom i sa dedom kod kuće, a Danilo ide u školu.

Koji su Vam najsrećniji trenuci u životu?

- Mogu reći da mi je brak jako dobar, muž mi je dobar, što je najvažnije. Ne pije, ne maltretira me, stvarno me poštuje. Sin mi je dobar, snaja mi je dobra, a mislim da mi je najsrećniji dan bio kada sam moje prvo unuče dobila, tada sam imala trideset i devet godina - i moj Milan se rodio! Stvarno je to bio za mene, posle rađanja mog sina, najsrećniji dan u životu.

A najgori trenutak u životu?

- Najgori trenutak u životu mi je bio kad sam posle četrnaest godina od rođenja moga sina najzad ostala trudna, doktori su mi već rekli da neću imati više dece, ali tada sam ipak zatrudnela i tu trudnoću sam iznela do sedam i po meseci i to dete mi je umrlo - to mi je najtužniji dan u životu.

Da li ste imali problema u braku?

- Ne. Mislim ono normalno, znaš, uvek bude da čovek dođe u konflikt da li zbog dece, da li zbog finansija, dođe do nervoze, ali ne nešto posebno veliko. Muž mi je stvarno dobar i razuman čovek.

Sa kim sada živite u kući?

- Sad trenutno u kući smo suprug i ja i unuka je sa nama, pošto ne ide u školicu. Petkom odlazi kod roditelja i kod brata kući, pošto i snaja i sin rade. Trenutno smo nas troje.

Kako ste podneli NATO bombardovanje?

- Jaaj, bar da me to nisi pitala, to je stvarno strašno bilo! Prvo strašan je bio taj strah od samog bombardovanja, tu prvu noć. I sutradan odmah, pošto su nas dvadeset i četvrtog marta bombardovali, i sutradan su ujutro došli po moga sina pošto je on vojno lice za specijalne namene, mobilisali su ga i odveli, a da otac i ja nismo ni znali gde se on nalazi, stvarno mi je teško bilo! I sada mi je još teško da pričam o tome. Nismo znali gde se nalazi, možeš misliti: bombardovanje, malo malo nas bombarduju, ne znam gde je on... Išli smo u vojni odsek, pitali smo, i niko nije hteo ništa da nam kaže, ali eto, posle šest dana smo saznali da je u Zrenjaninu, da je na putu bio, i nekako smo se smirili. Svako veče za vreme bombardovanja, molitve su bile upućene Bogu, i ja i muž smo se molili samo da ta deca izdrže. Ne samo naš sin, nego sva ta deca koja su bila mobilisana, a bila su mlada deca. Onda od moje sestre jedan sin je bio redovan vojnik na Kosovu, pa kad čuješ na Kosovu koliko ima bombardovanja, koliko bombi na dan, pa za njega ništa ne znamo, mislim stvarno je strašno bilo. Onda, moj muž je srčani bolesnik, pa za vreme bombardovanja ovde bombe lete, a ja trčim zovem hitnu pomoć telefonom, njemu pozli, visok pritisak od nervoze... Gadno je bilo, nikad nikom ne bih tako nešto poželeva, više niko da doživi, ne daj bože da doživi.

Da li verujete u Boga?

- Verujem, od malena verujem i krštena sam u pravoslavnoj crkvi. I učena sam da Bog postoji i ja mu se molim, i normalno molim se svetoj Petki jer je to moja devojačka slava. Moj sin je preuzeo da slavi tu slavu i mi svake godine odlazimo kod mog sina. I uoči slave pripremamo zajedno sa snajom sve, jer moja snaja je mlada i radi i ne može ona to sve stići sama, a dok sam ja živa i dok mogu, dok me zdravlje služi da joj pomognem. Ja odem kod nje, ispečem joj slavski kolač, lepo ukrasim, onda umotamo sarme, zavisi koliko će doći gostiju, ove godine su imali pedeset zvanica! Onda smo mi tu sar-

mu pripremili, pa smo kuvali ragu čorbu, mesili kolače... Moja snaja baš nije vična tome, mada jeste pravoslavna, ali kod njih u kući se nije slavilo kao kod nas Cigana. Oni malo prijatelja imaju, a moj sin je pokupio sve to naše cigansko, jer ipak sam ja njegova mati. A njegov otac sa godinama braka je sve to naše pokupio, nekako se prilagodio nama i on se isto povinuje našim običajima. Kako mi slavimo, to mu se i sviđa, a ja mislim da niko i ne slavi tako kako Cigani slave. I onda, kažem, mesimo te kolače, moja unuka voli jako žerbo kocke, a moja snaja ne zna da pravi žerbo kocke, onda baba pravi žerbo kocke. Slavski kolač volim ja da ukrasim, moj sin kupi sveću, snaja kaže da uzme ukrašenu sveću, međutim ja kažem da ne uzme, već ja volim da uzmem tu sveću i da je sama ukrasim kako ja volim, onako lepo kitnjasto, ciganski da bude. Pa onda drugovi od mog sina kad dođu iz Kamenice, tamo on u Institutu radi, onda oni kad dođu, ja njima skuvam one velike ljute ciganske sarme što oni jako vole, pa teleću ragu čorbu, voli i unuka moja isto to. Naklonjenija sam više devojčici nego muškarcu, možda si primetila kroz priču da sam ja više za devojčicu, ja volim mušku decu, ali više volim žensku decu. Onda ja njoj ugađam ono što ona voli. Baba njoj sprema. A moj sin, nekako sam sa veseljem to dočekala, on kaže da se on boji kad ja nisam tamo da to neće biti dobro pripremljeno. Mislim stvarno spremi se lepo, peče se jagnje, prase, a snaja ne zna to ni da komada. A ja sam starija pa znam, uzmem makaze i sečem. Ali ja to sve sa puno ljubavi radim, volim slavu, volim i Boga i verujem u Isusa Hrista Spasitelja, pobožna sam i volim.

Kako proslavljate Uskrs?

- Pa isto, za Veliki petak obavezno farbam jaja. Pošto je to posni dan, ja po ceo dan postim, ne jedem ništa u zdravlje moje dece i moje unučadi, farbam jaja, kolače ne mogu za veliki petak da pravim jer moram probati da li je slatko, a sve je to masno, tako da ne mogu, tek u subotu pravim kolače. Onda se peče malo jagnječeg malo prasećeg pečenja, kolači, zovemo goste, imam prijatelje koji dolaze. I onda prvi dan Uskrsa obično smo kod kuće, ja i muž zovemo prijatelje da ne bi bili sami, pošto naš sin posebno živi i on slavi u svojoj kući, ali ja idem i kod njega da farbam jaja i da radim, pa kad kod njega obavim posao, onda dođem kući. Prvi dan imamo prijatelje na ručku, večeri, a drugi dan čekam da dođu sin i snaja, a dok ne dođu, pošto rade, onda stavim na tanjir jaja i kolača, unučadima zeka dođe, idem kod mog brata.

A Božić kad je?

- Božić kada je od pečenice pečemo ćurku, okitimo je, stave se pare ili dukati ispod božićnog kolača, što više zlata okitiš dogodne ćeš da imaš još više. Obavezno je Badnje veče! Ja to volim zato što mi je to nekako pred slavlje ono uzbuđenje, onda moj muž unese badnjak, ja napravim riblju čorbu, i pečem ribu, normalno posno, Pa kad unese badnjak, dođu moje dve sestre, moj brat, bratova deca i onda korindažu i onda dolaze deca iz ulice isto korindaći. Obavezno kupimo bombone, čokolade, pomorandže, mandarine, orahe i onda malo sitnih para, da damo korindašima. To je sve super! E, onda ja stavim pečenicu da se peče, sarma se krčka polako i onda posle dvanaest sati čekam

polaznika da dođe. Donosi mi vodu, donosi mi zdravlje, jabuku lepu rumenu, crvenu, unosi mi zdravlje, unosi mi sreću. Onda ja mog polaznika stavim da sedne, pa ga ugos-tim, pa ga darujem jer on meni sreću donosi. Od pečenice ostavim drugi dan kad sečem batak i ja to nosim mom bratu, to se kod nas zove tar, to je naš pokojni deda još pravio. To mi je brat od ujaka, a pošto ja nemam rođenog brata, onda on mene jako voli. A od svih braća ja njega najviše volim. A onda ja njemu odnesem batak, kolače za mog brata. Dok sam ja živa. A kad ja umrem ne znam kako će biti. Onda će moja Marija da nastavi to, kad umrem.

Mislite li da su naši običaji grubi?

- Ne, jako su lepi. Cigani su jako dobri ljudi, ne zato što sam ja Ciganka, niko nema dušu kao Cigani. Ti Ciganinu dođi, požališ se da nemaš, on će ti pomoći, on će podeliti s tobom ono što ima, dok drugi ne! Reći će: - Pa meni ovo treba, i za sutra će mi trebati. A Cigan živi od danas do sutra, ono što on ima on će ti to dati, a za sutra će se Bog postarati da ima. Podeliće sa tobom ono malo što ima. Cigani su jako dobri i dobru dušu imaju. I nisu grubi, samo nas Cigane treba razumeti.

A da li se naši običaji gube?

- Pa, sine, naši običaji su vojvođanski. Ja ti mogu reći za naše običaje koje smo ovde u Vojvodini imali. Mi smo dosta vojvođanskog preuzeli i mi smo srpski Cigani. Ali običaji vremenom počinju da se gube. Eto, ima dosta mešovitih brakova. E, ja sam možda imala sreću da se moj muž prilagodio ciganskom životu, zavisi kako drugi to prihvataju. Mešovitih brakova ima puno i postoji mogućnost da se gube običaji, zavisi i od supružnika, ko šta hoće da prihvati, mnogo zavisi i od roditelja. Ja mislim da ti nećeš izgubiti naše, ni ti ni Nebojša, neće ni moj sin, e sad zavisi već od vas kakvi ćete vi biti roditelji i da li ćete to preneti na vašu decu. Jer tradicija naša se prenosi sa kolena na koleno.

A da li znate neke priče romske ili pesme koje volite da slušate?

- Pa kakva bih ja bila Ciganka kad ne bih slušala cigansku muziku. To nam je u krvi, ja po ceo dan slušam muziku na radiju. Znaš da je u Novom Sadu otvoren nov ciganski radio i ja po ceo dan slušam i tu je ciganska muzika. Ja i moja unuka i moja mama slušamo. Marija uči polako po neku reč ciganskog, pošto njena mama nije Ciganka, i onda polako je učim. Koliko budem mogla ja ću ih učiti i da vole cigansku muziku, i da vole Cigane i da uče ciganski. E sad, kasnije će zavisiti od mog sina i od snaje. Od snaje ne mogu puno očekivati kad nije Ciganka, ali valjda će dati bog da se prilagodi.

A koja Vam je omiljena pesma?

- "Deno miro". To mi je baš omiljena ciganska pesma. I volim pesmu "Lidu, lidu", to je stara pesma.

Kako sad živite?

- Mogu reći sretna sam sa svojim detetom, sa svojom unučadi i snajom, muž mi je

dobar, ali kakve su okolnosti u ovom životu što živimo: brige, besparica i sve to? I pored svega toga, sebe smatram sretnom. Imam da pojedem, da se obučem, deca su mi zdrava, unučadi su zdravi, tako da smatram da mi je to potpuno dovoljno za život. Dovoljno je da imamo pojesti, popiti, gde glavu staviti, i zdravlja imati, jer teška su vremena. A ništa više ne tražim u životu, ne treba mi ni blago ni ništa.

Šta biste preporučili mladim Romkinjama?

- Rekla bi im, onog kog vole neka se udaju za njega. Ne trebaju biti jezičave u braku, trebaju poštovati muža i njegove roditelje, tako je mene moja baba učila, tako me je mati učila. Mislim da je moj brak opstao baš zbog toga, jer ipak je žena žena. A to ne znači da treba biti potlačen i da žena treba da trpi da je muž maltretira, nego da ona treba da se prilagodi, obično se kaže: - Žensko dete, tuđa kuća!

Da li ste nekuda putovali?

- Jesam! Putovala sam za vreme inflacije, kad je bilo teško vreme. Morali smo se snalaziti! Moj muž je bio radnik, radio je u Limproduktu, gde su bile male plate. Onda sam pozajmila pare pa sam išla preko u Mađarsku, Bugarsku, Tursku, Nemačku, Austriju... U Grčkoj sam bila. To mi je bio san, da vidim Grčku. Muka me je naterala i sve sam te zemlje išla i obilazila, trgovala sam, imala sam tezgju na pijaci, moralo se raditi, nismo imali odmora. Svakih petnaest dana u Tursku po robu, pa umorna dođem kući, spakujem robu, odem na pijacu, strepim od inspekcije, da li si sve upisao... Takva su vremena bila. Ali se i zarađivalo! Moglo se zaraditi i moglo se živeti, a samo sa muževljevom platom ne bismo mogli živeti.

A trgovali ste i cigaretama?

- Svega je bilo. Snalazili smo se za život.

Da li se slažete sa sinom?

- Da, ja sam jako zadovoljna sa svojim detetom, i sa sinom i sa snajom, ali mislim da treba mladi da budu sami i da vode svoj život. Mi stari koliko god možemo treba da im pomognemo i oko čuvanja dece, i finansijski, šta god je u našoj moći treba da im pomognemo.

U životu se čovek namuči, al to je sam život takav. Ali vidiš tek kasnije, kad ostariš i kad deca narastu, koliko im je naša pomoć bila potrebna. Recimo, koliko bi moj sin sad morao da daje za stan, on u zdravstvu radi gde su male plate, a snaja je u SIZ-u kafe - kuvarica gde je mala plata. Nikako ne bi mogli odvojiti za stan... i još dvoje dece.

Da li imate još nešto da nam kažete na kraju?

- Mogu vam reći da treba mi Cigani svi da se držimo zajedno i ne treba da se odvajamo, nego treba da budemo složni u svemu. Mi treba i dalje našu tradiciju i običaje da čuvamo, jer to ostavljamo u nasleđe našoj deci. Onako kako ih mi učimo, našim običajima i našoj kulturi, tako će ta deca rasti, i to će vremenom preneti na svoju decu i oni će u tom duhu biti odgajani.

Dragica (1958), Vršac

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rodila sam se u Vršcu, petog februara davne pedeset osme godine. Moj otac se zvao Nikola, a majka Anđelka. Otac je bio fizički radnik, zaposlen u «Otpadu», pa je radio u jednom građevinskom preduzeću, mislim da se zvalo «Polet», zatim u fabriци kalupa u Zenitu i na kraju je, kao dosta mlad čovek od četrdeset i nešto godina, bio penzionisan zbog srčane astme. Majka je bila domaćica. Inače, nas je bilo šestoro dece u kući, mnogo članova porodice, matrijarhalna porodica. Ja sam sa braćom i sestrama dobro živela. Imali smo u našoj porodici pravilo: ono što je moje i tvoje je i naše je. Majka je zatekla očeve dve kćeri iz prvog braka, dovela je ćerku i zajednički su stekli nas troje, mene i dva brata. Bilo nas je

ukupno dva brata i četiri sestre. Slagali smo se jako dobro i nismo primetili razlike ni u čemu. Ali, majka je imala miljenike, naročito su braća bila izdvajana u svakom pogledu i u svakoj prilici. Na primer, kada nam je kupovala poklone. Čak se dešavalo braći da kupuje, a nama sestrama ništa da ne kupi. Velika je razlika u odnosu prema sinovima i prema ćerkama! Meni, naravno, nije bilo svejedno, ali sam navikla... Praštala sam pošto sam volela braću. Nismo mogli da mrzimo svoju braću.

Nažalost, danas oni nisu svi živi. Umro je najmlađi i jedna sestra, a žive smo nas tri sestre i jedan brat koji je u Vršcu. Sestre žive u Nemačkoj. Otišle su da rade, imaju radne vize. Tako da smo sprečeni da se posećujemo, ali čujemo se telefonom. Mlađi brat dolazi jednom nedeljno i tako smo u kontaktu.

Kao devojčica, čega ste se igrali?

- Kao devojčica volela sam da budem medicinska sestra, ona koja pomaže nekome, i prodavačica, toga se jako dobro sećam. Ali u detinjstvu nije bilo baš mnogo vremena za igru. Radila sam sve kućne poslove i dok ne pođem na nastavu u školu, kada sam imala popodnevnu smenu, ja sam generalno spremala našu celu kuću: prala sudove, čistila stan, ulicu, dvorište... sve.

Pomagale su i starije sestre, međutim, one su već bile udate, tako da je taj deo posla ostajao na meni, pošto je mama morala da ide da zaradi. Tada je bio popularan šverc, trgovina robom iz Italije, Rumunije... Majka nije imala vremena da ostane sa nama, pa je veliki deo posla, praktično celo domaćinstvo, bilo na meni.

Majka je bila hrabra žena, vredna i pomagala je ocu zato što nas je bilo šestoro dece. Ona je morala da ide sa ljudima koji su se bavili preprodajom razne robe.

U detinjstvu sam se više plašila majke nego oca. Majka me je tukla! Sećam se jako dobro kada je jednom naišla, mi smo sve četiri sestre bile kod kuće. Ona je otišla na zelenu pijacu da pazari, a mi smo se nekako zanele, uvile smo cigare od novina i tek smo bile povukle prvi dim kad je majka upala u sobu i videla nas. E, onda smo sve dobile nezapamćene batine, tako da do svoje devetnaeste godine nisam smela ni da pomislim na cigaretu.

Inače, nisu imali vremena za naše vaspitavanje niti majka niti otac. Otac je radio, majka je radila, nas mnogo dece. Ali sam se samovaspitavala tako što sam od svakog uzimala po nešto: u svakodnevnom kontaktu sa ljudima, u školi, od komšinica, od ljudi u vozu, u autobusu, na šalteru, život me je jednostavno učio. Ono što mi se svidelo to sam prisvajala.

Da li ste imali drugarice u detinjstvu?

- Nažalost, moja najdraža drugarica me je jako razočarala u životu. Zajedno smo odrastale: ona je živela sa svojom bakom, bili su jako siromašni... Razočarala me je zato što se udala za rođenog teču! Primera ima da se devojka uda za drugo ili treće koleno i ima čak i dece koja su, da kažem, falično rođena. Ona se iz interesa udala za teču. Bila je siromašna, ali baš zbog toga nije trebalo da se upušta u to. Ako je već materijalno siromašna nije morala i duhovno da klone, da se opusti... Žao mi je. Kad se udala, živela je u Austriji, tada smo bile razdvojene i nisam bila blizu nje. Inače da jesam, možda ona to ne bi uradila. Danas ona živi sa tim čovekom, ima porodicu, stekli su decu i žive, čini mi se, bez griže savesti još uvek, ali platiće kad tad.

Vi verujete u Boga?

- Verujem i plašim se Boga. Bog živi u nama i treba ga poštovati delima, a ne rečima. Ili i rečima i delima, što je najbolje.

Završili ste visoke škole?

- Završila sam prvi stepen Pedagoške akademije, to je bila jedna, mogu reći, vrlo nesretna eksperimentalna generacija. Mi smo, završivši četvrti stepen, dobili neko zvanje slično kao kad bi danas završili gimnaziju. Znači, nismo dobili stepen završene više škole, ali pošto smo imali i nekoliko stručnih predmeta u toj prvoj fazi školovanja, neke koleginice su mogle da se zaposle kao vaspitačice. Nisam radila kao vaspitačica, ali sada radim. Predajem romski jezik sa elementima nacionalne kulture u dve škole u Vršcu: u osnovnoj školi «Paja Jovanović» i školi za osnovno i srednje obrazovanje dece ometene u razvoju «Jelena Varjaški».

Kako ste se udali?

- Posle završenog prvog stepena Pedagoške, došlo je do jednog braka koji je trajao jako kratko. Pa bilo je uobičajeno da nakon veridbe, najkasnije za mesec dana, dođe i do svadbe. Međutim, desio se presedan, bila sam verena na godinu dana. Međutim, to kod mladih ljudi predstavlja problem, pa smo mi to krunisali mnogo ranije nego što su roditelji očekivali. Znači, učinili smo po svome. Ali, to je trajalo nekoliko meseci. Nakon toga odlazim u Švajcarsku gde sam radila sezonski, nikad u kontinuitetu, otprilike pet godina. Posle je došlo do drugog braka i iz tog braka imam tri sina: jedan ima dvadeset pet, drugi dvadeset tri, a najmlađi dvadeset jednu godinu.

Tvrdi se da se prilikom udaje devojke kupuju?

- U Vršcu samo kupuju devojke sa sela, ali svoje kćeri ne prodaju - jako retko. Postoje neke cene, zavisi... U Vršcu je to 5000 eura, tako sam čula.

Mlade se ovde oblače za svadbu kao i kod svih, međutim, surovost te prve bračne noći zaista je.. nemam reči... To je nešto i primitivno i neljudski, nehumano. Zaista tražiti od jedne devojčice da u prvoj bračnoj noći pokaže nevinost, zaista je surovo... Međutim, nažalost taj običaj se još uvek zadržao: i danas postoji taj uslov da devojka bude nevina pre ulaska u brak. Ali, može se pravilo i prekršiti. Zavisi kako će se dogovoriti i mlada i mladoženja, jedino njih dvoje mogu to da prikriju.

Gde ste se porađali?

- U našem porodilištu u Vršcu, uz nadzor naših lekara. Danas se većina Romkinja u Vršcu porađa u bolnici, u romskom naselju se jedna porodila, ali oni, recimo, nemaju telefon da bi pozvali hitnu pomoć, nemaju puta, odsečeni su od sveta. Da su pozvali kola hitne pomoći ne bi mogla ni da uđu u naselje.

Kako se slažete sa decom?

- Nikako! Jako loše... zaista. To nije samo u pitanju generacijska razlika... ne verujem. Obično im kažem kad sam ljuta, u šali, geni imaju svoju ulogu! Teško je boriti se protiv gena.

Ja sam sa njima sama, muž nas je napustio dok su oni bili mali: Najstariji je imao pet godina, srednji tri i najmlađi deset meseci. Posle toga nije baš bilo rodbinske pomoći, nažalost, da kažem. Sve vreme sam bila u Vršcu sa decom. Imali smo kućicu u Jezerskoj ulici, pa smo živeli u stanu, pa zatim u kući jedne tetke koja je državljanka Švajcarske već četrdesetak godina. A krajem devedeset druge bila sam i u Švajcarskoj sa decom. Ali kratko, vratili smo se. Nije bilo šanse da odem još negde sa troje male dece, sama, bez finansijskih sredstava.

Da li su deca išla u školu?

- Najstariji je završio za automehaničara, znači srednju tehničku školu, srednji je napustio drugo polugodište osmog razreda osnovne škole, a Saša je napustio već šesti razred osnovne škole. Ja sam se zajedno sa njihovim razrednim starešinama, koji su

zaista bili sjajni ljudi, ogorčeno borila ali... nismo uspeli da ih zadržimo u školi! Oni su tvrdoglava deca. Nije baš da nisu imali uslove, mogli su, mogli su bar osnovnu da završe, nastavnici su im bili jako dobri, pravdali im časove, trudili se, molili smo ih. Šta drugo da kažem! Tri meseca pred kraj školske godine ako neko dete napusti osmi razred, to je neozbiljno! Koji su to bili napori i teškoće da ih nateramo da završe, ali nismo uspeli. Dok sam ja išla trbuhom za kruhom, oni su bili kod kuće, nisu išli na nastavu. Nije bilo drugog rešenja: morala sam da idem da zaradim, a njih sam ostavljala same. I verovatno da je i to jedan od velikih razloga što su danas takvi.

Da li imate poverenja u svoju decu?

- Nemam, nažalost. Nije u pitanju običan sukob generacija, već dečji teror - pravo porodično nasilje, psihičko maltretiranje. Nema opravdanja. Deca koja imaju dvadeset jednu i dvadeset pet godina, a koja se vezuju za mene, ne mogu da se osamostale, iako imaju materijalno mogućnost... Ja ih pomažem, ja ih izdržavam, međutim, oni ne znaju i neće da ekonomišu, neće da slušaju. Pošto nas je petoro odraslih u kući i jedna bebica u 42 kvadrata, svi moramo biti jako pedantni, jako pažljivi kako bi kolko-tolko higijena i sve bilo bar na nekoj granici. Međutim, niko od dece neće ništa da radi, majka treba da zaradi novac, da skuva, opere sudove, pere i pegla. Majka mora da plati struju i stan. U stvari je u kući pakao, gde svako ekonomiše za sebe, i majka je tu žrtva. Ono što me najviše razočarava je što i moja snajka neće bar malo da popusti. Danonoćno samo drži bebicu, pa i mi smo imale decu, i ta bebica od 14-15 meseci još ne hoda. Znači ona nju na neki način terorise, ona je zarobljava, dete treba da se kreće, treba da puzi. Tom detetu je sve to uskraćeno, a sve zato da ona ništa ne bi radila po kući. Ima najsavremeniju mašinu, najnoviju kuhinju, kupatilo ima, ima sve što bi moglo normalnim da se nazove za današnje vreme, jer danas je luksuz imati i telefon ili kola, dotle smo stigli. Znači, imaju maksimalno sve što sam mogla da im obezbedim do sadašnjeg vremena, međutim to nije pravi život.

Sin je razbio moj mobilni telefon pre neki dan, pa sam ja u afektu polomila njegov telefon! Došao je dok sam spavala, uznemirio me, i kroz san sam polomila njegov telefon. I on sad hoće da se sveti da mi uzme televizor. Ja sam rekla: - Uzmi sve, samo mi dajte mira! Ne mogu više da podnesem ovo nasilje! Stid me je pred drugim ljudima, pošto sam poznata u Vršcu zbog svog javnog rada, neprijatno mi je što moram jedanput nedeljno zbog jednog sina, a druge nedelje zbog drugog sina da zovem miliciju da me zaštite. Počeli su i fizički nasrtaji i pretnje da će me ubiti zbog ovog stana. Ja sam čak bila spremna da platim stan jednom koji ima dete, međutim, on ne može da shvati da sam ja nosilac stanarskog prava u ovom stanu i da nijedan od njih nije sa mnom u tom ugovoru. Da ja nisam više u obavezi ni njima da plaćam stan, niti mogu, niti sam zdrava. Znači oni zloupotrebljavaju moju privrženost njima i njihovoj deci. To je psihički teror teški za koji ja zaista nemam više šta da kažem.

Stan sam ja dobila od opštine dok sam bila odbornica u Skupštini opštine. Bila sam u Komisiji za raspodelu stanova i tom prilikom sam ga dobila. Međutim, stan je

bio u sporu i to je bio razlog što nisam mogla odmah da ga otkupim. U međuvremenu taj spor je rešen i ja sam sada podnela zahtev za otkup stana.

A šta je sa drugim sinom?

- Mlađi dolazi, traži mi novac, hiljadu-dve. Njemu obično dam kad imam, ali kad nemam, onda teško meni. On me maltretira na razne način. Ne znam šta da radim s njim?

On bi možda i otišao iz zemlje, ali mislim da nigde ne bi prosperirao sa takvim karakterom.

A srednji je oženjen, od njega će nešto biti. Venčao se sa austrijskom državljankom, ona je medicinska sestra, kulturna i vaspitana. Prihvatila me je pošto voli mog sina. Ponaša se normalno kad dolazi ovamo. Ona mi skuva i zamoli me da sednem da ručam kao svaka kulturna i civilizovana žena. Zaista sam oduševljena njome. Ona ima svoju kuću u Beču i ona ne zavisi ni u kom pogledu od mene.

A šta kažu rođaci?

- Pa, rođacima ne volim da se požalim zato što su se svi naglo obogatili i promenili, pa ih mi više ne interesujemo. Žive u inostranstvu. Radili su, nisu bili kriminalci, jer sistem u ostalim državama je takav da radeći isto toliko koliko ovde mogu mnogo više da stvore. Znači, samozato što su imali sreću da odu kod nekoga i da se bave poslom koji znaju da rade. Recimo, prikupljanje sekundarnih sirovina donosi prihode i ako solidno rade, oni mogu da imaju kola i sve što im je potrebno za normalan život. Kod nas, kao što vidite, to nije slučaj.

Koji Vam je bio najtužniji dan u životu?

- Najtužniji dan u životu bio mi je kad mi je najmlađi brat Nikola izvršio samoubistvo u Berlinu. To je bilo dvadeset devetog aprila devedeset devete godine, dan nakon bombardovanja našeg Vršca. Telefonom mi je javio jedan rođak. Razog je bio lične prirode. Bio je alkoholičar, primao je injekcije pod pritiskom njegove supruge i njene majke. Mada ih je molio i preklinjao da mu to ne daju pošto nije čvrst karakter i nastaviće da pije. Međutim, popustio je pod njihovim pritiskom, pristao je na lečenje, primao je te injekcije i istovremeno pio i sasvim je izgubio razum. Oboleo je totalno od živaca.

Ali vidim da volite svoj posao. Koliko ima romske dece u školama u kojima predajete?

- Pa, gro učenika je romske nacionalnosti. Kod mene je preko četrdeset učenika, tačno ne bih znala, ali oko pedeset je ukupno. Samo u školi «Jelena Varjaški» imam tri odeljenja, s tim što imam i deveti razred. Međutim, učenici ne dolaze redovno na nastavu. To su deca koja stanuju u nehigijenskom naselju bez struje, vode i puta. I sami znate da postoji kod čoveka nešto što se zove samopouzdanje. Znači ta deca nemaju uslova za održavanje lične higijene i odudaraju od sredine, tako da nemaju hrabrosti da se kao takvi sretnu sa svojim vršnjacima, jer znaju da im nisu dorasli u tom pogledu. I

to ih u velikoj meri, nažalost, odvaja od škole, iako vole svoje drugove. Oni su potišteni, pate od kompleksa niže vrednosti. Na taj način gube to najljepše što se zove detinjstvo i obrazovanje.

Na koji način predajete romski jezik?

- Da vam kažem, deca su deca. Rad sa decom, metodologija, sve je to isto samo što je materija druga. Romski jezik ma 37 grafema, razlikuje se za sedam slova od srpskog. U romskom jeziku važi pravilo čitaj kao što govoriš, piši kao što čitaš. Zatim, neka specifičnost bila bi to što mi nemamo srednji rod. Treba da se standardizuje romski jezik. Došlo je do nekog dogovora, međutim, i pored toga, svako tera svoj dijalekat i svoj jezik. Plan i program rada po kojem radim sadrži tradicionalnu romsku književnost koja se sastoji uglavnom od pesama, romansi i umetničke književnosti koja još uvek nije kultivisana književnost, naročito kod žena koje pišu. Ali, moram reći, u poslednjih nekoliko godina dešavaju se krupne promene na tom polju. Vršac je eto, bogatiji za tri naslova! Ima autora koji zaista pišu jako lepo na romskom jeziku. Izdvojila bih svog kolegu Aliju Krasnićija. To je jedan sjajan pesnik, pesnik za decu posebno, koji je dobio i internacionalne nagrade u Italiji. Znači, da nas ima i da jedino treba da počnemo da se malo bolje slažemo oko tog plana i programa.

Da li decu učite i nešto iz istorije Roma?

- Naravno. Mogu Vam reći da su pre hiljadu godina indijsku pokrajinu Sindi napale muslimanske horde na čeli sa Mahmudom Gaznijem. Tada su se Romi razbežali na tri strane. Bežeći oni su poprimili tri vere - muslimansku, pravoslavnu i katoličku a to znači i jezik i običaje i kulturu. To traje već hiljadu godina i čudi me kako je uopšte još nešto i ostalo od naše kulture. Danas se krajnji naponi ulažu da sačuvamo te drevne reči u jeziku koje svedoče o istorijatu naše kulture i dolaska u ove krajeve. Za očuvanje jezika vodi se borba baš kroz pisanu reč.

A šta Vi radite na polju borbe za očuvanje jezika?

- Pored toga što učim i sama istoriju svog naroda, čitam literaturu, ali i pišem literaturu na romskom i srpskom jeziku, uglavnom za decu. Počela sam neki rečnik romskog jezika, ali samo sam započela... Za sada ne postoji rečnik romsko - srpskog jezika kod nas, ali pomenula sam Aliju Krasnićija koji treba da objavi ove godine rečnik sa 50.000 reči. Imala sam kontakt i sa njim, kad smo išli na poetske večeri, na festivale romske kulture... On sada živi u Kragujevcu, a u Vršcu, nažalost, nemamo takvih susreta. Imamo Dane kulture vršačkih Roma koji se obično spajaju sa osmim aprilom, Svet-skim danom Roma. Onda održimo neku izložbicu, mali recital... Finansijska sredstva su uvek mala, a nismo baš lepo primljeni od strane lokalne samouprave. Dobijamo jako mala sredstva, čak najmanje od svih kulturno-prosvetnih društava, neku malu sumu koju, eto, potrošimo za taj dan, i to je sve.

Šta Vam je bila inspiracija za pisanje knjiga?

- Moje prve pesme nastale su u mojoj trideset šestoj godini, verovali ili ne! A vezane su za period kad sam ja bila sedamnaestogodišnjakinja. Znači studije na Pedagoškoj akademiji, romantična okolina, ljubav kao inspiracija - ljubavne su pesme u prvoj zbirci, a drugu zbirku čine pesme za decu. Inspiracija su mi bila ova dečica koju učim, naročito u školi «Jelena Varjaški». Ja sam se zaljubila u decu. Njihov osmeh gledam kao trešnju u cvetu... tako zamišljam dečji osmeh. Kao neki najlepši prizor. Zbirku koju sad pripremam čine lirske pesme: opisi prirode i simbolika u prirodi. Ako kažem zalazak sunca, znači to je jedno osećanje. Mogu da vam citiram: «Otrovna gljiva glavom nožicu prekriva». Pesma je nastala tako što sam gledala jednog dana jednu gljivu koja je prekrila svoje nožice tom svojom kapicom. To su fantastična osećanja! Jedna filozofija života, jedna metafora života. Prepuštam čitaocu da nađe značenje. Napisala sam šta sam osećala pre nego što se ona rodila. Znači, nisam posmatrala prirodu, nego sam samo razmišljala o prirodi. Tako je pesma nastala i nakon toga se rodila i bebica, moje unuče kao pečurkica.

Nesto ste pričali o kometi i mesecu i vodi...

- Halejeva kometa se pominje u mojim pesmama. Zbirka je nastala pre deset godina – devedeset šeste. Zašto sam dala taj naslov ne znam ni sama! Halejeva kometa se stalno vraća. U isto vreme ona dolazi do zemlje, napravi kaos, donese nesreću, bolesti, nasmeje se tako zanosno i pakosno i... ode. Baš kao što čovek može ženi da uradi, upravo tako! To mi se baš i desilo. Nakon što je napisana “Halejeva kometa” u životu su mi se desili zaista mnogi nesrećni događaji. Umro mi je otac, brat je poginuo, sama sam imala dve teške operacije, ostala sam bez kuće - na ulici!

Operisana sam od malignog tumora leve dojke, znači karcinom. To je bilo devedeset osme, ali je bolest pobeđena - ja sam s tim završila. Po receptu starih baka, čula sam da je petrolej dobar, da je lek za to. Sedmog aprila devedeset osme bila sam pozvana na jednu smotru u Novom Sadu i upravo tada, pripremajući se, napipala sam neki čvorić, znala sam o čemu se radi, pošto sam bila na vađenju uzorka u svojoj devetnaestoj godini. Odmah sam otišla lekaru. On je postavio dijagnozu. Upućena sam za Beograd i sledećeg dana sam počela da pijem petrolej. Do prve operacije sam popila pola litre u roku od mesec dana, pa sam posle vađenja uzorka popila još dva deci u tom intervalu i histopatološki nalazi su zaista pokazali da je organski bolest pobeđena, i tu nema ništa. Ja da nemam sekiracije, mislim da nikad ne bih umrla!

“Halejeva kometa” je moj ceo život. Tu je opisana ljubav mog života. To je bila veza šest godina ali se nisam udala za njega, nije dao njegov otac. Ja to ne smatram razlogom, nego mislim da je to bio i prst sudbine. Bilo mi je sasvim svejedno za koga ću se udati. Mogu reći da mi je bio na veridbi, došao je na veridbu, zadržao se, to je bilo očigledno, pošto su svi znali za našu vezu. Možda je i želeo da sve to pokvari na neki način, ali, eto... Davno je to bilo... Ja sam tu, a on živi sada u inostranstvu.

Dobro poznajete tradicionalnu romsku književnost.

- Romski narod ima bogatu tradicionalnu književnost. Imam pripremljenu za štampu jednu zbirku tradicionalnih pesama Roma iz Vršca i okoline. Nadam se da će i ona za nekoliko meseci ugledati svetlo dana. Ono što je tipično za romsku književnost je da je vrlo melodična i pevajuća poezija, na primer, na svadbama, slavama i u svakoj drugoj prilici. Prikupljala sam te pesme i delove tradicionalne književnosti baš iz naroda. Kad vidim starijeg Roma da je popio, ja odem kod njega, znam da će da zapeva. Ili ga snimim na kasetofon kako peva, ili zapišem reči. Kod mene dolaze sve generacije, pa se zapričamo, pitam ih za neku staru reč, kako se šta kaže... Ili sa decom u školi igramo kviza: ko poznaje bolje, ko zna više romskih reči. To je dobra metoda za učenje romskog jezika.

Romska omladina se asimilira danas. Oni kažu da poznaju romski jezik, ali kad pitam: - Kako se kaže jabuka? On kaže: - Jabuka! A nije. Ne znaju romsku reč phabaj, ambro? Mi jednu reč učimo pet časova da bi je učenici naučili, pošto su navikli zapravo na srpske reči ili prisvojenice: ako neko živi u rumunskom selu, prisvaja rumunski izraz za tu reč. Vodim borbu za očuvanje jezika. Ja sam članica Udruženja književnika Srbije, Matice romske (ranije je bilo Jugoslavije), Društva za očuvanje jezika i književnosti Roma, Udruženja romskih nastavnika Srbije i Asocijacije romskih nastavnika u Vojvodini. Redovno idem na svaki seminar na koji me pozovu pošto čovek nikad ne zna sve, nego stalno mora da uči. Matica romska se nalazi inače u Novom Sadu, u Barskoj ulici broj 10, u kući pokojnog Trifuna Dimića, našeg romologa, tvorca našeg bukvara, tvorca naše pismenice, u kući tog romskog velikana. On je uspostavio lanac romske nastave po celoj Vojvodini.

A koji su još velikani romskog naroda?

- Pa, recimo, Alen Delon, Čarli Čaplin, Federiko Garsija Lorka, zatim veliki državnici, ali pošto mene više interesuju umetnici, ja sam njih popamtila. Recimo, Mika Antić, Jul Briner, Ava Gardner (poznata glumica), Servantes... zaista ih je bilo mnogo. Danas je to kod nas Rajko Đurić, koji je uporedo studirao tri fakulteta. Filozofiju, fiziku i hemiju i istovremeno ih sve završio na vreme. Inače je doktor nauka, književnik i novinar i savetnik direktora velike agencije Tanjug, pa predsednik romske stranke u Srbiji. Ali je iznad svega veliki humanista i divan čovek.

Koliko ima Roma ukupno u Vršcu?

- U Vršcu sa 22 naseljena mesta, prema zvaničnim statističkim podacima iz poslednje monografije grada Vršca, ima oko sedam stotina Roma. Međutim, stvarna brojka je oko 5.000. Mnogi nisu evidentirani, neki se plaše da se deklariraju, tačnije, plaše se posledica. Verovali ili ne, rasna i verska diskriminacija ovde postoji.

Natalitet kod Roma čini mi se da trenutno spasava ovu državu. Naša deca su naše najveće bogatstvo. Ne mislim samo romska, ali sada govorimo o Romima. Nas ne interesuje na koji način ćemo mi njih prehraniti, mi decu želimo i gotovo. Ali ne bih preterivala... do troje. Ima slučajeva da petoro-šestoro, sedmoro dece neko ima kod

muslimanskih Roma. Kod njih ima i 19 članova porodice: otac, majka i deca... a samo jedan zaposlen. Tu imamo jedan primer u Ritskom naselju i to porodica koja ne prima ni socijalnu pomoć, nego je jedna plata njima jedini izvor prihoda.

Sigurna sam da dobro poznajete i romske običaje. Kakvi su prilikom sahranjivanja?

- Kada osoba premine, rodbina priprema sanduk, pokrov i krst. Kod nas u Vršcu je to pravoslavni krst. Za slavu se kupi bela sveća, a prilikom pogreba žuta sveća. Donosi se cveće i sveća pokojnicima. Ako neko ima pokojnika, dođe poljubi sveću, stavi je pokojniku u ruku i zamoli ga da nosi njegovom pokorom da ima svetlosti na onom svetu, i sveću ubode u posudu sa peskom. Bitno je da je broj sveća neparan. Ritual je isti kao i kod pravoslavnih Srba. Peškiri se isto vežu i sve ono ostalo. I pleh muzika ide.

Kad je reč o pokojnikovim stvarima, onda je kod nas običaj da se neko obuče umesto pokojnika. Ne znam da li je kod Srba tako? Mesto gde je boravio pokojnik, njegov krevet i posteljina se namesti i to se kadi do šest nedelja; posle šest nedelja, kada se daje pomen, onda se ta posteljina više ne unosi u kuću već se nekome pokloni.

A običaji prilikom rođenja deteta?

- Pa kada se beba rodi i naravno čim ukućani čuju, okupe se prijatelji, pripremi se čast: vino, rakija, jelo, muzika... Ranije je bio običaj da se beba krsti do šest nedelja, međutim, danas, nažalost, to je izgubljeno. Beba se krstila u crkvi po crkvenim običajima i to se kod nas zadržalo. Krštenje je sa belom voštanicom u pravoslavnoj crkvi. Beba sme da se posećuje, ali interesantno je reći da do navršene šeste nedeje ne sme bebu da vidi žena koja ima ciklus. Obično treba da je uhvati za nos i nožice i nešto govori. Beba se daruje novcem ili poklonima. I to je onda bebin novac.

A svadbeni običaji?

- Romski svadbeni običaji su zapravo mešavina svih običaja naroda i zemalja kroz koje su oni prolazili u svojoj migraciji na putu ovamo. Naravno da ovde najviše ima srpskog uticaja. Kao što je i srpski uticaj u romskom jeziku. Moram reći da sva romska deca uče od malena i romski i srpski čim krenu na ulicu i neki drugi jezik. Naša jedna uči četiri jezika.

Koji biste jos običaj izdvojili?

- Pogodba za prodaju konja. To je tipično za Rome. Nekad je postojao vašar u Banatskom Karlovcu, Karlizdoru kako su ga zvali, gde su stariji Romi išli da trguju konjima. Neki su išli zapregom, neki su čak jahali konje tih tridesetak kilometara. Tu su trgovali i to im je bilo kao neka vrsta zanata od kojeg su živeli. Možete da kupite konja, možete da menjate sa pridom, ili da dobijete još novca uz drugog konja, ili da vi date... Danas je konja zamenio mercedes, odnosno, auto. Kod nas su sad jako retki konji, znate i sami.

A pesma i igra?

- Da vam kažem, Cigani i umiru pevajući! Ne znam da li ste pročitali «Ciganskog slavuja»? To je deo iz romana "Belo Ciganče". Mi sve što radimo radimo uz pesmu, a tradicionalni instrument je violina. Naravno da se najviše vesele Romi na svadbama. Ima i velikih svadbi, ima i manjih. Onaj koji napravi veliku svadbu zaduži se, ostavi kuću u zalog, a kroz nekoliko godina izgubi tu kuću... Samo da ima tu vrsta uživanja da dokaže ko je i šta je on, bez obzira šta će kasnije biti. Napravio je veliku svadbu!!

Običaji gatanja se vezuju za Romkinje?

- Postoje verovanja da Romkinje proriču sudbinu, gataju, gledaju u kafu ili u dlan. Ja lično ne volim da znam šta me čeka u životu. Ne bih nikad, pogotovu ne da platim, da mi neko u dlan gleda. Vidim to kao način za izvor prihoda. Zaista ne vidim ništa lepo u tome. Niti gatom, niti meni gataju! U pitanju je jedan stereotip o Romkinjama.

Vidim Rome kako prose ispred crkve?

- To su uglavnom Romi muslimanskog porekla, naši ovi domaći retko prose, ali u novije vreme i oni su počeli, naročito deca, jer je ekonomska situacija teška. Neka deca su i moji đaci: dođu iz prošnje kod mene da popiju vodu. Vidim ih tužne, pitam: - Da li si zaradila nešto? Kaže: - Ma nisam! Verovatno je doživela neku neprijatnost... Onda joj ja ponudim supicu, da pojede nešto, i ona se tako povrati.

Romska deca nemaju nikakve uslove za život: nemaju vodu, struju, oni dolaze kod mene da pogledaju neku seriju, redovno neki film. Tako zaredom nekoliko večeri, dok ne zasmetaju ukućanima i onda moram da izmislim neki razlog, na primer da nekud treba da idemo... i kažu: - Nećemo, nastavnice, da ti pravimo probleme! Pa kroz koji dan opet dođu - ja ih primim. Samo to nije rešenje, ja to radim zato što ih volim, osećam ih kao svoje, ali država bi trebalo o tome da brine. Neki završe osnovnu školu, a koliko njih ode u srednju školu? Pa oni i da završe srednju školu, sa takvim svedočanstvom neće moći da se zaposle. Zato ne upisuju srednju školu. U školi «Jelena Varijaški» imamo tridesetak đaka koji redovno dolaze na nastavu. Oni obično završe frizerski zanat i počinju sami da zarađuju. Ali ne mogu biti sve obrazovane Romkinje frizerke?

Vidim da radite mnogo. Kako izgleda Vaš radni dan?

- Svako pre podne odem negde. Obično odem do opštine da odnesem neko pismo, pošto kontaktiram sa institucijama kulture i obrazovanja. Onda napišem poneki projekat, odem do Kulturnog centra ili do Vršačkih vesti, do kupim novine... Kada dođem kući nastane pakao: svako u kući kuva za sebe, svi troše moje namirnice, a kad ja nemam onda mi niko ništa ne daje. Nasekiram se, pa posle ležim po dva dana, pijem četiri puta na dan lekove, tri puta za regulisanje visokog krvnog pritiska, centar za ravnotežu mi je poremećen... Obično uveče pred spavanje pijem lek za smirenje... Ovih dana sam pojačala dozu da ne bih ležala.

Da li znate da heklate, štrikate, šijete?

- Ne, Romkinje to uglavnom ne rade, samo znaju da krpe. Ali zato su znale korpe

da ispletu - pletu korpe od pruća i dekorišu ih, to je već zanat. Prodavale su ih kad sam ja bila dete. Ima toga i danas u Srbiji, ne baš toliko koliko je bilo pre, ima još jedna-dve porodice da se time bave.

Kada imate vremena samo za sebe?

- Ja nikad nemam vremena samo za sebe, samo koliko spavam i koliko se okupam, inače nikad. Nikad ne posvećujem vreme razmišljanju o sebi.

Poruka drugima.

- Pošto Romi sada kruže Evropom - evo ja sam bila u Nemačkoj, Austriji, Italiji, Mađarskoj, Bugarskoj - imaju kontakte sa drugima, malo su se i socijalizovali, vide kako se živi pa su prihvatili savremena shvatanja. Evo, vidite i sami da Ciganke nose pantalone, i starije i mlađe voze bicikl, voze kola... To je doskora bilo zabranjeno. Postojala je nepisana zabrana do pre dvadeset godina za sve to. E, kada su Romi počeli da idu po evropskim zemljama, videli su šta je život, pa su i sami to prihvatili. Ja ne mogu da se žalim, moj otac je meni dozvoljavao da vozim bicikl i da obučem pantalone i što god sam želela. Jednom je moj otac naišao kad sam bila s momkom... on je bio divan čovek! Ja nisam mogla, recimo, sutradan da ga pogledam u oči, on je samo govorio: - Jao, požuri da te ne vidi ona tvoja mati, ubiće i mene i tebe! Kao devojka nisam imala nekih naročitih želja, ali sam imala jednu želju: da ne živim u okovima tih zakona. Eto to bi bila moja poruka.

Zadržite ljubav prema ljudima bez obzira kakvi su prema vama, nemojte se svetiti, praštajte, poštujte roditelje, budite uporni dok ne ostvarite svoj cilj. Ako je on čist i ako je pravi, ako ste ubeđeni da je to prava stvar za koju treba da se borite, nemojte odustajati bez obzira na prepreke. Pomažite drugima u ostvarivanju takvih ciljeva, rađajte se svakoga dana iznova i zaboravite sve loše što je bilo juče.

Kako ste se osećali za vreme ovog razgovora?

- Osećala sam se divno! Mislim da bismo tek sad mogle da započnemo pravu temu, ako biste želeli da saznate nešto o meni.

Oči Vršačkih planina

Plaću slatke crne oči Vršačkih planina,
od praha je tu ljubav naša izgorela
kroz pet stotina godina
ponovo će kao feniks iz praha oživeti
i ponovo ćemo tada staro vino
od crnog grožđa piti
a do tada suza će u našim očima da zri

i da sja kao zrno u krilima Vršačkih planina.

Trešnja u cvetu, zbirka pesama za decu
(dvojezično: romski srpski), 2005, Vršac
(lektira za osnovnu školu za romsku decu).

Lagano zima prolazi, priroda se budi,
travica zeleni a iz zimskog sna ustaje i stari meda.
Trešnja želi da procveta, a ptičica počinje da peva,
kiša je posula, a na glavi šesir svoj pečurkica stavlja.

Uskrs.

Stavljamo joj? busen uskrsa zove se zečica
Ko nam daje jaja draga nam kokoška,
mleko daje nama naša mila krava.
Vunu nama daje a koja je ta, zna se crna ovca.
Još nešto očekuju deca za Uskrs zeca.

II

Ja sa puta dolazim
i jagnje ti donosim
iz torbice moje
glavu vadi
krecavo bele boje
Pa onda:
Dodji zeko zeče,
ne plašim se tebe
poješćeš mi šargarepe
tući će te zečice.

rođene u 1960-im

Gordana Bekčić

Svenka Savić, Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov i Jelena Jovanović, **Romkinje: biografije starijih Romkinja u Vojvodini**, Futura publikacije, Novi Sad, 2001, str. 230.

Knjiga koja je tema večerašnjeg priloga jeste zbornik biografija starijih Romkinja sa našeg terena i predstavlja jedan od rezultata istraživačkog rada polaznica Ženskih studija u Novom Sadu. Studentkinje koje su izvele projekat i same su pripadnice romske etničke zajednice. Savladavši tokom školovanja određena znanja i veštine, primenile su ih praktično u okviru svog etničkog okruženja, a pod vođstvom Svenke Savić, koordinatorke Ženskih Studija.

U izradi projekta korišćen je biografski metod Pavle Fridove, tako da su postavljena pitanja na opštem planu tipizirana i odnose se na glavne životne faze: detinjstvo, devojaštvo, udaju, bračni život, najznačajnije trenutke, profesiju, odnos prema decu, životnu filosofiju. Knjiga sadrži dvadeset biografija, od kojih je tri ispričano na romskom a sedamnaest na srpskom jeziku. Bitno je naznačiti da je ovo prva publikacija koja se bavi životom romskih žena, i stoga se može delimično definisati kao feministički projekat. Nama se čini važnije otvaranje perspektive iz koje je moguće neposredno, pa makar i delimično, ući u kulturni horizont romske zajednice, što ova knjiga svakako čini. Sistem stereotipa i predrasuda srpske i svake druge, takozvane bele zajednice prema Romima je činjenica koju ne moramo posebno na objašnjavamo. Kada se, kroz priču ovih žena, zađe u njihov svet, stvari poprimaju drugačiji oblik i ne možemo da se otргnemo osećanju da nešto debelo nije u redu u međuetničkim odnosima u našem neposrednom okruženju.

Ženska sudbina je u neku ruku zajednička i globalna, razlikujući se od geografske širine, porekla, boje kože, ali arhetipski kontekst u opštem smislu funkcioniše u svim kulturama. Posebnost ženske romske sudbine u našem, još uvek patrijarhalnom društvu jeste njena apsolutna socijalna marginalnost, osujećenost u osnovnim ljudskim pravima, sirotinja i trpljenje.

Skoro sve učesnice projekta potiču iz veoma siromašnih porodica, u kojima je detinjstvo prošlo bez igračaka i svetlih uspomena. Sve one su veoma rano, još pre sedme godine, bile primorane da rade zajedno sa majkom, ili da u kući čuvaju mlađu decu dok su roditelji bili u nadnici. Iz takve situacije školovanje ženskog deteta deluje kao nepotrebno razbacivanje i njega prvenstveno sprečava majka, pošto je njoj u kući preko potrebna pomoć. Sve ove žene, međutim, smatraju neodlazak u školu za svoj veliki nedostatak. Iako imaju različite životne priče, sve one svojim naslednicama, prvenstveno unukama, savetuju brigu za sopstveno obrazovan-

je, samostalnost i identitet.

Interesantna je učestalost rasturene porodice koja se po pravilu dešava kao posledica odlaska oca od kuće, ili prosto sledećom ženidbom i stvaranjem nove porodice. Stiče se utisak da je romski muškarac daleko nestabilniji u sukobu sa realnim životom i svakodnevnim porodičnim obavezama nego njegova partnerka.

Majka je najznačajnija i najsvetlija figura u sećanju ovih žena, ona je uglavnom izmučena i napaćena teškim radom, u stalnom naporu da prehrani decu i sačuva porodicu. Od majke se uče svi mogući zanati i veštine, kuvanje, krećenje, obrada zemlje, čuvanje stoke, održavanje kuće, pamćenje porodičnih običaja. Majka je glavni model za identifikaciju i jedini je vaspitač, po pravilu strog i nemilosrdan.

Nevinost je moralna obaveza ne devojke već cele familije i strategija njenog očuvanja do udaje, a, pored nemaštine, sledeće je polje prepreka koje romsku ženu egzistencijalno ograničava. Istovremeno, kupovina mlade je manje više opšti ritualni oblik, tako da je ljubav kao preduslov braka potpuno irelevantna. Bračni život većina ovih žena pamti kao mukotrpnu rutinu svakodnevice, ispunjenu odgajanjem dece i radom. Ove žene uglavnom ne poseduju osnovno seksualno obrazovanje i zato je abortus, često nelegalan, osnovni oblik kontracepcije. Ni od jedne svoje sagovornice kreatorke projekta nisu čule da se u planiranju porodice i očuvanju ženinog zdravlja javlja suprug kao ravnopravan učesnik. Porođaj, kao i abortus je isključivo ženska briga i obaveza.

U domenu verskog identiteta i običaja, skoro sve sagovornice se izjašnjavaju kao pravoslavke u čijim se porodicama obeležavaju najveći hrišćanski praznici, kao i krsna slava, mada u isto vreme neke od njih veruju, na primer, u zadržavanje duše umrlog člana porodice u kući. Takvo mešanje hrišćanskih i paganskih verovanja Roma potpuno se poklapa sa horizontom većinske srpske kulture gde takvih pojava takođe ima na pretek.

Interesantno je (za nas nerome) da prema vraćanju, proricanju sudbine iz kafe, pasulja, ili karata, ove žene uglavnom imaju skeptično-negativan stav, smatrajući taj način dolaženja do novca nemoralnim, jer otvara mogućnost prevare i obmanjivanja. Najznačajniji događaji u njihovom životu su uglavnom udaja, rat (Drugi svetski), i rođenje dece, posebno prvog sina.

Zajednička crta ženskih romskih sudbina jeste jednoličnost svakodnevice, bez većih pozitivnih promena. One su najveći deo života provele u istom mestu, nisu putovalе niti upoznavale ljude drugih kultura. Ženski romski identitet ili da se izrazimo u stilu Odri Lord, dvostruko manjinski identitet, ograničio je ove žene na uzak egzistencijalni prostor od roditeljske do muževljeve kuće, više manje bez perspektive za radikalnu promenu na bolje, kako na finansijskom tako i na muško-ženskom planu.

Ima, ipak, nešto što nikako ne možemo da potisnemo a što izranja iz životnih priča koje su skupljene u ovoj knjizi. Iako podređene, marginalizovane i osujećene, čini nam se da su ove žene unutar svoje etničke zajednice upravo takvim načinom života stvorile jednu potkulturu, čija osnova leži u odnosu majke i kćeri. Majka kao centralna figura detinjstva preslikava se u drugom delu života na lik svekrve koja preuzima funkcije vodiča i savetodavca, istovremeno prenoseći znanja o kulturnom nasleđu muževljeve porodice. U tom trouglu možda se nalazi deo rešenja problema Romkinja. Ako majka dozvoli obrazovanje ženskoj deci jedna velika vrata biće definitivno otvorena i čini nam se da sav napor treba usmeriti ka edukaciji današnjih mladih majki romskog porekla. Sve druge prepreke i probelme života u većinskoj ne-romskoj zajednici ne mogu rešavati Romi sami. Ta gorka pilula pripada i nama, Drugima, i dok to ne bude bilo shvaćeno i prihvaćeno promene u opštem društvenom smislu neće se skoro desiti.

Beograd, 22.01.2003.

Zlata (1964), Stari Banovci

Pričajte mi o svom detinjstvu.

- Ja sam šesdeset četvrto godište. Moj otac je bio zidar, a moja mati je išla u selo i radila je kod gospoja: prala je veš, sklanjala, čistila. Nas je četvoro dece. Svi smo išli u školi do četvrtog razreda osnovne škole. Nismo išli dalje zato što nismo imali para, školovali su nas moja mati i moj otac koji nisu bili zaposleni i nisu imali stalan izvor primanja. Kad sam završila četvrti razred, znači sa deset godina, a pošto sam bila najkrupnije i najjače dete, ja sam išla s mojim ocem da zidam. Pomagala sam mu oko maltera, vukla mu cigle... znam sve da zidam i da malterišem... naučila sam dobro taj zanat od oca. Moje tri sestre su bile u kući i pomagale su majci: prale sudove, kuvale... Teško smo živeli, ali nismo bili zahtevni. Na primer, da zahtevamo da nam trebaju nove cipele... Uvek nam je donosila naša mati iz sela da se obučemo i obujemo. Nije bilo para ni za knjige, pa nas je bilo sramota da idemo u školu obučene u stare stvari, bez knjiga... Tako smo ostavile školu.

Da li su Vam pričali roditelji o ratu?

- Moji roditelji su bili mali kad je bio Drugi svetski rat - oni su četrdeseto godište. Ali znaju kako su se njihovi roditelji mučili, jer se o tome u kući pričalo. Recimo, oca moje mame oterali su u logor i oca mog oca, takođe. Oboje su rasli bez oca. Oni su bili mali, a ne pamti ni moja mati svog oca, ni moj otac svoga. Žene su ostale same s decom kod kuće i preudale se. Stvorile su nove porodice. Tačnije, očeva majka je ostavila njih četvoro i udala se, imala je još dece s drugim čovekom. Tako da su oni odrasli stvarno

ko siročad kod babe.

Kako ste počeli da se devojčite?

- Slabo sam išla na slave i na igranke, od šesnajst godina sam imala momka tu u mojoj ulici u Banovcima, tu sam se i udala. Više sam išla s mojim ocem da radim, gledala sam da pomognem roditeljima. Inače su moji roditelji znali za mog momka, njegova kuća je pet kuća dalje od naše. I tu smo bili jedan pored drugog - tri godine smo išli zajedno. Moji se baš nisu sa tim slagali, jer je on bio malo opasan. Ja sam bila drugarica sa njegovom sestrom od tetke. Samo što je došao iz vojske, bio je njen rođendan i otišli smo u kafanu da slavimo. On pita mog brata za mene, da li bih izašla, a ja baš nisam bila za to, jer je on bio stariji od mene pet godina. Dok smo sedeli u toj kafani on me pita: - Ej, da te ispratim do kuće? I tako je on mene ispratio do kuće i pita me: - Što se ja i ti ne bizabavljali? I tamo-vamo... ja pristanem. Dan po dan, tri godine smo se ozbiljno bavljali. Branili su nam i njegovi i moji, jer nisu baš bili za to da nas dvoje budemo zajedno. Njegovi su mi zamerili da sam od njega siromašnija, jer su zamišljali da se on oženi nekom bogatijom, da im donese miraza. Tražili su nešto bolje od mene a, u stvari, oženili su ga siromašnjom od mene.

Kako se dogodilo da Vi to dozvolite?

U stvari, on je bio puno ljubomoran i nisam smela nigde da idem. Na primer, moja sestra je bila udata u Novoj Pazovi, ja nisam smela da idem kod nje od njega: - Nećeš ti meni nigde ići! On i ja se posvađamo i moj ga brat od tetke udari, a njegova mama jedva dočekala to i počela da ga huška: - Vidiš, oni još znaju da te tuku, a ti si se za nju zauzeo! I ode njegova majka i oženi ga. A on, kakav je bio, pristane na to. I onda je non-stop pio i nije dolazio kući. Većito je dolazio kod mene. I tako prođe pet meseci on se, valjda, onda otreznio i oterao tu ženu, a ja pobegnem za njega.

Kakvi su bili vaši prvi dani u braku?

- Pa, ja nisam mislila da pobegnem u neko drugo selo da nas ne nađu. Moji su znali da sam išla sa njim i dok je bio oženjen. Otišli smo tu kod moje sestre, odmah druga ulica, noćili i uzoru smo došli kući. Posle su se i njegovi pomirili s tim, jer su videli da on hoće da uzme koga on hoće.

Svadba?

- Nije bilo svadbe. Ne, to kod nas nema tih nekih čaršava i šta ja znam. Meni nije bilo teško u prvo vreme u braku zato što sam ja sve znala: da kuvam, da perem, da pravim kolače, rezance da kuvam. Kad sam ušla kod njih u kuću i kad sam prihvatila da budem oko šporeta kao nova mlada, za njih je to bilo čudno. Jer mlado dete sam bila! Dobro, nisam bila tako mlada - imala sam punih osamnajst godina, ali sam počela da kuvam, da pravim kolače, svekar me je puno falio: - Vidiš kako ona zna! Valjda ona snaja nije znala to, ali oni meni nisu rekli da li je znala ili nije. Uglavnom su oni mene konačno zavoleli. Kad mi je neko od njih nešto govorio, ja mu nisam odvrćala, nego

sam ćutala. Nisam se ni njemu žalila na njih, da mu, na primer, kažem šta mi je njegova mati rekla, ili otac. Tako je godinama bilo. Oni su me zavoleli, maltene kao svoje dete i evo već dvadeset godina je prošlo a ne može niko ništa loše da kaže za mene.

Zatim su stigla deca.

- Imam dve ćerke: stariju, Slađanu, i mlađu, Danijelu. Porodila sam se u porodilištu. Prvi porođaj je bio lak, mogla sam da se porodim i kod kuće. Samo tri dana sam bila u bolnici, onda sam došla kući i odmah sam ustala, iskuvavala pelene, prala, spremala sve za ćerku – sve sam to znala, jer sam odgajila tetkinu decu. Sa Danijelom sam imala težak porođaj, jer sam imala dvojke. Sin mi je odmah umro, a ćerka mi je ostala živa. Ostao je problem sa njom, jer ima deformaciju stopala. Evo petnaest godina već ima i tako se mučim od lekara do lekara, od bolnice do bolnice... Ide na bolje, ali još uvek ona teško hoda. Sa drugim detetom nisam išla na ultrazvuk jer su svi kazali da je sa drugim detetom lakši porođaj. Pogrešila sam, jer da sam otišla na ultrazvuk videlo bi se da imam dvojke u jednoj posteljici što znači da nisu mogli da se razviju kao jedinke. Ćerka nije bila razvijena - tako se rodila. E, sad! Izgleda da smo muž i ja u rodu. Njegova baba i moja baba su se družile i dolazile su jedna kod druge. Čujemjedna drugoj kažu 'sestro' pa sam onda pitala i ustanovila da smo dalja familija, što nisam znala pre nego što sam se udala. Verujem da ima i to neke veze... Sam bog zna šta je tu! Tek kad ti se nešto desi, onda se pitaš: zašto baš meni to da se desi?! Onda razmišljaš, zašto se tako dogodilo ako nismo grešili ni ja ni on: nisam nikog ubila, nikom ništa našao uradila... ali zašto je to tako? Ja mislim da je to tako što smo familija.

Kakvo je bilo detinjstvo Vaših ćerki?

- Prva ćerka je već napunila osamnajst godina. Dobra je, sluša me, ide redovno u školu, nemam problema sa njom. Ne teram je da kuva, da sklanja, da radi nešto, volim što ide u školu i što će je završiti. Neće biti ko ja - samo domaćica, nego će da se zaposli i onda da se uda. Da ima svoju porodicu, a ja ću joj pomoći koliko mogu.

Drugo ćerki sve dajem na volju da ne oseti da je ona takva, i koliko mogu pomognem joj, trudim se. Sad kako će biti, ne znam, inače je vrlo dobar ili odličan đak, mada je nešto kasnije krenula u školu. Ja mislim da će i ona uspeti u životu, bar što se tiče škole. Da završi nešto i nađe neki posao, ne mora da stoji na nogama, nek nađe posao gde će sedeti. Ona je imala dve operacije stopala na obe nogice. Do četvrte godine nije uopšte stajala na nogama. Nakon dve operacije stopala, hvala bogu, stoji sama na nogama, ali ne može daleko da hoda, zato je ja odvodim u školu i dovodim iz škole. Sada treba da ide zbog kičme na lečenje, jer što je starija i što više stoji na nogama, kičma joj se krivi. Videćemo kako će biti dalje. Sada ima petnaest godina i ide u peti razred. Direktor škole ju je hvalio i kaže da nema veze što je kasnije krenula u školu, jer je bistra i njoj lepo ide škola. Puno ona voli školu i nema nikakvih problema. Oni su hteli da je daju u specijalnu školu u Staroj Pazovi, međutim, kad su videli da je ona prošla testove, da je pametna, onda su rešili da može da ide u redovnu školu.

Imali ste pune ruke posla oko dece. Kako je dalje tekao Vaš život sa mužem?

- Pa, nije bilo baš sjajno. On je voleo da pije, išao je po kafanama, po dva-tri dana ne dođe kući. Ja, šta ću? Malo dete imam, ostani da živiš. Nisam volela da se rastanemo, da idem kod mojih, da se vratim. Uopšte nisam razmišljala, kako mi da bog, dobro je! Pa, bogami, dugo sam živela tako, a on je dugo lutao i pio. Kad se rodila druga devojčica, onda je kao malo zbog nje bio bolji. A šta bi trebalo ja da uradim u toj situaciji? I ja sam mogla da pijem i da lutam da bi mi bilo lakše? Kao, teško mu je zbog naše ćerke što se tako rodila pa zato pije! A tako je radio, ako ne i gore, pre nego što smo se uzeli.

Da li je bilo nasilja u braku?

- Dok se druga ćerka nije rodila, maltretirao me je i tukao. Bio je jako ljubomoran i nije me puštao nigde da idem, pa je to bilo više psihičko nasilje. Kada je dolazio sa posla, ja sam morala da budem u kući, ni slučajno da idem kod mojih koji su tu pet kuća dalje. Niti sam negde išla, niti sam se sa nekim družila. Nekoliko ženica iz komšiluka dolazile su kod mene dok on nije prestao da pije. Onda je video ko je ko i od onda teče život kako treba.

Bilo je više puta da su deca bolesna, a on nije kod kuće po dva tri dana - obe gripu, ili boginje boluju, ja sama sa njima, hoću da svisnem od posla i bola! Onda mi je bilo najteže. Znači, uvek ja treba da se žrtvujem za decu, a on nije kod kuće. Njemu lepo - on ide i pije, a ja moram sa decom - jednu za ruku, jednu na leđa i teraj kod doktora. Kada je dolazio pijan, kad je vikao, ili puštao radio do daske, nije mi smetalo. Ja zatvorim vrata, legnem sa decom, on u onoj sobi pije, celu noć mu svira radio jer zaspi, ali to mi nije bilo tako teško.

Da li ste vraćali?

- Kada popijemo kafu, ja i ove moje drugarice što dolaze kod mene gledamo u kafu. Znam figure i gledam u šolju. One kažu da im sve pogodim, otkud znam?! U zadnje vreme baš ne gledam. Vidim figure, znam šta znače i tako im ja protumačim... Recimo, kokoška kad je u šolji onda je svađa, pile je bolest, strela brzina, konj isto brzo, neka jačina. Poneke figure znam... ne baš sve, više od dosade sedimo i gledamo u šolju nas tri-četiri drugarice, jedna drugoj gledamo i tako se družimo. U stvari, sve jedna o drugoj znamo i onda tako, tek radi razonode malo gledamo u šolju.

A da li ste išli da Vam vraćaju u vezi sa devojčicom?

- Išla sam na puno mesta baš zbog nje. Mada mi baš nisu pogodili, a i ja im nisam baš verovala. Doktori su gotovo sasvim izlečili moje dete, oni su meni pomogli. Ja sam samo njima verovala, ne verujem toliko u te vračare, gatare, travarke... One su mi, na primer, rekle da sam stala na nešto, ili da će to biti još godinu dana, i da će biti bolje... Međutim, to se nije ostvarilo. Ne verujem u to da je neko nešto uradio meni. Verujem da u ovo vreme nema sveta koji zna da pravi neke vradžbine. U Boga verujem i molim mu se. To verujem. Znam „Oče naš“. Idem u crkvu, molim se Bogu, upalim sveću za

zdravlje. Obično za mrtve više ni ne palim, samo za zdravlje moje dece, ne interesuju me mrtvi. Pa recimo kada sam bila kod te vračare u Sasima. Ona je tražila da joj odnesem tri stvari moje ćerke i odnela sam: njen veš, čarape i majcu što ide uz telo. Kad sam otišla kod nje ja nisam htela da joj kažem zašto sam došla, nego da ona meni kaže zašto sam ja došla, ako ona nešto 'vidi'. Sad me ona pita: - Koliko imaš dece? Ja joj kažem. Ona kaže: - Ova prva će ti se udati sledeće godine, inače troje dece imaš. Ova druga udaće se za pet-šest godina, imaće troje dece... sve nešto bez veze. Kaže mi savet: - Daj joj da se opere u ovoj vodi, odnesi je prvo u crkvu. U redu. Ajde, ja u crkvu, donela vode, oprala je i tri dana dala da nosi sve te njene stvari. Sve sam ja to uradila, ali od toga nema ništa. Zato ja ne verujem u te vračare i travare.

Vaš je muž bio u vojsci u ovom poslednjem ratu?

- Da. Kada je dolazio pričao je da je gledao ranjenike da su se mučili, bili su i gladni i žedni. Samo njemu nije bilo tako, jer je on bio u komandi. Njegov brat je bio u pešadiji i bio je na prvoj liniji – njemu je bilo teško. On je i bežao i dosta se patio. A kad se vratio sa ratišta, onda su, maltene, sva ova deca koja su bila na ratištu slavila još dve-tri godine što su ostali živi. Nisu tamo umrli, ali su puno pili, dok se to nije malo smirilo i onda je počeo svako da gleda svoju porodicu i svoj život. Moj muž se vratio na posao. Dobili su u firmi dopust sedam dana odmora na Zlatiboru na oporavak. Posle toga je on video šta znači porodica i život pa otada ide na svoj posao i odmah dođe kući. Mi smo hranili svinje, čistili obore, to je sve naporno. Počeo je da vodi normalan život tek kad je došao u godine. Sad više nema da ide u kafane, da popije celu platu i da dođe kući bez dinara, kao što je ranije radio. Pa, kada je on tako radio i kad smo ostajali bez dinara, onda je bio živ njegov otac i njegova mati, pa su mi pomagali. Kada je on video da su deca krenula u školu, da im treba ovo i ono, e onda je počeo drugačije: - Fala bogu, zar nam nije lepo!

Imate li veliku rodbinu?

- On ima tri sestre. Najstarija je od mene starija, udala se u Novu Pazovu, Romi bili da je prose... i bilo je lepo. Ona se zabavljala sa tim dečkom, ali je htela sve po redu da bude: da dođu njegovi da je prose, da pravi otac svadbu. I eno je, udala se za njega i lepo živi. Sada živi u Austriji sa mužem i sinom. Ona radi u bolnici, a muž ne radi nigde. Njen sin se oženio, rade i on i žena, a imaju malu ćerkicu.

Od druge dve sestre najmlađa se udala u Jasku, njen muž je muzičar, svira bas, a ona ne radi nigde. Ona isto ima jednog sina i lepo žive zajedno. Bili su i oni jedno vreme u Austriji, oboje su radili, imali su kamion, otvorili su vulkanizersku radnju, pošto je njegov otac vulkanizer. Podigli su veliku kuću, lepo žive. Sada više ne idu u Austriju, nego ovde žive, imaju kola... i tako! A srednja se udala tu, kod mene preko puta. Radi pomalo kod privatnika, ona isto ima jednog sina.

Šta je najviše uticalo na Vaš život?

- Što se rodila mlađa ćerkica tako da moram stalno da budem pored nje. To mene prati kroz život! Borim se, i boriću se, dokle god sam živa, samo da ona ozdravi, da

može sama da vodi brigu o sebi, da može da završi školu, da se zaposli, da ima svoju porodicu. Pre svega, da se njoj ispravi kičma i da ozdravi. Da može normalno da se uda i da rađa decu. Moram reći, kad sam se drugi put porodila i kad su mi rekli lekari da mi je jedno dete umrlo, a da drugo ima teškoća sa stopalima, ja sam bila u šoku. U tom momentu sam mislila da je bolje da i ona umre, nego celog života da se muči. Svesna sam bila da ću ja da se mučim i da prođem kroz sve ovo, ali iz dana u dan, iz godine u godinu verujem Bogu, da može da bude sve dobro, i boriću se. I biće dobro! Ona se razvija kao i svaka druga devojčica, prošla je pubertet, razvija se normalno, ima sve ono što treba devojka da ima i verujem da će moći da se uda i zasnuje svoju porodicu.

Kako je bilo kada su Vam ćerke bile u pubertetu?

- Nas četiri smo sestre bile u majke, kad sam ja dobila, mi nismo rekle mami da smo dobile, nego sve jedna drugoj kažemo. Sada je to savremenije. Moja Slađa kada je dobila ona je rekla meni: - Mama, ja sam dobila! U stvari, ova deca već znaju šta je to i kako se treba ponašati, i u školi o tome uče. Ne sakrivaju od mene ništa, to je sve normalno. Slađa kada je dobila, ja sam se radovala, a Dana kada je dobila za mene je to bio šok. Nisam mogla sebi da dođem, plakala sam ceo dan. U stvari, trebala sam da se radujem, ali valjda sam plakala od te radosti i brinula sam se: - Jao, bože, da l' će ona znati? Kako će ona ići? Pogotovo što je krenula u školu, kako će ona to da sakrije? Da l' će znati ona to... A, fala bogu, nema problema! Inače sam joj rekla je to normalno, da to mora svaka devojka da dobije, da mora da ima redovno i da ne sakriva od mene. Prvih godinu dana sam joj pomagala, sada više ne. Sad sve sama.

Koji je Vaš najsretniji period u životu?

- Pa, kada je ona stala na svoje noge sa četiri godine. Operisali su joj obe nogice, nosila sam je stalno, nije to bilo lako. Verovala sam da će moći stati na noge. Posle operacije držala je gips na nogicama i menjali su joj ga stalno, a kada su joj skinuli skroz gips, dobila je ortopedске cipele i ja sam je polako vodila, ali teško. Posle godinu dana, kada je napunila pet godina, onda je krenula sama da hoda. E, to mi je bio najsrećniji trenutak u životu, što sam mogla da doživim!

Pogrešila sam što sam joj kupovala sandalice i patike koje je volela da nosi kao i druga deca, i sada su joj se iskrivili i prstići, i eto. Doktori su rekli da nosi cipele stalno, a ja sam prekinula malo, zato što je ona plakala u bolnici i nije volela dok je bila manja da nosi te cipele. Sada je veća i biće joj bolje.

Koji Vam je najteži trenutak u životu?

- Kad se ona rodila, onda sam mislila da je bolje da ne živim.

Šta ste želeli u mladosti, a šta se od toga ispunilo?

- E, pa ja sam mnogo želela da imam muško dete! Ono jedno muško mi je umrlo, a za treće ni ne mislim da rodim, jer imam brige s ovom malom. Sada jedino imam nadu za unuka, ili od ćerki. Nekako muško volim! U stvari šta god sam zamislila, ništa mi

se nije ostvarilo. Želela sam lepo da prođem kroz život. Međutim, meni je sve naopako prošlo, baš nijedna želja mi se nije ostvarila.

Da li mislite da Vas je muž nekad prevario?

- Nikada nisam bila ljubomorna na njega, imao je i on devojke, kao i ja momke. Dok si devojka, moraš da imaš momka i momak mora da ima devojku, ali otkako smo u braku ovih devetnaest godina, niti je on mene prevario, niti ja njega. Potpuno sam sigurna.

Kako vidite sebe kao ženu u tim godinama koje su prošle?

- Kako ja vidim sebe? Pa da ostanem verna mužu i deci, da im sutra, kad se moja deca udaju, ne kaže njihov svekar ili svekrva: - E, tvoja mama je bila onakva, a tvoj otac ovakav! Strogo vodimo računa i ja i muž, da do toga ne dođe. Ima nekih porodica koje oteraju devojku zato što joj je mati bila kurva. Ja sebe vidim tako da sam majka i supru-ga kakva treba da budem. Ja sam malo i muško i žensko, žrtvujem se za decu. Više ja vodim brigu o njima, nego on i preuzela sam sve na sebe i nije mi teško.

Šta biste savetovali deci kako da vode svoj život?

- Da gledaju kako su im mati i otac poštteni i ne kurvaju se, ne rastaju se. Šta imamo imamo, šta nemamo nemamo. Vodimo normalan život da sutra kad se udaju lepo žive sa mužem, da se ne zaljube u drugog pa da se vrate kući, nego da otvore oči koga će uzeti i šta će raditi. Znači, kada se udaju, nema više da se rastaju, ili da se zaljube u drugog, ili da dođu kurveštine pa da noću muž naiđe na njih i ubije i nju i tog švalera. Mislim to ne bi htela da doživim da se izbrukam, nego da budu poštene kao mi, je l' to potiče od roditelja.

Šta mislite o političkom angažovanju Roma?

- Moj muž je u Srpskoj radikalnoj stranci već deset godina, ali podržava DOS. Kada su kod nas sastanci i kada je glasanje, on je u odborima za glasačke listiće. Znao je, u stvari, da će pobediti DOS i svi smo bili za to. Sada se i on prelama i on je, iako je znao da će pobediti, voleo samo da ne budu socijalisti, a nema veze ko će biti. On je bio zag-rejan za Radikalnu stranku, ali kada je već pobedio DOS, znači da je dobro. Ja nisam imala nekakav uticaj na njega. Drago mi je bilo kada je pobedio DOS i mislila sam da će mi biti bolje, u stvari nešto i jeste. Treba vremena da se popravi i da se stabilizuje život. Pa da budu bolje plate, da i mi Romi budemo negde poznati, i da to malo prođe. Uvek kažu: - Ej, Cigani! A sada nije tako. I neromi su drugačiji, sve se to drukčije gleda.

Da li se družite sa nekim?

- Imam moje jetrve - od muževog brata od strica žene, a ima ovde i neromkinja, uglavnom su Bosanke. I sa njima se družim, ali i sa Romkinjama. Kada se ne vidimo po dva-tri dana, odmah me pitaju: - Pa, gde si ti? Idem kod njih na kafu, one dolaze kod mene.

Ovde u Banovcima ima jedna ulica koju zovemo Romski sokak, ali ulica je Pere

Čodanovića. U njoj žive i Romi i Bosanci, Mađari, Makedonci i Dalmatinci. Ima dosta raznih nacija u ovom Romskom sokaku, možda ima i više Bosanaca od Roma, ali svi se fino družimo i svi smo složni. Kada neko pita gde je ulica, ne kažemo ulica Čodanović Pere, nego: - Di je Ciganska ulica. Pre su bili samo Romi u njoj, ona je danas dugačka i u nju su se naselili oni koji su kasnije došli. Svi se dobro slažemo. Čak bosanska deca znaju romski, pričaju naša deca romski i svi su naučili i svi se lepo druže.

Šta najviše volite da kuvate?

- Pa, kuvam ono što vole moja deca da jedu. Spremam im svaki dan drugo jelo, i videla sam šta najviše vole da jedu: Slađa voli pohovane šnicle, a ova mala voli samo pečeno, nikako kuvano. Sarmu Slađa nije jela uopšte, a mala je jela. Sada mala ne voli sarmu, a velika voli. Gledam da im udovoljim da se ne naljuti nijedna. Napravim kolače po volji i tako se ne ljute. Jedino imam mali problema sa starijom što ne jede kašikom ništa: supu, čorbu, njoj samo daj nešto pečeno.

Najviše volim da kuvam gulaš kada se kolju svinje: od crne i bele džigerice, stavi se i bubreg, malo mesa, dosta luka... to ispadne jako lep gulaš bez krompira, bez makarona, to se samo tako kuva. Ranije sam držala piliće i svinje, zimi ne držim ni svinje ni piliće, jer se teško održavaju, a leti je lakše. I prodajemo i za nas imamo pilećeg mesa.

Da li ste i švercovali?

- Dok je bila inflacija, dok nije bilo cigareta u prodavnicama, švercovali smo. Pošto ja ne mogu da se zaposlim, muž mi je nabavljao cigare u firmi od njegovih drugara i donosio ih kući da prodajem. Međutim, kako je meni ovde u ulici otac i brat, sve sam davala na čekanje, a posle kada treba da plate, nisam bila takva da idem da tražim, pa šta ću, nije dao nije dao... znači propala sam. Probala sam da preprodajem stvari: kupovala sam na buvljaku i preprodavala. Isto mi je bilo: prodavala sam tako što stavim nju u kolica i idem ulicom i prodajem neromkinjama i one plate, a Romkinjama kad dam, one mi daju jaja, pile, mast... nemaju novaca. Ima koje uzimaju na pozajmicu, evo, i dan-danas mi nisu platile! Ne ide mi od ruke neki biznis, nisam za to. Znaš šta znam? Znam lepo da napravim torte u figurama. I drugi ljudi dolaze kod mene da im pravim kolače. Romkinje kažu: - Jao, ti znaš da napraviš te medvediće, te Miki Mause... onda donesu sve što treba i ja im napravim torte. Tome me je naučila moja najstarija sestra, što je u Austriji. Od nje sam uzimala recepte i sama pravila. Stavljam zimnice, kad dođe vreme za papriku i kupus, krastavce, i tako.

Možete li nam reći neki recept?

- Pa najjednostavnija je bajadera: jedna čaša vode, jedan margarin i pola kile šećera. Sve se kuva i sklanja se sa šporeta, pa se stavi pola kile mlevenog keksa i to se sve pomeša. Onda se подели na dva dela i u jedan deo se stavljaju orasi, a u drugi deo se stavlja čokolada. Onda staviš prvi deo dole, onaj u kojem su orasi, onda se stavi drugi deo, onaj u kojem je čokolada, i to se poravna. Stavi se odozgor topljena čokolada, i to je bajadera.

E, sad neku pesmu!

- Moj muž je bio muzičar, u stvari je samouk, svirao je na električnoj gitari, ali je slabo svirao sa Romima, više sa neromima. Romi su obično tamburaši, a on je išao sa neromima da svira na ispraćajima u vojsku, na svadbama i zato zna samo srpske pesme. Jedino kada je dolazio kući pijan, onda on meni, kao, peva bećarac: - "Ženo moja, okreni se zidu da te moje oči ne vididu"! Jedino to, a inače da se ja veselim, da pevam, nisam imala za to dara. Pošto me ovo u životu pogodilo, ne idem u svatove ili proslave; niti ja igram, niti pevam, niti se ja veselim, tako da slabo znam pesme da pevam. E, sada je i mužu žao što nije bolje to naučio. On je kupio starijoj ćerki sintisajzer još kad je bila mala, da uči da svira. Mlađa nije htela da uči, zapravo nije htela nijedna. I njemu je isto žao što nema muško dete da ga nasledi, da bude muzičar.

Ja sam sakupljala romske kletve i zakletve.

- Muž moje najmlađe sestre pije jednom godišnje. Opije se samo za Svetu Petku. Oni isto slave Svetu Petku. Na taj dan on pije odmah ujutru kad jede, onda spava, uzme sveću i stvarno godinu dana ne pije dok god ne dođe opet taj dan.

Nikad nisam terala mog muža da se zakune da neće piti, zato što se bojim da će se zakleti u našu decu, a znam da reč neće održati i da može da se prevari i da uzme da pije. Kad se zakunem, za mene to puno znači, ako se on zakune u decu - da mi umru deca - bojim se, jer verujem u Boga, da neće održati reč. Ne dam mu nikad da se zakune, niti je on to spominjo. Obično Romi uzmu sveću i ikonu sveca kojeg slave i zakunu se. Recimo, ko slavi Đurđevdan na Đurđevdan i Svetu Petku zakunu se nad njom, ili, recimo, idu u crkvu i čita im popa, zakune ih, stavi im ruku na glavu da više neće piti. Kod Roma opet neko pogreši i pije i onda ide opet i zakune se u decu da neće više piti.

Obično žena kaže mužu: - Skrljao svoj vrat! A muž obično ženinu familiju grdi. Odmah jebe ženinu mamu, što mene najviše pogađa. Znam da ne može žena muža nikad da kune, jer ga to nikad ne sustigne. Bilo šta da mu kaže, to ga nikad ne stigne. Jedino mati kad kune decu, onda ih to stigne. Ali kad žena mužu, ili muž ženu kune, to ne вреди ništa. Kad te neko tvoj rođeni kune, to je strašno! To te može stići.

Da li je Vas neko kleo?

- Pa nisam nikome dužna, nisam učinila nikom nažao! Otkud znam, možda neko i kune, ali ne znam.

Na kraju želim da mi kažete kako je bilo kada je bilo bombardovanje?

- Pošto nisam doživela Drugi svetski rat, ja sam zamišljala da će da dođe u naše mesto mnogo vojnika, da će da se sakriju među kuće i počnu da pucaju na nas. U stvari je bilo bombardovanje iz aviona! Odmah sam otišla u podrum kod moje sestre, tamo sam bila celu noć. Ujutru smo došli kući, slušamo izveštaje na televiziji šta su sve napali i bombardovali. Moja sestra iz Austrije javljala je kada su kretali da nas bombarduju. Onda se mi spremimo i idemo u podrum. Bojali smo se. Kada je bila prva sirena, to je

bilo nešto strašno! Celog života će mi ostati ta sirena u sećanju! Prvi put kad je počela da zavija, svi smo se zbunili, jer nismo znali šta će biti sa nama. Muž mi je do zadnjeg dana govorio o Miloševiću: - On je to sve napravio! Mada ja nisam mislila baš da je on za to bio kriv. Bilo je tu više krivaca, ne samo on. Krivi su i drugi za još veće zločine od njegovih. On je bio kriv zato što je bio predsednik, a bili su i drugi krivi. Eto, tako se desilo.

Da li ste nekada osetili neku diskriminaciju zato što ste Romkinja?

- Pa ne. Zato što sam se družila i sa neromima. A ni moja deca. Nije bio problem ni kod jedne ni kod druge, nikad im niko nije rekao da su Ciganke.

Šta mislite, da li Romi treba da se mešaju u politiku?

- Pa, ovde kod nas ima dosta obrazovanih Roma i dosta poznaju politiku i sigurno da su u toku i znaju šta je najbolje. Oni isto prate i znaju. Ima kod nas dosta Roma koji idu nasastanke i druže se sa Srbima, uče kako da se ponašaju i kako da se obrazuju. Pa nije loše ako svako ima svoju stranku, svako ima svoju politiku - zašto ne bi imali i Romi. Neki Rom je možda pametniji nego nerom i više zna šta treba da bude romska politika.

Školovanje mnogo znači za Rome. Ja nisam mogla da idem u školu, borim se za moju decu da idu, sutra da im život bude lakši, da imaju posao, da znaju pravilno da pričaju sa neromima, da znaju da se suprostave nekom, da znaju da traže svoja prava, da se zaposle i da budu neko i nešto.

Ima li nešto što biste želeli da mi kažete, a da Vas nisam pitala?

- Svaka Romkinja, ne samo Romkinja, koja je samo oko šporeta, oglupavi. Ja smatram moj život promašenim životom. Udala sam se za koga sam htela. Uzela sam onog kojeg sam volela. Išla sam s njim tri godine i uspelo mi je u životu to što sam se udala za njega. Sreća je kratko trajala! Posle pet godina, kada se rodila druga ćerka meni je krenulo sve naopako! Te doktori, te travari, te vračare... Smatram svoj život promašenim, jedino se borim da ćerkama bude bolje nego meni, da se one školuju i obrazuju, a meni kako bude.

Bajramšah (1966), Nikšić

Volela bih nešto da znam o Vašem detinjstvu?

- Moj deda, otac moje mame, bio je sluga. On pamti svoje detinjstvo kao teško. Služio je jednom Albancu, nije imao roditelje. Preživeo je Drugi svetski rat. Pričao mi je kako su teško živeli tada. Deda je onda bio na Kosovu. Kao dijete sam volela da slušam njegove priče kako je to bilo. Govorio je da su najugroženiji bili Jevreji i Romi. Oni nisu imali ni neka osnovna prava, nemaju svoju zemlju, bili su proganjani, kako on kaže. Kad su Italijani došli, onda su naši Romi bili najsrećniji, zato što su skupljali jaja od kornjače za njih i dobijali od njih hranu: žene su išle po livadama, skupljale su jaja i prodavale Italijanima, a oni su im davali konzerve. U to vrijeme nije bilo ništa drugo izuzev tih konzervi.

Morali su mnogo da rade da bi dobili kilogram kukuruza, jer tada nije bilo pšenično brašno, pa su onda nosili kukuruz u kamene vodenice da samelju. Deda kaže: - Ja sam morao od sedam godina da čuvam stoku, pa sam morao i da spavam sa stokom kad negde odemo, kad sam išao neđe daleko da kosimo ili da oremono... Tada se sve ručno radilo. Kao čoban je morao da nosi kukuruznog hleba da ima za četiri-pet dana. Imo je dvanaest-trinaest godina, bio je veoma sitan rastom za te svoje godine, jer nije imao dovoljno hrane da se hrani. Spavao je u nekoj štali. Deda je pričao za Rome da je njima u ratu bilo najteže, najviše su ispaštali, jer nisu imali svoju zemlju, bili su proganjani i s jedne i sa druge strane. Romi su bili uz jedne i druge zato što nisu bili političari.

Kako su se Vaši preselili sa Kosova u Nikšić?

- Djed mi je došao sa Kosova, oženio se bio sa pravoslavnom ženom. Uz mog djeđa su došli ujak, majka, tetke i mnogobrojna rodbina. Nastanili smo se u Crnoj Gori. Ja sam rođena šezdeset šeste, dvadesetog januara u Nikšiću. Moje detinstvo je bilo veoma lepo. Bila sam jedinica, roditelji su mi pružili uslove za dobar život u detinjstvu. Imala sam i najlepše igračke i dobru odeću i obuću, sve kao ostala deca, a ne kao što je u porodicama sa sedmoro-osmoro dece, u kojima to nije moguće pružiti. Tada je bio bolji standard života uopšte, ljudi su bolje živeli. Sada u proseku sedamdeset posto ljudi mnogo teže živi, nego što smo mi Romi živeli ranije.

Moj otac je bio fizički radnik. Prvo je radio u nekom kamenolomu u Pužinu, posle u gradskoj čistoći. Majka je bila domaćica, radila je samo kućne poslove. Otac je imao platu i fino smo živjeli. Imao je bonove za doručak cjelih mjesec dana, tako da smo mogli dobiti na te bonove dva obroka tokom petnaest dana, a ostalih petnaest dana smo plaćali. Ne mogu tačno reći šta je radio moj otac, ali mislim da je tamo neke mine aktivirao po onim krševima, uređivao je teren, ne znam tačno ni ja što je radio tada. Kasnije je radio u gradskoj čistoći: čistio ulice, brisao svetiljke... Dobio je penziju.

Moj otac je bio miran čovjek, i danas je takav. I novo prihvatao, nije zaostao kao neki drugi roditelji koji ne dozvoljavaju ženskoj deci da se školuju. Ja sam imala slobodu i da prošetam i da odem u bioskop sa drugaricama iz škole.

Da li ste išli u školu?

- U školu sam išla samo četiri razreda, zato što nije bio niko da me priprema dalje: majka i otac su bili nepismeni i prihvatili su moju želju da dalje ne učim. Meni onda nije bilo toliko zanimljivo da učim. Nije mi žao što nisam dalje išla u školu, jer sam bila sposobna da obavljam razne poslove. Imali smo samostalnu trgovinsku radnju među prvima u Crnoj Gori. Bio je to komision, a mi smo bili samostalni trgovci.

Da li se sećate školskih dana?

- Prvo sam učila u školi "Olga Golović" dok smo bili podstanari prvih sedam-osam godina moga života. Onda smo se preselili: tata je kupio jednu malu kuću, pa smo bili bliže drugoj školi. U razredu smo bili složni, nikad niko nije gledao ko je kakve vjere, ili nacije, nego smo bili kao braća i sestre. Danas ljudi gledaju kakve je ko vjere i nacije, pa se odvajaju jedni na jednu stranu, drugi na drugu. Ima i izuzetaka, koji to ne gledaju, al' malo ih ima.

Bili smo pioniri, imali smo pionirske kape i marame. Radovali smo se poklonima za kraj godine i polugođe. Imali smo one... zvale su se špinterice, pa smo nosili mantile... Bili smo uredni, malo je bilo onih koji nisu vodili računa o higijeni, nisu nokti smjeli da budu prljavi.

Radovala sam se kad smo u školi dobijali kape i marame kao Titovi pioniri, ili poklone za Novu godinu, za Dvadeset deveti novembar: slatkiše, bombone... Ne sećam se više, bilo je to pre dvadeset i devet godina. Kad su moja deca krenula u školu, toga više nije bilo. Smatram da je moje detinjstvo bilo zanimljivije i lepše nego što je detinjstvo

moje djece.

U školi sam imala učiteljicu, onda sam kasnije imala učitelja. Učiteljica nije pravila razliku između mene Romkinje i ostale dece, već je bila kao majka.

A kako je bilo kad ste postali devojka?

- Ja sam bila verena već u petnaestoj godini, tada sam se i udala, a do četrnaeste godine sam baš pravo dijete bila. Ja kao djevojka nisam ni postojala, jer sam se već od petnaeste godine udala.

Kako je izgledala udaja?

- Za mene je to bilo sve suviše ozbiljno, jer sam ja bila dijete. Kad sam se udala njihova je porodica bila veća, a kod mojih samo nas troje. Uvek sam željela da imam veću porodicu, brata i sestru, kod njih je sve to bilo. Tu sam našla i zaovu kao drugaricu - bila je moja generacija. Imala sam svekrvu koja me je učila da spremam i kako da radim. Bio je običaj da se nevesta budi rano, pa da, recimo, vidi neko kako nevesta briše vani - kako je vredna. Uskladila sam se, jer sam željela tu veliku porodicu. Bilo mi je neobično, ja nijesam znala za momka. Međutim, sve sam učila. Tu je bila svekrva da me savetuje kako treba s mužem, kako treba da se ponašam, da ga poštujem, da mu operem noge, da mu peglam, da mu spremam, da mu bude sve na vrijeme, jer on je taj kojeg ja treba da poštujem i cijenim - cijelog života da budem s njim, on je važan kao muškarac. Ja kao žensko ne treba da budem ono što je on. Treba da slušam, on je, kao muško, gazda kuće. Sad kad se moj sin oženio, ja svoju snahu isto vaspitavam, kao domaćicu u nekom normalnom životu.

Moj me je muž cijenio, ja sam ga slušala, bili smo složni i ako je nešto trebalo, pitao me je: - Valja li tako? Meni se, možda, dopalo, pa sam rekla da je to dobro. Zadovoljna sam mojim brakom i nisam imala problema.

A sada kako je izgledala udaja. Prvo je bila veridba. Oni su došli da me zaprose kod mog oca, moji su pristali. Mi smo već bili prijatelji - moj stric je oženio njegovu sestru od strica, tako da smo se mi u jednoj svadbi slučajno gledali. U stvari, on je video mene, prišao mi da mi se udvara, ja sam mu rekla da je rano za takva pitanja koja je on postavljao. On me pitao bi li ja prošetala malo sa njim. Ja sam smatrala da sam još dijete: - Ja sam djevojčica! rekla sam mu. Onda su oni došli da me prose, mene su pitali moji roditelji, da li hoću da se udam. Ja sam rekla: ja se ne pitam, nego se pitate vi. Ono kao tata i mama odlučuju o mom životu ja sam zadovoljna. Nisam ja odabrala, nisam u stvari ni imala nameru tada da ja pristanem, nego su me oni dali. Oni su rekli - udaćeš se.

Nakon tri mjeseca bila je velika svadba. Došli su, odveli su me, sve je bilo kako treba, ja sam bila zadovoljna mojim brakom. Kod nas je običaj da momak snosi troškove kad ode da zaprosi devojku. Nije to da se devojke plaćaju, već je to običaj da im se napravi devojačko veče - dan pre svadbe. Običaj je da mom ocu daju šerbet - slatku vodu - da popije za snaju kad se da prsten, a onda svekar ili dever, ko se o tome stara, stavi

reda radi... A moj otac nije hteo da prihvati da oni snose troškove, već da on to napravi kako treba, zato što sam ja bila jedinica. I sad je isti običaj, nije se ništa promenilo kod nas u pogledu vjeridbe i udaje.

Kako je izgledalo venčanje?

- Kod nas je običaj da se moji dogovaraju sa njegovim šta će da mi kupe. Imala sam zlatne nakite, minduše, lire se kod nas zovu, pa sam imala lančeve, vjenčanicu, svečane četiri haljine, dimije, imala sam pet vrsta dimija, šta znam ja kako su se zvale. Čak ih i danas čuvam. Kod nas je običaj da se menjaju haljine i roba za vreme svadbe. Kad su druge snahe dolazile u tim svadbama, onda se svaka menja, da se vidi ko je lijepše kupio snahi. Svekrva me izvela, ono gledaju čija je lepša snaha, koja će lepše da se obuče, koja ima više zlata, koja ima više robe, e to je kod nas opstalo i dan danas.

Da li ste se družili sa mladima na nekim skupovima?

- Mi smo Romi, al pripadamo muslimanskoj vjeri. Išla sam na zimske slave, kad se kolju kokoške pa se prave jela, pa se zovu komšije, rodbina, prijatelji. Imamo i Bajram, imamo i Đurđevdan. Za Bajram se kolje jagnje. Za veliki Bajram se posti trideset dana, ramazanski Bajram. Pretežno stariji poste, zato što mlađi neće. Bajram je naša najveća vjerska slava, a Đurđevdan je najveća slava koju slave svi Romi - to je dan kad se budi proljeće. Mislim da su naši Romi tako šareni ko cvjetovi... To je slava kad Romi mogu da se raduju, i svi ljudi svijeta, ne samo Romi. To slave i svi Srbi i Muslimani. Mislim da se to svuda u svijetu slavi.

A onda ste postali majka.

- U osamnaestoj godini sam postala mama, dobila sam sina, a u devetnaestoj godini sam dobila drugoga sina, u dvadeset prvoj godini dobila sam ćerku, a posle petnaest godina pauze imam i drugu ćerku.

Bila sam spremna za prvi porođaj, zato što me savjetovala svjekrva, išla sam redovno na kontrole kod ljekara, lak mi je bio porođaj. Beba je bila krupna - tri i devetsto pedeset. Porodila sam se u bolnici. Posle sedamnaest mjeseci, lako sam se porodila sa drugim sinom. A onda sa ćerkom opet posle sedamnaest mjeseci - uspešno. Četvrti porođaj je bio posle četrnaest i po godina pauze - karličan porođaj, ali ne žalim se: uz pomoć lekara bio mi je i taj porođaj lak. Nisam imala nikakvih problema ni sa porođajima, ni sa trudnoćama.

A kakvo je bilo detinjstvo Vaše dece?

- Ja sam ih dala u zabavište. Od sedme godine stariji je počeo školu, dok je mlađi insistirao da i on ide sa njim, jer su odrasli zajedno, nije velika razlika. Pedagog škole, međutim, nije hteo da ga primi, zato što je imao nepunih šest godina. Posle mjesec dana su ga primili na probu, pa je tu i ostao. Nisu bili odlični učenici nijedan, ali su bili dovoljni. Bili su jedini u Podgorici među Romima koji su išli u vrtić, i u predškolsku ustanovu i na vrijeme krenuli u prvi razred. Imali smo da im pružimo sve. Bili su ured-

ni, obučeni, imali su dobre uslove za školovanje, imali su i za užinu da im plaćamo i za školovanje. Imali su dobre patike i dobre trenerke. A slušali su nas. Vaspitavala sam ih da budu fini, da ne vređaju druge, da cijene i roditelje i starije, naročito učitelje, a kasnije nastavnike. Žao mi je što moja djeca nisu nastavili dalje da se školuju, stariji od šestog razreda nije išao dalje. On je hteo meni da pomogne, otac mu je operisao srce, smatrao je da meni treba da pomogne. Radila sam samo ja i u kući i na poslu - bavili smo se trgovinom. Mlađi je završio šesti razred. Ja sam bila nezadovoljna njegovim učenjem, zato što je počelo društvo da šeta, tako je on odustao od učenja. U trinaestoj godini je imao jedan epileptični napad. Onda je odustao od učenja, a mi ga nismo forsirali dalje. Ćerka je isto išla u šesti razred i, po dogovoru, ni ona nije dalje išla. Ja sam najsretnija što su oni zdravi. Željela sam da oni idu dalje, situacija nije bila laka, naročito u poslednjih deset godina. Sada bih volela da se upute u neki zanat, da žive od svoga rada, da mogu da zarade, da mogu sami sebi da stvore za život.

Kako ste dalje organizovali život sa mužem i decom?

- Moj muž je završio srednju školu, završio je pedagoški smjer i nastavio školovanje posle ženidbe. Njegov zet nam je pomagao: davao nam je neke ruže, lakove, što smo mi prodavali i od zarade smo pomalo čuvali. Boga mi, dobro smo štedeli: samo jedan obrok dnevno smo imali. Tako smo došli do naših para već za šest meseci. Onda smo počeli svojim novcem da trgujemo. Prodavali smo na pijaci, kasnije smo zakupili kiosk i otvorili radnju. On je išao za Italiju i Tursku i nabavljao robu, a ja sam prodavala. Sve u svemu, nije bilo lako, ali smo dosta postigli, zahvaljujući našem radu. Posle tri i po godine moj muž je svekrvi rekao da je vreme da se osamostalimo. Kupili smo stan, pa smo kasnije kupili mjesto gde smo napravili objekat za proizvodnju, pa se sad nadamo da nešto krenemo i sa kućom. Imamo tekstilnu proizvodnju. Mi smo čak napravili i jedan projekat koji se, nažalost, nije realizovao. Projekat je kao jedan od nevladinih pripremljen dvehiljadite godine, s ciljem da nam daju neki kredit do sedamdeset hiljada maraka, za obrtna sredstva. Mi smo imali objekat kao ulog. Ta parcela od hiljadu i trista kvadrata je objekat, a dvesta kvadrata je stan. To sve smo hteli da uložimo, da bi nam dali kredit za obrtna sredstva. Mi smo išli u Fond za razvoj malih i srednjih preduzeća, rekli su nam da primaju te projekte, ali slabe su realizacije, zato što ne može vlada da ispuni te uslove. Dobili smo negativan odgovor, kao obećali su, ali da čekamo.

Poslednjih osamnaest godina mi u Crnoj Gori imamo preduzeće za uvoz-izvoz tekstila, među prvim smo to radili sa državom. Plaćali smo doprinos, imali smo radnju i osiguranje. Uvozili smo neku robu: kišobrane, konfekciju, galanteriju. Međutim, u to vrijeme u bivšoj Jugoslaviji malo je bilo ljudi koji su se bavili uvozom. U Italiji su tada bile aktuelne teksas farmerice. Dok ih sad ima u Novom Pazaru i ne treba ih uvoziti.

To je bilo pre dvadeset pet godina: farmerice, košulje, to je strana roba koja se nosila kod nas i bila moderna, pa je bila velika potražnja i dobra zarada. Prvo smo radili na pijaci, posle u radnji - komisijonu. Muž je nabavljao robu, a ja sam prodavala i vodila radnju prvih pet godina. Nije mi bio potreban knjigovođa. Da bih mogla da učim sa

djecom kad je počela škola i da imam malo više vremena za kuću, zaposlila sam bila dve radnice. One su završile višu trgovinsku. Bile su Srпкиnje.

Šta su Vam planovi za budućnost?

- Sad nastojimo da se bavimo proizvodnjom, a trgovinom manje. Zadnje tri godine se jako slabo radi, opao je standard pa smo se mi aktivirali za proizvodnju. Na kraju smo odlučili da izdamo objekat, pošto je na dobrom mjestu pored puta. I nismo mogli da damo za duže vrijeme što nam traže najmanje na tri-četiri, ili pet godina, već čekamo sa neke strane neku pomoć. Imam brata u Austriji koji mi pomaže. Inače nam slabo nešto ide! Sin mi stariji prodaje po pijacama, ne može se živeti od toga. Prodaje neke donje delove trenerki, neke čarape, šta ja znam. Tolko da ima neki svoj džeparac, a pomalo nama daje. Prodajemo stolice u Tuzima, bili smo uvoznici metalnih i plastičnih stolica i njih prodajemo na pijaci. Pripremamo se za sajam hotelijerstva, ako bog da, za neku proizvodnju posteljine i stolnjaka. Mi se nadamo da ćemo biti jaki na tržištu, jer se spremamo već peta godina, nažalost, dok se taj objekat izgradio, trebalo je dosta da se uloži, nismo ga još dovršili. Trgovina je u Crnoj Gori i Srbiji loša, ljudi ne mogu da zarade ni osnovno, za hranu. Znači mi smo hteli iz nekih trećih zemalja da uvozimo. Na primer, svilu što se uvozi samo iz Kine. Onda posteljину, koja je veoma skupa.

Muž je imao operaciju srca pre devet godina. Operisali su ga u Njemačkoj, imao je komplikovanu operaciju. Imali smo dovoljno novca, jer smo čuvali da kupimo kuću. Međutim, nije mi žao! Dali smo za njegovo zdravlje. Od sedamnaeste godine su mu otkrili tu bolest od koje boluje. Vodi ga jedan dobar ljekar koji ga je stalno savetovao i davao mu terapiju. Sada ne sme da radi, dobio je i šećer. Poslednje dve-tri godine nešto teže je bilo.

Vaš muž je jedan od retkih Roma koji se aktivirao u NVO sektoru.

- On je aktivan i u Udruženju Roma, sad je i član u opštinskom odboru DPS-a i bio je pre toga aktivista DPS- a. Mnogo je pomagao, niko nije njemu ništa uradio niti mu je ko što pružio. On je romski lider - aktivista Roma. Ponudio mu je jedan socijalni radnik da bude odgovoran za socijalna pitanja Roma ovde u Koniku, jer je jedini školovan. Međutim, moj suprug je tada bio bolestan, pripremao se tada za operaciju srca, i nije mogao da se prihvati toga posla. U suštini, mi nismo nikad imali nikakvu potrebu niti da nešto zahtevamo, niti da nešto nudimo.

Živate u romskom naselju?

- Zove se Konik. Većina Roma ovde govore albanski. Većini su preci sa Kosova, ima ih dosta koji govore romski. Sad većinom govore srpski. Recimo, moja deca razumeju romski, ali ne govore, zato što su učili srpski jezik još u vrtiću, a posle su nastavili u školi.

Da li je u Titovo vreme bilo bolje ili sada?

- Mnogo lijepše je bilo u bivšoj Jugoslaviji, zato što je bilo jedinstvo i ljubav među

ljudima i bio je ljepši život. Mogao si da spavaš na ulicu na klupi, da ne misliš da će neko moći da te dira. Tada nije bilo droge, niti prostitucije. Nije bilo ovih ružnih stvari.

Treba da se živi od trista maraka, a potrošačka korpa iznosi negde hiljadu i trista-četiristo maraka za šestočlanu familiju kao što je moja. Moj sin bi trebalo da radi u nekoj gradskoj čistoći, pošto nije ništa završio. A dijete moje prijateljice završava umjetničku školu i nema posla, ne može biti ni čistač ulica, jer je prekvalifikovan. Vidiš kako je to sada.

Život u bivšoj Jugoslaviji je bio mnogo lijep! Ljudi su mogli sa jednom platom da žive, cela familija, da ne kažem onaj koji je imao šestočlanu porodicu da je mogo da živi odlično. Demokratija koja je sada meni se ne dopada nimalo! Jeste demokratija, ali ja ne vidim tu demokratiju. Narod teško živi, niko mu ne pomaže, nema kome da se obrati za neki savjet, da mu se nešto pruži. Ja imam komšiju do mene stanuje, koji jako teško živi. Više puta moram da odvajam ono što svojoj djeci treba da dam, da njima nosim, jer sam ja bolje stituirana. Ta socijalna pomoć koja je postojala ranije, sad je nema. Prosečna plata je do trista maraka, penzije su do devedeset maraka, to je sve malo danas.

Kako u ovoj situaciji pomoći Romima?

- Romi moraju postati politički aktivni. Moj suprug je učlanjavao naše Rome da budu članovi partije i po Koniku i u drugim mestima. Do osamdeset posto Roma je bilo za DPS, zahvaljujući mom suprugu. Devedeset i devet posto njih su bili nepismeni Romi.

Da li je to manipulacija Romima da budu u DPS-u nepismeni?

- Pa ne bih rekla, jer su se oni založili za mir. Takva je bila platforma Partije: ako dođe DPS na vlast, biće mira među ljudima. Mi Romi se smatramo ovde kao manjinska nacionalna strana, mi nemamo nikakva prava da učestvujemo u politici, bar do danas nismo imali. Romi su zadovoljni što god da se uradi, samo da ih niko ne proganja. Da imaju svoj krov nad glavom. Oni se u politiku ne mešaju, samo da bude mira. Devedest posto radnika Gradske čistoće su Romi. Ali da li mogu da žive od tih plata!? Nanažalost, ne mogu. Plate su tamo mizerne. Nadam se da će doći bolja vremena, da će neko da ih vodi na pravi put, da ima i među našim ljudima doktora, profesora. Neka vodi ko hoće, samo neka bude mira i da imaju ljudi malo sreće, mrvice sreće u životu - da ne budu ugroženi. Ne treba im ni bogastvo, ali da imaju neki normalni standard života.

Kad je bilo bombardovanje devedeset devete kako je bilo s Romima u Crnoj Gori?

- Znao kako, ja mislim da je kod njih bio najveći strah. Strahsu preživeli i ovi drugi koji su znali da neće biti ništa strašno, ali nismo svi znali da neće biti ništa strašno, nismo svi bili ubeđeni. Ja sam znala iz nekih informacija da će neka mesta da se bombarduju. Čuli smo na TV Dnevniku da će neka mesta da gađaju, ali neće civilno stanovništvo. Nažalost, bilo je i toga - u Zeti su pogodili civilno stanovništvo. Jedna ili dve žrtve su nastradale. Boga mi, dve žrtve: jednu babu je zakačilo slučajno kad je išla

kokoškama da baci hranu. Ja sam nekad imala neku tremu, a nisam imala neki posebni strah. Ja se pomirim s onim šta god da se desi. Ne gajim strah u sebi.

Da li verujete u Boga?

- Verujem u Boga. Što god da se desi, da mi nešto loše krene, ja se nadam - ima Boga i pomoći će mi tako kako sam zaslužila. Ja sam optimista - to znači vjerujem u to. Ovde ima jedan manastir, zove se Ostrog, između Nikšića i Podgorice. Mi se svake godine okupljamo, pretežno Romi, verujemo u te svece. Imamo mi džamije. Idem u džamiju. Ko ne veruje u svoje, neće verovati ni u tuđe. A ja vjerujem i u jedno i u drugo. Kojim god jezikom se molite Bogu, to je jedno isto! Ako vjerujete u nešto, ne možete neke velike greške da napravite, plašite se Boga.

A mađije?

- O tome takoreći ja i ne znam. Ali ipak se plašim od tih vražbina. Čula sam da žene umiju da te vradžbine rade. Da ti rasturi brak, ili da ti napravi da pobesniš, da izgubiš kontrolu, pa ako je neko bolestan da je to od nekih vražbina, da izuče kod nekih šehova derviši to su ovi jehovi derviši... kako da ti kažem, to su sekte. Ja to ne znam, tako čujem, mada ja ne vjerujem u to.

Da li ste se nekad bavili gatanjem?

- Pa ja nisam gatala, ono ponekad onako neke figurece, to sam čitala iz nekih novina. Bila Mara gatara iz Sarajeva. Ja sam tu nešto kao kroz neke figurice ponekad sebi gledala, ili mužu, ako je kući. **Inače, ne znam da gatam.**

Desilo se da mi dođu na vrata te koje gledaju u karte: - Evo, ja ću sve da ti pogođim! Bilo mi je milo da znam šta će da mi se desi. Jedna mi je Romkinja stvarno otkrila baš mnoge stvari što su mi se desile. Čak i buduće - šta će da mi se desi. Rekla mi je da imam veliko veselje, biće neki bogat prsten, neka bogata svadba. Iznenada, sve će slučajno da se desi. Oženio mi se sin sa nepunih osamnaest godina - neplanirano.

Tražila je dvadeset maraka. U stvari, rekla je: - Ako ne umijem sve da ti pogođim, nemoj da mi daš! Ali ja sam dala unaprijed, pogodila ili ne!

Pomenuli ste sinovljevu ženidbu.

- Bili smo u gostima u Herceg Novom kod nekih mojih ujaka. On je udavao ćerku, a ja sam tu gledala ovu snahu. I pitala me moja rođaka za jednu devojkicu: - Da l' ti se sviđa? Ja sam rekla: - Pa, zgodna je devojkica! Ona je rekla: - Znaš, ako ti se sviđa, mogla bi da je veriš za sina! Ja sam rekla: - Ne pada mi na pamet, on je mlad, ne mislim da ga ženim prije dvadeset jednu-dve. Ali ako on sam odluči, neka mu je sa srećom. Međutim, ona je rekla kao nećemo mi to tako, jer on je mlad, može da se prevari i da ti neku sa ulice dovede, od neke nezdrave familije... Takoreći me ubjeđivala. Onda sam ja njega pitala: - Imaš li devojkicu? On je rekao: - Imam ih dosta! Onda je on insistirao da mi dovede devojkicu, da je vidim. Meni se nije dopala, on onda kaže: - Pošto se ti, mama, pitaš, ti si meni važna u životu, ti ćeš da odlučiš šta ću. Onda sam shvatila da ima želju da se

ženi. Onda smo prvo pitali od kakve je porodice, pa smo pošli da je zaprosimo. Oni su nam dali riječ da možemo da je zaprosimo. Je l' su i oni pitali kakvi smo mi ljudi, koliko mi možemo biti dobri za nju, kakav će joj biti život... kao i svaki roditelj. Oni su došli i videli kako mi živimo, kakvi smo mi ljudi. U stvari, nisu ni došli oni, nego su njihovi prijatelji pre toga bili kod nas. Onda smo je zaprosili i posle je bila velika svadba.

Kupili smo joj vjenčanicu, po svječane haljine smo morali da idemo u Peć, pošto ih kod nas nema. Nema te skupe svečane odeće što mi nosimo. To je kod nas po tradiciji ostao običaj. Kad odu prosci da je zaprose, onda kaže njen otac: - Mi ćemo po običaju! To znači da se pita neko ko je stariji i ta osoba odluči koliko treba da se ostavi na sofru - na poslužavornik. Pošto su oni bili izbegli, nisu imali uslova da veselje naprave tako kako se kod nas to radi. Mi smo pristali na to. Faktički je moj muž pristao na to. Kaže: - Ovih sedam hiljada dajem, a ja ću da snosim i ostale troškove. To znači da će da plati muziku, prostor, gde će da se održi svadba, neki veliki prostor. Pošto su oni svi smešteni u nekim kućama, ili izbegličkim barakama gde nema mesta za svadbu. Njeni su zahtjevali da kupimo zlato, da se kupi roba... Mi smo se dogovarali u suštini da to bude zajedno. Oni su rekli: - Što god vi oćete da kupite, mi pristajemo. Nisu oni došli da biraju, ko što je običaj. Oni se nisu protivili, mi smo sami odabrali šta će da joj se kupi. I svadba je bila dvadeset i drugog jula dve hiljade prve godine. Bilo je oko četrsto sedamdeset gostiju. Brojao je kuvar koji je spremao jela, tako znam taj broj.

A koji Vam je najsretniji trenutak u životu?

- Kad sam dobila prvo dijete - muško. Zato što nisam imala ni braće ni sestara, bila sam sama i volela sam da imam i druge pored sebe. Onda, kad sam oženila sina, plakala sam od sreće. Lepo je kad se sin oženi. Bio je dogovor između nas, ako nije nevina, da je vratimo. Kod nas se to jako gleda. Običaj je da se pravi buket ruža. Kad mama izađe sa tim buketom i dočeka njene roditelje, ili iznese pred svatovima, oni znaju značenje toga - nevina je snaha. A ranije su čaršav zamotavali u jednu crvenu maramu i tako su ljudi znali da je ona bila nevina. Onda su se radovali što je ona čuvala svoju nevinost, samim tim znači da je kulturno dijete, znači da je čuvala sebe, kao što kaže jedna pjesma - ja sam to mojoj ćerki za četrnaesti rođendan dala na čestitku: - Pepeljugo moja, zvezdo tamne noći! Čekaj svoga princa, kada će ti doći.

Kod nas se i dalje gleda da se kod devojke nevinost čuva, mislim da je to jako dobro. Ja sam se udala za moga muža i ne znam za drugoga, ja sam srećna! Meni je bio lijep život i mislim da tako gledaju mnogi ljudi. Da žena bude pored svog muža, jer, kažu, ako je ona imala drugoga, misliće stalno na njega, neće biti ko prava domaćica, neće biti kao prava mama. Uvek će da gleda kako će da šara, da prevari muža.

Ja sam najsretnija bila u trenutku kad je snaja prešla naš prag i ušla u kuću. Onda sam bila još sretnija kad mi je brat javio da je sve uredu, da je ona nevina, jer sam znala da će da ostanu zajedno.

Moja svekrva je ušla unutra prva, dok su se oblačili, spremala je kupatilo - običaj je prvo da se okupaju da ne bi tako izašli da s nama govore. Kažu, baksuz je kad se ne

okupaju.

One večeri kad smo je doveli, a doveli smo je negde oko dva popodne, oko jedanaest sati smo ih odveli u kuću moga ujaka. Gosti su počeli da stižu od osam sati, znači do devet sati su bili svi tu - devet devet i po najkasnije. Onda smo ih mi odveli tamo da ne bi ono gosti videli, znaš, kako izlaze mladenci. Moja svekrva je govorila da to ne valja da svi vide, radi uroka. Da kao momak ne može da spava onda s njom od stida. Oni su ih vodili tamo da bi se oni oslobodili. Međutim, moj brat je stajao pred vratima i čekao dok mu sin kucne na vrata da kaže da je sve dobro i onda je baba ušla tamo i čekala, i uzela taj čaršav. Taj buket sa dve svilene ruže smo izneli, ljudi su znali da je sve dobro. Muzika je počela da svira, da se pjeva. Kad je muzika vidjela da mladenci dolaze, onda je počela neku novu pjesmu. Običaj je kad mlada dođe da se pjeva na albanskom - kako je poštena došla: hajde nuse me faće bar - dolazi nevesta čistog obraza... Običaj je da svi koji se nalaze tu, počaste snahu: mimo onoga što su gosti u svadbu donjeli mladencima, posebno se snaha čaščava: neko deset maraka, neko dvadeset, stavlja joj na krunu što nosi na glavu. Okite je novcem po cijeloj vjenčanici, gde god može šta da se ubaci, a ona za to vreme igra. Gosti svi u redu čekaju da je časte.

Koji Vam je najgori trenutak u životu bio?

- Pa najgori trenutak mi je bio kad mi je umrla mama u pedeset drugoj godini, devedeset pete, mislim. Tad mi se muž operisao od srca i majka mi je umrla, znači sve to me strefilo u jednoj godini i u jednom mjesecu. Imala sam od dve voljene osobe brigu.

Šta ste želeli kao devojka da postignete u životu?

- Pa kao djevojka sam želela da imam brata, ili sestru, da imam finog muža i da imam finu djecu - da imam dva sina i da imam dve ćerke. To sam i dobila. Ali, željela sam da učim medicinu, to mi se nije ostvarilo. Nije to bila neka moja idealna želja, ali kao djevojčica sam se rado igrala doktora.

Šta biste preporučili svojim ćerkama?

- Pa da kažem i svojoj djeci i budućoj svojoj djeci - da nastave školovanje, jer je ipak drugačiji život kad je čovjek kulturni. Kulturu čovjek ne može postići, ako ne završi školu, ako se nečim ne bavi ozbiljno. Ako se ne nalazi među kulturnim društvom, ne može biti kulturni. Znači da nastave školovanje da budu što dalje od lošeg društva i da se prihvate normalnog života.

**Od vremena kada je intervju snimljen u 2002. Bajramšah je rodila još jednog sina, Živi u Podgorici.*

Ružica (1968), Novi Sad

Pričajte nam nešto o svom detinjstvu.

- Rođena sam u radničkoj porodici hiljadu devetsto šezdeset i osme u Novom Sadu. Ima nas četvoro dece: ja sam najstarija, zatim imam još jednu sestru i dva mlađa brata. Moje detinjstvo je vezano za Žabalj, u Romskoj ulici smo stanovali. Nisam išla u predškolsku ustanovu, jer je bilo i druge romske i neromske dece sa kojom smo se igrali u ulici. Tada nije bilo tako puno igračaka, mada smo ih mi imali, otac nam je kupovao, ali smo se usklađivali sa drugom decom zato što oni tada nisu imali. Lutke nam je baba donosila iz inostranstva. Najradije smo se igrali u blatu – topali* smo se. A onda smo igrali školice, skakali preko vijače...

Završili ste osnovnu školu?

- Završila sam osnovnu školu! Sa prosečnim ocenama, mada sam mogla biti i odlična. Nisam mogla da nastavim školu jer sam majci mnogo pomagala oko najmlađeg brata. Dobro smo tada živeli, iako je samo otac zarađivao. Kada sam završila osmi razred osnovne škole, želela sam da učim za sekretaricu - da se školujem i dalje. Međutim, pokojna baka je bila protiv toga i ubedila je oca da mi to ne dozvoli. Onda sam još godinu dana išla na tečaj za šivenje u Žablju. Tako sam završila za krojačicu, što uopšte ne volim, iako mi je otac kupio i šivaću mašinu. Zatim sam se zaposlila i radila u preduzeću «Mladost».

Ništa mi nije falilo u detinjstvu, mada nisam imala puno vremena za sebe i za druženja.

Druga sestra je završila osnovnu školu i za krojača. Za razliku od mene, ona to voli. Oba brata su završila zanat - za mašinbravara. Jedno vreme su radili u firmama, ali kasnije nisu.

Rano ste se udali?

Sa sedamnaest godina, pobešla sam za jednog mladića, misleći da ću time dobiti neku slobodu. U detinjstvu sam bila pod velikim nadzorom roditelja, jer kod nas Roma roditelji paze na decu: nijedan odlazak u bioskop, pozorište, ili bilo gde nije moguć bez roditelja, ili jednog od roditelja. Dok su sve moje drugarice odlazile u grad, ja to nisam mogla. Mislila sam da ću dobiti neku slobodu ako se udam, mada su moji smatrali da on ne bi trebalo da bude moj muž. Međutim, iako sam se udala mlada, nisam se pokajala, bez obzira na životne probleme na koje smo nailazili. Bilo mi je mnogo lakše prebroditi sve to, uz dogovor sa suprugom. Udala sam se u jednu trgovačku porodicu, gde je sve bilo sasvim novo za mene. Njegovi su se lepo ophodili prema meni, ali su imali neke čudne običaje koji su za me ne bili teški, ali sam ipak sve to izdržala. Tražilo se da prva

ustajem, da skuvam svekrvi kafu i da zadnja ležem. Od mene se tražilo da radim sve poslove, svekrva je uglavnom spremala ručak, ja sam znala kuvati ali sam faktički učila ponovo, jer je bila razlika u jelovniku. Imamo neka ista jela, ali faktički sam učila ponovo da kuvam. Kada dođu gosti, većinom se tražilo od mene da poslužujem i da stojim. Kad je došlo dete, već se to više nije tražilo od mene toliko, nisu tome davali toliki značaj. Ali to je bilo u početku kad je dolazila rodbina, prijatelji, pa sam ja morala sve sama da uradim. Jedino je svekrva pomagala u kuvanju, a pranje, peglanje, postavljanje ručka, večere, pranje suđa, usisavanje cele kuće i sve ostalo, sve se to očekivalo od mene. U Hrvatskoj sam živela sedam godina. Oko odgajanja starijeg deteta su mi pomogli moji, zato što sam putovala po inostranstvu i nisam mogla da uskladim i posao i čuvanje deteta. Sin mi je većinom i živio ovde u Novom Sadu, posećivali smo ga, pružali smo mu sve, sem vremena.

Ali, ostavila sam sve u Slavoniji, gde smo jako lepo živeli, imali svoju sopstvenu radnju, svoj stan... i došli smo ovamo.

Da li su Vaši roditelji išli u školu?

- Majka je bila domaćica, ona je bila pismena, moj otac ima završenu srednju školu, a majka osnovnu.

Kakav je bio odnos između braće i sestara?

- Jedno drugo smo pazili, u stvari sam ja uvek pazila na sve ostale, i dalje smo ostali prisni i bliski i tako sada i naša deca rastu.

Roditelji su slavili verske praznike?

- Otac je, koliko se sećam, u detinjstvu skrivao kada smo slavili Božić i slavu zbog svog posla i zbog kolega. Bio je član Saveza komunista.

Da li stebili zaposleni?

- Tri godine, od završene škole do sedamnaeste, radila sam u tekstilnoj firmi gde se šivalo, samo što nisam bila prijavljena jer nisam bila punoletna, pa mi nije išao radni staž. Isto je i sa mnogim drugim devojkama koje su bile punoletne, ali neprijavljene. U to vreme je bila plata dvesta pedeset dinara.

Kako ste upoznali muža?

- Moj muž je dolazio tamo, imao prijatelje i tako smo se upoznali. On je takođe Rom, ali je drugačije vere, a i drugačije govori romski. Ja znam romski i da čitam i da pišem i da govorim. I mužov dijalekat. Ima razlika u pojedinim rečima, ali uglavnom može se razumeti, onaj ko govori romski jezik razumeće ga,. Na primer, prozor: mi kažemo pendžera, a kod njih džamo.

I, nakon dve godine našeg poznanstva ja sam pobešla za njega. Moji su to prihvatili, mada nisu očekivali da ću se tako mlada udati. Otac je sve vreme bio protiv toga i govorio je da se ne treba rano udavati. Međutim, ja sam mislila da ću time nešto dobiti. Kad sam se udala, primili su me lepo, ali je tok života bio drugačiji u trgovačkoj porodici. Jedan brat, mlađi od mog muža, bio je tada oženjen i odvojen; bila su tri brata, otac, majka, moj muž i ja. Baka je dolazila povremeno, ali nije živela sa njima.

Odvojili smo se od njih nakon dve i po godine, ali smo u istom mestu živeli. Moj muž je imao svoj posao. Imali smo prijavljenu radnju, radili smo u njoj on i ja. Nekada smo znali odlaziti po većim vašarima, koristili smo pokretnu radnju.

Imali smo obezbeđen život, ekonomski gledano, za razliku od nekih drugih.

Mislite da je to zbog toga što ste bili školovani?

- Pa, svakako da to mnogo znači, a i u trgovačkoj porodici se vodi drugačiji život nego kod nas. Bili smo u Hrvatskoj, ali nikada nikome nije smetalo što Romi žive tamo, čak se naprotiv i druže sa njima isto kao i ovde. Samo tamo nikada nisam čula za tih sedam godina koliko sam živela da je neko vređao Rome, a ovde već ima toga.

Ratno stanje u devedesetim.

- Ponovo se vraćamo kod mojih roditelja kad je zavládalo ratno stanje. Praktično smo izbeglice. Godinu i po dana smo bili kod mojih roditelja dok nismo kupili kuću u istom mestu.

Kad se rodio vaš sin?

- Osamdeset i šeste. Znači on je tada imao oko četiri-pet godina, još nije išao u školu. Imam dva sina! Drugi je rođen devedeset osme godine. Ostali smo na dvoje dece jer ja drugačije razmišljam od drugih. Uopšte moja porodica, rodbina i svi ostali se razlikujemo od drugih po jednom shvatanju: u porodici možete imati toliko dece

koliko deci možete obezbediti. Da sam ostala u Hrvatskoj, imala bih troje dece, ali s obzirom da sam ovde, da ovde živim, ja mislim da je dovoljno dvoje, jer im mogu obezbediti normalan život.

Mlađi ide u školu, stariji trenutno ne, ima sada skoro osamnaest godina i neke zdravstvene tegobe. Ali ima u planu da završi osnovnu. Napustio je sedmi razred zbog toga što smo mi otišli u inostranstvo. Znači, našom krivicom. Jer smo mi išli za boljim životom i mislili da će tamo nastaviti i sve ostalo, međutim ispalo je tako da tamo nije mogao da se uključi u školu. Uključio se, ali nismo mogli ostati tako da ništa nisam dobila time. Ovde mu se nije priznalo to što je tamo učio, ovde je trebalo da ide ponovo... da vanredno završi osmi i dalje na školovanje. Uplatila sam petsto dinara za vanredno školovanje, i trebalo je sledeći mesec da ide na polaganje, međutim dogodila se jedna neprijatnost...

Moj sin je hteo da uđe u neki kafić, tamo je napadnut. Nije bio sam, bilo je troje romske dece sa njim, dečaci, jedan od njih je bio njegov rođak, a druga dvojica su mu bili drugovi. Napadnuti su, bilo je vređanja na nacionalnoj osnovi. Međutim, izbegli su to, ali se to ipak na neki način završilo kobno. Oni su ih tukli, napali, vređali, a sve se odigralo ne u kafiću nego van kafića. Moj sin je tu povredio jednog, mada ni sam nije svestan kako je do toga došlo, to je sve uradio u strahu, u odbrani... Kad se već dogodi, džaba se posle kajati...

Sad je sve na sudu. Još uvek se ispituju razni svedoci, kod njih su ubačena tri lažna svedoka, o tome sam nedavno dobila dopis... Videćemo šta ćemo raditi na sudu. Ostati na tome neće, jer ne može se lažno svedočiti, ubacivati nekoga ko nije te večeri ni bio tamo. Ili, ako ih je ta osoba videla u kafiću, kao što je recimo konobar, i ako je on te večeri dao izjavu u policijskoj stanici da nije video ništa od onoga što se dogodilo u kafiću - što je uglavnom laž, jer je on pravio mesta da bi ovi mogli da ih tuku, kako sada može tvrditi... da je video tok događaja koji se odigrao nekih desetak kuća dalje od kafića.

A da li je to jedinstven slučaj u selu ili ima još takvih slučajeva?

- Ima još... Skinheds... napadaju romsku decu, ili Romkinjama govore da treba da idu u Indiju da im tu nije mesto, ili plaše mlađu decu od sebe.

Da li je neko njih prijavio?

- Pa nisu prijavili. Ja ne znam zašto nisu, ili se plaše ili šta, ja ne znam. Dogovorili smo se međusobno da ako još bude koji incident da se napadaju romska deca, da ćemo reagovati.

A mlađi sin nema problema?

- Pa on je još mali, ide u prvi razred osnovne škole, u njegovom razredu ima još dvoje romske dece, za sada se lepo slažu. Išao je u predškolsku ustanovu, jako kratko. Nije želeo, ali sada redovno ide u školu i voli, jedva čeka, godinu dana je sada stariji i razumniji. Ja jesam dete bila upisala prvo u obdanište, da bi ja mogla da radim. U

obdanište je išao jako malo. Pa zatim u predškolsko, isto je išao malo. Muž je govorio:
- Pa nemoj ga prisiljavati ako ne želi, to sad i nije tako obavezno. A ja sam mislila suprotno. Dete je vezano jako za nas. Bilo mu je jako teško, on je hteo da bude tamo, ali da i ja budem sa njim.

Vaš posao?

- Mi smo se bavili švercom, i dalje se bavimo, što je nezakonito, ali za nas drugog rešenja nema. Bez obzira koliko govorili da je zabranjeno, i koliko smatraju to nezakonitim, mi to moramo, jer moramo od nečega živeti. Nabavljamo, otkupljujemo robu i preprodajemo na pijaci. Ponekad i po kućama prodajemo. S jedne strane taj posao sa švercom nema radnog vremena pa se čovek može prema deci prilagoditi, a sa druge strane - razmišljamo o starosti, jer to ne može tako večno trajati. Ja bih najsrećnija bila kada bih dobila stalan posao. Možda bi mi primanja bila mnogo manja od ove zarade koju imam, ali bih obezbedila starost. Ali posla nema...

Kuća.

- Trenutno živimo u drugoj, novijoj kući. U toj prvoj kući o kojoj sam vam pričala, živeli smo više od deset godina. To je prizemna kuća u kojoj smo imali hodnik, spavaću sobu, dnevnu sobu, kuhinju i trpezariju zajedno, ali nismo imali kupatilo. Međutim, pre dve godine kupili smo drugu kuću, u kojoj imamo tri sobe, kuhinju, kupatilo, hodnik, dečju sobu, dvorište i nešto malo bašte. Zapravo, menjali smo se - dali smo našu staru kuću i doplatili. To je u istoj ulici, samo u drugom delu... Ima možda neke tri kuće romske.

Da li ste zadovoljni ovim kako je sada?

- Pa, verujte mi da nisam. Zato što se nikada ne zna koliko je moja dobit danas ili sutra. I to je jedna velika borba za život, a nikad ne znam šta će biti sledećeg meseca, ili kako ćemo sledeće nedelje... Nisam zadovoljna, koliko god se trudim da nađem stalni posao, ne вреди - Prijavljujem se na biro već četrnaest godina za zaposlenje, na birou nikada nema posla, a ovako privatno i kada ima negde, to jest mislim u nekim firmama ili tako nešto, onda uvek neko ubaci svog, tako da za mene mesta nema.

Da li mislite da je to zato što ste Romkinja?

- Ne! Nego to je opšte stanje stvari. Više puta sam ocu govorila, njega sam krivila mada mi je posle toga bilo žao. Kriv je što mi nije dao da završim školu koju sam ja htela, jer bih mogla mnogo lakše da se zaposlim kao sekretarica ili daktilografkinja...

Kakvi su romski običaji oko malog deteta, venčanja...

- Kada se u porodici dobije beba, pazi se prvih šest nedelja da kasno majka ne izlazi napolje na ulicu, kad padne mrak. Tako govore naši stari, pa tako i ja praktikujem. Onda je običaj da se deca krste.

Venčali smo se građanski pre dve godine. A živimo dvadeset godina u braku. Zašto

bi oni bili jedno prezime, a ja drugo, a jedna smo porodica? Zato smo to uradili. I napravili feštu od toga. Mislim, bilo mi je glupo da u crkvi to radim sada posle toliko godina. Moj muž je srbijanski Cigan, tako da bi to uradili u pravoslavnoj crkvi. Jer deca su nam krštena u pravoslavnoj crkvi. Ali ima razlika u običajima rodbine moga muža. Kao, na primer, oni odlaze u džamiju. Nisu pravoslavni, a većinom odlaze u džamiju. Međutim, što se mog muža tiče, ja ne znam da li je ikada išao, ne posvećuje mnogo pažnje tim običajima, međutim, razlika je... Nikada mi nije bilo jasno kakvi su u stvari oni Cigani. On je rodom iz Niša, slave Đurđevdan, što je pravoslavno, slave Božić, slave Svetog Vasilija, to je za njih kao za nas Božić. Kada oni nekad za sebe kažu da su muslimanske vere, ja to ne vidim. Ne vidim zato što nikada nije slavio Bajram i Ramazan. Verovatno da je tokom vremena neko od njegovih primio neke od muslimanskih običaja. Moj muž je kao dete otišao u Slavoniju, završio školovanje i tamo živio sve do izbijanja rata. Drugačiji su običaji kada se neko udaje ili ženi. Mlada kod njih oblači dimije, ali ima i venčanicu. Kod njih svadba traje tri dana! Prvo ide oblačenje dimija, pa onda venčаницe i onda haljine posle ponoći.

Ja i sestra smo pobile za naše muževe, dok su za brata moji prosili devojk. Faktički se oženio po dogovoru. Kada mi se brat ženio, mladin otac je već bio pokojni, pa je majka moje snahe – koja je znala za njihovu vezu – odobrila brak. Kad se udala za njega, odmah je bila svadba, znači sve redovno.

Na koji način se rat odrazio na vaš porodični život?

- Strašno, zato što sam ja izgubila sve što sam stekla tamo za sedam godina, a po mom mišljenju jako smo puno stekli. Imali smo stan, živeli smo jako lepo, jako smo puno zarađivali, na primer, meni ništa nije bilo otići u butik i kupiti sebi spavaćicu sa donjim rubljem od sto maraka. To je situacija u kojoj su se našli mnogi koji su se morali vratiti ovamo. Da li me to baš neki baksuz prati u životu ili ja ne znam šta je, mislim ne znam kako to da nazovem. U sadašnjoj situaciji ne vidim ništa bolje, mislim samo da će biti još gore.

Kako vidite obrazovane Romkinje u kontekstu zajednice, tradicionalne, patrijarhalne?

- Pa evo, uzeću svoj primer. Ja sam jedna osoba koja je svesna toga da muškarac neće ostati ženi veran, i to ni ne tražim, ali - reci mi da me voliš, pa makar me slagao! Moj je muž bio sam u inostranstvu, ali na neki način sam mu erovala, zato što za to vreme dok je bio u inostranstvu nije zapostavljao mene i dete što se tiče finansija, slao je detetu za školu i sve ostalo - od garderobe pa nadalje. Ja sam tada radila na Futoškoj pijaci, dete je krenulo u školu. Iako sam imala svoju kuću, živela sam kod svojih roditelja. Oni su mi više puta držali predavanja po nekoj našoj tradiciji, (mada je sada mnogi ne poštuju) govorili da bi trebala da ostanem u kući, da vodim računa o svom detetu, da čekam svog muža, da nije opravdano da ja imam nekoga, da to ne smem uraditi... Brat mi je jednom prilikom kada sam želela da izađem sa prijateljicom rekao: - Nemoj ti

nigde izlaziti, da ne bi došlo do muža, pa da ne bi bilo da sam ja imala nekog, i da ne bi došlo kasnije kada se on vrati do prebacivanja meni sa njegove strane. Veruj mi, kada tvoj muž bude rekao, i ako bude rekao, da ga ti više ne čekaš, i da nećete živeti zajedno, e onda ću ti ja odobriti.

Ali sve zavisi od toga da li će sestra poslušati. Poslušala sam, zato što je moj muž ljubomorna osoba. Imam i ja pravo, ali ja to pravo nisam iskoristila, ostala sam mu i dalje verna dvadeset godina. Dobro sam uradila zato što sada ne bi bili više zajedno ili bi došlo do maltretiranja.

Veruje se da Romkinje znaju da gledaju u šolju?

- Ja sam taj dar nasledila od tatine mame. To se nasleđuje.

Ja sam sa jednom rođakom koja živi ovde u Novom Sadu tražila nedavno posao po pekarama i tamo gde je pisalo da traže radnice. Kada sam ušla unutra, rekli su mi da ne znaju, da moram sačekati šefa. Kada sam sačekala šefa, rekao je da je već neko primljen. Međutim, nekoliko dana kasnije, vidim opet isto obaveštenje u izlogu, ali nisam ušla da ne bih doživela poniženje.

Navešću jedan primer koji mi je rođaka pričala: ona i sestra su išle zajedno da traže posao. Znači, jedna je imala stalan posao, radi u "Dnevniku", ovde u Novom Sadu, a ova mlađa, nije imala. Ali su njih dve sestre sasvim različite. Starija je svetle puti, a mlađa tamne. Kada je ova mlađa tražila posao, rečeno je da im ne, ne treba. Ušla je posle izvesnog vremena starija sestra, kojoj su odmah hteli uzeti telefonski broj. Ja sam upravo htela da kažem da onog trenutka kada vide da je osoba koja traži posao Romkinja, naročito ako su to poslovi koji su direktno vezani za hranu - nikad neće dobiti posao. Ali će dobiti recimo da sprema stepeništa u zgradama.

Volela bih da sve Romkinje koje imaju završenu bar osnovnu školu dobiju neki posao.

Navešću vam jedan primer za koji znam. Uvek se svi hvataju za Rome ili romsku decu kada nešto nestane. Oni im prvo padnu na pamet; puno greše u tome. Jer ima nas raznih i koji su skloni tome i koji nisu, sve zavisi od odgoja. Navešću vam jedan primer: u jednoj školi, pre nekoliko godina, nestao je kompjuter. Nastavnik je odmah optužio jednog učenika Roma iz svog razreda da je on uzeo kompjuter, dete je već bilo osmi razred, i valjda mu je udario šamar, ne bih znala tačno da vam kažem. Međutim, otac toga učenika je reagovao, otišao je u školu i hteo da prebije tog nastavnika na radnom mestu, pitajući s kojim pravom odmah optužuje romsko dete, zašto prvo nije ispitao situaciju i pronašao pravog krivca... Kasnije su našli kompjuter, ali ga uopšte nije ukralo romsko dete tako da se nastavnik izvinio njegovom roditelju.

Ako bi recimo Romkinje bile u parlamentu, u politici aktivne, više njih, da li misliš da bi se nešto promenilo?

- Da, svakako. Ja sam član Reformista, i sada pre nekoliko dana bila sam kandidat za odbornika kod nas u Skupštini opštine, bila sam na drugom mestu. Desilo se da smo

mi po glasovima prošli, a da glasova nigde nema, pa je potpredsednik Reformista, on je muž od moje sestre, optužio pojedine iz opštine zato što su nam očigledno krali glasove. Neki je tamo političar rekao: - Ne pada mi na pamet da dozvolim da sa Ciganima radimo. Znači, nije bilo ni ono "sa Romima", nego "sa Ciganima", što mene lično ne vređa, jer se ne stidim što sam Ciganka, čak se i ponosim time.

Romi u Nemačkoj, gde sam ja živela, zakonski su zaštićeni. Navešću vam jedan primer kada sam ja u Nemačkoj došla u sukob i istukla sam jednu gospođu, Albanku, zbog svog sina. Njeno dete je svakodnevno u vrtiću tuklo mog sina, bio je od njega stariji nekih četiri-pet godina... Sa njom sam pričala na nemačkom, jer srpski nije znala, a ja ne znam albanski, tako da sam mogla jedino tako da se sporazumem. Ja sam više puta odlazila kod nje u stan i opominjala je, molila je da pripazi da njeno dete ne bi povredilo moje dete. I jednom prilikom dok sam bila u kupatilu, dete mi je došlo plačući i reklo da mu je njeno dete guralo antenu od televizora u uho, što je mogla da ga povredi. Otišla sam kod nje i rekla sam joj: - Još jednom bude li to tvoje dete povredilo moje dete, ja sa tvojim detetom nemam ništa, ali ću imati sa tobom kao roditeljem. A ona je meni odgovorila: - Pa baš me briga što moje dete radi tvom detetu, baš me briga da li će otići u bolnicu ili ne. Rekla sam joj: - Dobro, tebe baš briga, sledeći put mene neće biti briga da li će te otpremiti u bolnicu ili ne! Sledećeg puta sam ja nju prebila i to fest, u njenom stanu. Ja sam bila u prizemlju, ona je bila na spratu, verujte mi, luda sam u nekim stvarima moram priznati, ali gledam da zaštitim svoju decu. Kad sam je prebila, ona se javila u miliciju. Mnoge komšije su je branile a ona me tada vređala i rekla mi je na nemačkom da izađem napolje: - Izađi, Ciganko! Onda sam još bolje zasukala rukave... i još bolje je prebila. I rekla sam joj tada na ruskom, jer je bilo puno Rusa tu, da bi razumeli šta govorim, da ne govorim u prazno: - Ja jesam Ciganka, i ponosim se time, ja mogu sve: i da nosim kratko, i da s oproštenjem nađem sebi nekoga, mada to ne radim, mogu sve, znači meni je sve odobreno, i da se šminkam, i sve, a tebi fali samo feredža, ne izlaziš ni napolje. Došla je policija, ispitali su me, i bili su zakazali raspravu. Toj raspravi sam ja prisustvovala, nisam se plašila ničega, prepustila sam sudbini - kako bude da bude: ako moram odgovarati za to, odgovaraću. Ispričala sam kako je bilo i zašto sam je prebila. Navela sam i to da me je vređala, međutim, ona je saslušana pre mene i slagala je da sam ja nju vređala i da sam ja njoj rekla da je ona Ciganka. Međutim, tu sam odmah reagovala: - Pa zašto bih ja nju vređala da je ona Ciganka, da sam je vređala, vređala bih je da je Albanka. I tako su mi rekli da je mogu tužiti zbog uvrede, razumete, jer ona nema prava meni da kaže, ni ona ni bilo ko, da sam ja Ciganka, jer tamo Cigane nazivaju Sinti Romima, to je nekako kulturnije rečeno, kao kod nas Romi.

Da li je neko od Vaše bliže ili dalje rodbine stradao u ratu?

- Stradala je od moje bake sestra, zatim stric, od moje mame takođe stric i još neki...

Imate li neko iskustvo sa NATO bombardovanjem?

- Kada se to dešavalo, bila sam u selu, gde smo se skrivali u podrumu, u jednoj započetoj kući moga brata od strica, tamo se skrivalo više porodica, cela ulica sa decom, svi. U tome smo jako složni: za tren oka smo nabavili ležaje i sve ostalo za spavanje. Bila su tu uglavnom sva romska deca, ali i koja nisu Romi. Dešava se poslednjih godina da se naše Ciganke udaju za Bosance, ili Bosanci da se žene sa našim Cigankama.

Kako sebe vidite za recimo trideset-četrdeset godina?

- Pa, verujte mi da ne znam. Što se posla tiče i toga kako ćemo živeti to ne znam unapred, ali znam da imamo planove. Ako mi se ti planove ostvare onda ćemo imati neki normalan život, a planovi su da danas-sutra ili recimo nakon godinu dana otvorimo neku radnju koju ćemo prijaviti i od koje ćemo moći da živimo normalno, i gde će nam ići radni staž. Znači da seobezbedimo za starost. A vidim sebe kao jednu staricu sa puno unučića kojima ću posvetiti puno pažnje i ljubavi.

Da li Vam muž kupuje poklone?

- Da. U tome nisam zapostavljena. Rođendan i Osmi mart mi je u istom danu, tako da uvek dobijem dva poklona.

Poruka mladim Romkinjama.

- Pa, ne bih znala šta da kažem, jedino da svoju decu bez obzira na sve moraju slati u škole. Gledam moju porodicu i moju rodbinu: svi su se oni bavili i bave se i dan danas muzikom, ali su pored toga završili školu. Recimo, evo gledam mog starijeg brata: on je završio za mašinbravara, ali se bavi i muzikom.

**Deca se igraju tako što od blata formiraju na dlanu kao jednu korpicu i onda je bace na put a ono pukne, što je igra topanja na selu.*

rođene u 1970-im

Milan Živanović

**Životne priče Romkinja i vojvođanki:
ČEONI SUDAR SA ŽIVOTOM**

Dva velika projekta o životu pod nebom realizovala dr. Svenka Savić sa timom mladih saradnica, a objavile "Futura publikacije" iz Novog Sada

Pisci pišu autobiografije i tuđe biografije. Obični smrtnici se ispovedaju. Potreban je neko ko će hteti da čita, ili sluša. Jesu svi životi neponovljivi, ali nisu svi zanimljivi. Nisu ni za priču. Jedni zato skrivaju, a drugi otkrivaju. Nešto se ne sme ni reći. Odlazi u grob sa mrtvim ustima. Drugi, pak, preteruju, idu do kraja, pa i hiperbolišu.

Iskrenost je velika i retka stvar, posebno danas. Posедуje je samo onoj koji ne zna za trikove i njihovu upotrebu. Takvi su retko išli u školu i pročitali bar jednu knjigu i oblasti druge stvarnosti. Oni uvažavaju i znaju samo za ono što su videli, opipali, iskusili. Oni osećaju a ne predosećaju. Što je stepen

obrazovanja veći i skrivalica je zamršenija. Obnaženo srce mrzne se na vetrometini i može biti tragično smešno. U svakom slučaju je potresno i pomalo tužno. Životni ciklus starijih žena u glavnim crtama ovde obuhvata: detinjstvo, školovanje, mladost, udaju, porodicu, životne sitnice koje čine i zagorčavaju svakodnevicu. Mladi istraživači, još studenti, za potrebe jednog kompleksnog i nedovoljno definisanog projekta krenuli su u koštac sa živim životom. Hteli su da opipaju bilo običnog sveta, rengenski snime sliku sveta, tu oko nas.

Umetnički čin

Izabrali su Romkinje starije od 55 godina i Vojvođanke iste dobi. Dijaloškim, podsticajnim metodom izazvana životna priča, ponegde postaje prava pripovetka, umetnički čin i kreacija. Kako do toga dolazi? Sagovornica je, pre svega, stavljena u centar, a jezik kao kuća bića nesputano je zabrujao u svoj svojoj autentičnosti. Nikakvih naslaga i repova ovde nema. Ovde je sve uvek i sve sada. Poklopci duše se otvaraju patinom starostavnih, zaboravljenih reči i obrta. Stvaralac je na delu i onda kada ne zna šta radi, kada je u potpunoj magiji i transu ispričati.

Žene, posebno Romkinje, koje su ceo život najčešće propatile kao sam Isus na krstu, gotovo da su jedva čekale da ih neko sasluša. Ne, to nije funkcija. One za fikciju i ne znaju, za to postoje drugi majstori. Zato se živo sećaju svake pojedinosti. To je konkretna memorija i memorija memorije, vezane za lični prtljag i kontekst koji se ne menja. Tako se tu ništa i ne gubi. Ne pamti se godina nego i dan u kojem se nešto važno desilo, rodilo dete ili pukla puška. Sevnio nož, ili izbila porodična svađa. Važan je incident, šok. Od šoka do šoka, one drugačije nisu ni živela.

Biografije starih Romkinja zato su literatura, pa tek onda sociološki i kulturološki majdan iz kojeg se sve vidi i čita. Za-
visi šta nas zanima. To su žene-filmovi, žene-romani. Devetnaest prvoklasnih

romanesknih štiva koja se ne ostavljaju lako. Koautori su mlade Romkinje iz pre generacije koja je pošla putem emancipacije i visokoškolskog obrazovanja. Zovu se: Marija Aleksandrović, Stanka Dimitrov, Jelena Jovanović. Projekat je osmislila i vodila dr Senka Savić.

Koliko pogleda na svet

Po istom modelu, u okviru Ženskih studija, tokom tri godine, rađen je projekat - Životne priče Vojvođanki. Teško je zaista definisati šta je to što su mlade saradnice uradile. Slušajući životne priče one su se obrazovale i samoobrazovale u nizi disciplina. Šta je čovek, šta je ljudska priroda, šta donosi život? Koliko i kakvih sudbina i pogleda na svet? Konačno, gde smo i gde sada živimo. Mlade sagovornice su izdržale prvi čeon sudar sa životom. Okusile šta je intervju, rečenica, tekst, kompjuter, priprema rukopisa za štampanje, prelom, lektura, korektura, knjiga.

U njihovim zadatim i konvencionalnim pitanjima bilo je, međutim, dovoljno podsticaja da se izvaja torzo, pa i ceo lik. Tako smo tek u okviru ovako shvaćenog intervjua upoznali i neke od ličnosti koje su znane i odavno imaju mesto u našem kulturnom i naučnom životu (Magda, Bogdanka, Pavica ...). Sada su se otvorile i rekle nešto što treba zapamtiti i što svakako ostaje kao prilog njihovoj pravoj, i jedinoj, biografiji.

Vredi zabeležiti imena onih koji su nam pomogli da sve čitamo iz prve ruke: Melanija Damjan, Đerđi Erdeš, Snežano Keco, Slavica Mamuzić, Dajana Mandžo, Gabrijela Miškić, Sara Savić-Jevđenić, Zorana Šijački, Gordana Štrbac i Maja Vasić.

Dnevnik, 2001.

Marija* (1972), Novi Sad

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Rođena sam trećeg septembra sedamdeset druge godine u Novom Sadu. Roditelji su mi inače iz Loka, to je selo pored Titela gde živi uglavnom mađarsko stanovništvo, a ima svega nekoliko romskih kuća. Inače su moje komšije bili Srbi. Najstariji brat Sava je rođen šezdesete, starija sestra Negica šezdeset treće, a ja sam 'neplansko' dete iz sedamdeset druge. Kao dete bila sam jako usamljena, nisam imala s kim da se igram, brat i sestra su išli u školu, mnogo su stariji od mene. Roditelji su išli na njivu, mene su ostavljali samu u kući, zaključanu. U blizini nije bilo male dece kao što sam ja, tako da su me zatvarali u kuću, a ja sam samo čekala da oni izađu iz kuće pa da nađem zanimaciju: iskočim kroz prozor i igram se sama na ulici, pravim neke lutke i onda zaspim. Pošto su vrata zaključana, ja spavam na basamaku kod vrata. Uglavnom sam se sama igrala: kad sam premorena i gladna, naslonim se na zid i spavam. Kad dođu moji roditelji i braća šokiraju se - ja na ulici spavam! Meni je bilo bitno samo da nisam u zatvorenoj prostoriji, i danas ne volim zatvoren prostor.

Sećam se, uzmem prut - to su mi, kao, kolica, onda hodam na prstima to su mi, kao, štikle i idem kao dama na posao. Taj prut guram ispred sebe po čitavoj ulici i pričam nešto, kao, svojoj bebi. Volela sam da kidam listove iz svezaka moje sestre i brata, što su oni već ispisali, a ja olovkom preko toga... Volela sam tako da se igram, kao pišem, ali sam dobijala batine zbog toga. Onda su moja sestra i brat sakrivali sveske i knjige od mene. Kad sam krenula u zabavište, sredom smo imali matematiku, ja toga dana nisam nikada išla - nisam volela matematiku i dan danas je ne volim. U zabavištu je bila jedna tamnoputa lutka, niko je nije voleo, svi su je ignorisali, samo sam se ja igrala s njom. Kasnije sam shvatila da sam i ja tamnije kože i zašto sam takvu lutku odabrala, a ostali je izbegavali. Moram reći da sam volela da idem u zabavište, ali, nažalost, to nije dugo trajalo!

Moji roditelji su se razveli pred kraj predškolskog perioda, izgleda da je očeva majka bila glavna u porodici. Ja sam sa majkom prešla u Žabalj, a brat i sestra su ostali u Loku sa tatom. U Žablju smo bili kod mamine mame godinu dana. U međuvremenu je kod nas došla moja sestra, nije joj bilo dobro u tatinoj porodici, ali je sad to mojoj bakimetalo, razišla se sa mojom majkom, rekla joj da nađe sebi stan. Tako je moja sirota

majka iznajmila stan, srećom zaposlila se na ciglani kao fizička radnica. Jako se mučila sa nama: radila je po tri smene, podigla kredit i počela praviti kuću u Žablju. Nije se više udavala - zbog nas. Strašno nam je privržena, kao nijedna majka. Oca sam nakon toga retko viđala, umro je kad sam imala osamnaest godina.

Kako je teklo Vaše školovanje?

- Osnovnu školu sam završila u Žablju. Škola postoji i danas i zove se isto *Stevan Divnin-Baba*. Sad moj sin ide u tu školu. Učenici su bili dobri, naročito učiteljica i danas je ponosna na mene. Ja sam bila povučena i tiha devojčica, ona je govorila da sam mali miš koji se povuče u rupu i plaši da je ne prozovu. Uvek sam sedela u prvoj klupi, jer sam bila najniža u razredu. Danas na fakultetu isto sedim u prvoj klupi, valjda mi je to ostalo od detinjstva.

Da li ste imali drugarica u razredu?

- Moram reći za moju drugaricu Nadu iz osnovne škole. Bila je Romkinja. Sećam se kad me je mama dovela prvi dan u školu, rekla mi je: - Imaš jako lepu učiteljicu Nadu! Za mamu je bila presudna lepota, veruje ako je neko lep da je i dobar. - Imaš i drugaricu Nadu, budi uvek pored nje i ona će te uvek braniti, govorila mi je mama. Nada je to bukvalno shvatila i bila moj zaštitnik! Nije dozvoljala niko da me pipne, čak se i sa muškarcima tukla zbog mene. Bila mi je najbolja drugarica i moj zaštitnik. Danas je ona udata, javljamo se, ali to više nije to.

Kasnije, tokom srednjeg školovanja stalno sam trčala sa autobusa na autobus na relaciji Žabalj-Zrenjanin i tamo mi je najbolja drugarica bila Mađarica sa kojom danas ne kontaktiram, jer život ide svojim tokom. Danas na fakultetu imam prijateljicu, ali mi je najbolja drugarica Jelena, Romkinja, sa Pravnog fakulteta.

Nakon osnovne škole želela sam da upišem pedagošku, ali nisam uspela jer nisam bila vukovac, tako da sam bila prinuđena da upišem nešto što tada nisam znala ni šta je - hortikulturu u Zrenjaninu. To znači da bih radila kao poslovođa u gradskom zelenilu i imala određenu grupu radnika kojom rukovodim. Nakon prijema su nam objasnili šta ova srednja škola pruža, što me nije oduševilo, ali mi je odgovaralo: trajala je četiri godine, što znači da se nakon završetka mogu upisati na fakultet, što sa trogodišnjom školom nije slučaj. Već tada sam znala da ću studirati! Završila sam tu srednju školu, ali nikada nisam zavolela to što sam učila. Posle sam završila šestomesečni kurs kuvanja na Radničkom univerzitetu u Novom Sadu, ali ni to nisam radila.

Pored učenja i školovanja da li ste izlazili?

- Nisam izlazila jer je moja majka bila prilično stroga. Ali nisam poštovala običaje. Ja sam samo poštovala reči svoje majke koja mi je rekla da moram da završim školu. Ona je nepismena, ne zna ni da se potpiše. Nepismenost joj je jako smetala, naročito kad je bila mlađa, jer je uvek zavisila od nekoga, morala je da zamoli nekoga da joj nešto pročita, ili napiše. Pri tom se uvek osećala manje vrednom. Zato nam je govorila da moramo završiti škole. Doduše, ona je uvek obraćala pažnju na brata, za nju je bilo

bitno da muško bude školovano, a žensko je bitno da zna malo da piše i računa, njoj ne treba – udaće se. Tako da smo nas dve ćerke završile srednje škole, brat je diplomirao na Ekonomskom fakultetu - svi imamo neku školu. Majka me je vaspitala strogo: da idem u školu, da ne izlazim i naravno da budem nevina (to je bilo prvo). Nisam izlazila jer nisam imala društvo, a nije mi dozvoljavala jer, bože moj, može se svašta desiti! Recimo, kada dolazim iz škole ona je znala kada mi autobus dolazi iz Zrenjanina, zna koliko mi vremena treba od autobuske stanice do kuće – pola sata! Ona čeka! Uvek mi je verovala, a i ja njoj, i danas je tako. Kada sam završila srednju školu, onda sam joj rekla: - Sad sam svoj čovek! Imam diplomu, imam ličnu kartu, sada ću da izlazim! Na to se ona zabezeknula. Moj izlazak je bio do dvanaest sati, moja majka je do tada spavala sa satom pod jastukom i čekala me. Ako slučajno zakasnim petnaest minuta, dobijam kaznu da ne izlazim.

Posle škole sam htela da upišem psihologiju, ali nisam uspeła i stekla sam kompleks da fakultet nije za mene, i smislila sam plan: pošto nisam za fakultet, ja ću se udati.

Da li je Vaša majka u detinjstvu pravila razliku između brata i Vas?

- Moj brat je stariji od mene trinaest godina i ja se toga ne sećam, bila sam mala. Samo znam da je patila za njim kad je ostao sa ocem u Loku, a mi se doselili u Žabalj. I sestra je ostala sa ocem, ali je majka više patila za njim, nego za njom. Normalno je kod Roma da više vole mušku, nego žensku decu: muško dete je glava porodice, a žensko će se udati!

Bila sam mnogo ljubomorna na sestru i brata, mada sam ja bila sa njom, a oni nisu. Moram reći da je majka pravila razliku među nama decom. Nikada nije išla na moje roditeljske sastanke, ja bih joj zamerala: - Da li sam ja najgori đak u školi, pa nećeš da ideš? Ona bi samo kratko komentarisala: - Ti ćeš se udati, nemam vremena da idem. Dok je kod brata uvek odlazila, jer je on muško. Bilo joj je bitno da brat završi školu, da se ne bi bavio poljoprivredom, dok joj je za ćerke to bilo svejedno. Sada je srećna što smo svi školovani i veoma je ponosna na nas. Možda smo zato više govorili sprski u kući nego romski, tako da danas manje znam romski.

Moja majka je veoma pobožna žena, kao i svaka Romkinja. Mi u kući imamo oko petnaest ikona u jednoj sobi. Svaki dan posti i pali kandilo, pa je i mene u tom duhu vaspitala.

Kako ste se udali?

- Udala sam se sa dvadeset godina. Naravno bila sam mlada, puna života i ljubavi za svog mladog čoveka! Udala sam se jednog juna, ne sećam se datuma, devedeset treće. Bila je grozna inflacija, toga se sećam. Kada sam ga ostavila, pomislila sam: mogla si naći goru godinu da se udaš!

Da li ste se udali po običajima?

- Jednostavno sam se udala. Moj brat je imao stan u Titelu i ja sam tamo odlazila

i tako upoznala mog bivšeg muža. Zabavljali smo se tri ili četiri meseca i onda se uzeli. Ja sam mojoj majci jedno veče rekla da hoću da se udam, i ona je odmah došla kod brata da se ja ne bih udala iz tuđe kuće, to jest od brata: - Treba da se pravi svadba, jesi li ti devojka, ili nisi? Nije bilo svadbe jer je on bio siromašan, a bila je i strašna inflacija. Sem toga, moj bivši muž je već bio ženjen, a ja devojka. Njegovi su ga prvi put ženili za jednu devojku koju on nije voleo. Živeli su tri meseca zajedno i rastali se. E, oni su se uzeli po romskim običajima, njegovi su se videli i njeni potpisali ugovor i to je to. On je tada još išao u srednju školu, a oni ga oženili! Ta njegova svadba je bila velika.

Nismo se venčali, želeli smo da budemo zajedno... Živeli smo kod njegovih u Titelu, on nigde nije radio, završio je Srednju mašinsku školu, lepo je izgledao... U početku je bio divan prema meni. Sledeće godine u januaru sam rodila mog Ivana. Rodio se na isti dan kad i otac, trećeg januara, pa smo mu, na očevo insistiranje, a moje protivljenje, dali ime Ivan.

Kada se rodio Ivan da li ste poštovali neke običaje?

- Porodila sam se u bolnici, bilo je malih komplikacija, naime porođaj je bio dosta težak. Vodila sam računa da kod deteta ne uđe žena koja ima menstrualni ciklus, vezivala sam mu crveni končić oko rukice, pazila sam da ga neko ne urekne, da se pelene sa štrika unose pre zalaska sunca, nisam nigde izlazila posle porođaja šest nedelja. Sporo sam se oporavljala posle porođaja, pa mi je svekrva govorila: - Eto, i komšinica se isto porodila pa je ustala, a ti se izležavaš! Ja sam se porodila pred Božić pa je u kući bilo hrane i ona mi je jednom donela u krevet, što mi je posle uvek prebacivala. Kad bi se nekada posvađale, ona bi mi rekla: - Ja sam tebi na tacni u krevet donosila, a ti mene ne ceniš. A nikada nije rekla da je meni zaista bilo loše... Svekrva je svekrva, šta da se kaže.

Međutim, rano su počele manje nesuglasice jer niko od nas nije radio, inflacija, loša godina; živeli smo od penzije koju je dobijao moj svekar. Nas petoro: svekar, svekrva, dever, muž i ja, a kasnije i dete. Ne bih to poževela nikome! Kad sam bila u drugom stanju, bila sam željna da pojedem jednu jabuku.

Sve je to uticalo na naš brak i ljubav. Predlagala sam da pređemo kod mene u Žabalj, da se zaposli kako bi normalno živeli, nije htela njegova majka! Bilo je puno problema... i ja sam se jednostavno vratila u Žabalj kod moje majke sa sinom od dva meseca. Udala sam se u junu, a rastala u martu, tačnije prvog marta sam već bila kod mojih. Eto ti mog braka!

Kakav je odnos imala romska zajednica prema Vama kao razvedenoj ženi?

- Mene je bila sramota. Ljudi nisu znali kako sam se mučila, tako da sam digla glavu i išla napred. Samo sam patila za mužem, jer sam ga volela. On je dolazio kod mene i mi smo i dalje bili zajedno jer smo se voleli, što je svima smetalo i govorili su: - Gle, sa rođenim mužem se švalera! Meni nije bilo važno šta oni pričaju. Majka mi je isto govorila: - Ili raskini, ili se vrati, ovo je sramota! Ali nama je bilo lepo, bez ikakvih obaveza - ja mu ne perem ne peglam, a zajedno smo! To je trajalo oko tri godine i onda

mi je rekao: - Ili se vrati, ili ću se oženiti. Ja znam da me je voleo, možda me voli još i danas, ali je bio pod pritiskom svoje familije. Upravo sam se tada upisala na prvu godinu fakulteta. Meni je tada, a i sada, važnije da završim fakultet, a on ako hoće da me čeka... Nije mi ništa odgovorio, samo je otišao. Mislim da mu je majka našla današnju ženu, da ga je ona ožejala.

Kako ste živeli kod majke?

- Tada sam radila na njivama, išla u nadnicu da bi se prehranili, te devedeset četrte... Bebu sam ostavljala kod kuće da je čuvaju, ili mama, ili sestra, ili prababa. Nisam mogla da sedim i čekam da moja majka hrani mene i moje dete. Mislim da bi to bilo previše zahtevati od nje. Posle dve-tri godine rada u nadnici, prešla sam da radim na ciglanu, kao fizička radnica, dve godine, dok mi nije pao blok na nogu. Onda sam ostavila taj posao, koji mi je i inače bio jako težak. Shvatila sam da u selu nemam nikakvu perspektivu i da moram otići u grad da potražim posao. Preko jedne prijateljice doznala sam za jednog privatnika koji je zapošljavao žene za spremanje zgrada u Novom Sadu. Počela sam da radim, a čovek mi je posle godinu dana rada rekao: - Ja sam mislio da ti nećeš ostati! Pri prvom susretu ja odajem utisak da sam ponosna i arogantna; i danas sam takva. Kada me ljudi upoznaju imaju drugo mišljenje o meni. Sećam se, prvi dan kada sam završila posao u Novom Sadu, došla sam kući premorena, a moja majka je odmah primetila i rekla: - Šta sad? Rakla sam joj: - Ništa! Ja sam od ovog dana svoj ponos stavila u džep! To je značilo da sam kao prava spremačica nosila kantu i metlu i u plavom mantilu išla po Novom Sadu i čistila stepenište u mnogo višespratnica. Radeći ovaj posao, doživljavala sam razne neprijatnosti, počev od toga da čistim fekalije, do raznih neprijatnih reči stanara... Za mene je to bilo naporno psihički i fizički: dešavalo mi se da se sagnem da brišem, a krv mi iz nosa ide... januar, februar, zima, brišem stepenište hladnom vodom... Stvarno sam se spustila veoma nisko, samo da bih pošteno zaradila dinar, a ta pozicija me je bolela. Moja majka me je razumela i rekla: - Važno je da se ti ne prodaješ za dinar, već pošteno zarađuješ, budi ponosna! Ona je bila uz mene i ja sam sve izdržala. Sa nama je sve doskora živela moja starija sestra, ona mi je mnogo pomagala oko Ivana. Ljudi su mi posle davali povišicu, plaćali putne troškove, jednom rečju bili su zadovoljni mojim radom. Na kraju su videli da sam ozbiljna radnica.

Kako ste se upisali na Fakultet?

- Nakon godinu dana takvog rada, poželim da se upišem na fakultet, jer je ovo bilo zaista spuštanje na najniži nivo koji postoji. Uleto devedeset osme godine potražila sam Trifuna Dimića, za kojeg mi je majka rekla da mi je rod. Jednostavno sam mu telefonirala i rekla: - Dobar dan, ja sam Marija Aleksandrović, Vaša sam rođaka. Ja bih da se vidim sa Vama. Čovek se iznenadio i pristao. Pre nego što sam ga nazvala, tri meseca sam skupljala snagu za taj poziv, jer mi je bilo glupo da odem kod čoveka koga ne poznajem i kažem da mi je rod. Ali, s druge strane, to mi je bio jedini izlaz iz one situacije. Otišla sam kod Trifuna, upoznali smo se i konstatovali da smo zaista bliski rođaci. Trifun me

je upoznao sa profesorkom Svenkom Savić koja je u to vreme već radila sa romskim studentima i sarađivala sa Trifunom. Ona je povezala mene, Jelenu Jovanović iz Stare Pazove, Stanku Dimitrov iz Kovilja, Refiku iz Niša i Usniju iz Sombora u jednu grupu sa kojom je radila nekoliko godina. Ja sam se preko leta te devedeset osme pripremala za prijemni na Filozofskom, htela sam da studiram srpsku književnost, a Svenka me je nekoliko puta preslišavala gramatiku srpskog jezika, dala mi neke knjige, obavestila kad je prijemni ispit, došla na prijemni da vidi kako mi je, jednom rečju imala sam u njoj podršku.

Kad sam položila prijemni i upisala na Fakultet, nešto sam uštedela para za upisninu, nešto mi je Svenka pozajmila, i dobila sam konačno indeks! Bila sam presrećna!!! Jednom me Svenka pita gde mi je indeks, jer student treba stalno da ga nosi, a ja kažem: - Kod kuće u ormanu! Čuvam ga. A indeks je, u stvari, lična karta studenta i treba da ga nosi sa sobom.

Fond za otvoreno društvo je te godine dodelio stipendije upisanim studentima na Univerzitetu u Novom Sadu, uz uslov da polažu ispite i imaju dobre ocene. Za mene je to bila presudna stvar jer sam imala neophodnu materijalnu pomoć da doputujem iz Žablja na nastavu u Novi Sad, da kupim neke knjige, platim ispite, i uopšte dobijem novac koji mi je bio neophodan za studiranje. Tada je Zorana Šijački bila koordinator Romskog programa u kancelariji u Novom Sadu, i meni i mnogima je mnogo pomogla preko ovog programa. Smisao njihove podrške je bio da nam odrede mentorku, to je bila profesorka Savić, koja je sa nama radila u kontinuitetu preko cele školske godine. Ona je uvek bila tu za sve što nam treba za studije, uvek nam je ukazivala na prečicu kojom možemo rešiti neki problem, ali i više od toga: učila nas je šta je nevladin sektor, na koji način možemo da pomognemo našoj romskoj zajednici, preporučivala nas na brojne seminare na kojima smo učili kako se prave projekti, kako se organizuje istraživanje, okupljaju saradnici, bile smo na nekoliko letnjih škola romskog jezika i kulture gde smo upoznali druge romske aktiviste... Tako smo tokom godinu i po dana ovakvog rada bile spremne da registrujemo naše *Udruženje mladi istraživači Romi* u Staroj Pazovi. U stvari su Ženske studije i istraživanja, gde je profesorka Savić koordinatorka, dobile sredstva da nam pomognu u osnivanju ovog Udruženja jer smo mi išle na Ženske studije. Prva predsednica bila je Jelena Jovanović, a sada sam ja. Osnovali smo Udruženje devedeset devete godine, sa ciljem da radimo na očuvanju kulture i tradicije Roma, na zapošljavanju i obrazovanju mladih Roma i Romkinja, posebno na očuvanju i prevenciji zdravlja Romkinja. Od tada do danas uradile smo mnogo u okviru ovih tema, i štampale neke publikacije iz kojih se to vidi. Ukratko, radeći u nevladinom sektoru mi smo pomogle sebi, obrazovale se, sticale razna iskustva kroz razne oblike edukacije u zemlji i u inostranstvu, pre svega u Mađarskoj, Rumuniji, Makedoniji... Povezivali smo se sa raznim organizacijama koje su nas upućivale na razne seminare: išla sam u Sarajevo na seminare o novinarstvu, radila sam u romskoj redakciji na Radiju 021 neko vreme, onda sam sarađivala na Radiju Stara Pazova, zajedno sa Jelenom Jovanović. Moja intresovanja se kreću u domenu medija, naravno ka romskojknjiževnosti koju isto tako

volim. Nadam se da ću je u budućnosti više istraživati.

Završili ste i Ženske studije u Novom Sadu.

- U Ženskim studijama postoji dugoročan projekat vezan za Romkinje u okviru kojeg smo počele nas nekoliko da sakupljamo životne priče starijih Romkinja, najpre ovde u Vojvodini, a sada i životne priče mlađih Romkinja i to sa cele teritorije Srbije. Rad na tom projektu je za nas bio vrlo značajan, jer smo mogle skoro svakodnevno da radimo sa mentorkom Svenkom koja je, inače, veom zahtevna kad je istraživački rad u pitanju. Morale smo da naučimo da kucamo na kompjuteru, da idemo u razna mesta i intervjuišemo Romkinje, da transkribujemo taj audio snimak i ukucamo u kompjuter, pa da napravimo redakciju teksta, a Jelena još i da prevodi sa srpskog na romski. Moj diplomski rad u Studijama je bila knjiga *Romkinje* koju smo uredile Jelena, Stanka i ja, uz nadzor profesorke Savić u svakom detalju tog procesa. Knjiga je potom prevedena na engleski i romski jezik i zbilja doživela veliki uspeh. Nema još jedne takve knjige u regionu danas.

Šta je za Vas značilo ovo obrazovanje u ženskim studijama?

- Puno mi je značilo, jer sam saznala da postoje ženska ljudska prava o kojima danas ja predajem drugim Romkinjama. Mi smo bile prva generacija, sada su došle nove i verujem ubuduće će takav osmišljen rad biti norma.

Koji Vam je najsrećniji dan u životu?

- Kada sam postala majka.

A najteži dan u životu?

- Najteže mi je bilo kada sam svoj ponos stavila u džep i radila na čišćenju stepeništa. Bila sam svesna svojih mogućnosti, ali sam morala da se spustim, jer sam imala drugačiju boju kože. Recimo, kada sam se rastala, moja majka mi je predložila da upišem kurs za kuvare, jer je moja sestra to učila, ali ona je bila bela, pa niko ne bi rekao da je Romkinja. Ali meni se to vidi i ljudi imaju drugačiji odnos prema meni i to sam više puta iskusila. Po nagovoru svoje majke, ja sam završila taj kurs za kuvare, tražila sam posao, ali nisam uspela da se zaposlim. Postupak dobijanja posla je uglavnom ovako izgledao: ja se javim telefonom na oglas, oni kažu dođite, ja odem, kad me vide, kažu mi: - Našli smo radnicu! Meni je bilo jasno da neće da me prime zato što sam Romkinja – crna ne može kuvati za bele. Ja sam rasnu diskriminaciju doživela na svojoj koži. Zamislite kako se osećate kad znate da niste primljeni zato što imate drugačiju boju kože. To me je motivisalo da se dokažem da vredim. Danas više ne obraćam pažnju na takve pojave, svesna sam da vredim. Bila sam zaista stidljiva, ali sada sam naučila da se guram, jer me jedino tako ljudi zapaze.

Mogla bih samo dodati čega se najviše plašim. To je smrt moje majke! Znam da će taj dan doći, ali ga se plašim. Ona je moja podrška i oslonac u životu. Kad odem u Novi Sad da radim, ili na Fakultet, znam da mi je dete na sigurnom mestu kod nje. Moj bi se

život izmenio iz korena da je nemam, još nisam spremna na gubitak

Tokom studija ste stalno radili?

- Ekumenska humanitarna organizacija, u kojoj radi Ana Bu, pomogla je osnivanje Ženskih studija u Novom Sadu. Tačnije, ona je jedna od osnivačica Studija. U svojoj organizaciji EHO počela je dvehiljadite godine program pomoći i opismenjavanja romke dece u naselju Bangladeš. Pitali su Svenku koga bi mogla tamo angažovati iz Ženskih studija, Svenka je predložila mene, jer studiram srpsku književnost i jezik. Prihvatila sam ponudu i taj posao samradila tri godine. Za one koji ne znaju, treba reći da je ovo naselje sa druge strane Novog Sada, što znači da putujem iz Žablja, preko celog Novog Sada, što je oko jedan i po sat od moje kuće. Putovala sam autobusom svaki drugi dan na nastavu u to naselje koje je najzapuštenije, bez struje, ali ima mnogo, mnogo pamentne dece. Bilo je teško ući u naselje> mnogo dece, svi željni pažnje, druženja... Kasnije sam sveuspela da dovedem u red. I kad sam ih ostavila, bilo mi je teško, zavolela sam ih. Volela bih da neko nastavi moj posao, jer smo dosta postigli: sada je uvedena voda u naselje, dobro je organizovana školica za decu... Pomagali smo deci da se upišu u školu, pratili njihov rad u školi da u njoj ostanu... Svašta korisnog sam radila u tom naselju. Mada nisam imala dobre uslove za rad, naročito leti kad je žega - prostorija je bila mala za toliki broj dece: soba tri sa sedam metara, sa dva prozora koja ne mogu da se otvore. Takođe sam radila i u školi *Dositej Obradović* u Novom Sadu sa romskom decom kako bi lakše shvatili gradivo u školi. I tu smo imali dobre rezultate, radila sam sa četrdesetoro dece..

Radila sam ovaj posao uz prekid za vreme bombardovanja. Ostala sam kod kuće za vreme bombardovanja. Moja sestra mi je rekla: - Biće bombardovanja! Nisam joj verovala. Odjednom se čuje jaka detonacija u Žablju, kod nas na kraju sela se to čulo kao da neko jako lupa, pa je moja majka viknula: - Ko je? a ja za njom: - Razbiće mi roletne i prozore, baš je lud! Ko je? A kada smo izašle napolje, imali smo šta da vidimo: iza naše kuće, koja je na kraju sela prema Novom Sadu, vidim rafineriju kako gori, plamen... U početku je bilo stašno, posle smo se navikli, čak sam normalno spavala. Bilo mi je svejedno da li ću da poginem, a verovala sam da neću. I danas kada čujem avione ja se uplašim! Nije mi svejedno.

Šta sada radiš?

- Nakon toga što sam dobila diplomu da sam kuvarica, onda sam bila spremačica, pa novinarka, imam neke diplome sa seminara i za taj posao, onda učiteljica, i uskoro ću biti, nadam se vrlo skoro, diplomirana profesorka srpske književnosti i jezika. Ostalo mi je još pola diplomskog ispita. Ko zna šta ću još biti! Sada spremam poslednji deo diplomskog ispita, a počela sam da radim kao predstavica za javnost u jednoj međunarodnoj organizaciji u Beogradu koja ima romske programe. Planiram da upišem postdiplomske studije iduće godine. Ono što zaista želim to je da se bavim proučavanjem romske narodne književnosti; za to ne postoje postdiplomske studije kod nas. Već sam

malo istraživala u tom pogledu, ali ima dosta da se radi na tom polju! Volim da se bavim istaživačkim radom, tu ljubav mi je prenela profesorica Svenka. Čovek uvek nešto novo sazna i otkrije. Pogotovo u romskoj književnosti kod nas, koja je bogata i kvalitetna, ali drugima manje poznata, a malo njih se bavi time u Vojvodini. Gotovo niko od kada je umro Trifun Dimić. Ukratko, želela bih da radim na proučavanju romske književnosti. To je ono što volim, ostalo radim zbog novca, jer sam samohrana majka. Bilo bi lepo da imam muža koji će da radi, a ja da sedim kod kuće i čuvam decu. Pošto ga nemam, moram sama da se snalazim, Često sam odsutna od kuće, dete me je željno, sve mu ovo teško pada, ali tako mora. Imam jednu drugaricu, isto razvedenu, često mi kaže: - Ja tako ne bih mogla!

Da li ćete školovati svoga sina?

- On je sada treći osnovne. Svaki roditelj želi svom detetu sve najbolje, pa i ja isto želim za svoje dete najbolje obrazovanje. Želim da bude uspešan čovek. Sada mu plaćam privatne časove, ima sve što treba pa očekujem i rezultate. Mislim da će mi se to kasnije isplatiti. Ako završi dobro školu, može pomoći prvo romskoj zajednici, može sebi obezbediti dobar život. Mislim da je on u boljoj situaciji od mene utoliko što su danas kod nas ljudi počeli da obraćaju pažnju na Rome. Tako da će moći svoje znanje da upotrebi u tom pravcu.

Ja se ponekad plašim sebe: imam visoke kriterije za bračnog druga u tom smislu da me mora prihvatiti kao poslovnu ženu. Ne podnosim situacije kad osoba uzme moj notes u kojem ima puno i muških imena i ljubomorno mi prebacuje.

Nedostaje mi muževljeva potpora, sva je odgovornost na meni. Izgleda da sam posesivna osoba - sreću ne bih delila ni sa kim, a tugu bih! Pa, dobro ja sam samo jedna prosečna žena sa svojim manama i slabostima. Nisam savršena, svesna sam toga. Ivanu nedostaje otac, pa sam nekada u dilemi oko nove udaje. Često se setim sebe u detinjstvu kako sam bila usamljena. On ima kompjuter, pa ima te igrice na kompjuteru i onda mu ja služim kao sestra - okači mi se o vrat i onda moram da se igram sa njim. Kada je bio mali nije mogao da se navikne na to da ga izbacim iz sobe da bih učila, vrištao je, sada se navikao na to. Čak delimo isti pisači sto. Ljuti se što mu ne kupim novi pisači sto, a ja mu kažem: - Ja ću sutra diplomitarati pa nemam sto, a ti već hoćeš svoj! Podelićemo ovaj pola-pola. Ako slučajno uzmem njegovu gumicu on se naljuti tako da moram da ga pitam da li smem. Pravi smo đaci! Inače je njemu moj fakultet dozlogrdio i misli da ću posle diplomskog imati više vremena za njega, ali on još ne zna da mu je mama ambiciozna.

Da li nekako obeležavate Osmi mart?

- Suprug mi nije čestitao, jer nije stigao da mi čestita. Posle kada je dolazio da posećuje dete, donosio mi je cveće za Osmi mart. To me je radovalo. Danas se uvek zadesi da sam za taj dan sama i radna, tako da bih rekla da meni to nije nikakav dan.

Naučila sam da ne budem sentimentalista, jer sam shvatila da sentimentalni ljudi propadaju. U životu se moram za sve izboriti, pa sentimentalnosti nema mesta. Nekada

zapadnem u depresiju, ali se brzo osvestim. Ljudi su strašno ranjivi kada su sentimentalni, puno puta sam bila povređena.

Za Osmi mart majci uvek nešto kupim da se obraduje. Nešto što će moći upotrebiti, ona ne voli stvari koje nisu od koristi. Naučila je da bude ekonomična, a ja počinjem da ličim na nju. Otkad Ivan ide u školu, učiteljica ih uči da majci čestitaju ovaj praznik i on sada donosi nešto iz škole kao poklon, što me jako obraduje.

Recite mi svoje mišljenje o uključivanju žena u politiku?

- To je jako lepo kao zamisao. Vreme je da žena uđe u strukturu vlasti. Romkinja treba da se bavi politikom. Smatram da ne može bilo ko da se bavi politikom. Romkinje moraju biti obrazovane da bi u politici uradile prave stvari. Moramo više poraditi na uključivanju Romkinja u društveni život i njihovo osvešćivanje. Prvi korak ka tome je da se šalju ženska romska deca u školu. U našem istraživanju *Devica Da ili Ne* u kojem smo se bavile kultom nevinosti kod Romkinja, pokazale smo koliko je romska žena diskriminisana i zato što je žena i zato što je Romkinja. Na primer, jedan Rom je odgovorio u anketi: - Nevinost je jedino što žena ima!

Mene politika ne privlači sada. Vidim veliku netrpeljivost među pripadnicima raznih partija. Da imam tri fakulteta ne bih se bavila politikom!

To što radite sa romskom decom već je politika, obrazovanje je uvek politika.

- To je iz pozadine, rekla bih. U tom smislu sam uradila dosta. Na primer, za godinu dana koliko sam predsednica našeg Udruženja, vodile smo decu na ekskurziju, imali smo nastavu na romskom jeziku, zatim radionice za ekonomsko osnaživanje Romkinja. Planiramo i gradnju romskog kulturnog centra koji bi se zvao Romska kuća, dobili smo plac od opštine, ali ne znam kada će to biti gotovo, jer nemam vremena da se bavim i time. U okviru našeg interesovanja za tradiciju Roma sakupljale smo do sada nazive za romska jela, zatim psovke i blagoslove Roma u Sremu, onda istraživanje sa ciljem da utvrdimo koliko su mladi Romi spremni za brak, odnosno koliko kult o nevinosti igra ulogu u toj spremnosti. Takođe smo uradile film na romskom jeziku u kojem smo pokazale život Roma.

Vaš odnos prema romskom jeziku?

- Moji nisu razgovarali romski u kući, jedino kada su nešto morali da sakriju od mene. To me je ljutilo i ja sam htela da znam romski. Družila sam sam se sa neromima, pa su moji roditelji više obraćali pažnju na srpski da sve pravilno govorim. Od male na sam pokazivala interesovanje za srpsku književnost. Romski sam počela da učim u srednjoj školi. Sećam se da je bila jedna anketa o nacionalnosti, ja sam rekla da sam Romkinja, ali mi niko nije verovao. Rekli su mi: - Kakva si ti Romkinja kad ne znaš romski? Ja sam zbog prijatelja naučila romski. Najviše me je baka učila. Sada govorim romski samo kada se šalim, imam teškoće da govorim romski kad se pojavim u medijima, jezik nam nije standardizovan, pa se bojim da ne pogrešim.

U kući sada uglavnom razgovaramo romski. To me ispunjava i puno mi znači.

Kada pričam romski onda sam raspoložena i to moji prijatelji dobro znaju. I moj sin pomalo uči. Ne mogu ga terati, dobiće on sam želju za tim.

Vaša poruka ovakvim organizacijama?

- Treba puno raditi i učiti od drugih. Učiti na raznim seminarima. Znam da je Romkinji teško da počne, jer je odmah crna ovca u romskoj zajednici. Počinje ogovaranje: - Ova se nikada neće udati! Kome takva treba! Kad smo Jelena i ja počele anketiranje mladih Roma za projekat o kultu device, rekla sam Jeleni: - Sad se nikako nećeš udati! Ovo je tabu tema kod Roma.

Na Vašem putu od fizičke radnice do obrazovane Romkinje da li postoje ljudi koji su Vam pomagali?

- Da. Prvo mesto bih dala svojoj majci koja je moj životni oslonac. Kad kažem majka, mislim na celu porodicu. Mnogo snage mi je davao moj sin. Briga oko njega me je očvrstnula. Zatim Trifun Dimić koji je bio uz mene na samom početku, profesorica Svenka koja je i dan danas uz mene: sada sarađujemo na nekoliko raznih projekata vezanih za standardizaciju romskog jezika. Onda Zorana Šijački i ljudi iz Fonda za otvoreno društvo (kancelarija u Novom Sadu) koji su uvek imali poverenja u mene pa i danas. Ana Bu, koordinatorka u humanitarnoj organizaciji EHO u Novom Sadu koja me je jako lepo prihvatila i dala mi posao. Imala sam tu sreću da sam nailazila na dobre ljude u svim poslovima, čak i na ciglani. Na fakultetu imam divne profesore, nisam nikada osetila diskriminaciju. Mislim da je važno što smo naučile da sarađujemo međusobno mi Romkinje, naročito u našem Udruženju imamo poverenja jedna u drugu – mi smo drugarice i saradnice.

Šta bi bila Vaša poruka drugim Romkinjama?

- Upornost se isplati - upornost je velika vrlina. Tako se može promeniti svest o Romkinjama, doduše ne brzo i ne tako jednostavno. Nejednakost Romkinje u svojoj zajednici ne može se brzo rešiti. Mislim da svi zajedno više moramo raditi sa mladićima Romima, barem koliko i sa mladim Romkinjama. Kad bi svi mladi dobili posao, bili obrazovani, to bi značajno promenilo stvari. Zato, mislim, da je obrazovanje jako važno. A obrazovanje je skupo. Vidim da je u planu Ministarstva prosvete sistematski rad sa romskom decom na osnovnom i srednjem obrazovanju. Ako ta zamisao uspe u praksi, onda se nešto bitno može promeniti u romskoj zajednici kod nas. Ja volim naše običaje i našu tradiciju i ne bih želela da se preko obrazovanja ona izgubi.

**Snimak razgovora je obavljen 13. 09. 2003. godine. Od tada do danas Marija je završila najpre specijalističke studije na istom odseku i istom fakultetu, i upisala postdiplomske magistarske studije koje privodi kraju.*

Nataša*(1977), Bečej

Kakvo je bilo Vaše detinjstvo?

- Moje detinstvo je bilo teško. Rođena sam u romskoj ulici, bilo je i nekoliko neromskih porodica. Kuća u kojoj smo stanovali bila je mala: soba, kuhinja i mala veranda. Bila je u romskom naselju, izolovana od grada oko tri kilometara. Moj otac ju je kasnije srušio i napravio novu, kad smo mi deca odrasli. Kao najstarija morala sam da čuvam mlađeg brata i sestru, dok su moj otac i majka išli da rade: otac je radio u firmi, a mama je išla u nadnicu, ali je radila i sve muške poslove. Bilo nas je četvoro dece. Još kad sam išla u obdanište vodila sam sa sobom mlađu sestru. Sa deset godina sam radila sve poslove po kući, nisam imala vremena da se igram sa drugom decom, niti sam imala što i druga deca.

Kako ste se igrali?

- Igrali smo pilcike, tako se zove, igra koju smo igrali sa drvetom, manjim i većim, pa ko pogodi rupu koja je daleko od nas, taj je pobednik. Imali smo malu loptu, ali lutke kakvih ima danas, nismo. U zabavištu smo imali kockice, plastične sudiće da kuvamo. Sa punih sedam godina pošla sam u školu. Volela sam da idem u školu. Jeste da nisam imala uslove, bilo nas je mnogo u porodici, tako da nisam imala što jedna devojčica treba da ima kada ide u školu: školski pribor, knjige, torbu... Važno je da sam volela da idem u školu. U školi sam imala problema što sam Romkinja, niko nije hteo da sedi sa mnom u klupi, tukli su me. Vikali su: - Ciganka! Nisam htela da idem u školu zbog toga! U mom razredu nije bilo više Romkinja da se sa njima družim. Inače sam volela

da idem u školu i bila sam dobar đak, čak najbolja u razredu, ali učiteljica me nikad nije pustila da budem odličan đak, samo vrlo dobra od prvog do četvrtog razreda osnovne. Mislim da je to zato što sam Romkinja. Kada sam krenula u peti, bila sam odličan đak. Išla sam samo do sedmog razreda, a onda su me moji udali.

Kako je bilo kada su došli Romi da Vas prose?

- Kad sam završila sedmi razred sa odličnim uspehom, onda je došao da me prosi moj budući muž sa roditeljima. Prvi put kad su došli nisam htela da se udam. Donela sam svedočanstvo kući, a moj otac kaže da je čovek koji je došao da me prosi moja prva sreća i da je dobro da se udam. Oni su dolazili tri puta i govorio mi je otac: - Dobar je dečko! A ja ga uopšte nisam ni poznavala, a ni on mene. Takva je naša tradicija, treba je što pre ukinuti! Kad su došli da me prose, nisam znala ni šta je muž, ni šta je brak, uopšte nisam znala što su oni došli. Bila sam dete koje nije znalo ništa. Samo sam išla od kuće do škole i to je bilo sve. Nigde nisam izlazila. Kada su došli Romi da me prose, mislila sam da sudašli zbog moje starije sestre. A oni došli po mene! Kad sam ga prvi put videla, rekla sam da neću da se udam. Mi smo bili siromašni, a oni su nam doneli voće, bombonjere... moj otac mi je rekao: - To je tvoja prva sreća, ćerko! Stariji Romi u rodbini, govorili su mi isto. Tako sam pristala. Platili su me toliko, koliko danas vredi jedan tepih. Bila je pogodba: prvo su došli kod mene da me prose, darovali su me, dali su mi neku ogrlicu, ne mogu da se setim... jedan prsten i minduše. Ja sam to volela! Bila sam dete! Sve je to super!! Takvi su bili običaji, tako da je to bilo normalno kod Roma da se daruje mlada i treba da se raduje. Ali nisam znala šta me čeka i kuda idem. Bila je velika svadba, ja sam bila vesela. Ima kaseta sa moje svadbe, na njoj se sve vidi. Igrala sam i pevala kao da se ti udaješ, a ne ja. Ali, eto, nisam znala gde idem i šta me čeka. Bar da je moj otac bio pametan i da je uzeo veće pare! Tako da mi je posle sve to izašlo na nos: - Mi smo te platili i možemo da radimo sa tobom šta god hoćemo!!

Bilo je veselje jedan-dva dana, ne mogu da se setim. Kada sam stigla u njihovu kuću, oni su mi rekli da treba da idem da spavam. A ja sam mislila da stvarno treba da idem da spavam, nisam imala pojma šta treba da radim. Kada je došla prva bračna noć, ja sam se uplašila, a i on je bio uplašen, mada je stariji pet godina od mene: kada sam imala četrnaest, on je imao skoro dvadeset. U stvari, nije bila prva bračna noć kakva je bila kod nas Roma po običajima. Ako devojka nije nevina, nema čaršava: - Gde je čaršav? Ja nisam htela da spavam s njim. Onda drugi dan, treći dan, četvrti dan... svi misle da devojka nije nevina. Ne znaju šta da rade, njegovi hoće da me vrata. Samo sam plakala: - Ja neću da spavam sa njim! Ne znam šta on hoće meni da uradi! Njegova familija je pričala sa njim, sa mnom su pričale žene - komedija cela! Čak sam rešila da idem kući. A njegova mi majka kaže: - Nemoj da ideš, pa on je tvoj muž. Ti treba to i to da uradiš, savetuje me. Kaže mi: - Šta on kaže, tako treba da radiš! A ja nisam htela. E, posle sedam dana otišli smo da spavamo. Živeli smo svi zajedno u jednosobnom stanu, a oni su se svi skupili da čuju i da gledaju. Gluposti od te tradicije, da bog sačuva! Kad smo otišli kod njegovog brata u stan, sami smo bili, ja opet neću, mene je to bolelo! Jaaj, šta

da radimo sada sa čaršavom, jer treba kući da vratimo čaršav, sramota je, nisam nevina misliće ljudi. Moji roditelji nisu bili tu, čekali su da ih prijatelji zovu da dođu na toplu rakiju - takvi su običaji kod nas Roma. Muž ne zna šta da radi u ovoj situaciji, hteo je, u stvari, da nas zaštiti, jer je znao da sam nevina, mislim da je on mene voleo i da je zato to uradio što je uradio: isekao je svoju ruku, i stavio krv na čaršav. Čaršav je uzela svekrva i stavila ga napolje da ga svi vide. Međutim, drugi dan su počeli da govore da nisam nevina, treba da ima dosta krvi, treba da bude ruža na čaršavu. One su pitale njega, on je rekao da je sve u redu. Petog avgusta je moj rođendan. Mi otišli kod mojih, moja majka mi napravila tortu (pretrgla se), ja kažem babi za problem, a ona jednostavno savetuje: - Pred roditeljima nisi ni devojka ni žena. Nego kada se vratiš kod muža, sredi problem. A oni su već počeli sa mnom da se raspravljaju, pogotovo svekrva, šta treba da radim: da perem sudove, da ustanem rano i da sve služim i slušam, tako da meni nije bilo svejedno da li ću tu da ostanem. Tu u njihovoj porodici bila je njihova ćerka sa četvoro dece I moj je zadatak bio da pazim na svu decu. To nisu rekli kada su došli po mene. Tako da nisam htela da se vratim, nakon tog razgovora sa babom. A moji su mi govorili da nije u redu da se ne vratim zbog sramote od sveta. Tako da sam se vrtela u problemu, nisam znala šta da radim, nema ko da mi pomogne, nemam kome da se poverim, da me podrži... Posle tri meseca to se desilo spontano: bili smo na jednom veselju, došli smo kući, bili smo sami... čaršav smo sakrili. Jednog dana svekrva je naišla na njega i počela da plače... džabe kada nisu cenili! Nisam bila venčana sa mužem jer sam bila maloletna. I to je moja velika glupost i teškoća kasnije sa njim.

Kako ste živeli na početku vašeg braka?

- Pa, njegov otac je radio na pijaci, preprodavao je devize, od toga su živeli; svekrva je isto radila sa njim na pijaci. Znači da sam bila u kući da skuvam, sklanjam, služim... Muž je radio u nekoj firmi. Kad sam ostala trudna, malo sam i ja radila na pijaci sa devizama i prodavala robu. Muž je posle ostavio posao, a ja sam nastavila da radim na pijaci. On nije imao školu, zapravo išao je nekoliko razreda u specijalnu školu, a ja sam pre udaje završila sedam razreda, a za vreme trudnoće sam išla na kurs da završim osmi razred. Tu su oni prema meni bili korektni - pustili su me da završim osnovnu školu. Dalje nisam mogla da idem u školu, jer sam se porodila. Imala sam trinaest i po godina kada sam se udala, a već sa petnaest sam rodila svoju ćerku.

Kakav je bio porođaj?

- Mnogo težak! Malo je falilo da umrem na porođajnom stolu. Dvadeset i četiri sata sam bila na njemu, govorili su mi lekari: - Treba ti lutka, a ne dete! Mnogo su me sekli, šest nedelja nisam mogla da izađem iz kreveta. U bolnici sam dugo ostala. Kada sam došla kući, nastao je problem: kako će se dete zvati? Prema tradiciji, ime daju svekar i svekrva, a ne roditelji deteta. Muž i ja smo hteli jedno ime, oni drugo... Svekar je hteo da bude ime njegove žene. Ja sam rekla da ne volim to ime, a svekar je rekao: - Onda neka se zove Zvezdana, to mi se ime sviđa. Zapravo su bili razočarani ćerkom,

jer su očekivali unuka. Ali kad je već ćerka, onda joj ime mora biti po njihovom, a ja zamalo nisam izgubila svoj život za nju! Mi smo živeli kod njih u stanu i morali smo da joj damo ime koje su oni hteli.

Da li ste imali neku prijateljicu sa kojom ste se družili dok ste bili udati?

- Ne, to nisam smela! Samo kurve imaju drugarice, govorio je moj svekar. Tvoja drugarica je tvoje dete! Tako da nisam smela da se družim ni sa kim. Ni sa rodbinom! Naročito me je šikanirala zaova. Na primer, ona bi došla i uzela neku moju stvar: odeću, nešto od pokušstva, bilo šta što joj se sviđa, ili joj treba. Ako bi se usprotivila, ona bi samo kazala: - Ti si snaja, ja mogu šta hoću, a ti ne možeš! Jedina osoba kojoj sam se poveravala bila je Seka, koja je bila njegov rod, ali je videla da se mučim bez krivice. Nju ću pamtiti dok sam živa po njenoj dobroti, jer kad mi je bilo najteže, išla sam kod nje.

Da li su Vam sestre i braća pružali podršku?

- Moja majka je, videvši moj loš život, govorila mojim sestrama: - Same birajte sebi sreću, mi se nećemo mešati u vaš život, a otac je i dalje bio za romsku tradiciju. Tako da su moje sestre pobile za svoje muževe, ali ni to nije bilo presudno da budu srećne. Isto važi i za brata, koji je završio školu i rano se oženio. Moje sestre i braća pružali su mi podršku koliko su mogli i sada sam ja ta koja njima pruža svaku pomoć.

Šta se zbivalo posle porođaja?

- Bila sam s bebom šest nedelja kod kuće, kako običaji nalažu, morala sam to da ispoštujem. Muž i ja nismo smeli noću nigde da idemo, da je ostavimo samu. Kao snajka treba stalno da budem pored nje, što mi nije bilo teško. Kada je moja ćerka malo odrasla, počela sam da radim na pijaci tri dana: nedeljom, subotom, petkom. Nešto kasnije sam se zaposlila u jednoj firmi - čistila sam kancelarije, a u kući, naravno, nastavila da radim sve što je trebalo. Na poslu do dva, dolazila sam kući, spremam kuću, kuvam, onda moju ćerku gledam, tu je uvek bilo dosta posla... A muž dođe kući i legne da spava! Tada nije radio, sedeo je kod kuće, jer je muško i ne treba ništa da radi. Ja sam kao žensko morala sve da radim! A kada sam se bunila, dobijala sam batine: tukao me je muž, kad god nije bilo po njegovom. Moja ćerka je to gledala, njegova mama i njena ćerka uvek su se svađale sa mnom, a ja sam bila njihova sluškinja. Kad ne mogu da ih istrpim, kažem nešto i obavezno dobijem batine. I tako u krug. Na primer, nisam smela da nosim suknju! Vidi, imala sam šesnaest godina, najlepše godine kada treba nešto lepo da nosim, a oni me kontrolišu u oblačenju: ne smeju se videti kolena i noge. Čim mi se vide kolena, odmah batine. Nekad me je pred mojom majkom svekar tukao. Ja sam trpila, samo da bude dobro. Kad me je jako tukao, ja uzmem dete i kod mojih. Onda su mi govorili moji roditelji da je sramota od naroda i da treba da se vratim kod svog muža da živimo zajedno, kakav je takav je... Ja mu se vratim, mislim biće bolje, on me opet istuče, ja opet odem... Jednom sam sa ćerkom pobile taksijem i nisam se vratila dve godine, a muž za to vreme nije dolazio da je vidi. Zlato što sam dobila od njih, morala sam da vratim, jer je njihovo. A što sam radila i bila njihova sluškinja, to nema veze!

Tako sam živela kod mojih roditelja sa detetom i posle dve godine se vratim mužu jer su mi moji roditelji govorili da je sramota od naroda što sam rastavljena, mada se ja nisam venčala sa njim: - Gde ćeš da vodiš svoju ćerku, gde ćeš da živiš? Vрати se kod svoga muža! Hoćeš da budeš kurva? Hoćeš da uzmeš drugoga? Ja sam svašta trpela, pa možeš i ti!! Sada si se vratila kod mene, a treba tvoj brat da se oženi, treba da imamo snaju, ne možeš biti kod mene u kući!! Tako sam se vratila mužu. Došao je po mene posle dve godine, mislim da ga je moj otac zvao, ne mogu da tvrdim. Naravno da se ništa nije promenilo i ja htela da uzmem svoju ćerku, a on ju je sakrio. Šest meseci me nije pustio da je vidim. Plakala sam, išla sam po sudovima, nisam imala dosta para da plaćam advokata... Bila sam maloletna, treba neko da mi bude staratelj i da se potpiše za mene u socijalnom... Svi dižu ruke od mene čim su videli da sam Romkinja, a nisam ni imala para, i još nisam imala osamnaest godina, a već imam veliku ćerku od četiri godine... Njegovi nisu dali da vidim ćerku! Ludnica! Nisu mi dali moje stvari, kada sam radila jedan dinar nisam sebi uzela... Nikakva prava nisam imala. Kada sam dobijala platu, donosila sam svekru račun, sve mora da bude tačno, ništa ne sme da fali. Ako nešto kupim mojoj ćerki za pare koje zaradim, morala sam da se svađam sa njima. Posle šest meseci, ja se vratim njima. Kada sam bila u Centru za socijalni rad, jedna žena me naučila šta da radim. Da se, kao, vratim pa da uzmem ćerku, jer sam pokušavala da rešim stvar zakonski: išla sam pet puta sa milicijom kod njih kući, svaki put su je oni sakrivali, valjda kod komšija, tako da nisam mogla da je nađem. A milicija nije htela da ide da je traži. Ja sam plakala na sav glas, a njih baš briga za mene. I posle šest meseci rekli su mi svekar i svekrva: - Ako hoćeš da vidiš ćerku, vrati se kući! Ucenili su me, ja sam se vratila i svi su bili iznenađeni. Moj otac i majka su me tukli što sam se vratila, pogotovo majka. Konačno sam napravila plan da uzmem ćerku. Vratila sam se, uzela sam je, sela u taksu i došla kući svojim. E, onda su oni dolazili kod nas da vide dete, a ja nisam dala, jer sam se plašila da je opet ne uzmu. Ali opet taj narod... Šta radiš... što se ne vratiš, i ja se opet vratim! Kada sam se vratila, to je bilo tragično!! Bolje da se nisam vratila! Možda bi moja ćerka bila danas živa.

Posle pet-šest meseci počela sam da radim i dosta sam zarađivala, ali nisam bila gazda od tih para nego svekar i svekrva. Opet sam se vratila tom mukotrpnom životu gde sam dobijala batina, bila sluškinja, radili su sa mnom šta hoće, a ja sam na sve pristala zbog ćerke. Tako je došao i dan kada sam je izgubila: radila sam na pijaci, nju kod kuće niko nije pazio, istrčala je napolje, udario ju je auto, i ona je poginula. A oni su bili u kući i niko je nije čuvao. Kad sam izgubila ćerku imala je pet godina, ja dvadeset. Bilo je to devedeset sedme godine.

Znali su da neću hteti da ostanem kod njih da živim nakon sahrane. Samo sam sedam dana ostala. Bila sam u crnini i sasvim utučena. Oni su me poslali kod njegove familije u okolini, a imala sam tamo i svoju familiju, pa sam umesto kod njegovih otišla kod moje babe. Znali su da ću da odem, čak mi je muž rekao: - Ja znam da me ne voliš, ti sa mnom nećeš živeti! Istina je, ja njega nisam volela uopšte, ali sam mu obećala, ako bude dobar da neću otići. Ja sam non-stop plakala, mislim da sam dobila i uput za

duševnu bolnicu. Jako loše sam izgledala, mnogo je to bolno kada se tako desi jednoj majci. Mnogo sam propatila zbog nje, na kraju sam je izgubila. To je stvarno strašno! I dan danas ne mogu da se pomirim s tim. Jednom kad je muž došao s posla, kažem mu: - Šta mi radimo ovde? Idemo našoj kući! Čerka je bila tamo, sve je njeno tamo, to se desilo tamo, ja sam bila na ivici nervnog sloma. Jednom je došao s posla i kaže mi da hoće da uzme pare od čoveka koji je zgazio našu ćerku. Sva njegova familija je bila za to. Počela sam da se svađam s njim, on je skočio i počeo opet da me tuče. Posle toga je hteo da spava sa mnom, bila sam ljuta na njega, rekla sam mu: - Sada ne moram da živim s tobom! Sela sam na voz... oni su me poslali da idem njihovoj kući, a ja sam otišla pravo mojoj. I tu je kraj mukama! Bez dinara sam otišla! Njegova sestra od strica mi je pomogla, videla šta rade sa mnom. Ona me savetovala: - Nemoj da živiš s njim, idi od njega, mlada si, imaš da živiš svoj život! Hvala joj!

Onda počinjete novi život.

- Došla sam kod mojih. Koliko ne mogu da im oprostim što su me tako mladu udali, što nisam završila školu, toliko sam im zahvalna što su me primili i podržali na kraju. Bila sam psihički nestabilna, razočarana u život, nisam htela da živim, čak sam želela da se ubijem. Danas imaš sve, a sutra nemaš ništa. To je strašno! Sad sam žena, a nemam školu, nemam svoj dinar, zavisim od roditelja. Doktor mi je rekao da nisam uzela crninu na sebe, ja bih poludela. Nosila sam crninu i tako sam išla da radim na pijaci, išla sam i u Mađarsku po robu, kupovala sam devize. Nekada sam išla da kopam od šest ujutro do šest uveče. Donosila sam robu, prodavala i od toga smo živeli svi u porodici: ja, majka, otac, brat i kasnije snaja. Lepo smo živeli, prvi put u životu ja sam bila gazda svojih para i to je jako lep osećaj. Kad imaš svoje pare osećaš se nezavisnom i imaš volje da još više radiš.

I pored lošeg bračnog iskustva rešili ste da se ponovo udate?

- U međuvremenu sam upoznala sadašnjeg muža koji je Srbin. Kad mi je bilo teško, ja sam išla kod njega da se jadam. U početku nisam ni njega volela! Išla sam kod njega tri godine, jer me je saslušao i uvek me je savetovao, slušao je moje probleme. Tako je krenula nova epoha u moje životu. Lepo smo živeli u mojoj porodici. Tada je moja sestra imala muža, oni su dolazili kod nas, ja sam odlazila kod njih. Njenu decu sam čuvala. Malo sam se psihički oporavila posle svega što me snašlo u životu. Nisam nikuda specijalno odlazila. Uglavnom sam sedela kod mog sadašnjeg muža. Imala sam prilike da se udam za Roma. Dolazili su Romi da me prose, jedan je imao decu... Bila sam ogorčena na našu tradiciju, na običaje. Kad mi neko sad pomene da "idu da vide snajku", meni je teško oko srca. Preživljavam taj trenutak kao svoj, jer je ona, kao što sam bila ja, još dete udaje se, a ne zna gde ide i kako će živeti dalje... Njen život je uništen, nema pravo glasa! Sluškinja je koja treba da radi sve što svekar i svekrva kažu! Ja bih najviše volela da taj običaj ukinemo. Zato sam Rome koji su dolazili da me prose oterala, tačnije nisam ih ni primila, mada je moj otac govorio za nekog momka da je dobar.

Tada sam imala već dvadeset godina, naučila sam da se branim: - Nemam više trinaest godina! Sada je moja majka ipak malo saosećala sa mnom, govorila je: - Nemoj da se udaš, u pravu si! Idi traži sebi koga voliš, a ne da ti ja biram sreću. Pusti ti šta otac priča!! Ona je trideset godina živela sa mojim ocem i dobro ga je poznavala.

Da li ste tada vodili neki društveni život?

- Uglavnom sam bila sa mojim sadašnjim mužem, sa njim mi je bilo najbolje. To je bio sav moj izlazak. Nekada sam izlazila i sa mojom sestrom koja se rastala u to vreme. Nisam mnogo izlazila, ali za razliku od pre, to je mnogo. Nisam imala ni u čemu da izlazim. Bila sam sedam godina u braku, a nisu mi dali ni svoje stvari da ponesem, one što sam sebi kupila od para koje sam zaradila, a njima sam zaradila zaista mnogo. To je bilo ono vreme krize kad u zemlji nije bilo benzina, cene su skakale... Ništa nisam uzela od njih, i moja dokumenta su ostala kod njih. Uglavnom svaka devojka koja uzme muža po našim romskim običajima završava razvodom, pa ništa nema da je njeno, kao što je moj slučaj. A izvan moje porodične tragedije u društvu je bilo teško, takođe.

Imate novo bračno iskustvo.

- Sada sam srećno udata žena, muž me poštuje i voli. Venčali smo se i sledeće godine očekujemo bebu. Moj muž radi u firmi, pomaže mi u kućnim poslovima, nema podele na muški i ženski posao. Njegovi su se naljutili na njega što je oženio Romkinju, ali on na to nije obraćao pažnju. Posle četiri godine, otkako sam izgubila svoju ćerku, sama sam sebi našla bračnog druga, koji me voli, koga volim, sa kojim se slažem.

Nastavila sam školovanje - završila sam kurs za trgovkinju, sada hoću da otvorim sebi radnju i da radim. Sad sam ipak obrazovana, za razliku od onoga vremena kada nisam imala završenu osnovnu školu.

Vaš život je krenuo sasvim drugim tokom od kada ste aktivni u nevladinom sektoru.

- Pre dve godine sam počela da se interesujem za rad nevladinih organizacija, a u vezi sa Romima. Ono što me je motivisalo da osnujem novu organizaciju jeste pomisao da mogu da promenim nešto kod Roma, u smislu obrazovanja i preispitivanja tradicije. Najpre sam posetila nekoliko organizacija, razgovarala sa iskusnijim kolegicama, došla na ideju da bi bilo korisno da radim nešto za romsku decu. Tako je moj prvi projekat koji sam predložila bio vrtić za romsku decu u romskom delu grada. Nije bilo teško naći decu. Nekoliko nas se udružilo, osmislile smo prostor, ostvarile saradnju sa nekim većim projektima. To je početak. Postepeno sam upoznavala druge Romkinje, druge projekte koji se odnose na predškolsku decu. Tako sam se povezala, kako to kažemo, u mrežu. I lepo sarađujem sa mnogima. Pohađala sam mnogo raznih seminara, završila sam Letnju školu Ženskih studija u Beogradu, zatim razne druge seminare na kojima sam proširila svoje obrazovanje i znanje, upoznala mnoge žene koje su imale sličnu životnu priču... Jednom rečju ojačala sam, postala sam sigurnija, naučila sam da kucam na kompjuteru. Rado bih završila srednju školu, ali ne vidim zakonsku mogućnost. U Ženskim

studijama u Novom Sadu sam uključena u neke projekte o Romkinjama, što me veseli. Pomalo sam ovladala tehnikom primene intervju radeći na jednom istraživanju, onda tehnikom testiranja kad smo istraživale spremnost za brak mladih Romkinja, ili znanje tradicije o svadbama starijih Romkinja. Sada ja snimam životne priče drugih Romkinja... Ukratko, ovo je nova faza u mom životu kada mnogo učim, kada sam stabilna u svojoj nevladinoj organizaciji, sa mužem zajedno očekujemo priinovu...

Koliko Vam je ovo obrazovanje za civilno društvo pomoglo da shvatite svoja ženska prava?

- Mnogo mi je pomoglo i još uvek učim mnogo. Bolje da kažem nekoliko primera. Prošle godine moj otac je pokušao da me spreči u radu sa decom, da mi naudi, zato što sam se udala za Srbina bez njegove saglasnosti. Pomogli su mi prijatelji, najviše Zorana Šijački, pa vrtić nastavlja sa radom. Ali, nažalost, od onda odnosi moga muža i roditelja nisu dobri. Ja sam se pomirila sa ocem, šta ću, moji su, muž ne! Sada mi je mnogo teško zbog njihovih odnosa. Ali mi je jasno da moram sama izgrađivati svoj brak i svoj život po onome što su neka druga pravila dobrog života. Ja sam se dosta promenila. Sad ću ispričati jedan događaj na koji sam ponosna. Bio je neki dvodnevni seminar za Romkinje u Feketiću. Prvi dan smo mnogo radili. U grupi je bilo momaka i devojaka pa smo se složili da odemo uveče u neki kafić kako bismo se još bolje upoznali. U kafiću je bilo dosta gostiju koji nisu Romi. Poručili smo piće. Ja kao organizatorka seminara, odmah sam platila, mada mi nije bilo jasno zašto nam odmah naplaćuju. Zatim je konobarica pozvala jednog dečaka iz grupe, ustala sam, krenula za njim da čujem o čemu se radi, jer sam odgovorna za grupu. Dečko se vratio i rekao da moramo da idemo. Nije znao zašto, pa sam otišla za šank gde mi je konobarica rekla da odgovor potražim od gazde. Okrenula sam se i pitala ga: - Kako da idemo kad piće nismo popili? Posle dužeg insistiranja rekao je: - Vi ste Cigani, napolje! Počela sam da se raspravljam, on je bio neprijatan, očekivala sam da će me svakog časa udariti. Tražila sam da nam vrati pare jer nismo popili piće, na šta on nije pristao. Izašli smo, krenuli prema kući u kojoj smo bili smešteni, svi smo se osećali veoma povređeni i ljuti. Seminar smo završili sutradan, ali za mene nije bio gotov. Odmah u ponedeljak otišla sam u Sekretarijat za manjine u Novom Sadu, rekla za ovaj događaj čiste diskriminacije u Feketiću. Sekretar je slučaj predao sudiji za prekršaje. Ja sam se posle toga osećala dobro.

Znate li nešto o romskim običajima?

- Mogu reći ono što sam čula od moje svekrve, šta me je naučila, a nešto sam naučila i od moje majke, mlada sam se udala pa sam više naučila od svekrve. Na primer, na Uskrs unese se trava u kuću, ne radiš ništa, a pre toga umreš od posla, praviš kolače i razna jela. Ja sam bila mlada i nisam baš volela praznike, jer sam uvek bila sluškinja. Tada i krečiš, tri dana ne smeš da čistiš, nema svađa, ne tučeš se, mada je kod nas uvek bilo... ne mogu da se setim više šta se sve radi.

A da li Vi slavite Osmi mart?

- Pa ne baš kao Osmi mart, više kao dan kada mi moj muž kupi neki poklon. Dovoljan mi je poklon i to što se ne svađam ni sa kim u porodici. Sadašnji muž mi je jedne godine kupio ogrlicu za taj praznik, meni je taj dan isti kao i svi drugi... Sada su moja prava ista kao i njegova. Sada imam pravo glasa u kući, a nekada nisam imala. Mislim da je najbitnije da žena obrati pažnju na sebe. Kod Roma je običaj da je romska žena u potcenjenijem položaju od žena drugih nacionalnosti. Romske žene misle da treba da slušaju muža i treba da urade ono što on kaže. Budući da sam osnovala jednu nevladinu romsku organizaciju i da sam se ovih nekoliko godina usavršavala na mnogim seminarima, sada mislim da Romkinja treba da bude drugačija. Kad je ranije trebalo da idem na glasanje, govorio mi je moj muž: - Šta ćeš ti, idem ja! Ti ne treba da ideš! Mislila sam tada da je on upravu. A sada pokušavam kroz ovu romsku organizaciju da uključim Romkinje u sve tokove društva, svuda gde su žene neromske nacionalnosti.

Da li su Vam pričali o stradanju Roma u Drugom svetskom ratu?

- Ovde u Vojvodini, govorili su, da su kod nas bili Mađari koji su mrzeli Rome. Ima jedan događaj koji nikad neću moći da zaboravim, a ispričala ga je jedna baba. Rekla mi je da je toliko Roma ubijeno za vreme Drugog svetskog rata, da su napravili skelu od leševa i oni su preko njih išli. To mi je ostalo kao slika u sećanju i nikad je neću zaboraviti! Zbog te priče u meni i danas tinja mržnja prema Mađarima. Ja mislim da je strašno da je dvesto, tristo, petsto Roma, Romkinja i njihove dece ubijeno i da su napravili od njih skelu i preko njih prelazili reku. Ne mislim da su svi Mađari takvi.

Gde ste bili za vreme NATO bombardovanja?

- Bombardovanje je bilo godinu dana posle moje tragedije. Meni je bilo sve ravno, svi su tada išli u sklonište, ja ne. Naprotiv, želela sam da me ubiju. Meni je bilo svejedno jer mi se nije živelo. Šta će mi život bez moga deteta, tako mi je bilo svejedno.

Šta su Vaši planovi za budućnost?

- Da budem ponovo majka, jer je najsrećniji dan u mom životu bio kad sam rodila moju ćerku. Da živim lepo sa mužem i da uspem u poslu. Htela bih da završim srednju školu, da se dalje obrazujem. Volela bih da završim Višu vaspitačku i da nastavim rad sa predškolskom romskom decom.

Šta mislite da treba da uradi društvo da bi Romkinjama bio lakši život?

- Da ih gleda kao i sve druge žene, da im omogući školovanje i da ih zakonom zaštiti.

Zato bi moja poruka Romkinjama bila da se nikada ne udaju mlade, nego da prvo završe školu, da se zaposle, da imaju svoj dinar.

**Razgovor je snimljen: 5.06.2003. godine. Nataša je rodila ćerku, učestvuje aktivno u procesima afirmacije Romkinja u zemlji u raznim aktivnostima. Živi u Beogradu.*

Biografski podaci saradnica i saradnika

Svenka Savić (1940, Gospođinci), redovna profesorka Psiholingvistike na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. Rukovodi dugoročno osmišljenim projektom Životne priče žena u Vojvodini u Udruženju građana Ženske studije i istraživanja (1998-2006).

Pored pedagoškog, bavi se kritikom baleta i istraživačkim radom u oblasti psiholingvistike i rodni studija.

Inicijatorica je, osnivačica i izvršna direktorka Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu od 1997. godine gde, pored rukovođenja organizacijom, organizuje i realizacije nastavu i rukovodi istraživačkim projektima: Seksizam u

masmedijima, Feministička teologija, Životne priče žena iz manjinskih grupa i drugim.

Autorka je više knjiga i preko stotinu naučnih radova.

Adresa: Bulevar vojvode Stepe 107, 21000 Novi Sad, tel. 063 8112412

Ivana Ćurčin (1980, Vršac), diplomirala je na Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Studentkinja magistarskih studija na istom odseku. Zaposlena u gimnaziji 'Borislav Petrov Braca' u Vršcu kao profesorka srpskog jezika. Saradnica Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: 2. oktobra 66, 26300 Vršac, tel. 064/2029190

Stanka Dimitrov (30. 7. 1978. Kovilj), apsolvantkinja Medicinskog fakulteta u Novom Sadu. Zajedno sa M. Aleksandrović i J. Jovanović osnovala je "Mlade istraživače Rome" sa sedištem u Staroj Pazovi. U okviru Udruženja držala je predavanja iz domena zdravlja mladim Romkinjama u Žablju i Staroj Pazovi.

Učestvovala je na seminarima organizovanim za osposobljavanje dece na romskom jeziku, pre svega dece osnovnoškolskog uzrasta. Zatim na seminarima za osnaživanje i aktivizam nevladinih organizacija i iz domena ženskog pitanja. Zaposlena je u Ekumenskoj humanitar-

noj organizaciji gde je zadužena za pitanja Roma. Tel. 064 1615521.

Danica Jovanović (1977, Zrenjanin), završila je osnovnu školu u Novom Bečeju i kurs za trgovce u Beogradu. Od 2000. godine je predsednica Udruženja Roma Novi Bečej. Realizovala niz obrazovnih projekata za romsku decu i žene, kao što su: "Dečiji vrtić kao porodični centar" i "Savetovalište za mlade i stare Romkinje". Objavila nekoliko publikacija o Romima. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Prva krajiška 81/a, 23272 Novi Bečej, tel. 064/135 8218

Danijela Jovanović (1982, Beograd), završila je srednju muzičku školu, odsek za klavir. Govori i piše na romskom i engleskom jeziku. Članica je Udruženja Roma iz Obrenovca. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Braće Joksića 25, Obrenovac, tel. 011/872-5004

Jelena T. Jovanović (1986, Ruma), završila srednju stručnu školu «Branko Radičević» (smer - kožarski tehničar) u Rumi; studentkinja na Odseku za pedagogiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu. Završila Školu romologije. Govori ruski, srpski i romski jezik. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Studentski dom Cesarec, Danila Kiša 29, 21000 Novi Sad

Jelena M. Jovanović (1980, Stara Pazova), završila Višu poslovnu školu u Novom Sadu i studira na Pravnom fakultetu u Novom Sadu. Zaposlena je u Pokrajinskom sekretarijatu za upravu, propise i nacionalne manjine kao savetnica za pitanja Roma. Osnivačica je i saradnica romske organizacije Istraživači Romi. Završila je obrazovni program Ženskih studija i istraživanja radom o biografijama starih Romkinja. Govori i piše na romskom jeziku. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Masarikova 35, 22300 Stara Pazova

Slađana Jovanović (1981, Stari Banovci), završila je srednju tekstilnu školu u Staroj Pazovi. Radila je na projektu 'Romska kuhinja' i 'Psovke i blagoslovi kod Roma u Sremu' u romskoj organizaciji 'Istraživači Romi'. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Pere Čodanovića bb, 22305 Stari Banovci

Knežević, Ranka (1984, Novi Sad), završila je srednju stručnu školu 'Božidar Adžija' - smer ženski frizer. Govori engleski, nemački, romski i srpski jezik. Završila je Školu romologije. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Kružna 30, 21000 Novi Sa, tel. 063/1909 397

Veronika Mitro (1965, Novi Sad), psihološkinja, jedna od osnivačica Ženskih studija i istraživanja u Novom Sadu gde je od 2002. do 2007. godine zaposlena na poslovima koordinatorke Dokumentaciono-informativnog centra Ženskih studija i projekta Zastupanje interesa žena žrtvi nasilja i asistentkinja je na istraživačkom projektu Životne priče žena iz manjinskih grupa.

Adresa: Velebitska 5, Novi Sad 021 6416633

Danica Novaković (1971, Novi Sad), diplomirala na Odseku za srpsku književnost i jezik na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Završila je obrazovni program Ženskih studija i istraživanja i obrazovala se za medijatorku nenasilne komunikacije na različitim programima. Govori engleski jezik Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Bate Brkića 28,
21000 Novi Sad 064/1501221

Zajda Osmanović (1955, Niš), završila srednju školu. Osnivačica je i liderka romske nevladine organizacije 'Humanitarno udruženje Roma' u Nišu. Ima pasivno znanje engleskog jezika i govori i piše na romskom. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Učitelj Milina 14,
18000 Niš 064/2443117

Žarko Savić (1986, Zemun), završio Politehničku akademiju – Srednju tehničku školu u Beogradu. Student Poslovne škole u Beogradu. Govori engleski, srpski i romski jezik. Završio Školu Romologije. Saradnik je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče Romkinja u Vojvodini.

Adresa: Đačka 6, 11271 Surčin, 063/ 8426 -691

Marina Simeunović (1985, Ljubovija), završila Srednju ekonomsku školu u Loznici; studentkinja Pravnog fakulteta u Novom Sadu. Govori srpski, ruski i romski jezik. Završila Školu romologije. Saradnica je Ženskih studija i istraživanja na projektu Životne priče

Adresa: Donja Ljubovija, 15320 Ljubovija, tel. 064/3138 565

Sadržaj Predgovor (Svenka Savić) 5 Prikaz Romkinje (I) Ljljana Pešikan Ljuštanović 25	
Milesa (1920) 29 (Intervju Danijela Jovanović)	
Z. (1924) 36 (Intervju Jelena Jovanović)	
Olga (1927) 41 (Intervju Danica Novaković)	
Olga (1929) 49 (Intervju Stanka Dimitrov)	
Prikaz Romkinje (I) Marija Kleut 53	
Nurka (1933) 56 (Intervju Zajda Osmanović)	
Vera (1935) 62 (Intervju Žarko Savić) (Tanskripcija i prevod Jelena Jovanović)	
Ruža (1936) 66 (Intervju Zajda Osmanović)	

	Ljuba (1936) 72 (Intervju Veronika Mitro)	
	N. (1937) 75 (Intervju Slađana Jovanović - Jelena Jovanović)	
	Živka (1938) 82 (Intervju Marina Simeunović – Jelena Jovanović)	
	Prikaz Romkinje (I) Dr Marina Arsenović -Pavlović 93	
	Smilja (1940) 97 (Intervju Jelena Jovanović – Veronika Mitro)	
	Vaska (1941) 105 (Intervju Danijela Jovanović)	
	Prikaz Romkinje (I) Tatjana Perić 115	
	Zlata (1954) 118 (Intervju Jelena Jovanović)	
	Kajka (1958) 133 (Intervju Ranka Knežević)	
	Dragica (1958) 140 (Intervju Ivana Ćurčin – Marija Vojvodić)	

	Prikaz Romkinje (I) Gordana Bekčić 153	
	Zlata (1964) 156 (Intervju Jelena Jovanović)	
	Bajramšah (1966) 166 (Intervju Jelena Jovanović)	
	Ružica (1968) 176 (Intervju Svenka Savić - Veronika Mitro)	
	Prikaz Romkinje (I) Milan Živanović 185	
	Marija (1972) 187 (Intervju Danica Jovanović)	
	Nataša (1977) 198 (Intervju Jelena Jovanović)	

